

PĒTERA STUCKAS LATVIJAS VALSTS UNIVERSITĀTE
ЛАТВИЙСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ ПЕТРА СТУЧКИ

ZINĀTNISKIE RAKSTI
УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ

40. SEJUMS — ТОМ 40

VĒSTURES ZINĀTNES
ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

3. IZLAIDUMS — ВЫПУСК 3

Rīga 1961 Rīga

PĒTERA STUČKAS LATVIJAS VALSTS UNIVERSITĀTĒ
ЛАТВИЙСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ ПЕТРА СТУЧКИ

~~B. 51~~ ~~PT-75~~
~~2298~~ 40

ZINĀTNISKIE RAKSTI УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ

40. SĒJUMS — ТОМ 40

VESTURES ZINĀTNES
ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

3. IZLAIDUMS — ВЫПУСК 3

REDAKCIJAS KOLEĢIJA:

PSRS Zinātņu akadēmijas korespondentājlodeklis,
Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas īstenais loceklis
prof. Dr. *J. Zutis*, vēst. zin. kand. doc. *V. Kanāle*,
vēst. zin. kand. doc. *A. Salmiņš*.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Член-корреспондент Академии наук СССР, действительный член академии наук Латвийской ССР
проф. *Я. Я. Зутис*, канд. ист. наук доц.
В. Я. Каналэ, канд. ист. наук доц. *А. Я. Силминь*.

S. Levitans

NELEGĀLĀ KOMUNISTISKĀ PRESE CĪŅĀ PAR STRĀDNIĒKU ŠĶIRAS IKDIENAS PRASĪBĀM BURŽUAZISKAJĀ LATVIJĀ (1920.—1940.)

Komunistiskās preses lomā par padomju varu nevarētu izskaidrot (kāpēc Latvijas Komunistiskā partija un tās prese guva panākumus, vadīja tautas uzvarošo kustību, kas gāza buržuāzijas diktatūru), ja mēs neņemtu vērā, ka reizē ar cīņu par padomju varu LKP un komunistiskā prese buržuāzijas diktatūras gados neatlaidīgi cīnījās par darbaļaužu ikdienas prasībām, par darba algas paaugstināšanu, par astoņu stundu darba dienu, par sociālo nodrošināšanu utt. Šī cīņa, kas bija viens no svarīgākajiem priekšnoteikumiem strādnieku šķiras vairākuma iekarošanai un strādnieku — zemnieku kaujas savienības radīšanai, bija nesaraucjami saistīta ar galveno — ar cīņu par padomju varu, par patieso tautas brīvību un neatkarību. Protams, ka LKP un LKJS savā agitācijā un propagandā, savā presē vienmēr atzīmēja, ka, pastāvot kapitālismam, nav domājama nekāda nopietna un ilgstoša strādnieku un vispār darbaļaužu stāvokļa uzlabošana, bet tas nenozīmēja, ka komunistiskā partija un komunistiskā prese būtu drīkstējusi atteikties no cīņas un uzstāšanās par darba ļaužu neatliekamām prasībām. Komunistiskā prese vienmēr uzsvēra, ka tikai caur tādu ikdienas darbu komunisti kļūs par īstiem masu vadoņiem un Latvijas komunistiskā partija pārvērtīsies par masu partiju. Nesaudzīgi apkarodama ekonomisma tendences un reformismu, komunistiskā prese ieņēma revolucionāru viedokli visās sadursmēs starp darbu un kapitālu, visos konfliktos darba dienas un darba algas dēļ u. c., kas notika buržuāzijas diktatūras gados. Šinī cīņā nelegālā LKP un LKJS prese balstījās uz bagāto boļševistiskās preses pieredzi un vadījās no šīs pieredzes, nekad neaizmirstot nesaraucamo sakaru starp strādnieku šķiras ikdienas ekonomiskajām prasībām uzņēmumos un darbnīcās ar revolucionārās strādnieku kustības vispārējiem uzdevumiem.

Jau tūlīn, reizē ar savu rindu pārkārtošanu grūtajos pagrīdes apstākļos pēc padomju varas krišanas 1919. g., Latvijas komunistiskā partija piegrieza izcilu vērību darbaļaužu ikdienas prasībām un ciņu noorganizēšanai par šīm prasībām. Ir LKP organizāciju priekšstāvju apspriede 1920. g. maija sākumā, ir LKP XVIII konference 1920. g. 21. jūnija un XIX konference 1920. g. decembrī savos lēmumos uzsver nepieciešamību komunistiem būt priekšgalā darbaļaužu ciņā par sava stāvokļa uzlabošanu, organizēt revolucionāru darbu arodbiedrībās un citās legalās strādnieku organizācijās, savienot nelegālo darbu ar legālo. LKP XX konference 1922. g. martā sava rezolūcijā par partijas taktiku un strādniecības vienoto fronti uzsvēra, ka LKP tuvākais uzdevums ir turpināt darbaļaužu revolucionāro apvienošanu uz vienotās frontes pamatiem, īpaši «...šai nolūkā KP, kā strādnieku šķiras avangardam jāņem visdzīvākā dalība visās strādniecības ciņās, uzmanīgi uzīverot un izbīdot kaut sīkākos dzīves jautājumus, kas saistīti ar strādniecības patstāvības un attīstības interesēm, un izvedot tādu pat politiku tiešas pievilksšanas, vai vismaz neitralizēšanas nolūkā citās darba ļaužu grupās un slāņos...»¹ Vēl noteiktāk par šo jautājumu lēma Latvijas Kompartijas VII kongress (no 1923. g. 16.—23. februārim), kura tēzes par Latvijas saimniecisko un politisko stāvokli un partijas taktiku lasām: «Sis apvienotās frontes lozungs jālieto, lai ap to vienotu visplašākās masas, veikli un modri izlietojot ne vien pastāvīgas strādnieku šķiras ikdienas prasības (8 stundu darba dienu, algas minimumu, sociālo apgādi, dzīvokļu un pārtikas nodrošinātību, politisko brīvību paplašināšanu utt. visur un vienmēr kā pilnēfās tā uz laukiem), bet arī uzīverot ikvienu citu kaut vismazāko strādnieku prasību, to padziļinot, paplašinot un uzīverot ikreiz to vissāpīgāko vietu; šīs vienkāršās prasības jāpārverš par revolucionāriem lozungiem (ciņa pret 8 stundu darba dienas aprobežošanu, bezdarba jautājumu utt).»² To pašu uzsver arī LKP XXII konference 1923. g. jūnijā.³ Nelegālā komunistiskā prese, vadoties no šiem partijas lēmumiem, buržuāzijas diktatūras pirmajos gados uzsāka ciņu par darba ļaužu ikdienas prasībām. Prese palīdzēja partijai sekmīgi veikt ciņu par arodbiedrību revolucionārizešanu, atmaskojot sociāldemokrātu lideru nodevību, kas bija izmantojuši padomju varas krišanu un ar buržuāzijas valsts aparāta palīdzību bija uzmetušies par arodbiedrību kungiem. Liela nozīme LKP ciņā par arod-

¹ Latvijas Komunistiskās partijas kongresu, konferenču un CK plēnumu rezolūcijas un lēmumi, I daļa, Rīga, 1958., 258 lpp.

² turpat 278 lpp.

³ Latvijas Komunistiskās partijas XXII Vislatvijas konference. Jūnija 1923. g. LKP grāmatu apgādniecība «Spartaks» 26. lpp.

biedrību revolucionarizēšanu un daudzu arodbiedrību pāriešanu komunistiskās partijas pusē bija LKP CK 1920. g. nelegāli izdotajam rakstu krājumam «Strādnieku arodniecisko savienību uzdevumi Latvijā.»⁴ Šīnī krājumā LKP CK atmaskoja sociāldemokrātu līderu nodevīgo rīcību arodbiedrībās, rādīja, kā viņi nodod strādnieku šķiras intereses, noskaidroja komunistu uzdevumus arodbiedrībās, deva bagātu faktisku materiālu par boļševiku partijas vadītām arodbiedrībām Padomju Krievijā. Asi šīnī rakstu krājumā izvirzīts jautājums par arodbiedrību organizatorisko nostiprināšanu pēc ražošanas principa un ar daudziem piemēriem parādīts sociāldemokrātu līderu kultivētā cunfšu gara ārkārtīgais kaitīgums strādnieku kustībai. Arodbiedrību revolucionarizēšana noritēja tik strauji, ka sociāldemokrātu līderi, baidīdamies, ka viņi zaudēs jebkādu iespaidu arodbiedrībās, 1921. g. maijā arodbiedrību kongresā radīja arodbiedrību šķelšanos, pieaicinot klāt šīnī negēlīgajā nodevības darbā buržuāziskās valsts policijas un politohrankas palīdzību.⁵ Latvijā bija izveidojušies divi arodbiedrību centri — revolucionārais Rīgas Arodbiedrību Centrālbirojs (RABCB) un reformistiskais Latvijas Arodbiedrību Centrālbirojs (LABCB).

Par spīti valdošajam teroram LKP un tās iespaidā esošās arodbiedrības nostājās masu streiku vadības priekšgalā. 1920. g. janvāra sākumā Liepājas komunistiskā organizācija uzaicināja savā nelegālajā avīzē «Komunists» un 5000 eksemplāros izlaidtajā uzsaukumā Liepājas strādniekus uz protesta streiku un demonstrāciju pret valdošās buržuāzijas reakcijas žnauģiem. Klausot partijas aicinājumam, Liepājas strādnieki 1920. g. 5. janvārī

⁴ «Strādnieku arodniecisko savienību uzdevumi Latvijā. Rakstu krājums. Latvijas Komunistiskās partijas izdevums», 84. lpp.

⁵ Kādos zvērīgā baltā terora apstākļos Latvijas sociālnodevēji izveidā arodbiedrību šķelšanos rāda sekojošais dokuments, ko 1921. g. 26. maijā rakstīja iekšlietu ministriāas preses un biedrību nodaļas vadītājs politiskās apsardzības priekšniekam. «Laikrakstā «Latvijas Sargs» Nr. 115 no 26. maija š. g. nodrukāts sekojošs ziņojums: (seko izgriezums no fašistiskās avīzes «Latvijas Sargs» ar virsrakstu «Sociālistu šķelšanos» ar rupjiem apmelojumiem arodbiedrību kongresos kreisajiem, kas aizgāia no kongresa. S. L.) Ministra kunga rezolūcija uz šo ziņojumu Ir: «Visus aizgājušos no kongresa apcietināt un izraidīt. Preses un biedrību nodaļas vadītājs (paraksts)» (LPSR IeM CVA f. Nr. 3235, nod. IV, c. Nr. 13, 101. lpp.). Šī asinainā strādnieku bendes toreizējā iekšlietu ministra Arveda Berga rezolūcija, neraugoties uz divaino formu, kādā tā tika paziņota ohrankas priekšniekam, tam nebija jāatkārto, naktī no 26. uz 27. maiju 1921. g. (rezolūcija saņemta 26. maijā) notika Rīgas arodbiedrību centrālbiroja prezidija locckļu un citu revolucionāro arodbiedrību darbinieku apcietināšanas un masveidīga varmācīga izraidīšana pāri robežai uz Padomju Krieviju. Uz pašas robežas ohrankas bendes nošāva divus arodbiedrību aktīvistus b. b. Matisonu un Kupermani, Apstādināt RABCB darbību ar šo zvērisko teroru toreiz tomēr neizdevās.

izgāja protesta streikā. Streikoja ostas transporta strādnieki: demonstrējošie strādnieki pārtrauca darbus elektriskajā spēkstacijā, apstādināja tramvaja kustību.⁶ Tikai izsaucot karaspēku, buržuāzijai izdevās demonstrācijas gājienu izklīdināt.⁷ Liepājas strādnieku streiks, kaut to arī salauza ar nežēligiem terora līdzekļiem, ievadīja diezgan ievērojamu streiku kustību 1920. gadā. 1920. gada vasarā notika LKP vadībā dzelzceļnieku streiks,⁸ tā paša gada augustā Rīgas transportstrādnieku streiks. Arī šo streiku vadīja LKP. Buržuāzija mēģināja streiku salauzt, vervējot streiklaužus starp valsts iestāžu ierēdņiem. LKP Rīgas komiteja izlaida 10000 eksemplāros uzsaukumu «Nost streiklaužus», kurā uzaicināja ierēdņus neiet par streiklaužiem un griežas pie visiem Rīgas darbaļaudim ar aicinājumu atbalstīt streikojošos ostniekus, jo «ostas strādnieku streiks ir visas Rīgas strādnieku lieta un tādēļ tas jāpabalsta visiem.»⁹ Uzsaukumam bija panākumi, zemākie valsts iestāžu ierēdņi atteicās kļūt par streiklaužiem, Rīgas darbaļaudis atbalstīja streikojošos, un pēc 3 nedēļu ilgas cīņas ostas strādnieku streiks beidzās ar panākumiem. 1923. g. aprīli pieteica streiku Rīgas ostas strādnieki, sakarā ar to, ka štaueri viņiem neizmaksāja nolīgto algu un nenoslēdza kolektīvu līgumu. Apcietinot streika vadību, izmantojot sociālnodevēju palīdzību, mobilizējot kulaku un pilsētu kapitālistu «zelta jaunatni» no melnajām studentu korporācijām kā streiklaužus, buržuāzijai izdevās streiku salauzt. Ostas strādnieku streiks bija zaudēts, bet, kā atzīmēja LKP XXII konferences debatēs, «... neskatoties uz zaudēto cīņu, streikam bijuši arī savi pozitīvi panākumi. Vispirmām kārtām, streiks radīja lielu savstarpēju strādnieku solidaritāti un, no otras puses, pašas transportstrādnieku arodbiedrības (kreisā arodbiedrība S. L.) biedru skaits stipri pavairojies.»¹⁰ Zaudētais Rīgas ostas strādnieku streiks nespēja apturēt plašu streika kustību 1923. g. pavasarā, vasaras un rudens mēnešos. 1923. g. jūnija sākumā LKP Rīgas komiteja izlaida 15.000 eksemplāros uzsaukumu «Strādnieki, aizstāvēties!», ko izplatīja visos lielākos Rīgas uzņēmumos un ostā. Šinī uzsaukumā LKP Rīgas komiteja izdarīja slēdzienus par zaudēto ostnieku streiku cīņu, uzsverot, ka transportstrādnieki morālistiski uzvarēja, jo štaueri, baidīdamies no jauna steika tomēr pielika algu, kaut gan streiks tika salauzts. «Bet strādnieki guva arī daudz nesamaksājamu mācību — rak-

⁶ «Cīņa» Nr. 8 (431) 20. februārī 1920. g. 3. lpp.

⁷ turpat.

⁸ «Cīņa» Nr. 16 (439) 1. augustā 1920. g. «Streika nozīme» 2. lpp.

⁹ «Nost streiklaužus» LKP Rīgas komiteja. Drukāts «Spartaka» drukātavā, augustā 1920. g. 10.000 (eks.).

¹⁰ Latvijas Komunistiskās Partijas XXII Vislatvijas konference, jūnijā 1923. g. 11. lpp.

stija Rīgas komiteja uzsaukumā – Pirmā, pirms cīņas nostiprināt pašiem savas rindas, labāk noorganizēt cīņu. Otrā – nepaļauties uz buržuāzijas un s. d. «demokrātismu». Trešā – atmest bērnišķīgas iedomas, ka strādnieku šķiru cīņa var nebūt politiska. Ceturtā – saistīties ar visu Latvijas strādniecību. Piektā – ja cīnīties, tad līdz galam.»¹¹ Vadoties no ostas strādnieku streika mācībām, LKP uzsaukums aicina strādniekus turpināt streiku kustību, atmasko sociāldemokrātu līderu nodevību un streiklauzību. LKP un LKJS Lejaskurzemes organizāciju komitejas 1923. g. maijā izlaida uzsaukumu Liepājas sērkokociņu fabrikas «Vulkāns» strādniekiem ar aicinājumu uz streiku par algu paaugstināšanu. Liepājas sērkokociņu fabrikas «Vulkāns» strādnieku streiks ilga 3 nedēļas un beidzās ar strādnieku uzvaru, neraugoties uz to, ka streikā iejaucās policija un darba inspektors sociālnodevējs Alksnis, kas streikojošo sapulcēs uzstājās ar prasību izbeigt streiku.¹² 1923. g. jūlijā streikojā Rīgas kokapstrādāšanas fabriku un darbnīcu strādnieki. Arī šo streiku vadīja LKP caur kreiso arodbiedrību. LKP Rīgas komiteja izlaida 3000 eksemplāros uzsaukumu «Biedri kociņieki! Uz streiku!», kurā bija izteiktas kociņu prasības paaugstināt algu un uzlabot darba apstākļus. Streikā piedalījās visas Rīgas kokapstrādāšanas fabrikas un darbnīcas, nelegālajā streika komitejā iegāja komunistiskās partijas pārstāvji, un, kaut arī politiskā apsardzība cītīgi meklēja pēc streiku komitejas, lai to «izņemtu no apgrozības» un tā streiku likvidētu, viņai tas neizdevās, un streiks beidzās ar strādnieku uzvaru. Diezgan satraukti ziņoja par šo streiku 1923. g. 25. jūlijā politiskās apsardzības Rīgas rajona priekšnieks savai priekšniecībai: «Pēc ienākušām ziņām visās Rīgas atrodošās kokapstrādāšanas fabrikās un darbnīcās strādnieki uzsākuši streiku, prasot algas paaugstināšanu, piemēram, streiko Šmuljaņa kokapstrādāšanas fabrika, kā arī Mišķinska mēbeļu fabrika u. c.»¹³ Šim ziņojumam politiskās apsardzības priekšnieks tanī pašā dienā (25. jūlijā) uzlika rezolūciju — pavēli Rīgas rajonam: «Pārbaudīt, vai nav kāda kopēja organizācija un vai zem ekonomiskā streika maskas neslēpjas politisks.»¹⁴ 1923. g. jūlijā LKP un LKJS Centrālās komitejas izdeva 30.000 eksemplāros uzsaukumu: «Pilsētu un lauku strādnieki, darba jaunieši!», kurā atzīmē streika kustības pirmos panākumus, atsītot buržuāziskās reakcijas uzbrukumu darbaļaužu dzīves līmenim. 1923. g. 10. septembrī sākās

¹¹ Ostas strādnieku streika laikā valdības koalīcijā iegāja arī daži sociāldemokrātu līderi.

¹² «Правда молодежи» № 8 май 1923 г. «Забастовка на спичечной фабрике «Вулкан» в Либаве», 4 стр.

¹³ LPSR IeM CVA l. Nr. 3:35. nod. III, l. Nr. 105, 16. lpp.

¹⁴ turpat, 16. lpp.

tramvaju kapotāju streiks, kuru tāpat vadīja LKP un kreisais Rīgas Arodbiedrību Centrālbirojs. LKP Rīgas komitejas izlaistajā uzaukumā bija izteiktas tramvajnieku prasības, no kurām svarīgākā bija prasība par algas pielikšanu par 20%. Streiks beidzās ar daļēju uzvaru, neraugoties uz sociāldemokrātu šķelšanos, kuri par katru cenu streiku gribēja nožņaut. LKP Rīgas komitejas 1000 eksemplāros izlaistais uzsaukums¹⁵ atmaskoja reformistu negēlīgos šķelšanas un streika nožņaugšanas mēģinājumus un uzaicināja tramvajniekus savu taisnīgo streiku turpināt. Sociāldemokrātu nekaunīgā strādnieku lietas nodevība gāja pat tik tālu, ka viņu pārstāvji Rīgas pilsētas valdē pretējās Tramvaju akciju sabiedrībai¹⁶ pielikt tramvajniekiem algas, cerēdama salaut streiku un piespiest tramvajniekus iestāties reformistiskā Latvijas Arodbiedrību Centrālbirojā. Par šo soc.-dem. rīcību rakstīja 1923. g. 17. septembrī politiskās apsardzības vecākais, sevišķu uzdevumu ierēdnis, politiskās apsardzības priekšniekam: «Tramvaju a/s ir gatava pielikt, bet nevar bez pilsētas valdes piekrišanas, bet pilsētas valde nepiekrīt ar sociāldemokrātu balsīm, jo tramvajnieku arodbiedrība negrib iestāties Latvijas arodbiedrību centrālbirojā».¹⁷

Tātad, kaut arī pēc padomju varas krišanas 1919. g. kontr-revolūcija bija devusi Latvijas proletariātam visai jūtamam triecienus, kaut arī sociāldemokrāti visnoziedzīgākā veidā šķēla strādnieku kustību, kaut arī pret strādniekiem vērsās zvērīgākais baltais terors, streiku kustība divdesmito gadu sākumā liecina, ka Latvijas proletariāts savas komunistiskās partijas vadībā no jauna cēlās uz ciņu. Nelegālā komunistiskā prese, pareizi apgaismodama strādnieku stāvokli, mobilizējot un organizējot streikos strādniekus ap konkrētām prasībām, saistot šīs prasības ar revolucionārās strādnieku kustības vispārējiem politiskiem uzdevumiem, ievērojami veicināja LKP vadītās strādnieku kustības atdzimšanu pēc 1919. g. padomju varas krišanas un buržuāzijas diktatūras nodibināšanas.

Kapitālisma daļējās stabilizācijas gados, kad buržuāzija turpināja vēl atklātāk un brutālāk savu uzbrukumu darbaļaužu dzīves līmenim, LKP un LKJS nelegālās preses atbildība ir vēl lielāka.*

¹⁵ «Biedri tramvajnieki! Pie kauna staba Judasus!» LKP Rīgas komiteja. Spiests «Spartaka» drukātavā 1000 eks. (19) 23.g. (septembrī).

¹⁶ Lidz 1931. g. Rīgas tramvaji piederēja kādai ārzemju (beļģu) kapitālistu akciju sabiedrībai.

¹⁷ LPSR IeM CVA f. Nr. 3235 nod. III l. Nr. 105, 2. lpp.

* Autora piezīme: Laika posmā no 1920.—1934. gg., it īpaši kapitālisma daļējās stabilizācijas gados, visai ievērojams palīgs nelegālajai komunistiskajai preseī bija legālā revolucionārā prese, ko Latvijas komunistiskās partijas vadībā izdeva kreisās arodbiedrības, saelmas strādnieku-zemnieku frakcija un citas revolucionāras legālas organizācijas.

Pirmajos buržuāzijas varas pastāvēšanas gados buržuāzija bija spiesta ņemt vērā to sabrukumu, kāds bija citās kapitālistiskajās zemēs un sevišķi Latvijā un līdz ar to zināmā mērā atkāpties. Tas izpauzās zemes reformā un citos likumos. Kapitālisma daļēji stabilizācija arī Latvijā bija ļoti asu šķiru pretešķību nobriešanas posms. Saimniecības attīstība sāka piemēroties vietējiem tirgiem, bet līdz ar to atklājās un kļuva daudz asākas pretrunas starp šauro iekšējo tirgu un ražošanas paplašināšanās spējām. Kapitālisma daļējas stabilizācijas gados Latvijas rūpniecība, tirdzniecība un kredīta iestādes arvien stiprākā mērā pārgāja tieši ārzemju kapitālistu rokās vai nonāca visstiprākā atkarībā no tā. Šaurā vietējā tirgus pārplūšana ar precēm sevišķi asi nostādīja eksporta problēmu un arvien asākas kļuva iekšējās šķiru attiecības. Jau ap 1927. g. Latvijā sāka parādīties diezgan spilgtas kapitālisma daļējas stabilizācijas iršanas pazīmes. Kapitālisma daļējai stabilizācijai Latvijā pastāvēt un itin īpaši tās iršanas procesā, pat neatkarīgi no konjunktūras svārstībām, strādnieku šķiras un pārējo darba ļaužu ekspluatācija ārkārtīgi pastiprinājās. Reālās algas krišana pilsētā un uz laukiem noritēja tik strauji, ka lielākai strādnieku daļai tas nozīmēja algas krišanu zem dzīves iztikas minimuma. Latvijas Komunistiskā partija kapitālisma daļējas stabilizācijas periodā galveno uzmanību veltīja vairākuma iekarošanai strādnieku šķirā, pareizi saprotot, ka tas panākams ne tikai ar pamatlozungu propagandu vien, bet vēl neatlaidīgāk un konsekventāk cīnoties par darbaļaužu ikdienas vajadzībām, par to daļējam prasībām. Latvijas komunistiskās partijas XXIV konference 1927. g. augustā atzīmē savās tezēs par LKP boļševizācijas kārtējiem uzdevumiem, ka «būt masu partijai — nozīmē uzturēt ciešus sakarus ar plašām masām, paust masu domas, sagatavot un vest masas cīņā kā par daļējam prasībām, tā par gala mērķi — sociālismu.»¹⁸ Sevišķi LKP XXV konference uzsver revolucionārās preses lomu kā partijas boļševizācijā, tā darba ļaužu vairākuma iekarošanā. Latvijas komunistiskās partijas XXV konference 1928. g. septembrī savā rezolūcijā par politisko stāvokli un LKP taktiku tāpat uzsvēra nepieciešamību saistīt LKP vadīto cīņu par buržuāzijas varas gāšanu ar cīņu par darbaļaužu ikdienas prasībām. Līdzīgas rezolūcijas pieņēma arī LKP un I.K.S. vietējās organizācijas savās konferencēs. Tā, piemēram, LKP Zemgales organizācijas konferencē 1929. gadā nolēma: «Masu mobilizēšanas jautājums ir galvenais mūsu uzdevums pašreiz. Mums jāpatur kurss uz darbaļaužu vairākuma iekarošanu, izmantot katru pretrunu, katru kampaņu, lai izsistu trumpi no ro-

¹⁸ Latvijas Komunistiskās partijas kongresu... lēmumi. I daļa, 357. lpp.

kām pretiniekiem.»¹⁹ Vadoties no šiem aizrādījumiem, nelegālā komunistiskā prese kapitālisma daļējās stabilizācijas gados veļtīa arī izcilu vēribu darbalaužu ikdienas prasībām. Prese saistījās daudz ciešāk ar saviem lasītājiem, par ko liecina nemitīgi pieaugošais korespondenču skaits no darba vietām. Ja salīdzina «Cīņu», «Jauno Komunāru» 1920. un 1921. gados ar tām pašām avīzēm 1927. un it īpaši 1928.—1929. gados, tad redzam, ka, ja 1920.—1921. g. g. korespondences no darba vietām parādās samērā reti (pa 2—3 numuriem), tad 1928.—1929. g. g. katrā numurā līdz 5—6 tādu korespondenču. Sevišķi spilgti nelegālās komunistiskās preses ciešās saites ar strādnieku šķiru redzamas no tās piedalīšanās konfliktos starp darbu un kapitālu kapitālisma daļēji stabilizācijas gados Latvijā. Tā, piemēram, 1927. gadā Latvijā notika 95 streiki, no kuriem 85 streikos starp streikojošiem strādniekiem tika izplatīti komunistiski nelegāli preses izdevumi (uzsaukumi, avīzes utt.), 1928. gadā notika 179 streiki, bet 171 streiku gadījumos streikojošo strādnieku vidū tika izplatīta nelegāla komunistiskā literatūra, 1929. g. notika jau 362 streiki, un katrā streika gadījumā strādnieki dabūja LKP un LKJS izlaisto literatūru.²⁰ Bieži vien pirms streika sākšanas komunistiskās partijas vai komjaunatnes organizācijas izdeva speciālus uzsaukumus, kuros bija formulētas strādnieku konkrētas prasības un arī streika gadījumā nosprausta strādnieku taktika. Kad 1924. g. sākumā streikvoja Liepājas ostas strādnieki, LKP Lejaskurzemes apgabala komiteja izlaida uzsaukumu «Nost tautiskos rīkļu rāvējus!», kurā sīki raksturoja stāvokli Liepājas ostā, aicināja strādniekus pretoties fašistiskā Latvijas Nacionālā Kluba (LNK) streiklaužiem un Liepājas garnizona priekšnieka fašistiskā pulkveža Kūķa provokācijām. Šinī uzaukumā LKP Lejaskurzemes apgabala komiteja pēc pārliecinošas bur-

¹⁹ «Cīņas biedrs» Nr. 1.—2. (76.—77.) janvāris—februāris 1930. g. «LKP Zemgales org. konference» 175 lpp.

²⁰ Speciālu statistiku, kas saistītu streikus un nelegālās komunistiskās literatūras izplatīšanas gadījumus, neesmu atradis un biju spiests augšā minēto statistiku sastādīt no policijas un politpārvaldes ziņojumiem par streikiem. Politiskā pārvalde, kas uzmanīgi sekoja streikiem un citiem darba konfliktiem, veda arī savu streiku uzskaiti, kas bieži vien ir precīzāka par buržuāziskās republikas tā saucamās «Tautas labklājības ministrijas darba departamenta» statistiku un protams nebija domāta publicēšanai. Politiskās pārvaldes špiki savos ziņojumos par streiku gaitu raksta arī par nelegālās komunistiskās literatūras izplatīšanas gadījumiem starp streikojošiem strādniekiem, pie kam viņi atzīmē, ka komunistiskā literatūra tika izplatīta arī starp streikojošiem strādniekiem tad, kad streika vadībā bija reformistisko arodbiedrību rokas. Savelkot kopā šādus špiku ziņojumus ir no Politiskās pārvaldes Rīgas rajona, ir no provinces rajoniem, ir iespējams iegūt augšminēto statistiku, kas saista streikus un komunistiskās literatūras izplatīšanas gadījumus starp streikojošiem strādniekiem. (S. L.)

žūāzisko nacionālistu atmaskošanas aicināja ostas strādniekus turpināt savu streika cīņu. 1924. martā «Cīņa» rakstā «Vai jau sākās?» atmaskoja kapitālistu lokauta plānu stiklrūpniecībā. Lokauts jau bija sācies ar Liepājas drāšu fabrikas slēgšanu, pie kam fabrikanti uzdeva par iemeslu fabrikas slēgšanai pastāvošos darba noteikumus un biežus strādnieku streikus. «Cīņa» dod pienācīgu atbildi šiem provokatoriskiem meliem. Rakstot par Liepājas drāšu fabrikas slēgšanu, «Cīņa» piezīmēja: «Ir tikai viens pamats. Un tas ir tirgus trūkums. Un šis trūkums nebeigsies, kamēr Latvija ar savu rūpniecību paliks uz tās šaurās zemes strēmēlītes, kā tagad, kur nav ne izejvielu, ne tirgus... Latvijas rūpniecības tirgus un izejvielu bāze nav meklējama Anglijā un vispār Vakarēropā, bet gan uz Austrumiem PSR Savienībā. Taisni tur būs vajadzīgi tie ražojumi, kurus ražos Latvijas rūpniecība.»²¹ Saistot lokauta draudus ar vispārējo politisko stāvokli, «Cīņa» aicināja strādnieku šķiru nepadoties lokautiem, bet cīnīties par tuvākiem ekonomiskiem un politiskiem sakariem ar Padomju Savienību, «... kamēr strādniecība nebūs saviem tautiskajiem izsūcējiem devusi to galīgo aprēķinu, kādu patlaban rūpnieki sāk gatavot strādniekiem.»²² Ar 3000 eksemplāros izlaisto uzsaukumu «Biedri strādnieki! Darba jaunieši» LKP un LKJS Rīgas komitejas griežas pie stiklrūpniecības strādniekiem ar aicinājumu uz uzņēmēju piedraudēto lokautu atbildēt ar streiku. «Uz fabrikantu diplomatiju, — rakstīja minētajā uzsaukumā LKP un LKJS Rīgas komitejas, — atbildēsim ar savu diplomatiju — ar streiku, kurš fabrikantiem ir stipri nevēlams.» Galvenās uzsaukumā izvirzītās prasības bija darba algas paaugstināšana par 30% un mazgadīgo nodarbināšana tikai pie dienas darbiem. Streiku, kas pēc šā uzsaukuma izplatīšanas izceļas gandrīz visos stiklrūpniecības uzņēmumos, vadīja komunisti un kreisi arodnieki, streika rezultātā lokauts tika norauts un alga daļēji paaugstināta. Sakarā ar lokauta draudiem uzsaukumu «Nost bada organizētājus!» 15000 eksemplāros 1924. g. aprīlī izdeva arī LKP CK, kas parādīja, ka aiz lokauta draudiem slēpjas kapitālistu plāns likvidēt pēdējās darba aizsardzības atliekas, aizliegt streikus un arodbiedrības. Uzsaukums aicināja strādniekus organizēties un visur, kur draud lokauts, atbildēt ar streiku. Komunistiskās partijas nelegālais 4000 eksemplāros 1924. g. jūlijā izlaistais uzsaukums strādniekiem «Biedri kokstrādnieki! Uz streika cīņu!» ievadīja arī 1924. g. lielāko streiku, kokstrādnieku streiku, kas sākās 1924. g. jūlija vidū un turpinājās 23 dienas un kurā piedalījās 3500 Rīgas un Ventspils kokzaģētavu strādnieki. Strādnieki uzsāka streiku pret

²¹ «Cīņa» 1924. g. martā, 12. lpp.

²² turpat, 12 lpp.

draudošo lokautu, reizē uzstādot prasību darba algu paaugstināt par 10—15%. Streiku vadīja kompartijas vietējās organizācijas un kreisās arodbiedrības. Neraugoties uz strādnieku lielo organizētību, streiks beidzās bez strādnieku prasību apmierināšanas, jo policija un politpārvaldes špiki apcietināja visas streiku komitejas kokzāgētavās un kreisās kokstrādnieku arodbiedrības valdi. Policijas un politiskās pārvaldes špiku darbu aktīvi atbalstīja fašistiski streiklauži no nacklubistiem un nodevīgie reformistiskie arodbirokrāti no LABCB, kas tāpat noorganizēja vairākas streiklaužu grupas. Buržuāziskā un sociāldemokrātiskā prese veda negantu provokatorisku karagājicnu pret streikotājiem: apzīmēja kokstrādnieku ekonomisko streiku par politisku un apsveica buržuāziskās valdības represijas pret streikotājiem. Kaut arī toreiz buržuāzijas spaidiem izdevās kokstrādnieku streiku salauzt, tad tomēr nebija salauzts kokstrādnieku cīņas gars, aspiecstā streika mācība rādīja strādniekiem, ka ir nepieciešams vēl stiprāk saistīties ar vienīgo partiju, kas aizstāvēja viņu intereses, ar Latvijas Komunistisko partiju. Pēc kokstrādnieku streika izbeigšanas LKP bija noorganizējusi 6 jaunas nelegālas partijas šūnas Rīgas un Ventpils kokzāgētavās. «Cīņa pēc streika pamatoti rakstīja: «Mēs nenoliedzam, ka simpatizējam apzinīgajai strādniecībai viņas cīņā par sava stāvokļa uzlabošanu un darīsim visu iespējamo, lai viņu šai cīņā pabalstītu. Tikai strādnieki, kas izgāja streikā, zin, ka viņi to darīja paši, tādēļ, ka viņiem gribējās ēst. Un ja nu nāk visādi «nacionālistu» streiklauži un valdība ar saviem arestiem un saka, ka tie, kuriem gribas ēst un kuri prasa par savu darbu augstāku atalgojumu, ir komunisti, tad viņi paši skaidri pierāda, ka par strādnieku stāvokļa uzlabošanu var cīnīties tikai komunisti. Biedri strādnieki un strādnieces! Pilsoniskā valdība un viņas organizācijas ar savu darbību pierāda, ka vienīgā strādnieku aizstāve ir Komunistiskā Partija... Ko jums darīt? Ceļš vienkāršs. Topat par komunistiem. Cita ceļa nav, jo socialdemokrāti, kuriem acumirkli valdībā ir liela noteikšana, tāpat pabalsta jūsu vajāšanas. Strādājat kungī «nacionālisti», «demokrāti» un socialdemokrāti! Esat droši, ka sekas neizpaliks.»²³ Uzsaukumā «Dzen katrogā, bada nāvē un noģiftē», ko 1925. g. jūnijā 15000 eksemplāros izdeva LKP un LKJS CK sakarā ar sistemātiskiem strādnieku sainīšanas gadījumiem rupniecībā, ir parādīts, ka buržuāzijas pieņemtais likums par darba aizsardzību pastāv tikai uz papīra, patiesībā fabrikās un darbnīcās nekādas darba aizsardzības nav, bet buržuāziskā prese par biežiem nelaimes gadījumiem drausmīgo darba apstākļu dēļ nelikās ne

²³ «Cīņa» Nr. 53 (473) augusts 1924. g. «Kokstrādnieku streika lietā.» 4. lpp.

zīnis. LKP un LKJS CK raksta šinī uzsaukumā: «Kad strādnieks iekrīt vārošā piena katlā, tad «demokrātiskās» «Jaunākās Ziņas» neinteresējās, kas noticis ar strādnieku, bet gan, kur ir palicis pieķēzītais piens.» Uzsaukums pareizi saista cīņu pret necilvēciskiem darba apstākļiem, cīņu par ventilācijas ieviešanu gumijas rūpniecības uzņēmumos un par elementāru darba aizsardzību ar vispārējiem strādnieku šķiras uzdevumiem cīņā par padomju varu, aicinot strādniekus uz streiku par darba apstākļu uzlabošanu, aizrādot, ka tikai padomju vara galīgi nodrošinās strādnieku darba aizsardzību un izskaudīs nelaimes gadījumus darba vietās.

LKP un LKJS uzsaukumi un nelegālās preses raksti nesaudzīgi atmaskoja reformistisko arodbiokrātu riebīgo streiklaužu lomu. Rakstā: «Kā soc.-dem. arodbiedrības «pabalsta» jauno strādnieku streikus», «Jaunais Komunars» sniedza ļoti spilgtu ainu par sociālnodevēju streiklaužu rīcību.»²⁴ 1925. g. septembrī Daugavpilī streikvoja vairāku juvelieru darbnīcu strādnieki, pa lielākai daļai darba jaunatne, prasot augstāku darba algu un 8 stundu darba dienu. Streikojošie strādnieki griežas pie savas arodbiedrības valdes, lai tā uzņemas streika vadību. «Bet ko gan gaidīt no arodbiedrības, — rakstīja «Jaunais Komunars», — kura atrodas s.-d. nagos! Pēc sarunas zem četrām acīm ar uzņēmējiem valdes priekšsēdētāja biedrs paziņoja strādniekiem, ka rūpniecībā iestājusies krīze un tāpēc neesot iespējams pierunāt uzņēmēju apmierināt streikotāju prasības. Lietai jāeļoj caur šķērējtiesu. Pēdējais lēmums: ņemot vērā uzņēmēja grūtus apstākļus, strādniekiem vēl 3 mēnešus jāstrādā uz veciem noteikumiem: pēc tam uzņēmējs pats parūpēsies par strādnieku stāvokļa uzlabošanu. Jaunieši ar šādu lēmumu neapmierinājās un turpināja streiku, neskatoties uz briesmīgo brēku, kādu pacēla arodbiedrības valde. Pēc 8 dienām streiks beidzās ar strādnieku uzvaru.»²⁵ Arī 1925. g. lielāko streiku, galdnieku streiku 1925. g. oktobrī, kurā piedalījās ap 2000 strādnieku, ievadīja un pavadīja nelegālā komunistiskās partijas literatūra. Kaut arī šoreiz iejaucās policija un politiskās pārvaldes špiki, kā arī reformistiskā streiklaužu arodbiedrība, galdnieku streiks beidzās ar daļēju strādnieku uzvaru. Pēc galdnieku streika «Cīņa» 1925. g. oktobrī rakstā «Strādniecības saimnieciskās prasības» rezumēja iepriekšējo gadu streiku cīņas pieredzi un attiecīgos secinājumus no tās. Šinī rakstā «Cīņa» rādīja, ka joprojām 8 stundu darba dienas prasība Latvijā viena no svarīgākajām.²⁶ Nākošā svarīgā prasība, par kuru «Cīņa» aicina strādniekus cīnīties, ir pra-

²⁴ «Jaunais Komunars» Nr. 20. oktobris 1925. g. 3. lpp.

²⁵ turpat, 3. lpp.

²⁶ «Cīņa» Nr. 67 (487). Oktobris. 1925. g. 2. lpp.

sībā pēc sociālās apdrošināšanas. «Strādnieku apdrošināšanā uz pilna uzņēmēja rēķina, — raksta «Cīņa», — par ko ved cīņu strādnieki visās kapitālistiskās valstīs (padomju republikās tas jau panāks) — ieinteresēti visi valsts iedzīvotāji, kuri nepārtiek no citu darba spēka ekspluatācijas.²⁷ Pret nelaimes gadījumiem bija apdrošināti tikai 8% no rūpniecības strādniekiem. «Tas nozīmē, — secina «Cīņa», — ka par apdrošināšanu pret invaliditāti Latvijā vispār nav ko runāt. Cīņa par to vēl tikai sākumā».²⁸ Sociālās apdrošināšanas prasību skaitā «Cīņa» paceļ arī jautājumu par strādnieku apdrošināšanu vecuma nespēka gadījumā. «Visiem strādniekiem, kas negrib, — raksta «Cīņa», — lai viņi paši un viņu piederīgie piedzīvotu ubagu tarbu vecuma dienās, ir jāuzstājas par neatliekamu visu algoto strādnieku nodrošināšanu vecuma nespēka gadījumā, protams uz to pašu uzņēmēju rēķina, kuru darbs ir paņēmis viņu spēku un veselību.²⁹ Savu rakstu «Cīņa» beidz ar aicinājumu strādnieku šķirai uzsākt vienotu rīcību par savām neatliekamajām saimnieciskajām prasībām.

Lai stiprinātu komunistiskās preses sakarus ar strādnieku masām «Cīņa» un citi nelegāli izdevumi ar lielu enerģiju ķērās pie darba vietu korespondentu tīkla noorganizēšanas. Ļoti spilgts piemērs šinī ziņā ir «Cīņas» raksts «Rakstiet no darba vietām» 1925. g. 7. novembrī. «Cīņa» šinī rakstā ne tikai, ka stāda jautājumu par darba vietu korespondencēni principiālā plāksnē, ņemot par paraugu boļševiku «Pravdu», bet arī sīki paskaidro, kas no darba vietām ir rakstāms, kā saistīt jautājumu par varbūt vienā otrā gadījumā sīkiem notikumiem darba vietās ar vispārīgiem, centrāliem cīņas jautājumiem partijas vadītajā darbaļaužu cīņā par padomju varu. Partijas boļševizācijas jautājumā, kuru Kominternes V kongress bija spraudis par vienu no vissvarīgākajiem jautājumiem Komunistiskās Internacionāles sekcijām, viens no galvenākajiem uzdevumiem arī LKP bija padarīt partiju par masu partiju. Šinī sakarībā «Cīņa» izvirza prasību partijas biedriem pārzināt darba vietās sīki un pamatīgi darba apstākļus, strādnieku gara stāvokli un apziņas līmeni, jo pretējā gadījumā nav iespējams ieturēt pareizu līniju un nostāties kustības priekšgalā. Tādēļ «Cīņa» kā vienu no pirmajiem uzdevumiem uzskata iegūt pareizu un izsmelošu informāciju un korespondences no darba vietām, iesaistot šinī darbā pēc iespējas arī vairāk bezpartejisku strādnieku un arodbiedrību aktivistu. Lai dotu ierosinājumu šim darbam un praktiski palīdzētu saviem darba vietu korespondentiem, «Cīņa» ierosina ve-

²⁷ turpat.

²⁸ turpat, 3. lpp.

²⁹ turpat, 3. lpp.

selu rindu jautājumu, par kuriem būtu jāievāc ziņas no darba vietām un par kurām korespondentiem būtu jāraksta. Šie jautājumi liecina par to, cik sīki un izsmeltoši «Cīņa» apņēmas savās lejās apgaismot strādnieku stāvokli. Lūk, šie jautājumi: 1) darba dienas garums; 2) darba alga; 3) virsstundas un viņu atalgojums; 4) ekspluatācijas norma, uzņēmēja peļņa un uzņēmuma paplašināšana; 5) sanitāri-higiēniskie apstākļi (gaiss, ventilācija, apsildīšana, caurvējš, roku mazgāšana, dzeramais ūdens, partraukums priekš ēšanas un ēdnicu telpas); 6) pieņemšana un atlaišana no darba; 7) administrācijas izturēšanās pret strādniekiem; 8) nostrādātā darba aprēķināšana; 9) sodi par sabojāto darbu, darba rikiem, nokavēšanu, fabrikas likumu neievērošanu utt.; 10) algas izmaksāšana; 11) atsvabināšana no darba saslimšanas un nelaimes gadījumos; 12) pasūtījumu daudzums; 13) sakari ar citiem uzņēmumiem (organizatoriski un saimnieciski); 14) strādnieku organizēšanas un apziņas līmenis (cik kreisajās arodbiedrībās, cik s.-d. arodbiedrībās un cik neieiet nekādā arodbiedrībā, kādi politiskie uzskati; 15) strādnieku savstarpējā solidaritāte un izturešanās pret pastāvošo iekārtu; 16) nelaimes un profesionālo slimību saslimšanas gadījumu skaits; 17) aizsarglīdzekļu stāvoklis pret augšminētiem gadījumiem.³⁰ Pats par sevi saprotams, ka «Cīņa» neuzskata šos jautājumus par izsmeltošiem, jo darba vietās varēja rasties daudzi citi jautājumi. Ar savu rakstu «Cīņa» tikai ierosināja un praktiski palīdzēja, kā rakstīt un par ko rakstīt no darba vietām.

Speciāli nelegālā prese savos uzsaukumos, rakstos un korespondencēs piegriežas arī bezdarba jautājumiem. Bezdarbs pavadīja Latvijas strādniekus arī kapitalisma daļējās stabilizācijas pirmajā posmā, un arī vislabākajos konjunktūras gados bezdarbnieku skaits Latvijā bija nesamērīgi liels. 1925. g. ziemas mēnešos, piemēram, darba biržās Latvija bija reģistrēti pāri par 10000 bezdarbnieku, bet pavasarī 14—15000. Paticībā bezdarbnieku skaits bija vēl lielāks, jo ļoti daudzi bezdarbnieki netika reģistrēti darba biržās. Valdība un meņševistiski lideri nekā nedarīja un nedomāja darīt bezdarbnieku labā, vienīgā partija, kas prasīja strādnieku apdrošināšanu pret bezdarbu, bija komunistiskā partija, kas savā presē aicināja bezdarbniekus cīnīties par savām taisnīgām prasībām. Bezdarbnieki, kam laimējās dabūt pagaidu darbu tā saucamajos sabiedriskos darbos, strādāja īstu katorgas darbu, par ko stāsta daudzas korespondences nelegālajā presē. Lūk, viena korespondence no Daugavpils, kas rāda, kā starp bezdarbniekiem izplatīja komunistisko literatūru un kādu iespaidu tā atstājusi: «Kož... strādājam ap 120 bezdarbnieku Lazarevas kapsētas darbos. Katorgas darbs. Tālais ceļš, kas ir

³⁰ «Cīņa» Nr. 68 (488) 1925. g. 7. novembrī, 4. lpp.

lkdienas jāmēra, darbs lietū, nabaga alga u. c. — visi šie ekonomiskie spaidi pārvērš bezdarbnieku masu revolucionārā spēkā. Viņi sāk visu ciešanu cēloņus saprast, sāk saprast, ka šīnī necilvēcīgā verdzībā tos iejūdza «demokrātiskā» republika. Komunistiski uzsaukumi, kas šeit parādījās, tika mirkli izķerti, viņus glabāja kā dārglietas. Šīnī auglīgajā zemē parādījās atkal proklamācijas. Kādā jaukā rītā kapsēta — darba vieta — bija apvēta ar skrejlapām. Tas tā uztrauca varas iestādes, ka nekavējoši atbrauca prefekts ar 4 policistiem un 6 špiķiem. Kā redzams uzsaukumi sāpīgi kož un uztrauc ohrankas vīrus. Ja, simts uzsaukumu bezdarbnieku rokās, šīs revolucionārais vārds saliedēs bezdarbniekus».³¹

LKP vadītā masu kustība pret buržuāzijas uzbrukumu darbaļaužu dzīves līmenim, komunistiskās preses nemītīgā un nenogurdinošā cīņa par darbaļaužu masu organizēšanu izpaudās sevišķi spilgti 1926. g. 21. februārī 18000 Rīgas strādnieku protesta demonstrācijā pret buržuāziskās Ulmaņa — Alberinga valdības ieviesto jauno muitas tarifu, ar kuru muita uz plaša patēriņa importprečēm tika ievērojami paaugstināta un plašo masu ekonomiskais stāvoklis ievērojami pasliktināts. LKP CK izdeva sakarā ar jauno muitas tarifu proklamāciju 10000 eksemplāros «Ulmaņa koalīcijas valdība melo un laupa», kura atmaskoja jauno muitas tarifu un paša ministra-prezidenta Ulmaņa provokatoriskos izdomājumus laupīšanas tarifa attaisnošanai savā brošūrā «Patiesība par muitas tarifi». LKP CK uzsaukums aicināja masas iziet uz ielas protesta demonstrācijā pret šo tarifu. Masu sašutums bija tik liels, ka s.-d. līderu bija spiesti, lai nezaudētu savu iespaidu, arī piedalīties demonstrācijā un mēģināja sagrābt kustības vadību savās rokās. Demonstrācijas laikā tika izplatīti LKP CK uzsaukumi «Ulmaņa koalīcijas valdība melo un laupa.» Kad pēc protesta mītiņa policija un s.-d. līderi uzaicināja demonstrantus izklīst un mierīgi doties uz mājām, lielākā daļa demonstrantu neklausīja un komunistu vadībā ar revolucionārām dziesmām atgriezās pa Brīvības ielu (tagad Leņina iela) no policijas neatļauta demonstrācijas gājienā. Sadursmes ar policiju turpinājās līdz vēlam vakaram, bet demonstrāciju izklīdināt neizdevās. Tā bija pirmā lielākā neatļautā demonstrācija buržuāziskās diktatūras pastāvēšanas laikā, un neapšaubāmi tā norādīja uz Latvijas kapitālisma daļējās stabilizācijas nenoteiktību, vājumu un irdenību. Pēc lielās protesta demonstrācijas pret muitas tarifu visā Latvijā 1926. g. aktivizējās streiku kustība, sevišķi vasaras mēnešos. Komunistiskā prese uzmanīgi sekoja šai streiku kustībai, deva savus novērtējumus, palīdzēja streikus organizēt. 1926. g. jūnijā Ventpīlī streikoja kokstrādnieki. Streika

³¹ «Правда Молодежи» № 2 (21). Март 1925 года. 4 стр.

kustība Ventspils kokzāģētavās stihiski sākās maijā dažās zāģētavās, bet jau pēc pāris dienām izbeidzās bez panākumiem. Redzot vispārējo strādnieku nemieru, Ventspils kreisā arodbiedrība, kurā vairums biedru bija transporta strādnieki un kokstrādnieki, sāka gatavot vispārēju kokstrādnieku streiku, uzaicinādama visus organizētos strādniekus iestāties savā arodbiedrībā. Šis darbs bija tikai sācies, kad jau 30. maijā uzsāka streiku planku nesēji, uzstādamī 3 dienas iepriekš prasības algas paaugstināt par 15—20% un kolektīvu līgumu noslēgšanu ar Ventspils arodbiedrību. Streiku sāka vadīt Ventspils arodbiedrības kokstrādnieku sekcijas valde. Lai salauztu streiku, uzņēmēji ar stacijas un cietuma priekšnieka palīdzību sāka vervēt streiklaužus. No sarunām ar streika komiteju viņi ietiepīgi atteicās. Strādnieki, baidīdamies no darba zaudēšanas, uzsāka darbu, un streiks izbeidzās ar daļējiem panākumiem — planku nesējiem algas paaugstināja par 15%, pārējiem strādniekiem par 10%. Sakarā ar šo streiku un līdzīgiem streikiem LKP un LKJS Centrālās Komitejas 1926. g. augustā izdeva 10000 eks. uzsaukumu «Vienībā strādnieku šķiras uzvara», kurā analizēja stihiski vai nepietiekoši organizēto streiku salaušanas cēloņus, atmaskoja reformistisko arodbiedrību streiklaužu taktiku un aicināja strādniekus uz vienoto fronti streiku cīņās. Bet «Cīņa», analizējama Ventspils kokstrādnieku streiku, asi kritizēja streika trūkumus, īpaši oportunitismu streiku vadībā. «Cīņa» rakstīja: «Streika vadībā bija daudz trūkumu. Streika komiteja gandrīz visā visumā sastāvēja no svārstīgiem, tikko arodbiedrībā iestājušamies strādniekiem. Tāda pat bailīga un nepiedodami pasīva bija Ventspils arodbiedrības izturēšanās kas, nobaidījusies no buržuāzijas dumām, no spiegu aģentiem, visu laiku mēģināja slēpties aiz s.-d. muguras. Tā streika vadība pamazām sāka pāriet s.-d. līderu rokās. Vietējās komfrakcijas biedru (LKP frakcija Ventspils arodbiedrībā S. L.) rīcība bija kļūdaina, viņi nesasauca frakcijas apspriedes, bet rīkojās katrs pēc saviem ieskatiem, un novērtējuma... Streiks pierādīja, ka priekš viņa sekmīgas vadības un pabalstu vākšanas nepieciešama daudz ciešāka arodbiedrību sadarbība... Nepieciešami daudz lielāku vērību piegriezt frakciju darbībai. Biedri, darbojoties katrs atsevišķi, frakcijas līnijai vajaga būt stingrai iztūretai, tik tad viņa gūs autoritāti pie strādniekiem.»³². LKP un LKJS CK uzsaukums un «Cīņas» asā kritika palīdzēja turpmākajās streiku cīņās partijas biedriem un kreiso arodbiedrību aktivistiem vadīt streikus organizēti, paturēt streiku vadību savās rokās un panākt streikojošo strādnieku uzvaru. Tā beidzās ar strādnieku uzvaru 1926. g. augustā LKP Liepājas organizācijas

³² «Cīņa» Nr. 25 (495). augusts 1926. g. «Kokstrādnieku streiks Ventspilī» 4. lpp.

un kreisās arodbiedrības vadītais ostas strādnieku streiks Liepājā. LKP Lejaskurzemes apgabala komiteja 1926. g. augustā izdotsais uzsaukums «Biedri ostnieki: Vienībā spēks!» apsveica Liepājas ostas strādnieku uzvaru un uzaicināja tos vēl lielākā skaitā organizēties savā arodbiedrībā. Ar uzvaru beidzās arī 1926. g. augustā Ventspils ostas nostiprināšanas darbu strādnieku streiks, ko tāpat vadīja komunisti un kreisie arodnieki, kas bija labi ieguvējuši «Cīņas» kritiku sakarā ar kokstrādnieku streiku Ventspilī. Streiku laikā būvuzņēmējs mēģināja Ventspilī savervēt streiklaužus, kūdot Ventspils strādniekus pret streikojošiem strādniekiem, kas pa lielākai daļai bija no Latgales. «Cīņa» par to raksta: «Streika laikā Pētersons (būvuzņēmējs, kam bija uzdoti Ventspils ostas nostiprināšanas darbi S. L.) griezies pie vietējiem jaunās skolas buves strādniekiem, solidāms 50 sant. stundā, lai ņākot un parādot, kā latvieši veicot darbu, bet tie šo priekšlikumu ar īgnumu noraidīja, teikdami, ka par streiklaužiem viņi neies. Kungiem šī strādnieku solidaritāte un tas, ka starp latgaliešiem stradā arī arodnieciski organizēti strādnieki, ļoti nepatika.»³³ Komunistu un kreiso arodnieku vadītie streiki pa lielākai daļai izbeidzās ar strādnieku panākumiem. Komunisti un kreisie arodnieki vadīja apavstrādniecības strādnieku vispārējo streiku 1928. g. pavasarī. Pirms streika un streika laikā LKP CK un Rīgas komiteja izdeva vairākus uzsaukumus apavstrādniekiem,³⁴ kurā tos uzaicināja iziet streikā organizēti un ievēlēt centrālo streika komiteju. Apavstrādnieki iztūrēja sīvu cīņu pret uzņēmējiem un panāca algas paaugstināšanu par 10—15% un pirmā kolektīvā līguma noslēgšanu Latvijas apavstrādniecībā un piespieda uzņēmējus atzīt arodbiedrības pārstāvniecību sarunās starp darbu un kapitālu. Pēc streika desmitkāšojās organizēto apavstrādnieku skaits, aktīvākie streika dalībnieki iestājas kompartijā. Buržuāzija bija stipri pārsteigta par šo disciplinēto un organizēto streiku. 1928. g. maijā, analizēdams tikko pabeigto apavstrādnieku streiku un uzsvērdams komunistiskās pagrīdes preses nozīmi streikā, politiskās pārvaldes Rīgas rajona priekšnieks rakstīja politiskās pārvaldes priekšniekam: «Apavnieki pa lielākai daļai komunistiski noskaņoti, streiks sākās Zībera darbnīcā, kur nelegalā komunistu šūniņa pēc arestiem janvārī (1928. gadā S. L.) prata atkal atjaunot savu darbību un pēc LKP Centrālās un Rīgas komitejas uzsaukumiem apavstrādniekiem ar ai-

³³ «Cīņa» Nr. 76 (496). Septembris 1926. g. «Darba dzīve Ventspilī» 4. lpp.

³⁴ «Biedri apavnieki: Uz streiku!» LKP CK 1928. g. aprīlī. Iespiests «Spartaka» drukātavā 2000 eks. «Biedri apavnieki!» LKP CK Iespiests «Spartaka» drukātavā 1928. g. aprīlī 1500 (eksemplāru).

«Товарищи рабочие!» Рижский комитет КП Латвии «Спартак» 1000 (экземпляров). Апрель 1928 года.

cinājumiem uzsākt vispārēju apavnieku streiku. Apstājās gan drīz visas apavu darbnīcas un tad arī Šnikvalda un Eglīta apavu fabrikas. Streika laikā 12 cilvēki tika par komunistu proklamāciju izplatīšanu apcietināti, tomēr proklamāciju drukāšanas vieta un streikojošo vadība vēl nav noskaidrotas.»³⁵ Tālāk šis Rīgas špiku priekšnieks ziņo savai priekšniecībai, ka pēc apavnieku panākumiem komunisti esot izlaiduši proklamāciju kokstrādniekiem, kurā aicina uz streiku; «Lemiko» un «Trijecons un dēli» kokzāģētavas jau streikojot.³⁶ Strādnieku šķiras nodevēji — sociāldemokrāti izrādījās par bezspēcīgiem sagraut komunistu un kreiso arodnieku vadīto streika kustību. Buržuāzija atrada tikai vienu izeju — aizliegt, sagraut legālo revolucionāro arodbiedrību administratīvā ceļā. 1928. g. jūnijā tika apturēta Rīgas arodbiedrību centrālbiroja (RABCB) un viņa ietilpstošo 14 arodbiedrību darbība. Tanī pat laikā tika slēgtas kreisās arodbiedrības provincē. Pavisam tika slēgtas 19 arodoganizācijas. Jaunais buržuāziskās diktatūras uzbrukuma solis sacēlis visplašāko darba ļaužu masu sašutumu. LKP vadītā protesta kampaņa savu visaugstāko punktu sasniedza 1928. g. 22. augusta demonstrācijās un varenajā politiskajā protesta streika. Jaunos panākumus darbaļaužu ikdienas prasību aizstāvēšanā un cīņas vadīšanā LKP guva 1929. g. pavasarī slimu kasu pilnvarnieku vēlēšanu kampaņā. Vēlēšanu laikā LKP CK izlaida 20000 eksemplāros uzsaukumu: «Biedri strādnieki!», kura atmaskoja sociālnodevēju saimniekošanu slimo kasēs fabrikantu interesēs un aicināja slimo kases vēlēšanās balsot par kreiso arodnieku pārstāvjiem, būt gataviem dot prettriecienu buržuāziskās valdības nodomātajai slimo kasu «reorganizācijai», kas ievērojami pasliktinātu strādnieku jau tā trūcīgo sociālo nodrošināšanu. Uzsaukums tika izplatīts visos lielākajos Latvijas uzņēmumos. Vēlēšanu rezultātā soc.-dem., kam agrāk bija vienīgā noteikšana slimo kasu pilnvarniekos, cieta nopietnus zaudējumus. Redzēdama kreiso arodnieku panākumus, buržuāzija steidzās ar slimu kasu «reorganizāciju», ievērojami samazinot uzņēmēju un valdības iemaksu slimo kasēs un paaugstinot strādnieku un kalpotāju iemaksas. LKP un LKJS prese, atmaskodama šo buržuāzijas rīcību un vērtēdama to kā tiešu uzbrukumu darbaļaužu dzīves līmenim, aicināja masas uz plašu streiku ne tikai ar saimnieciskām, bet vēl vairāk ar politiskām prasībām. LKP vadība 1929. g. 18. oktobrī notika plaša streiku kustība, saistīta ar ielu demonstrācijām pret slimu kasu «reorganizāciju».

Pasaules ekonomiskās krīzes gados nelegālā kompartijas un komjaunatnes prese veļtija sevišķi lielu vērību strādnieku šķiras

³⁵ LPSR Ie M CVA f. Nr. 3235 nod. III l. Nr. 137., 9. lpp.

³⁶ turpat, 10 lpp.

ikdienas prasībām. darbaļaužu cīņas organizēšanai par šām prasībām, prese saistīja cīņu par strādnieku šķiras daļējām prasībām ar cīņu par strādnieku šķiras vienoto fronti un cīņu par padomju varu. Jau LKP CK paplašinātais plēnums 1930. g. februārī — martā savās tēzēs par arodbiedrībām, ekonomisko cīņu, par partijas uzdevumiem uzsvēra, ka «strādnieku kustības jaunie revolucionāri uzplūdi partijas priekšā nostāda kā neatliekamu praktisku uzdevumu strādnieku šķiras galveno slāņu, viņas vairākuma iekarotšanu. Ievērojot to turpmākā darbībā sevišķa vērība piegriežama ciešu nesaraujamu sakaru nodibināšanai ar visām darba vietām, cīņām par masu daļējo ikdienas prasību aizstāvēšanu»...³⁷ Vispusīgi un konkrēti izvirzīja jautājumu par LKP uzdevumiem cīņa par darbaļaužu daļējām prasībām un tās vadīšanu LKP VIII kongress 1931. gadā. VIII kongresa pieņemtajā rezolūcijā par ekonomisko cīņu par partijas uzdevumiem par partijas galveno uzdevumu teikts: «... iekarot strādnieku šķiras vairākumu un sagatavot to izšķirošām kaujām par proletariāta diktatūru, pastāvīgi vadot strādnieku šķiras šīsdienas ekonomiskās cīņas un šķiru kaujas, sagraujot sociāldemokrātu iespaidu un atbalstu strādnieku un darbaļaužu masās»³⁸ VIII kongress prasīja no partijas organizācijām un no revolucionārām arodbiedrībām savlaicīgi, nopietni un patstāvīgi sagatavot streikus un elastīgi tos vadīt, reizē nesaudzīgi cīnīties pret sociāldemokrātisko «teoriju», ka ekonomiskās krīzes apstākļos it kā neesot iespējama sekmīga cīņa par darbaļaužu ekonomiskajām prasībām. Sevišķi VIII kongress uzsvēra, ka ir jāpanāk, lai streiku sagatavošanas organi un streiku komitejas netiktu nozīmētas no augšas, lai tur netiktu iekšā neviens no buržuāzijas aģentiem: jāpanāk, lai šie organi tiktu pēc iespējas no visiem konfliktā ievilktajiem strādniekiem izvēlēti, lai izvēlētajos organos ieietu arī sociāldemokrātiski un neorganizēti strādnieki un jaunatnes, strādnieču un bezdarbnieku pārstāvji. Partijas VIII kongress prasīja, ka bez ekonomiskām prasībām ir arī jāizvirza politiskas prasības, ir jāpropagandē politiskā masu streika lozungs, streiku pieredze ir rūpīgi jāanalizē, sīki ziņojot nelegālajā presē par streiku gaitu un streiku rezultātiem. Sakarā ar ekonomiskās krīzes paasināšanos VIII kongress uzsvēra nepieciešamību daudzkārt pastiprināt bezdarbnieku cīņu. Visi šie partijas kongresa un CK plēnuma lēmumi un rezolūcijas bija noteicošie nelegālajai kompartijas un komjaunatnes preseī ekonomiskās krīzes gados. Speciālos rakstos «Cīņā», «Cīņas biedrā», «Informācijas biļetēnā», «Tovarišč-ā» nelegāla

³⁷ LKP kongresu... lēmumi, I daļa, 413. lpp.

³⁸ turpat, 513. lpp.

prese dziļi analizēja Latvijas ekonomikas stāvokli krīzes laikā, rādīja, kāpēc krīze ir skārusi Latviju sevišķi smagi. Šie raksti atklāja buržuāziskās statistikas melīgumu, mācīja darbalaudīm saredzēt, kādus rezultātus ir devusi buržuāzijas saimniecība, ar kādām sekām tā draud visplašākajām darbalaužu masām. Lūk, kā ekonomists Kārlis Pečaks «Tovarišč'ā» analizēja Latvijas saimniecisko stāvokli 1931. gadā: «Dati par protestētiem vekseliem un bankrotiem liecina, ka ekonomiskā krīze ir satricinājusi Latvijas saimniecību līdz pašiem pamatiem.»³⁹ Strauji auga bezdarbnieku skaits, sasniedzot 1932. g. pavasarī līdz 50000 bezdarbnieku.⁴⁰ Sistemātiski buržuāzija uzbruka strādnieku darba algām, par ko K. Pečaks sniedz sekojošos datus. Darba alga samazināta 1931. g., salīdzinot ar 1930. gadu:

mūrniekiem par 25—30%

podniekiem par 30—50%

atslēdzniekiem par 30—40%

montieriem par 25%

elektromontieriem par 25%

mēbeļu galdniekiem par 30—40%⁴¹

Strauji samazinājās ārējā tirdzniecība, sevišķi gatavo un pusgatavo ražojumu eksports.

Bez uzdevumiem centrālajiem partijas preses izdevumiem cīņā par darbalaužu ikdienas prasībām VIII kongress lēma arī par abriku un rūpniecību avīžu izdošanas pastiprināšanu un uzsaukumu biežāku iznākšanu.

LKP VIII kongresa vēsturiskie lēmumi vēl vairāk uzsvērti LKP CK paplašinātā plēnuma rezolūcijās un lēmumos 1932. g. februārī. Neraugoties uz pastiprināto noieta tirgus meklēšanu, neraugoties uz eksporta atbalstīšanu ar valdības piemaksām, neraugoties uz racionalizāciju rūpniecībā, lai palētinātu eksportpreču pašizmaksu, nežēlīgi pastiprinot rūpniecības un lauksaimniecības strādnieku ekspluatāciju, Latvijas ārējā tirdzniecība katastrofiski slīdēja uz leju. Ļoti asa bija finanšu krīze, ko vēl paasināja vispārējā finanšu krīze kapitālistiskās saimniecības sistēmā, kura sevišķi spēcīgi izpaudās 1931. gadā. Latvijas ārzemju valutas rezerves samazinājās no 49,5 milj. latu 1929. g. līdz 13,5 milj. latu 1921. g.⁴² 1932. g. strādnieku šķīra un darbalaužu protests kļuva vēl lielāks, šķīru pretešības vēl dziļākas. Latvijas kapitālistiskā saimniecība 1932. g. turpināja vēl straujāk slīdēt uz leju. Rūpniecībā, pat pēc buržuāzisko ekonomistu datiem, darbības aktivitāte, pielīdzinot 1930. g. stāvokli — 100,

³⁹ «Товарищ № 4—6 1932 г. 11 стр. (К. Печак. Об экономическом кризисе в Латвии в 1931 году).

⁴⁰ turpat, 12. lpp.

⁴¹ turpat, 14. lpp.

⁴² turpat, 27. lpp.

krītas līdz 76, bet Rīgā pat līdz 66.⁴³ Tas nozīmēja, ka Latvijas rūpniecība bija atsviesta atpakaļ gandrīz pēckara sabrukuma stāvoklī. Analizējot grūto darbaļaužu stāvokli krīzes gados, komunistiskā prese aicināja strādnieku šķiru un pārējos darbaļaudis pretoties buržuāzijas uzbrukumam darbaļaužu dzīves līmeņim, dot pretsparu buržuāzijas politikai uzvelt visas krīzes grūtības uz darbaļaužu pļeciem. Sevišķu vērību Kompartija un komjaunatne veltīja fabriku — rūpniecību un bezdarbnieku preses izdošanai un uzsaukumu skaitu pavairošanai. Daudzos uzņēmumos LKP un LKJS fabriku šūnas un rajonu komitejas izdeva nelegālas avīzes speciāli attiecīgajam uzņēmumam vai attiecīgajai darba nozarei («Juglietis» tekstilfabrikā «Juglas manufaktūra», «Bufalovietis» un «Bufalovec» tekstilfabrikā «Bufalo»,⁴⁴ «Gloverietis» ķīmiskā fabrikā «Glover», «Feldhūnietis» tekstilfabrikā «Feldhuns un biedri»⁴⁵ «Krasnij kvadrat» — gumijas fabrikā «Kvadrāts», «Jaunais kocinieks», «Sarkanais dzelzceļnieks», «Revolucionārais bezdarbnieks» utt.). Šinīs izdevumos rakstīts par darbaļaužu grūto dzīvi uzņēmumos un bezdarbnieku sabiedriskajos darbos, aicināts cīnīties par sava stāvokļa uzlabošanu, uzstādīt konkrētas strādnieku prasības. Sekojot partijas kongresa un CK plēnuma lēmumiem, komunistiskā prese veltīja izcilu vērību streiku kustībai ekonomiskās krīzes gados. Nepagāja neviens streiks, kurā nebūtu parādījušies komunistiski uzsaukumi ar konkrētām strādnieku prasībām un konkrētiem praktiskiem aizrādījumiem par streika taktiku. Speciālos rakstos komunistiskās preses izdevumos tika analizēta streiku kustība un atsevišķi streiki, vienmēr streikos preses izdevumi saistīja ekonomiskās strādnieku prasības ar politiskās cīņas jautājumiem. Neraugoties uz s.-d. nodevīgiem mēģinājumiem noraut katru streiku, propagandējot nodevīgo uzskatu, ka krīzes laikā streiki neesot iespējami, streiku kustība krīzes gados turpināja attīstīties un ar katru gadu kļuva arvien plašāka. Lielākā daļa no streikiem beigušies ar daļēju strādnieku vai arī pat pilnīgu uzvaru, piem., apavstrādnieku streiks 1931. g. pret darba algas neizmaksu (šo streiku vadīja LKP, kuras Rīgas komiteja bija izlaidusi 2000 eksemplāros speciālu uzsaukumu: «Biedri apavstrādnieki!») Streikos stipri audzis kompartijas un revolucionāro arodbiedrību iespaids. 1931. g. notika jau 54 streiki, no kuriem 30 streikus vadīja LKP organizācijas, bet 38 gadījumos bez vispārējās nelegālās komunistiskās literatūras, kuru LKP un LKJS biedri izplatīja starp streikojošiem strādniekiem, tika arī izplatīti speciāli uzsaukumi, kas bija veltīti attiecīgajam streikam (Piem., 1931.

⁴³ «Informācijas biļetens» Nr. 9. Decembris 1932. g. 1. lpp.

⁴⁴ Tagadējā tekstilfabrika «Boļševička».

⁴⁵ Tagadējā tekstilfabrika «Sarkanā tekstilniece».

g. jūlijā LKJS Rīgas organizācijas I rajona stikla fabrika «Neo Feniksa» šūniņa izdeva uzsaukumu latviešu valodā «Biedri! «Neo Feniksa stiklinieki» un krievu valodā «Tovarišči! Stekljanniki fabriki «Neo-Feniks»,⁴⁶ LKP Rīgas organizācijas IV rajona komiteja izdeva 1931. g. martā uzsaukumu kokzāģētavas «Silvana» strādniekiem «Biedri «Silvana» strādnieki! Uz streiku pret algas samazināšanu!», LKP Rīgas organizācijas II rajona komiteja 1931. g. augustā izdeva uzsaukumu kokzāģētavas «Trijecs un deli» strādniekiem «Biedri! Vienoti streikā!»). Vēl lielāks vēriens streiku kustībai bija 1932. gadā, kad notika 139 streiki, tas ir, salīdzinot ar 1931. gadu, streiku pieaugums bija vairāk kā par 250%. 1932. g. Latvijā bija ne tikai krīzes padziļināšanās, bet arī strādnieku kustības pieaugšanas un šķiru attiecību ārkārtīgās saasināšanās gads. Vērtējot 1932. g. streiku kustību, «Cīņas biedrs» rakstīja: «Visi lielākie streiki (kā apavnieku, stiklinieku, šoferu, Hoffa fabrikā, Kuršanski-Himelhofā, dažās kokzāģētavās, streiki sabiedriskos darbos utt.) — izņemot drēbnieku streiku — ir atradušies LKP un kreiso strādnieku vadībā, neraugoties uz visu legālo organizāciju slēgšanu un nepieredzēto policējisko terorū. 60% streiku (ja ņemam streikotāju skaitu) nobeigušies ar strādnieku daļēju uzvaru.»⁴⁷

Izcelu vērību komunistiskā presē 1932. g. piegriezta ne tikai uzsaukumu izlaišanai streiku sagatavošanas un izvešanas gaitā, bet arī streiku analīzei, streiku mācībām turpmākajā strādnieku šķirīs cīņā. LKP Rīgas organizācijas orgāns «Uz cīņu!» ievietojis veselu rindu korespondenču no darba vietām, kurās parādīts darbaļaužu drausmīgais posts, kas mobilizē strādniekus uz cīņu par savām tiesībām. Redakcijas piezīmē par darba vietu korespondencēm «Uz cīņu!» rakstīja: «No vienas puses skatoties, varētu teikt, ka no šī stāvokļa nav izejas kā vai nu padoties uzņēmēju zvēriskai rīcībai, vai arī bāzt galvu cilpā. Kas tas tā nav, to rāda pretējie fakti par patstāvīgi strādnieku organizētās un izvestās cīņas panākumiem (streiki apavrūpniecībā, «Vidzemes manufaktūrā», A/S «Silvana» un citur beidzās ar strādnieku panākumiem). Tas rāda to, ka ieroci, ar kuriem aizstāvēt savu melno maizes gabalu, ir pašu strādnieku rokās. Galvenais no šiem ierociem ir kopēji organizēta strādnieku uzstāšanās. Šis ierocis strādniekiem vienmēr jātur cieši rokās, kaut arī buržuāzija ar savu aģentu, s.-d. līderu palīdzību, cenšas par katru cenu arī saimnieciskā cīņā atbruņot strādniecību, paņemot vadību, lai izjauktu strādniecības cīņu. ...Katrai strādniecības cīņai visu atbalstu sniedz kompartija un tās vadībā organizēta

⁴⁶ Uzsaukumi novilkti uz hektografa, eksemplāru skaits nav uzdots.

⁴⁷ «Cīņas biedrs» Nr. 9—12 (106—109). Septembris-Decembris. 1932. g. 20. lpp.

revolucionārā strādniecība.»⁴⁸ Arī tur, kur streiks bija zaudēts, komunistiskā prese neaizmirsā, ka viņai jābūt ne tikai par kolektīvu agitatoru un propagandistu, bet arī par kolektīvu organizatoru, un tāpēc viņa iztīrāja un analizēja ar attiecīgiem slēdzieniem zaudētās streiku cīņas, lai no kļūdām mācītos un nākošo cīņu labāk organizētu. Tāds piemērs 1932. g. bija drēbnieku streiks, ko strādnieki zaudēja. Drēbnieku streiks, kurā piedalījās ap 2500 strādnieku, bija jauna spilgta liecība par to, ka ekonomiskajai krīzei padziļinoties, paasinās šķiru attiecības un nobrieda masu pretspara kustība pret buržuāzijas uzbrukumiem darba algām un masu dzīves līmenim vispār. Bet šis streiks spilgti parādīja, ka tur, kur komunistiskās partijas organizācijas atpalika saimnieciskās cīņas organizēšanā un vadībā, jo nekautnīgāk rīkojās reformistiskie arodbirokrāti, kas novadīja streiku buržuāzījai vēlamā garā, aiz strādnieku muguras nododot un pārdodot strādnieku šķiras intereses. Tāpēc «Informācijas biļetens». «Cīņas biedrs» un revolucionāro drēbnieku nelegālā avīze «Sarkanais drēbnieks» sīki analizēja drēbnieku streiku un viņa mācības. Drēbnieku streiks nobrieda stihiski sakarā ar ārkārtīgi pieaugošo strādnieku ekspluatāciju. Drēbniecības arodā valdošā sīkražošana un ar to saistītā meistarību sistēma, darba sezonas raksturs un strādnieku vāja organizētība bija radījuši sevišķi labvēlīgus apstākļus gatavo apģērbu veikalu īpašniekiem un meistariem-starpniekiem izdarīt savu uzbrukumu strādnieku algām. Drēbniecības strādnieku stāvoklis bija stipri zem eksistences minimuma. Tanī pašā laikā paasinājās arī meistarību un veikalnieku attiecības. Strādnieku pretspara kustības pieaugums neatļāva meistariem turpināt algu nosīšanu līdzšinējos tempos, bet veikalnieku realizētā tarifa nosīšana jūtami skāra arī viņu intereses, un tā uzņēmēji-meistari kļuva par karstiem strādnieku un meistarību kopēja streika sludinātājiem pret veikalniekiem. Meistari stājās sakaros ar soc.-dem. arodbirokrātiem un jau laikus noslēdza savstarpēju līgumu. pēc kura streiks bija jāuzsāk par uzņēmēju-meistaru prasībām. Aiz strādnieku muguras tika noslēgts tarifa līgums, kas ne tikvien kā neparedzēja nekādu strādnieku algas pacelšanu, bet vispār izslēdza jebkādu noteiktu strādnieku izpeļņu. Tādā kārtā drēbniecības strādnieku streiks tika no sākta gala negēlīgi nodots, pateicoties s.-d. nodevīgai vadībai. LKP Rīgas komiteja izlaida gan streika gaitā vienu uzsaukumu «Biedri drēbnieki!»,⁴⁹ bet par vēlu, kad streiks jau faktiski bija s.-d. nodevēju likvidēts.

Jau minētajā LKP Rīgas komitejas uzsaukumā partija pilnī-

⁴⁸ «Uz cīņu» Nr. 1. 12. decembrī. 1932. g. 6. lpp.

⁴⁹ «Biedri drēbnieki!» LKP Rīgas komiteja, 1500 eks. 1932. g. septembrī.

gi pareizi izvirzīja lozungu par meistarū un s.-d. arodbirokrātu vadītā streika pārvēršanu strādnieku masu streikā pret uzņēmējiem—kā meistariem, tā veikalniekiem, par patstāvīgām strādnieku algas prasībām. «Taču mobilizēt plašākas masas ap šīm prasībām partijai neizdevās, — raksta «Informācijas biļetens», — priekš tam streiku kampaņa no viņas puses bija uzsākta par vēlu un izvesta bez attiecīgas lielākas spēku mobilizācijas. Par vājiem izrādījās partijas sakari ar plašām drēbniecības strādnieku masām, viņas pozīcijas darba vietās.»⁵⁰ Rezumējot savus slēdzienus par drēbnieku streika sakāves cēloņiem, «Informācijas biļetens» un «Cīņas biedrs» uzsvēra, ka ir nesaudzīgi jācinās ne tikai pret nodevējiem s.-d. arodbirokrātiem, bet arī pret kaitīgām oportunistiskām noskaņām, kas izvērtušās par nopietnu traucēkli partijas masu darba attīstīšanā. «Cīņas biedrs», rakstot par drēbnieku streiku, uzsvēra «...ka tikai nesaudzīgā cīņā pret labpusējo pasivitāti, izvairīšanos no grūtību pārvarēšanas un kreiso sektantismu, kā arī pret samierināšanos ar šīm kaitīgām parādībām, ir iespējams sekmīgi cīnīties pret partijas atpalcību no masu nemiera un aktivitātes pieauguma.»⁵¹ Komunistiskās preses asā, paškritiskā drēbnieku streika analīze un konkrētie slēdzieni palīdzēja visstiprākā mērā partijas un komjaunatnes biedriem ar jaunu sparū un ar pareizi taktiku ķerties pie drēbniecības strādnieku organizēšanas darba jaunajam streikam. Vadoties no partijas preses aizrādījumiem, komunistiem un revolucionāriem aroddniekiem izdevās sagraut s.-d. arodbirokrātu iespaidu viņu kopējās arodbiedrībās drēbnieku sekcijā un sekcijas vadību pārņemt savās rokās, cieši saistīties ar drēbniecības strādnieku masu un sagatavot jaunu streiku, kas sākās organizēti ir pret meistariem, ir pret veikalniekiem 1933. g. martā. Streiku vadīja no visiem drēbniecības strādniekiem izvēlēta streiku komiteja, kas sastādījās no komunistiem un revolucionāriem aroddniekiem. Ņemot vērā 1932. g. drēbnieku streika mācības, LKP Rīgas komiteja izlaida uzsaukumus jau laikus streika sagatavošanas posmā ar aicinājumu uz streiku ar konkrētām prasībām.⁵² Streiks nāca pilnīgi negaidīts s.-d. arodbirokrātiem, meistariem un veikalniekiem un beidzās ar strādnieku uzvaru, panākot algas paaugstināšanu no 15—25% un kolektīvu līgumu noslēgšanu gandrīz visās drēbnieku darbnīcās. Tā palīdzēja komunistiskās preses streika analīze ar attiecīgiem secinājumiem sagatavot un organizēt jaunu streiku, kas beidzas ar strādnieku

⁵⁰ «Informācijas biļetens» Nr. 8. Novembris. 1932. g. 3. lpp.

⁵¹ «Cīņas biedrs» Nr. 9—12 (106—109). Septembris-Decembris 1932. g. «Drēbnieku streiks un ekonomisko cīņu patstāvīgā vadība» 133. lpp.

⁵² «Biedri drēbnieki! Atcerieties sociālfāšistu nodevības 1925. g. 1928. un 1932. g.!» LKP Rīgas komitejas 1500 eks. Martā 1933. g.

uzvaru un ievērojami stiprināja kompartijas autoritāti drēbnieku masās.

Lielā pieredze, ko LKP ieguva streiku cīņās, nesaudzīgā partijas cīņa pret s.-d. nodevībām un pret oportunistiskām tendencēm pašas rindās sevišķi spilgti parādījās 1933. g. streiku cīņās, kas pieņēma jau plašu masu raksturu un kur jau blakus ekonomiskām prasībām strādnieki arvien vairāk pacēla politiskas prasības. 1933. gadā notika 246 streiki 720 uzņēmumos. 1933. g. Latvijā streikojuši 23% no visiem rūpniecībā nodarbinātiem strādniekiem, tas ir, gandrīz katrs ceturtais strādnieks šīnī gadā ir streikojis. Neskatoties uz ārkārtīgo policijas un uzņēmēju teroru pret LKP, neskatoties uz s.-d. līderu nodevībām un «kreisiem» manevriem, 1933. g. streiku cīņas notika uz revolucionāro strādnieku iniciatīvu un kompartijas vadībā un beidzās pa lielākaļ daļai ar uzvaru un tikai dažos gadījumos, kad streiku vadībā iekļuvuši reformisti, ar daļēju uzvaru vai zaudējumu.

1933. g. streikiem piemita pretuzbrukuma raksturs pret buržuāzijas algas nosišanas politiku. Gandrīz visos streikos tika izvirzītas divas pamatprasības — algu paaugstināšana un kolektīvu līgumu slēgšana. Visos 1933. g. streikos, to sagatavošanā un izvešanā ļoti liela nozīme bija komunistiskās preses lozungiem, tās mobilizējošiem un organizējošiem norādījumiem. Tas redzams visos 1933. g. lielākajos streikos. Dalībnieku ziņā lielākais streiks 1933. g. bija apavstrādnieku streiks pavasarī. Šīnī streikā piedalījās ap 7000 strādnieku, t. i. visi Latvijas apavrūpniecības strādnieki, streiks bija ilgstošs un neatlaidīgs. Rīgā apavstrādnieku streiks turpināās 6 nedēļas. Streika sagatavošanas gaitā 1933. g. martā LKP CK izdeva 10000 eksemplāros uzsaukumu «Biedri apavnieki, cik ilgi vēl cietisim!», kurā bij parādīts apavrūpniecības strādnieku stāvoklis un strādnieki aicināti uz streiku. Bet CK uzsaukums neaprobežojās tikai ar aicinājumiem uz streiku, tas deva arī konkrētus organizātoriskus norādījumus, kā sākt streiku, parādot, ka streikā jāiet visiem apavstrādniekiem vienoti, uzstādot kopējas prasības visu apavrūpniecības strādnieku vārdā par algas paaugstināšanu un kolektīva līguma noslēgšanu. Ņemot vērā apavrūpniecībā esošo daudzu sīkuzņēmumu skaitu, CK uzsaukums aizrādīja, ka streikā jāiziet reizē visiem uzņēmumiem no lielās Šnikvalda fabrikas līdz sīkai darbnīcai ar dažiem strādniekiem. Tāpat CK uzsaukums atmaskoja s.-d. arodbirokrātu nodevīgo rīcību, kas centās streika sagatavošanu izjaukt un radīt plaisu starp virsutaisītājiem un kurpniekiem. Šis LKP CK uzsaukums ļoti palīdzēja LKP organizācijām apavrūpniecības uzņēmumos pareizi streikus organizēt un vadīt. Rezultātā streiku uzsāka strādnieki no 400 apavrūpniecības uzņēmumiem. Streika laikā LKP Centrālā Komiteja, Rīgas Komiteja, Latgales ap-

gabala komiteja, un Rīgas organizācijas I rajona komiteja izlaida uzsaukumus, kuros aicināja strādniekus uz izturību, nepadoties s.-d. arodbirokrātu provokācijām, uzņēmēju un policijas teroram, pieprasīt apcietināto streika komitejas locekļu atbrīvošanu. Streikotāju vienība, organizētība un neatlaidība panāca lielu uzvaru. Pēc 6 nedēļu streiku cīņām apavrupniecības strādnieki panāca 30—35% algas paaugstinājumu un veselu rindu kolektīvu līgumu noslēgšanu. Vienotā streikojošo strādnieku rīcība, kas nepārtrauca streiku pirms viņu prasību izpildīšanas, piespieda arī policiju un ohranku izlaist apcietinātos streika komitejas locekļus.

Ievērojamākais notikums ne tikai 1933. g. streiku cīņās, bet arī viena no svarīgākām 30-to gadu ekonomiskās kaujās bija vispārējais latvju jūrnieku streiks 1933. g. vasarā. Par šī streika ļoti lielo ne vien ekonomisko, bet arī politisko nozīmi liecināja jau tas, ka darbā tika laists viss buržuāzijas varas aparāts Latvijā un ārzemēs, lai tikai nožņaugtu šo streiku pašā sākumā. Visas buržuāziskās un sociāldemokrātiskās avīzes centās nostādīt streiku par neorganizētu, stihisku, jeb par komunistu sakūdīto «dumpi», kam it kā neesot bijis nekāda pamata. Kamēr fašistiskais «Latvis» un kulaciskā «Brīvā Zeme» rakstīja par komunistu «dumpi», menševistiskais «Sociāldemokrāts» ar putām uz lūpām mēģināja streikojošiem jūrniekiem iegaltot, ka viņu streiks ir neorganizēts un ka vispār krīzes apstākļos neesot iespējams turpināt šo streiku. Arī šinī streikā komunistiskajai presei bija liela mobilizējoša un organizējoša nozīme, sevišķi LKP vadībā darbojošās Latvijas ūdenstransportstrādnieku revolucionārās arodpozīcijas orgānam «Bāka». Ir pirms streika, ir streika laikā rederi un s.-d. līderi vērsa niknus uzbrukumus pret «Bāku». Sakarā ar sistemātisku algu nosīšanu un jūrnieku ekspluatācijas pastiprināšanu jau 1933. g. pavasarī Latvijas jūrniekos nobrieda streika noskaņas. Aprīļa sākumā LKP CK un revolucionārās arodpozīcijas izdotajā uzsaukumā «Biedri jūrnieki!» bija izvirzīts jautājums par vispārēja streika gatavošanu un sapulci sasaukšanu uz kuģiem prasību izstrādāšanai. Vadoties no uzsaukumā izteiktajiem priekšlikumiem, sapulces tika noturētas uz 45 kuģiem, kur visur jūrnieki izteicās par streika sākšanu. Kuģu komandu sapulcēs pieņemtās prasības formulēja divos uzsaukumos, ko izlaida 1933. g. maijā jūrnieku revolucionārā arodpozīcija un LKP CK. Šajos uzsaukumos revolucionārā arodpozīcija un LKP CK griezās arī pie reformistiskās jūrnieku arodbiedrības ar uzaicinājumu pievienoties vispārējā jūrnieku streika sagatavošanas darbam, bet atbildi nesaņēma. Jo lielāki panākumi abiem uzsaukumiem bija pašos jūrniekos, kas, sākot no maija mēneša, ļoti enerģiski gatavojās streikam. Lai nekavējoši atmaskotu s.-d. līderu un arodbirokrātu rīcību, kas mēģināja iz-

jaukt streiku gatavošanu, aizrunājoties, ka esot jāgaida atbildes no tautas labklāības un finansu ministriem, iznāca vēl viens uzsaukums jūrniekiem, kurā jūrniekus uzaicināja ātrāk uz kuģiem izvēlēt streika komitejas.⁵³ Pēdējam uzsaukumam bija ļoti liela organizējoša nozīme streiku gatavošanā, maija beigās un jūnija sākumā uz daudziem kuģiem jau bija izvēlētas streika komitejas. Partijas nelegālā prese piegriezta lielu vērību streikam, kas jūnija beigās un jūlija sākumā attīstījās plašumā un aptvēra gandrīz visu Latvijas tirdzniecības floti. LKP prese palīdzēja ar savu kritiku streika komitejai pieļautās kļūdas izlabot. «Cīņa», rakstot par s.-d. nodevīgiem jaukšanas un dezorganizēšanas soļiem jūrnieku streikā, kritizēja jūrnieku streika komiteju par to, ka viņa nav pratusi vienmēr pienācīgi atmaskot s.-d. streiklaužu darbību.⁵⁴ Uz «Cīņas» kritikas pamata streika komiteja pieļauto kļūdu izlaboja un rezultātā, kā rakstīja «Cīņa»: «...streikotāji asi uzstājās pret šīm s.-d. nodevībām un aizstāvēja savus streika komitejas locekļus, neizslēdzot pat fizisku iespaidošanu pret Plintmani (s.-d. arodbirokrāts, kas mēģināja nožņaut jūrnieku streiku. S. L.) un citiem roderu uzpirktiem kalpiem. Rezultātā streiks neatlaidīgi turpinās zem streika komitejas vadības.»⁵⁵ Ilgstošais jūrnieku streiks, neraugoties uz s.-d. arodbirokrātu provokācijām un uz policijas teroru, beidzās ar jūrnieku daļēju uzvaru. Jūrnieku algas tika paaugstinātas par 10—15%, un komunisti un revolucionārie arodnieki streikā bija guvuši ievērojamus panākumus. Par to liecināja jūrnieku arodbiedrības pārvēlēšanas pēc streika. No valdes tika izbalsoti visi s.-d. arodbirokrāti un arodbiedrības vadību saņēma savās rokās paši jūrnieki.

1933. g. streiku cīņas, viņu sagatavošana un vadība liecināja par strauju masu kustības pieaugumu un aktivizēšanos. Tas, ka liela daļa streiku bija vadīti no kompartijas un beigušies ar streikotāju daļēju vai pilnīgu uzvaru, apstiprināja LKP un tās preses pareizo līniju jautājumā par ekonomisko cīņu rosināšanu, patstāvīgu vadīšanu un nesaudzīgu cīņu pret visiem oportunistiskiem elementiem, kas noliedza sekmīgas streiku cīņas iespējamību krīzes un negantā buržuāzijas terora apstākļos.

Ekonomiskās krīzes gados LKP un tās prese, cīnoties par darbalaužu ikdienas prasībām un saistot uz visciešāko šo cīņu ar Latvijas darbalaužu cīņu par padomju varu, veica arī lielu revolucionāru darbu bezdarbnieku organizēšanā. Komunistiskās partijas vadītajā spēcīgajā bezdarbnieku kustībā, kas izpaudās politiskās demonstrācijās, bezdarbnieku masu mītiņos un bez-

⁵³ «Lai dzīvo vispārējais jūrnieku streiks!» LKP CK «Spartaks».

⁵⁴ «Cīņa» Nr. 1. Augusts, 1933. g. «Streiku cīņai» 4. lpp.

⁵⁵ turpat, 4. lpp.

darbnieku streikos sabiedriskos darbos, liela mobilizējošā un organizējošā loma bija nelegālajai presei. Liela nozīme bezdarbnieku cīņas organizēšanā un vadīšanā bija LKP izdotajai un starp bezdarbniekiem lielā skaitā izplatītajai «Bezdarbnieku cīņas programai».⁵⁶ Šinī programā raksturots bezdarbnieku drausmīgais stāvoklis kapitālistiskajā Latvijā, posts, nabadzība, bads, darba algas sistemātiskā samazināšanās sabiedriskos jeb pareizāk piespiedu darbos, terora sistēma darba biržās un sabiedriskos darbos, parādīts, kā buržuāzija uz darbaļaužu posta un bada rēķina grib iziet no krīzes. Tālāk programma ar daudziem konkrētiem piemēriem atmasko s.-d. līderu nekaunīgo demagoģiju un bezdarbnieku krāpšanu, ka viņi realizē dzīvē visas buržuāziskās valdības direktīvas darba biržās un kopā ar policiju terorizē bezdarbniekus. Šinī bezdarbnieku cīņas programā kompartija uzaicināja bezdarbniekus bez politisko un pasaules uzskatu izšķirības iziet vienota frontē par bezdarbnieku ikdienas prasībām. Prasības bija konkrētas un tiešām vispusīgi aptvēra bezdarbnieku dzīves apstākļus, paredzot arī, ka bezdarbnieki ir apdrošināmi uz valsts un uzņēmēju rēķina, nevis atvelkot strādniekam zināmu algas procentu tā saucamajam «bezdarba apkaršanas fondam», kuru summas buržuāzija tērēja visam kam, tikai ne bezdarba apkarošanai. «Neklausat buržuāzijas un socialdemokrātu meliem, — aicina LKP bezdarbnieku cīņas programma, — ka šo prasību izvešanai nav līdzekļu. Spiegu, cietumu un policijas uzturēšanai, kara gatavošanai pret SPRS, piemaksām lielsaimniekiem, aizsargiem un cara pensionariem, koruptantiem un blēžiem, lūk, kur tiek iztērēti simtiem miljonu latu. Lūk, kur ir līdzekļi! Lūk, kurp aiziet nodokļu ceļā izsuktie tautas sviedri. Tāpēc atmetat padevību un lūgšanos, ko jums māca socialdemokrāti. Lai liesmo cīņa uzņēmumos, sabiedrisko darbu vietas, darba biržās, pilsētu un lauku pašvaldības sapulcēs, mitiņos un demonstrācijās par šīm prasībām.»⁵⁷ Bezdarbnieku cīņas programma uzsver, ka buržuāziskās diktatūras apstākļos neviens strādnieks nav varējis būt drošs par savu darbu un maizi. Tāpēc uzsaukums — programma jautā katram strādniekam — ģimenes galvai, katrai strādniecei — mātei, katram darba jaunietim, bezdarba intelligentam, kas vainīgs par bezdarbu un buda, kur izeja no posta? Atbilde ir: «Vainīgā pie ta ir buržuāzija,

⁵⁶ «Par darbu un maizi, par brīvību un varu! Par padomju Latviju! Latvijas komunistiskās partijas bezdarbnieku cīņas programma.» Šī cīņas programma izdota no LKP CK iznāca trijos izdevumos, pirmo reizi 1932. g. oktobrī 20.000 eksemplāros, otro reizi 1933. g. martā 20.000 eksemplāros, trešo reizi 1934. g. martā 10.000 eksemplāros, kopā 50.000 eksemplāros.

⁵⁷ «Par darbu un maizi, par brīvību un varu! Par Padomju Latviju!» 10. lpp.

kapitālisms. Buržuāzija ir iedzinusi strādnieku strupeļā. Vai nu bezdarba tālākā attīstība un kvalificēto strādnieku, intelīgenes, darba jaunatnes mokas, fiziska un garīga degradācija. Vai meklēt un atrast izeju, kas darītu galu bezdarbam, nabadzībai un postam uz visiem laikiem — tā dzīve ir nostādījusi jautājumu ikviena strādnieka priekšā.»⁵⁸ Pārliecinoši, pamatojoties uz Padomju Savienības sociālistiskās celtniecības pieredzes, LKP bezdarbnieku cīņas programma aicināja bezdarbniekus uz cīņu par padomju varu, kas uz visiem laikiem iznīcinās bezdarbu, badu un postu. Ar pilnīgu pārliecību rakstīja LKP CK: «Kompartija bez vismazākā pārspilējuma var apņemties Latvijas strādājošo un bezdarba strādnieku priekšā un apņemas tūlīt, nekavējoties pēc padomju varas nodibināšanas pilnīgi likvidēt bezdarbu. To mēs varam apņemties, balstoties uz Krievijas strādnieku pieredzi, un uz to, ka Krievija tagad izvērtusies par ļoti lielas sociālistiskās ražošanas, sociālistisku fabriku un kolhozu zemi, ar kuru stājoties sakaros Latvijas proletariāts ātri, plānveidīgi un noteikti spēs atrisināt visus jautājumus... Padomju vara nekavējoties saistīsies ar SPRS, dos pilnas rokas darba Latvijas dzelzceļiem, ostas strādniekiem, jūras flotei. Padomju valdība dos nekavējoties darbu visiem darba spējīgiem un apgādās ar pienācīgu atbalstu visus darba nespējīgos, likvidējot tādā kārtā bezdarbu, badu un postu uz visiem laikiem. Darba intelīgencai padomju vara atvērs vēl nebijuši plašas darba un attīstības iespējas. Atjaunojot rūpniecību, padomju valdība tūlīt likvidēs šausmīgo intelīgenes bezdarbu, radīs visplašākās iespējas intelīgenta darba ražīgai pielietošanai, katra individuāla spēka attīstībai un kvalifikācijas pacelšanai... Padomju valdība nekavējoties pacels darba algas, likvidēs parādu un nodokļu jūgu lauku darbaļaudim, pacels visu darbaļaužu dzīves līmeni, iznīcinās kapitālistu varu, ievēdīs plānsaimniecību, uz visiem laikiem likvidēs krīzes.»⁵⁹ Šī LKP bezdarbnieku cīņas programma, pareizi saistot jautājumu par bezdarbnieku ikdienas prasībām ar cīņu par padomju varu, atstāja lielu iespaidu uz bezdarbnieku masām, palīdzēja partijai ap šo programmu apvienot bezdarbniekus un organizēt viņus. Zem LKP bezdarbnieku cīņas programmas lozungiem «Pret bezdarba postu un badu!», «Par darbu un maizi!», «Par brīvību un padomju varu!», «Par Padomju Latviju!» demonstrēja 1932. g. martā un 1933. g. februārī un martā desmitiem tūkstošiem bezdarbnieku Rīgā, Liepājā, Daugavpilī un citās Latvijas pilsētās. 1932. g. 3. martā ielajā bezdarbnieku demonstrācijas laikā LKP un LKJS biedri izplatīja proklamācijas ar bezdarbnieku cīņas lo-

⁵⁸ turpat, 4. lpp.

⁵⁹ turpat, 5—6. lpp.

zungiem. Šo demonstrāciju Rīgā palīdzēja sagatavot februāra pēdējās dienās izdotas LKP Rīgas komitejas un LKJS CK proklamācijas.⁶⁰ 1932. g. 3. martā bezdarbnieki demonstrēja netikai par savām ekonomiskām ikdienas prasībām, bet uzsātdīja arī politiskās prasības. Vēl spilgtāk bezdarbnieku ekonomiskās cīņas pāraugšana politiskā cīņā bija redzama 1933. g. februāra un marta demonstrācijās, kurās komunistiem izdevās izraut iniciatīvu no s.-d. līderiem, kas mēģināja izmantot bezdarbnieku cīņu, lai izdevīgāk to nodotu. Arī šo demonstrāciju sagatavošanā un izvešanā nelegālajai komunistiskajai presei bija lieli nopelni. Proklamācijas, kurās pagrīdnieki komunisti un komjaunieši izplatīja pirms demonstrācijām darba birzās un sabiedrisko darbu vietās, kompartija deva bezdarbniekiem cīņas lozungus, ne tikai ekonomiskus, bet arī politiskus, izskaidroja demonstrācijas nozīmi, atmaskoja s.-d. līderu demagoģiju un nodevību, aicināja nepadoties policijas brutālajam teroram. 1933. g. februārī un martā izlaistie uzsaukumi bezdarbniekiem⁶¹ stipri vien uztrauca politpārvaldes špikus un okšņerus. Spiks, kura uzdevumā ietilpa bezdarbnieku novērošana sabiedriskos darbos pie Torņkalna dzelzceļa stacijas, rakstīja 1933. g. 14. februārī politiskās pārvaldes Rīgas rajona priekšniekam par komunistu uzsaukumu izplatīšanu starp sabiedriskos darbos nodarbinātiem bezdarbniekiem un bezdarbnieku mītiņā «Arkādijas» dārzā, kur viens komunisti ar mītiņa dalībnieku pa-

⁶⁰ «Biedri! Latvijas komunistiskās Partijas vadībā mēs 3. martā iziesim demonstrācijā un politiskā streikā!» LKP RK 1932. g. februārī «Spartaks» 3.000 eks. «Pret badu un postu! Pret baito teror! Pret fašistiem un socfašistiem!» LKP RK 1932. g. februārī. «Spartaks» Eksemplāru skaits nav uzdots.

⁶¹ «3. martā vispārējs politisks streiks!» LKP RK «Spartaks» 1932. g. februārī. 5.000 eks.

«Товарищи рабочие! Все на голодную демонстрацию и политическую забастовку 3 марта!» Рижский комитет КПЛ «Спартак» февраль 1932 г. 1500 экс.

«Bezdarba jaunatnei!» LKJS CK «Spartaks» 1932. g. februārī. Eksemplāru skaits nav uzdots.

«Товарищи безработные!» Райком I района Рижской организации КПЛ «Спартак» февраль 1933 года. Экsemplāru skaits nav uzdots.

Бедри бездарбnieki! Rīgas darbaļaudis! Visi uz demonstrāciju 16. februārī! Pārvērtisim to revolucionāra demonstrācijā! «LKP CK «Spartaks» 1933. g. februārī. 3000 eks. «Nost vergu darbus!» LKP RK «Spartaks» 1933. g. februārī «Biedri Milgrāvis bezdarbnieki!» LKP Rīgas organizācijas III rajona komiteja. «Spartaks» (19) 33. g. februārī. «Biedri bezdarbnieki! Rīgas darbaļaudis! 20. martā visi uz ielas! LKP RK «Spartaks» 1933. g. martā. 10000 eks.

«Товарищи безработные-трудящийся люд!» Рижский комитет КПЛ «Спартак» Март 1933 г.

«Bezdarba jaunatnei!» LKJS CK un RK «Spartaks» 1933. g. martā 5000 eks.

«Bezdarba jaunatne Sarkandaugavā!» LKJS Rīgas organizācija III rajona komiteja «Spartaks» 1933. g. martā.

līdzību nogrūda sociāldemokrātu runātāju saeimas deputātu Veckalnu, rūdītu strādnieku nodevēju, no tribīnes un pats nolasīja uzsaukumu ar aicinājumiem «gāzt pastāvošo valsts iekārtu», komunistisko runātāju un proklamāciju izplatītājus apcietināt neizdevās, jo mitiņa dalībnieki neļāva policistiem izdarīt apcietināšanas un divus apcietinātus proklamāciju kaisītājus izrāvuši no policistu rokām.⁶² Līdzīgas ziņas, kas liecina par bezdarbnieku atsaucību komunistu uzsaukumos izteiktajiem aicinājumiem un par viņu aktīvo pretošanos policijas un špiku teroram, sniedz špiku ziņojumi par bezdarbnieku demonstrācijām 1933. g. 16. februārī un 20. martā.

Pārskats par streiku kustību un bezdarbnieku kustību liecina, ka LKP un LKJS pagrīdes preseī bija liela nozīme strādnieku cīņas organizēšanā par savām ikdienas prasībām, liecina par to, ka LKP autoritāte strādnieku masās krīzes gados bija ievērojami pieaugusi, ka partija pareizi saistīja cīņu par daļējām prasībām ar cīņu par padomju varu.

Fašistiskais apvērsums 1934. g. 15. maijā atvēra iespējas vēl neredzētai darbaļaužu ekspluatēšanai. Fašistiskā Ulmaņa valdība piekopa drausmīgu teroru pret strādnieku kustību, pielietoja smagas represijas par mazāko nemiēra izteikšanu pret Ulmaņa valdības režīmu. Ar šādu rīcību fašistiskā valdība centās glābt kapitālistisko iekārtu Latvijā, jo ekonomiskā krīze un revolucionāra strādnieku kustība bija tās pamatus iedragājuši. Kompartijai un tās nelegālajai preseī, ko iznīcināt fašistiskajam režīmam ne par ko neizdevās, bija jāturpina cīņa par darbaļaužu ikdienas prasībām daudz grūtākos apstākļos. Fašistiskās diktatūras gados pēc partijas rindu nostiprināšanas nelegālai komunistiskajai preseī tomēr izdevās saistīties daudz ciešāk ar darbaļaudīm, par ko liecina ievērojami pieaugušais korespondenču skaits no darba vietām it īpaši plašais nelegālās preses, sevišķi «Cīņas» korespondentu tīkls uz laukiem. Korespondenču ziņā pirmajā vietā bija «Cīņa», kur katrā numurā ievietotas daudzas korespondences, kas liecina par «Cīņas» saistībām ar visiem lielākiem Latvijas rūpniecības uzņēmumiem, kā arī ar daudziem sīkākākiem uzņēmumiem, «Cīņas» lauku korespondences tāpat liecina par tās plašiem sakariem ar lauku darbaļaudīm, bet arī citi nelegālās preses izdevumi kā «Vpered», «Šķiras fronte», «Jaunais Komunārs», «Brīvā Jaunatne» un «Latgaļskaja Pravda» bija labi organizējuši korespondentu darbu un sniedza savās slejās tāpat daudzas korespondences no darba vietām un no lauku darbaļaudīm. Pamatojoties uz savu pieaugošo korespondentu tīklu un uz iepriekšējo gadu uzkrāto pieredzi, nelegālā komunistiskā prese joprojām, saistot darbaļaužu cīņu par savām ikdienas

⁶² LPSR IeM CVA f. 3235, nod. III 1, Nr. 172., 14. lpp.

prasībām ar politisko cīņu pret fašistisko diktatūru, sevišķu vērību piegrieza trim apstākļiem. Pirmkārt, nelegālā komunistiskā prese atmaskoja fašistu demagoģiju, viņu «arodbiedrības», «darba kameras», «sociālo likumdošanu», parādīja to īsto nolūku, otrkārt, sniedza patiesu ainu par darāļaužu stāvokli fašistiskās diktatūras laikā, parādīja, cik tas grūts sakarā ar stipro eksploataācijas pastiprinašanos, aicināja uz cīņu par sava stāvokļa uzlabošanu. Treškārt, komunistiskā prese piegrieza visizcilāko vērību streiku kustības organizēšanai, atzīmēja savās slejās katru streiku un sīkāku darba konfliktu, lai parādītu strādniekiem, ka arī fašistiskā terora apstākļos strādnieku kustība nav iznīcināta, ka streiki notiek, analizēja izdevušos, kā arī neizdevušos streikus, lai mācītos un mācītu darbaļaudis ir no sekmīgās, ir no nesekmīgās cīņas pieredzes.

Pēc fašistiskā apvērsuma kapitālisti kā plēsīgi zvēri uzklupa strādnieku un viņu ģimenes locekļu materiālajam stāvoklim, par ko daudz ziņu sniedza nelegālā komunistiskā prese. Ar skubu fabrikanti sāka nosist algas. Tūlīt pēc fašistiskā apvērsuma apavnieku sīkie un vidējie tarifi tika nosīsti par 15—20%, kociņniekiem par 20—25%. Kuzņecova porcelāna fabrikā un Liepājas drašu fabrikā par 30—50%, ap 2000 Rīgas pilsētas kalpotāju un strādnieku fašistiskā ieceltā pilsētas valde pārveda brīvā līguma laudis, pazeminot algas līdz 50%.⁶³ Akeiju sabiedrības «Furnirs» strādniecē rakstīja «Cīņai», ka sievietēm dienas alga 1935. g. samazināta par 40%, vīriešiem par 25%.⁶⁴ No lielās tekstilfabrikas «Rīgas Audums» rakstīja «Cīņai» par to, ka, salīdzinot ar 1928. g. — 30. g. algām, 1935. g. algas bija par 40—50% zemākas.⁶⁵ Līdzīgs bija stāvoklis arī citos tekstilrūpniecības uzņēmumos, ka par to liecina LKP CK 1935. g. 3000 eksemplāros izdota brošūra par strādnieku stāvokli Latvijas tekstilrūpniecībā, piem., tekstilfabrikā «Merino» algas audējiem, salīdzinot ar 1930. g., samazinātas pat par 60—65%, «Rīgas vilnas manufaktūrā» algas nosīstas par 20—25%, «Zasulauka kokvilnas vērptuves un austuves fabrikā» par 30%, attiecīgi paaugstinot vēl normas gabaldarbiem utt.⁶⁶ Strādnieku korespondences «Cīņā» un citos nelegālās preses izdevumos sniedz spilgtu ainu par darba apstākļu pasliktināšanu un darba dienas pagarinašanu fašistiskās diktatūras laikā. Lūk, ziņas no jau minētās LKP CK brošūras par tekstilrūpniecības strādnieku stāvokli — lenšu un trikotāžas fabrikā «Kosmoss» spolētājas ar draudiem

⁶³ «Cīņa» Nr. 8. Septembris — 1935. g. 3. lpp.

⁶⁴ «Cīņa» Nr. 9. Septembra otrā pusē. 1935. g. 3. lpp.

⁶⁵ «Strādnieku bibliotēka» Nr. 1. Strādnieku stāvoklis tekstilrūpniecībā Latvijā. Latvijas Komunistiskās Partijas Centrālās Komitejas izdevums 1935. g. tiražs 3000 eks. Iespiedis «Spartaks» 9. lpp.

⁶⁶ turpat, 2., 4., 5., 6. lpp.

piespieda strādāt 12 stundas, tekstilfabrikās «Svarcs un dēli» un «Delka» tāpat strādāja 8 stundu vietā 12 stundas.⁶⁷ Korespondences no darba vietām stāsta par strādnieku beztiesisko stāvokli, naudas sodiem ar kuru palīdzību sevišķi tekstilrūpniecībā tika vēl vairāk samazināta alga. Lūk, piemērs no kādas strādnieces korespondences «Cīņai» par drausmīgo darba sievietes stāvokli fašistiskās diktatūras gados: «Kur izeja? Kā tomēr strādnieces dzīvo, sevišķi jaunas meitas, kurām gribas daudz maz pieklājīgi apģērbties, aiziet kādreiz uz kino?... Meklē izeju «blakus peļņā» — prostitūcijā. Ulmaniskā Latvijā tā zied pilnos ziedos. Es te nerunāju par profesionālām prostitutām, bet tikai par tā saucamo «blakus peļņu». Mūsu uzņēmējs, kad prasa pielikt algu, pat nekaunās acīs pateikt: «Tik jaunas sievietes un neprot blakus piepelnīties!»⁶⁸ Savu korespondenci strādniecē beidz ar kvēlu aicinājumu darba sievietēm cīnīties pret fašistisko diktatūru un viņas ciniskām «blakus peļņām»: «Darba sievietes! Arī uz mums gulstas daļa vainas. Mēs vēl esam pārāk pasīvas. Vairāmiem cīņās. Gribam katra par sevi izrauties no posta un bada cilpas. Bet grimstam arvien dziļāk. Sapratisim reiz, ka tikai cīnoties kopā ar visu strādnieku šķiru, ar visiem darbaļaudīm, mēs atbrivosimies no šī sloga. Nav citas izejas!»⁶⁹ Nelegālā komunistiskā prese pārliecinoši rāda, cik strādnieku stāvoklis fašistiskās diktatūras laikā pasliktinājās sakarā ar stipras dzīves dārdzības pieaugšanu, atmaskodama fašistu nekaunīgo melošanu par strādnieku stavokļa uzlabošanu. Ta, piemēram «Cīņa» rakstīja 1939. gadā, ka pārtikas produktu cenas laikā no 1933. g. līdz 1938. g. cēlušās par 27%, bet parējie dzīvei nepieciešamie priekšmeti sadārdzinājušies vēl lielākos apmēros: apavi par 35%, apģērbi par 44,2%, malka par 34,3%, dzīvokļu īres par 37% utt.⁷⁰ Darbaļaužu stāvokļa pasliktināšanu un ar to saistīto nemiera un rūgšanas pieaugšanu pret fašistisko iekārtu bija spiesta arī atzīt politpārvalde, kuras slepenie ziņojumi iekšlietu ministram runā diezgan spilgtu valodu par fašistiskās Latvijas «lejputriju». Lūk, daži piemēri: 1935. g. februārī politpārvalde rakstīja: «Arī Rīgas rūpniecības strādnieku aprindās ir manāms nemiers, ko ir izsaukusi dažos uzņēmumos algas samazināšana».⁷⁰ Par dzīves dārdzību lasām politpārvaldes ziņojumā no 1937. g. novembra: «Nospiedošu iespaidu atstāj pieaugoša dārdzība. Tauta par to nebeidz runāt un žēloties, ka dzīves apstākļi paliekot arvien grūtāki un grūtāki. Zemākie un pat vidējie ierēdņi, nekvalificētie rūpniecības strādnieki, dažāda veida algotie

⁶⁷ turpat, 3., 5., 6. lpp.

⁶⁸ «Cīņa» Nr. 5. Septembris. 1938. g. «Patiesība par dzīvi». 2. lpp.

⁶⁹ turpat, 2. lpp.

⁷⁰ «Cīņa» Nr. 4. Maijs. 1939. g. 5. lpp.

⁷¹ LPSR IeM CVA f. 3235, nod. XI, l. Nr. 4., 431. lpp.

(mēneša) darbinieki un citas līdzīgas aprindas norāda, ka viņi sviestu, gaļu un citus līdzīgus produktus jau sen vairs nevarot iegādāties.»⁷² Tikpat zīmīgi ziņojumā no 1937. g. decembra lasām: «...Iedzīvotāju rūpes, bažas un neapmierinātība ir ar pieaugošo dzīves dārdzību, ar ko nav apmierināti ne lauksaimnieki, ne ierēdņi, ne strādnieki... Ierēdņi un strādnieki nav apmierināti ar lauksaimnieku ražojumu cenu celšanu, jo ierēdņu un strādnieku algas, ar nelielā mērogiem, ir palikušas agrākās. Ierēdņu aprindās dzirdamas balsis, ka valdība par daudz rūpējoties lauksaimnieku (t. i. kulaku. S. L.) labā, bet algoto darbinieku materiālā stāvokļa uzlabošanai darot visai maz.»⁷³

Latvijas Komunistiskā partija fašistiskās diktatūras gados mobilizēja un organizēja strādnieku masas uz vienotās frontes pamatiem uz aktīvu cīņu pret kapitālistisko ekspluatāciju un fašistisko diktatūru. Neaugoties uz zvērisko teroru, kas bija vērsti pret strādniekiem, par spīti ilgstošajam karstāvaklim, fašistiem neizdevās satriekt revolucionāro strādnieku kustību. Kaut arī Ulmaņa fašistiskās diktatūras gados strādnieku cīņa pret kapitālistisko ekspluatāciju tā neizpauzās uz āru kā krīzes gados, tā bija tomēr visai intensīva un neatlaidīga, izpauzdamās gan streikos, gan atsevišķos strādnieku konfliktos ar uzņēmējiem. Šās kustības mobilizēšanā un organizēšanā izcila loma bija komunistiskajai preseī, kas ne tikai vērīgi sekoja cīņai starp darbu un kapitālu fašistiskās diktatūras laikā, bet arī aktīvi palīdzēja organizēt strādnieku cīņu pret nežēlīgo ekspluatāciju. Komunistu vadībā streikvoja tūlīt pēc fašistiskā apvērsuma tekstilfabrikas «Lenta» un stikla fabrikas «Ausma» strādnieki.⁷⁴ Lielākais streiks 1934. g. bija gumijas fabrikas «Kontinenta» strādnieku streiks 1934. g. augustā. Streiks bija vērsti pret uzņēmēja mēģinājumu nosist algas, un to vadīja «Kontinenta» fabrikas LKP uzņēmuma šūna. Streiku ievadīja LKP Rīgas komitejas uzskums,⁷⁵ kurā partija aicināja uz streiku. Streiks sākās pēc minētā uzsaukuma izplatīšanas pašā fabrikā 6. augustā un vilkās līdz augusta beigām. Streikā iejaucās pats Rīgas pilsētas policijas prefekts un fašistiskās valdības loceklis Bērziņš, rūdīts spiegs un provokators, kas ieradās fabrikā un ar draudiem un solījumiem mēģināja pierunāt strādniekus uzsākt darbu. Vērtējot streiku, «Cīņa» rakstīja: «Mierīgi, bet noteikti un stingri, strādnieki pastāvēja uz savām prasībām, nepadodamies ne prefektūras, ne ministra Bērziņa saldiem padomiem. Strādnieki paziņoja nosvīdušajam ministram, ka prasību nepiepildīšanas gadījumā tie tur-

⁷² turpat, 48. lpp.

⁷³ turpat, 30. lpp.

⁷⁴ «Šķiras fronte» Nr. 7/8. Martā. 1935. g. 8. lpp.

⁷⁵ «Biedri «Kontinenta strādnieki!» LKP Rīgas komitejas «Spartaks» 1934. g. augustā. Eksemplāru skaits nav uzdots.

pinās streiku. Uzņēmējs, prefeksts Grīnvalds un ministrs Bērziņš bij spiesti piekāpties strādnieku priekšā. Strādnieki panaca viņu pasliktinājumu atcelšanu». ⁷⁶ Rakstot par «Kontinenta» strādnieku streika politisko nozīmi «Cīņas biedrs» atzīmēja «Kontinenta» streiku kā piemēru tam, ka fašistiem nav izdevies sasniegt vienu no galveniem fašistiskā apvērsuma mērķiem — nav izdevies salauzt strādnieku revolucionāro kustību. ⁷⁷ Streiku izcelšanās 1934. g. rudenī liecināja par «Cīņas biedra» vērtējuma pareizību. 1934. g. oktobrī izcēlās streiks Jelgavas cukurfabrikā, streikoja vairāki uzņēmumi Liepājā. ⁷⁸ 1935. g. 18. februārī streikoja metālfabrikas «Metalprodukts» strādnieki. Arī šo streiku ievadīja uzsaukums, ko izdeva «Metalprodukta» LKP šūna, ar aicinājumu strādniekiem iziet streikā par sekojošām prasībām: 1) izmaksāt kārtīgi visu algu; 2) maksāt par virsstundām pēc likuma; 3) izmaksāt iekrajušos algas parādus, ko agrāk neizmaksāja. ⁷⁹ Streiks beidzās ar strādnieku prasību izpildīšanu. Apskatot šās pirmās streiku cīņas pēc fašistiskā apvērsuma, komunistiskā prese uzsvēra, ka arī fašistiskās diktatūras apstākļos strādnieku cīņā ne tikai iespējama, bet pat nepieciešama, «Cīņa iespējama, cīņa nepieciešama, — rakstīja 1935. g. «Vperjod» — viņas panākumu vienīgais noteikums ir strādnieku vienība. To var panākt tikai organizējot, tikai apvienojoties.» ⁸⁰ 1935. g. komunistiskā prese veica lielu darbu tikko dibināto fašistisko arodbiedrību atmaskošanai, pacietīgi izskaidroja strādniekiem, kas vēl nesaprata fašistiskās diktatūras isto dabu un tāpēc darba konfliktu gadījumos vēl sūtīja delegācijas pie fašistiskās valdības vīriem, ka no fašistiskās valdības nav ko gaidīt, jo tikai cīņā strādnieki var uzlabot savu stāvokli. Daudzos uzsaukumos, ko izdeva partijas organizācijas uz vietām ⁸¹ tika atmaskota fašistiskās valdības demagogiskā rīcība, bet reizē ar to uzstādītas strādnieku prasī-

⁷⁶ «Cīņa» Nr. 12. Oktobris. 1934. g. ...Strādnieku uzvara, «Kontinentā» 7. lpp.

⁷⁷ «Cīņas biedrs» Nr. 5 (124) Septembra. 1934. g. 88. lpp.

⁷⁸ «Jaunais komunārs» Nr. 19. 30. oktobrī. 1934. g. 2. lpp.

⁷⁹ «Visiem «Metalprodukta» fabrikas strādniekiem!» LKP «Metalprodukta» šūna. Tipogrāfija «Spartaks» 1935. g. II 120 eks.

⁸⁰ «Vperjod» Nr. 11. Marts. 1935. g. 3. lpp.

⁸¹ «Emolipa» strādniekiem!» LKP «Emolipa» šūna un «Emolipa» aroddrupa. Tipogrāfija «Arodnieks» Rīgā, 1935. g. martā 50 eks.»

«Biedri, tekstila un trikotāžas rūpniecībā nodarbinātie strādnieki un strādnieces». LKP Rīgas komitejas tekstilstrādnieku frakcija «Spartaks» 1000 eks. 1935. g. martā. «Darba biedri! «Vefa» strādnieki!» LKP un LSSZP Vefa Vienības komitejas Rīgā, 1935. g. martā. 300 eks.

«Superfosfātfabrikas «Eilingers» strādniekiem un strādniecēm!» LKP «Eilingera» šūna. Spiestuve «Arodnieks» Marts 1935. g. 100 eks.

«Nordeķu fabrikas strādniekiem!» LKP Nordeķu fabrikas šūna un Nordeķu tēkstilstrādnieku aroddrupa «Arodnieks» 100 eks. Aprīlis.

bas, ko iespaidoja arī tās delegācijas, kas gāja pie ministriem. Delegāciju sūtīšana prasību iesniegšanai fašistiskai valdībai ļoti nepatika, viņa, kā to komunistiskā prese bija skaidri paredzējusi, strādnieku prasības noraidīja un arī delegātus vajāja. 1935. g. maijā LKP Rīgas komiteja izlaida 2000 eksemplāros uzsaukumu «Dosiim pretsparu jaunam negantam kapitalistu uzbrukumam Rīgas strādniekiem!» ar streiku aicinājumu. Šis uzsaukums ievadīja vairākus lielus streikus Rīgas uzņēmumos. «Cīņa» rakstīja par vienu šādu strādnieku uzstāšanos, neaprobežodamās ar notikumu vien, bet dodot organizēto norādījumus, kas izrietēja no sekmīgās strādnieku uzstāšanās. 1935. g. augusta beigās apavu fabrikas «Ērglis» uzņēmējs gribēja algas vēl vairāk pazemināt. Fašistiskā «arodbiedrība» ir pirkstu nepakustināta strādnieku aizstāvēšanai. «Cīņa» par šo gadījumu rakstīja: «Redzot šo nekaunību no uzņēmēja un fašistiskās arodbiedrības puses, strādnieki atkal kuras pie sava pārbaudītā cīņas līdzekļa: vienbalsīgi nolēma iziet streikā, pieprasot veco algu paturēšanu. Dažas stundas pēc streika iesākšanās fabrikā kā apdedzis iedrāzās Feldmanis (fašistiskais vecākais darba inspektors. S. L.) Visādi nostrostījis strādniekus par to, ka tie «atjau notā Latvijā» uzdrīkstējušies streikot, solīja konfliktu nokārtot. Strādnieki uzvarēja. Algas palika agrākas. Bet ne jau Feldmana dēļ uzņēmējs piekāpās. Vienotā iziešana streikā bija tā, kas piespieda uzņēmēju piekāpties... Pārējās fabrikās, kur arī pēdējā laikā bija nosistas algas, bet kur strādnieki savu interešu aizstāvēšanu bija pilnīgi uzticējuši fašistiskai «arodbiedrībai», paši neizrādīdami vajadzīgo iniciatīvi un vienprātību patstāvīgas cīņas organizēšanai, uzvarēja uzņēmēji... Pārējo fabriku strādniekiem vajadzēja sekot šim «Ērglis» strādnieku piemēram. Tad uzvara droša».⁸² Tā redzam, ka «Cīņa» raksta par vienu strādnieku uzstāšanās gadījumu, lai pārliecinātu strādniekus, ka tikai vienota rīcība spēj nodrošināt sekmes arī citās vietās, citos uzņēmumos. Asi kritizēja «Cīņa» arī atsevišķas partijas organizācijas par to, ka viņas nebija savlaicīgi ķērušās pie strādnieku streiku cīņas vadības «Nevis vispār spriedelēt par darbu uzņēmumos un fašistiskās arodbiedrībās, bet konkrēti un savlaicīgi

1935. g. (Vienīgais šāda veida uzsaukums, kas neraugoties uz mazo tirāžu — 100 eks. ir iespiests tipogrāfijas burtiem, pārējie novilkti uz rotatora vai šapirografa).

«Visiem «Rekord» apavu fabrikas apavu strādniekiem un virsūrstājiem!» LKP Rīgas organizācijas IV rajona komiteja «Spartaks» 400 eks. Aprīlī 1935. g. Sādi uzsaukumi parasti iznāca mazā eksemplāru skaitā un patiesībā viņu būs bijis daudz vairāk nekā šeit minētie, jo daudzi uzsaukumi nav uzglabājušies.

⁸² «Cīņa» Nr. 8. Septembra pirmajā pusē, 1935. g. 2.—3. lpp.

vadīt strādnieku kustību katrā konflikta gadījumā uzņēmumos, tas jāņem vērā visiem mūsu partijas orgāniem, sākot no Rīgas komitejas un beidzot ar šūniņu vadību,» — rakstīja toreiz «Cīņa»⁸³

1936. g. uz 1. Maiju partijas un komjaunatnes uzsaukumi aicināja strādniekus iziet streikā un 1. Maijā nestrādāt.⁸⁴ Šim partijas aicinājumam atsaucās arī daļa Rīgas strādnieku, neskatoties uz teroru un uz atļaišanas draudiem. Pirmā Maija dienā vairākas Rīgas fabrikas nestrādāja: pilnīgi nestrādāja Leibovica radioaparātu darbnīcā. Andes miltu fabrika Maskavas priekšpilsētā, turpat ādu fabrika un vairākas kokzāģētavas, daudzās fabrikās (piem., VEF-ā daļa strādnieku neieradās darbā, citās, kas bija spiestas strādāt, lielākā strādnieku daļa savu Pirmā Maija dienas algu ziedoja Sarkanai Palīdzībai kā pabalstu cietumos ieslodzītiem strādniecības cīnītājiem.⁸⁵ Arī ziņojumos par Pirmo Maiju, ko politiskās pārvaldes priekšnieks sūtīja iekšlietu ministram, konstatēts, ka «vairākās fabrikās strādnieki nestrādāja 1. V. aiz politiskiem iemesliem.»⁸⁶ Daļēji Pirmā Maija atzīmēšana 1936. g., neraugoties uz fašistiskās valdības stingro rīkojumu, kas aizliedza svinēt Pirmā Maija svētkus, bija liels LKP agitācijas, propagandas darba panākums, Pirmā Maija strādnieku streiki un citāda veida uzstāšanās bija nepārprotama darbaļaužu politiskā demonstrācija pret fašistisko režīmu. Nemiers pret fašistisko diktatūru 1937. g. izpaudās plašā strādnieku streiku cīņā, kura jau sāka diezgan stipri izlauzties uz āru, un kuras iepriekšējos fašistiskās diktatūras gados tādos apmēros nebija. Uz nepārtraukto dzīves dārdzības celšanos strādnieki komunistiskās partijas vadībā atbildēja ar aktīvu cīņu par darba algas paaugstināšanu, un visur, kur vien strādnieki uzstājās, streiku cīņas beidzās ar pilnīgu vai daļēju uzvaru. Arī 1937. g. streiku kustībā nelegālajai komunistiskajai prosei bija liela propagandistiska un organizējoša nozīme. 1937. g. sākumā «Cīņa» pacēl jautājumu par dzīves dārdzības nemitīgu augšanu un nepieciešamību strādniekiem sakarā ar to uzsākt cīņu par darba algas pacelšanu.⁸⁷

Pavasara beigās un vasaras sākumā streikā izgāja ostas strādnieki un kokrūpniecības strādnieki. Tie bija pirmie plašāka rakstura streiki visā līdzšinējā fašistu valdīšanas laikā Latvijā.⁸⁸

⁸³ «Cīņa», 1935. g. novembrī «Dažas mācības» 4. lpp.

⁸⁴ «Lai dzīvo Pirmājs Meijs» LKP CK «Spartaks» 1936. g. Aprīlī. 10000 eks.

⁸⁵ «Jaunais Komunārs» Nr. 45 Maija otrā pusē. 1936. g. 2. lpp.

⁸⁶ LPSR IeM CVA, f. 3235., nod. XX., l. Nr. 4., 647. lpp.

⁸⁷ «Cīņa» Nr. 2.—3. Februāris-Marts. 1937. g. «Cīnīsimies par darba algas pacelšanu.» 2. lpp.

⁸⁸ «Cīņa» Nr. 4. Jūlijs, 1937. g. 1. lpp.

Ostas strādnieks, «Cīņas» korespondents rakstīja par šo strādnieku streiku, kas izcēlās 1937. g. aprīlī, uzsverot sevišķi strādnieku vienprātību.⁸⁹ Rakstot par kokstrādnieku streikiem «Bosforā», «Milmaņa», «Titanā» kokzāģētavās, kas beidzās ar strādnieku uzvaru, «Cīņas» korespondents aicina arī pārējos kokzāģētavu strādniekus sekot savu biedru piemēram. «Biedri kokrūpniecības strādnieki! — raksta «Cīņa», — Uzstādīsim visur mūsu taisnīgās prasības par darba algas paaugstināšanu. Bez cīņas nav uzvaras! Un kur strādnieki vienoti uzsāk cīņu, tie gūst panākumus. To rāda mūsu biedru piemērs.»⁹⁰ Pamatojoties uz šo pirmo plašāko streiku iegūto pieredzi, Latvijas Kompartijas sekretariāts vienotā frontē ar Latvijas Soc. Strādnieku zemnieku partijas Centrālo komiteju izlaida 1937. g. jūnijā 8000 eksemplāros uzsaukumu «Nost Ulmaņa bada režīmu!», kurā aizrādīja uz jau gūtiem panākumiem streiku cīņās un aicināja tos turpināt, saistot streiku cīņu ar galveno politisko uzdevumu — cīņu par Ulmaņa fašistiskā režīma gāšanu; bet «Cīņa» ar vēl lielāku neatlaidību turpināja savu strādnieku revolucionāro audzināšanas un organizēšanas darbu, analizējot notikušos streikus, vispārinot to pieredzi un aicinot un mobilizējot strādniekus uz cīņas turpināšanu. 1937. g. jūnijā «Cīņa» rakstīja par šiem pirmiem plašākiem streikiem: «Nav šaubu, ka šie pirmie plašākie streiki radīs atbalsi visā Latvijas strādniecībā un piespiedīs arī fašistu valdību visādi manevrēt. Latvijas strādniecība uzsāk aktīvu cīņu par savām tiesībām. Un tad nebūs nemaz ilgi jāgaida, kad šim priekšlikumam sekos plašas darbaļaužu masas pilsētās un uz laukiem.» «Cīņas» pareģojums, ka pirmiem streikiem sekos jauns streiku vilnis, drīz vien piepildījās — streikoja «Kvadrāta» ķīmiskās rūpnīcas strādnieki, tekstilfabrikas «Latīni» strādnieki, streikiem Rīgā sekoja streiki Liepājas ostā un Liepājas drāšu fabrikā, streikoja vairāki uzņēmumi Valmierā, Daugavpilī un Limbažos. Visa Ulmaņa kliķe bija stipri sabijusies no plašās streiku kustības, uztraukti rakstīja politpārvaldes priekšnieks, reģistrējot 1937. g. vasaras streikus, par komunistu vadošo un organizējošo lomu šinīs streikos.⁹¹ Ar terora pastiprināšanos (1937. g. Rīgā izvesti plaši aresti starp strādniekiem un kalpotājiem) un ar nekaunīgu demagoģiju fašistu barveži ar savām «arodbiedrībām» un «darba kamerām» mēģināja strādnieku iesāktu cīņu likvidēt. «Cīņa» atmaskoja šos mēģinājumus, parādīja, cik nekaunīgi fašisti melo un krāpj. «Cīņa» rakstīja: «Veltas pūles! Latvijas strādnieks jau uzsācis cīņu. Tautas nemiers vairs nav aplklusināms. Nu ir diezgan melots! Nu ir diezgan

⁸⁹ turpat. 2. lpp.

⁹⁰ turpat. 2. lpp.

⁹¹ LPSR IeM CVA, f. 3235., nod. XI., 1. Nr. 4., 169. lpp.

zagts un plītēts! Šodien vēl cīņu izcīna strādniecības priekšpulki, bet jau rītū tā aptvers arvien plašākas un plašākas tautas masas. Tikai droši uz priekšu! Par darba algas paaugstināšanu! Par vārda, preses, organizēšanas un streika brīvību! Par tautas frontes uzvaru Latvijā!»⁹² 1937. g. streiku kustība parādīja, ka augošais nemiers pret fašistisko diktatūru kļuvis par nopietnu faktoru. Šādos apstākļos bija komunistiskās preses nopelns, ka tā ne tikai informēja savus lasītājus par šo augošo nemiera kustību, par kuru fašistiskās avīzes nerakstīja nevienu vārdu, bet ka tā reizē ar informāciju aicināja strādniekus turpināt cīņu, vispārināja cīņas pieredzi, uz tā pamata deva konkrētus norādījumus, kā rīkoties, iedvesmoja strādniekus uz cīņu, parādīja, ka fašistiem nebija izdevies salauzt strādnieku cīņas spējas un gribu, bet ka tā aug un vērsas plašumā. 1937. g. streiku kustība bija pirmais strādnieku kustības vilnis, kas vēl gan nepārauga plašā kustībā, bet kas neapšaubāmi rādīja, ka komunistiskajai partijai un tās preseī izdevās vadīt pirmo nopietno strādnieku šķiras pretsitienu fašistiskajai diktatūrai un ka vēl viens, vēl spēcīgāks strādnieku kustības vilnis var novest pie fašistiskās diktatūras gāšanas. Palīdzēt kompartijai, augošās prefašistiskās tautas frontes vadošajam spēkam, sagatavot šā revolucionārā trieciena organizēšanu pret fašistisko režīmu ir komunistiskās preses galvenais uzdevums. Sākot ar 1937. g. beigām, «Cīņa» un pārējie komunistiskās preses izdevumi saistās vēl ciešāk ar darba vietām, kā par to liecina nepārtraukti augošais darba vietu korespondenču skaits. No 1937. g. līdz 1939. g. «Cīņā» vien parādas korespondences no visiem lielākiem Rīgas un Liepājas uzņēmumiem. Sīki jo sīki šīs korespondencēs ir apskatīts strādnieku stāvoklis, konkrēti, attiecīgajam uzņēmumam atbilstoši, tiek šīs korespondencēs izvirzītas strādnieku prasības. 1937. g. otra pusē kapitalistiskajā pasaulē iesākusies jaunā ekonomiskā krīze smagi atsaucās arī uz Latviju. Sākās rūpniecības sašaurināšana, kas turpinās visu 1938. g. un 1939. gadā vēl palielinājās. Komunistiskā prese atmaskoja fašistiskās Ulmaņa kliķes krāpšanas manevrus, ar kuru palīdzību tā mēģināja noliegt Latvijas saimniecības krīzes stāvokli, parādīja Ulmaņa valdības katastrofālo finansiāla stāvokli un fašistu noziedzīgos plānus izmantot rūpniecības sašaurināšanu, lai strādniekus dzītu no pilsētām uz laukiem vergot kulaku saimniecības. Plaši «Cīņa» izskaidroja darbaļaudīm un it īpaši strādnieku šķirai fašistiskās valdības 1939. g. pavasarī izdotā tā saucamā «Likuma par darba sagādāšanu un darba spēka novietošanu» nozīmi. Par dzimtbūšanas laiku atgriešanos Latvijā sauca «Cīņa» šo Ulmaņa jaunā spaidu darba likuma ieviešanu, kas kā smags slogs gūlās uz Latvijas

⁹² «Cīņa» Nr. 5. Augusts, 1937. g. 2. lpp.

strādniecību.⁹³ Jaunā likuma galvenais nolūks bija lauku kulaku apgādāšana ar lētu darba spēku no pilsētas strādniekiem, sašaurinot rūpniecību pilsētās.⁹⁴ Likums nodibināja jaunu fašistisku iestādi «Darba centrāli», ko vadīja tieši fašistu barvedim pakļauts direktors. Likumā paredzēja, ka darba spēku, izņemot personas, kas vecākas par 65 gadiem, darba devēji varēja pieņemt darbā tikai ar Latvijas darba centrāles iestāžu vai tās amatpersonu starpniecību vai atļauju. «Cīņa» izskaidroja darbaļaudim fašistiskā spaidu darba likumu pantu pēc panta, parādīja, ka darba centrāle vadīsies vienīgi no lauku kulaku vajadzībām un prasībām. Likums faktiski aizliedza lauku darba jaunatnei meklēt darbu pilsētās, Rīgas, Jelgavas, Daugavpils un Ventpils uzņēmumos nebija atļauts nodarbināt vai pieņemt darbā strādniekus, kas pēdējo 5 gadu laikā nav nodzīvojuši šinīs pilsētās 3 gadus. Likums paredzēja arī strādājošus strādniekus sūtīt uz laukiem vergot pie kulakiem. Šī ista viduslaiku spaidu darbu sistēma radīja strādniekos lielu sašutumu, ko uztvēra un ievadīja organizētā gultnē kompartija un tās prese. LKP izlaida uzsaukumus pret spaidu darbu likumu, uzaicināja strādniekus ne-reģistrēties nosūtīšanai uz laukiem, aktīvi cīnījies pret šo likumu.⁹⁵ «Cīņa» deva konkrētus norādījumus un aicinājumus cīnīties pret šo negantu fašistu uzbrukumu viņu dzīves interesēm.⁹⁶

Komunistiskās preses neatlaidīgā cīņa par darbaļaužu ikdienas prasībām palīdzēja Latvijas kompartijai fašistiskās diktatūras gados izveidot spēcīgu visu darbaļaužu cīņas vienību, atļāva tai vadīt 1939. g. beigās iestājušos revolucionārās kustības uzplūdu apstākļos plašo darbaļaužu masu kustību pret fašistisko diktatūru par savu sociālo un nacionālo atbrīvošanu. Cīņa par darbaļaužu ikdienas prasībām rāda partijas un tās preses dziļās saites ar masām, kas deva iespēju kopot ap komunistiskās partijas vadīto antifašistisko tautas frontes kustību visplašākās darbaļaužu masās, izraisīt un organizēt to revolucionāri-dinamiskos spēkus, kas bija apspiesti 20 gadus. Komunistiskā prese pacēla cīņu par darbaļaužu ikdienas prasībām vienmēr politiskās cīņas plāksnē, palīdzēja partijai organizēt un vadīt ne tikai masu cīņu par viņu ikdienas prasībām, bet arī saistīt ikdienas prasības ar politiskām prasībām cīņā pret fašistisko diktatūru, par Latvijas patieso brīvību un neatkarību.

⁹³ «Cīņa» Nr. 4. Maijs. 1939. g. 3. lpp.

⁹⁴ turpat. 3. lpp.

⁹⁵ «Nost verdzības centrālī!» LKP CK «Spartaks». 1939. g. Oktobrī. «Uz cīņu pret spaidu darbu likumu!» LKP CK «Spartaks» 1939. g. novembrī.

⁹⁶ «Cīņa» Nr. 6. Septembris. 1939. g. «Pret verdzības likumu, pret verdzības centrālī.» 2. lpp.

А. Зиле

НАРОДНОЕ ПРОСВЕЩЕНИЕ В СОВЕТСКОЙ ЛАТВИИ в 1919 г.

Уже в первые дни своего существования Советское правительство Латвии уделяло огромное внимание вопросам народного просвещения.

Уровень народного образования в Латвии был сравнительно выше, чем в других губерниях России (число грамотных в Латвии составляло 78,9 % к общему числу населения старше 10 лет, в остальной России 30 %), но все же он не мог обеспечить сознательное, активное участие подавляющего большинства населения в хозяйственной и политической жизни страны. Помимо 21,1 % неграмотных, знания тех, которые считались грамотными, были таковыми, что они могли удовлетворять лишь интересы буржуазного общества, для которого нужны были лишь элементарные знания, необходимые для работы на капиталистических фабриках и в кулацких хозяйствах. По словам В. И. Ленина буржуазия «старалась школьное дело свести к тому, чтобы натаскать для буржуазии покорных и расторопных прислужников, ... исполнителей воли и рабов капитала, никогда не заботясь о том, чтобы школу сделать орудием воспитания человеческой личности.»¹

После свержения власти помещиков и капиталистов, рабочий класс стал господствующим классом, который не только участвовал в производстве, но и руководил всей хозяйственной и политической жизнью республики. Для того чтобы руководить национализированными предприятиями и контролировать буржуазных специалистов, знания, которыми обладали трудящиеся массы, оказались слишком незначительными. Советское правительство должно было приступить к подготовке специалистов из рабочих, которые бы могли двигать вперед науку, технику, культуру и, победив врага на

¹ В. И. Ленин, Соч. т. 28, стр. 366

фронтах гражданской войны, победить его и экономически. В связи с этим Советское правительство Латвии поставило перед органами народного просвещения следующие задачи:

1. Полностью ликвидировать неграмотность с тем, чтобы все трудовое население привлечь к производственной деятельности и к активному участию в политической жизни страны.

2. Поднять общий культурный уровень трудящихся, чтобы сделать их сознательными строителями социализма и дать им возможность пользоваться тем культурным наследием, которое перед тем принадлежало буржуазии.

3. Приступить к подготовке новых советских специалистов и деятелей науки и искусства.

Решение всех этих задач усложнялось тем, что у Советского правительства почти что не было своих пролетарских научных сил. Готовить новых советских специалистов, создавать новую социалистическую культуру и ликвидировать культурную отсталость широких народных масс Советское правительство должно было немедленно и с помощью учителей и ученых старого строя.

Осуществляя эту задачу, Советское правительство Латвии руководствовалось указанием В. И. Ленина об использовании буржуазных специалистов. Ленин писал: «Наследие капиталистической культуры, пропитанность ее недостатками у учительской массы, которая при наличии их не может быть коммунистической, однако, не мешает брать этих учителей в ряды работников просветительной и политической работы, так как эти учителя обладают знаниями, без которых мы не можем добиться своей цели.»²

Но, чтобы решить эту задачу, необходимо было обеспечить руководство со стороны пролетариата в перевоспитании буржуазных специалистов и в строительстве новой школы и передать само руководство народным просвещением в руки органов Советской власти. С этой целью был создан Комиссариат Просвещения ЛССР, во главе которого были поставлены т. т.: Зиэмелис-Берзин и Эфферт-Клусайс. Для руководства народным образованием в составе Комиссариата просвещения были созданы отделы: дошкольный, школьный, внешкольный и высшей школы. В основу перестройки школы в Латвии было взято «Положение о единой трудовой школе РСФСР» с учетом некоторых специфических особенностей ЛССР. В уездах и волостях руководство и управление народным просвещением было возложено на отделы просвещения уездных исполкомов Советов Рабочих Депутатов. Их подгот-

² В. И. Ленин, Соч. т. XXV, стр. 453.

дела были однотипны с подотделами уездных отделов народного просвещения в РСФСР и строились по их образцу о чем свидетельствуют решения исполкомов. Напр. в решении Валмиерского исполкома от 5/1-19 г. сказано: «Отдел просвещения, исходя из декрета РСФСР должен подразделяться на след. подотделы: школ, внешкольный, дошкольный, искусства и др.»³ Все подотделы работали в тесном контакте между собой под контролем уездного Совета рабочих депутатов. При отделе просвещения имелась коллегия или президиум, который решал текущие дела, готовил вопросы, намечал повестку дня и срок созыва учительских конференций. В волостных исполкомах руководство народным просвещением было возложено на одного из членов исполкома.

Энергичную работу уже в первые дни своего существования развернул школьный отдел Комиссариата просвещения во главе с тов. Вещгайлис. При школьном отделе был создан штат организаторов школ и педагогических инструкторов, который комплектовался из учителей коммунистов, многие из которых перед тем работали в Советской России и были знакомы с принципами новой трудовой советской школы. Инструктора и организаторы посылались в уезды и волости для организации отделов просвещения и оказания им необходимой помощи. Прибыв на место, инструктор школьного отдела работал в тесном контакте с исполкомом и общественностью уезда или волости и не только давал советы, но и практически помогал в строительстве единой трудовой школы.

В. И. Ленин говорил: «Руководитель-коммунист тем и только тем должен показать свое право на руководство, что он находит себе многих, все больше и больше помощников из педагогов-практиков, что он умеет им помочь работать, их выдвинуть, их опыт показать и учесть».⁴ Многие инструкторы и работники уездных отделов просвещения оказались именно такими руководителями-коммунистами. Напр. зав. отделом просвещения мест. Добеле т. Гирупник (позднее директор Института учебных пособий), в уезде Стукмани — Я. Апин, В. Пауге, П. Ванга и М. Строд в Лудзенском отделе просвещения и др. Они поддерживали тесную связь с учительской массой, прислушивались к ее голосу, учитывали ее пожелания, поддерживали ее инициативу, если она была направлена на реализацию политики партии в области народного образования. Одновременно они являлись политическими воспитателями учителей.

³ ЦГА ЛССР, ф. Р-47, оп. 1, ех- 890, л. 1

⁴ В. И. Ленин, Соч. т. XXVI, стр. 162.

Сама учительская масса была весьма неоднородна по своему социальному составу и политическому уровню. Наряду с народными учителями, симпатизировавшими советской власти, много было выходцев из кулачества, ярых сторонников буржуазии. В крупных городах с сильными подпольными большевистскими организациями, сумевшими еще в подпольи создать Советы, эти учителя были из школ изгнаны самим населением накануне или в дни установления Советской власти. Так было напр. в Елгаве. Там собравшиеся на митинг учителя уже на третий день после установления советской власти в принятой резолюции заявили: «Собрание рассматривает саботаж интеллигенции России — предательством, и считает необходимым всеми силами поддержать Советское правительство.»⁵

Чтобы отсечь реакционное учительство от всей остальной массы и не дать ему возможности влиять на подрастающее поколение, Советское правительство вопрос о найме того или иного учителя на работу передало на решение местных Советов рабочих депутатов. Все учителя, как работающие, так и желающие вновь поступить на работу, должны были подать заявление в исполкомы Советов рабочих депутатов. Отделы Народного просвещения, составляя списки, не вносили в них лиц сотрудничавших с немецкими оккупантами и белогвардейцами. За неделю или две до выборов списки опубликовывались, с тем чтобы население ознакомилось с кандидатами на должность учителя и опротестовало сомнительных лиц. Советы из кандидатов выбирали наиболее достойных. Советы не выбирали лиц, враждебно настроенных по отношению к советской власти, и таких, которые плохо исполняли свои обязанности. Напр., в Видземе был забаллотирован учитель, который имел 100 ульев пчел, которым уделял все свое внимание, а на обязанности педагога смотрел как на побочное занятие. Особое уважение Советы выказывали тем учителям, которые во время немецкой оккупации подвергались за свои прогрессивные убеждения репрессиями. Напр., заседание Совета Скуенской волости приняло решение: «Потерпевших от оккупационных властей и теперь возвратившихся из заключения учителей назначить на свои места с сегодняшнего дня; тех учителей, которые до этого занимали их места уволить с 12 янв.»⁶

Создав аппарат управления и руководства школами в лице отделов просвещения, очистив школы от враждебных советской власти элементов, Советское правительство приступило к реорганизации системы народного образования и пере-

⁵ «Елгавас Зиньотайс», 1919 г., № 5

⁶ ЦГА ЛССР, ф. Цеснского уезда, дело Скуенской вол.

стройке учебного процесса на новых социалистических началах, руководствуясь более чем годичным опытом школьного строительства в Советской России. В основу социалистической перестройки школы легли высказывания классиков марксизма-ленинизма о народном просвещении, которые в программе РКП (б) были сформулированы следующим образом: «Полное осуществление принципов единой трудовой школы с преподаванием на родном языке, с совместным обучением детей обоего пола, безусловно светской, т. е., свободного от какого бы то ни было религиозного влияния, проводящей тесную связь обучения с общественно-производительным трудом, подготовляющей всесторонне развитых членов коммунистического общества.»⁷ Член ЦК КПЛ, Комиссар просвещения Зиэмелис-Берзин эти задачи для Латвии сформулировал следующим образом: «Полная реализация принципов трудовой школы; совместное обучение, сделать школу советской, т. е., независимой от каких бы то ни было религиозных влияний, проводить обучение в тесной связи с общественно-производительным трудом, подготовить всесторонне развитых членов коммунистического общества.»⁸ Декретом Советского Правительства Латвии от 16-го января 1919 г. была введена единая система народного образования в Латвии. Начальное и среднее образование детям должна была давать единая трудовая школа с 10-ти летним обучением (1-я ступень — 6 классов, 2-я ступень — 4 класса). Обучение как в 1-й так и во II-й ступени было бесплатным и обязательным для всех детей 8—16 летнего возраста.

Школа была отделена от церкви и богословие изгнано из школы. Антирелигиозное воспитание в школе дополнялось антирелигиозным воспитанием родителей и всего взрослого населения, что также влияло на формирование атеистических взглядов подрастающего поколения. Комиссар просвещения т. Зиэмел-Берзин следующим образом определяет политику партии в отношении религии: «В отношении религии Коммунистическая партия не может ограничиться только отделением церкви от государства и школы от церкви. Она стремится освободить трудящиеся массы от религиозных предрассудков, организуя с этой целью самую широкую научно-просветительную и антирелигиозную пропаганду, вместе с тем воздерживаясь от оскорбления религиозных чувств верующих, т. к. это привело бы лишь к усилению религиозного фанатизма верующих.»⁹

7 «VIII съезд РКП (б)» (протоколы), М 1959 г., стр. 401

8 «Изглитба», 1919 г., № 1, стр. 2.

9 Там же

Лютеранские священники стяжательством, участием в карательных экспедициях, сотрудничеством с немецкими оккупантами еще до установления Советской власти потеряли какое бы то ни было влияние в народе. В Курземе и Видземе подавляющее большинство населения было неверующими. Здесь вопросы антирелигиозной пропаганды стояли на последнем плане. Совсем иная картина была в Латгалии. Там среди темных, забытых, неграмотных крестьян католическое духовенство пользовалось значительным влиянием, поэтому культурно-просветительные учреждения и учителя должны были сыграть значительную роль в антирелигиозной пропаганде не только среди учащихся, но и среди взрослого населения.

В. И. Ленин говорил: «Наше дело в области школьной есть также борьба за свержение буржуазии: мы открыто заявляем, что школа вне жизни, вне политики — это ложь и лицемерие».¹⁰

Коммунистическая партия Латвии и в этом вопросе последовательно стояла на марксистско-ленинских позициях. В печати, на собраниях и конференциях постоянно подчеркивалось, что задача школы состоит не только в том, чтобы дать детям трудящихся образование, но и в том, чтобы воспитать в них коммунистическое мировоззрение, сделать из них убежденных борцов за социализм. Центральный орган КПЛ газета «Циня» считала, что: «Задача воспитателей состоит в том, чтобы раскрыть перед пролетарской молодежью противоречия гибнущего капиталистического строя и показать нашей молодежи идеалы будущего (т. е. социалистического общества).»¹¹

Поскольку Советская Конституция гарантировала равноправие женщины, то и в школе необходимо было искоренить те предрассудки в отношении женщины, которые сохранились из буржуазного прошлого. С этой целью как в начальной, так и в средней школе вводилось совместное обучение мальчиков и девочек.

В борьбе со схоластикой и оторванностью науки от практики в новой советской школе учитель должен был не столько проверять знания, заученные учениками из книги, сколько помогать осмысливать те явления, с которыми они встречались в жизни. Поэтому учителю вменялось в обязанность руководить наблюдениями учащихся и наталкивать их на те или иные выводы. Сознательный подход учащихся к изучаемым явлениям должен был помочь им в дальнейшей произ-

¹⁰ В. И. Ленин, Соч. т. XXIII, стр. 199

¹¹ «Циня», 1919 г., № 37.

водственной деятельности, а также в выборе политической ориентации.

Коммунистическая партия и Советское правительство считали, что теоретические знания учащихся должны увязываться с применением их на практике, поэтому как составная часть учебного процесса вводился труд. Согласно распоряжению школьного отдела Комиссариата просвещения от 1/IV-19 г.: «Во всех школах в основу занятий должен быть поставлен производительный и целесообразный труд. Учащиеся употребляют книгу только как учебное пособие, посредством которого можно объединять и систематизировать приобретенные в труде навыки.»¹²

Таким образом Коммунистическая партия по всем основным вопросам перестройки школы дала свои руководящие указания. Вопрос о том, как конкретно эти руководящие принципы будут претворяться в жизнь, должны были решать сами работники народного просвещения.

Вопросы строительства новой советской школы стали затем предметом обсуждения учительских конференций. После проведения выборов реакционная часть учительства утеснялась. Правда, осталась еще значительная прослойка учителей старой школы, погрязших в рутину старого, которые с трудом воспринимали все новое и были не в состоянии понять все величие социалистических преобразований. Все же в целом учительская масса оказалась здоровой, проникнутой решимостью участвовать в культурной революции, которая совершалась на их глазах, поэтому учительские конференции проходили живо, на них рассматривались все животрепещущие вопросы строительства новой школы и создания новой педагогической науки. Сам перечень вопросов, вынесенных на обсуждение учительских конференций, свидетельствует о многосторонних интересах учительских коллективов и большом размахе в строительстве новой советской школы. Напр. на учительской конференции Валмиэрского уезда 7 апр. 1919 г. были рассмотрены следующие вопросы: 1. Сообщение с мест; 2. Продолжительность занятий в школе и организация труда уча-ся летом, 3. Ремонт школ и создание новых школ, 4. Использование пришкольных участков и устройство образцовых садов при школах, 5. Общественное питание, его виды и формы. Обеспечение нуждающихся учащихся, 6. Дополнительные школы, обучение дошкольников и детские сады на селе, 7. Организация клубов. Приблизительно в это же время учительской конференции Стукманского уезда были рас-

¹² «Известия Социалистического Советского правительства Латвии» 1919 г., № 11.

смотрены следующие вопросы: 1. Текущий момент, 2. Сообщения с мест, 3. Разъяснение принципов трудовой школы, 4. Школы — коммуны, 5. Окончательное оформление профсоюза учителей, 6. Дошкольные учреждения, 7. Внешкольная работа, 8. Запросы и сообщения.

На учительских конференциях с большим вниманием были прослушаны доклады о текущем моменте и приняты резолюции, заверяющие партию и правительство в том, что учителя будут активными участниками строительства нового социалистического общества. Например: «Конференция учителей и работников просвещения уезда Стукмани, заслушав доклады нескольких товарищей о текущем моменте, считает: что на данном этапе революционной борьбы, на котором революционный пролетариат разрушает весь буржуазный строй и радикально преобразует всю общественную жизнь, работники просвещения как организованная часть трудящихся не могут оставаться вне рядов борцов. Перед ними стоит диллема: с борющимися пролетариатом или против него? И работники просвещения решили принять активное участие в строительстве новой школы и создании пролетарской культуры.»¹³

На конференциях были рассмотрены вопросы о перестройке школы на новых социалистических началах. За основу были взяты 3 проекта о новой единой трудовой школе. 1-й проект — «Положение о единой трудовой школе РСФСР», 2-й проект учителя Ивена о «О единой трудовой школе Латвии» и 3-й проект Паэгле о «Единой трудовой школе Советской Латвии». Проекты о единой трудовой школе Советской Латвии были попыткой применить «Положение о единой трудовой школе РСФСР» к конкретным условиям Советской Латвии. В проекте Ивена из органов управления школой исключался Совет школы. В проекте Паэгле руководящее место в школьной жизни отводилось учителю. При обсуждении проектов были высказаны самые различные точки зрения. Учительские конференции вынесли решение на практике проверить все три проекта, с тем чтобы на следующих конференциях выбрать наилучший. На учительских конференциях оживленно обсуждались вопросы новой советской педагогики, притом самые разнообразные: о роли учителя в школьном самоуправлении, о товарищеских судах, об эстетическом воспитании учащихся и роли игр, о физическом воспитании учащихся, об ученических журналах, о групповой и классной системе, о наглядных пособиях, о специализации, о роли общественно-полезного труда в воспитании трудящихся и др. По этим вопросам происходили оживленные дискуссии

¹³ ЦГА ЛССР, ф. Р-26, оп. 1, ех. 179, л. 3.

сии. Ряд положений, выдвинутых сторонниками новой педагогики, подвергся обоснованной критике. Напр. ряд учителей выступили против отрицания программ, учебных планов, методических пособий, что на практике могло привести к расхлябанности и анархии. Один из выступающих говорил: «Если в школе нет ни программы, ни плана, то это может быть истолковано и так, что и сама жизнь должна протекать стихийно. Школу нельзя изолировать от жизни. Вся жизнь человека состоит из деятельности физической, общественной и духовной, поэтому и в школе надо преподавать все те дисциплины, которые бы разъясняли и наполняли все эти отрасли жизни.»¹⁴ Т. е. иными словами, выступающие требовали целенаправленности и плановости в обучении, образовании и воспитании. Несмотря на резкую критику, которой подверглись некоторые принципы новой педагогики, выступления большинства учителей были интересными, актуальными, проникнутыми желанием помочь строительству новой советской школы. Критикуя недостатки новой педагогики, тем не менее, подавляющее большинство учителей высказалось за новые принципы в педагогике и в школьной жизни. Напр. конференция учителей Валмиэрского уезда приняла резолюцию следующего содержания: «В школе впредь не может оставаться та методика преподавания и тот учебный план, который существовал в поработанной богатыми классами и в их интересах используемой школе. Все надо создавать на новых началах. Необходимо создать такую школу, которая бы соответствовала строю нового социалистического государства. Школа должна воспитывать таких граждан, которые бы с детства были проникнуты духом коммунистической солидарности.»¹⁵

Лучшая часть учительства не только на конференциях и совещаниях, но и в повседневной работе боролась за построение новой социалистической школы, за проведение в жизнь принципов советской педагогики. В условиях социалистической революции, когда шла ломка всего старого, борьба с сопротивлением свергнутых эксплуататорских классов и закладывание основ нового социалистического строя, во всей работе школы на первый план выдвигались вопросы коммунистического воспитания. Не зря В. И. Ленин считал, что советская школа: «... должна за то время, пока люди в ней учатся, делать из них участников борьбы за освобождение от эксплуататоров.»¹⁶ Для того чтобы учащиеся впоследствии мог-

¹⁴ ЦГА ЛССР, ф. Р-26, оп. 1, ех. 179, л. 10.

¹⁵ «Валмиэрас билетенс», 1919 г., № 2.

¹⁶ В. И. Ленин, Соч. т. XXX, стр. 413.

ли стать участниками революционной борьбы и социалистического строительства, необходимо было им привить чувство коллективизма, товарищеской спайки, коммунистическое отношение к труду, выработать в них организаторские способности.

Вопросы создания коллектива, коммунистического воспитания молодежи, выработки коммунистического мировоззрения учащихся в то время стояли в центре внимания партийных, комсомольских организаций и учительских коллективов. Они широко обсуждались в печати и на учительских конференциях. Установки Коммунистической партии Латвии полностью соответствовали указаниям В. И. Ленина и решениям VIII съезда РКП (б) о развитии максимума самостоятельности молодежи безусловно необходимой для ее коммунистического воспитания. Комиссариат Просвещения Латвии указывал: «Вообще стараться не придавать шаблонный вид школьной жизни по образцу формы взрослых или по особому выдуманному воспитателем плану, но дать возможность свободно проявляться творческой мысли и воле детского коллектива, помогая разрешить противоречия, могущие возникнуть при расширении форм самоуправления.»¹⁷ Выполнение этого указания зависело от авторитета, организаторских способностей и идейно-политического уровня педагогов и оказалось не по плечу многим учителям старой школы. Не поняв суть принципа единства самостоятельности и инициативы учащихся и руководящей, направляющей роли педагога, некоторые учительские конференции и отделы просвещения исказили этот принцип и дали ему неправильное толкование. Они ведущее место в школьной жизни отводили детскому коллективу и умаляли роль учителя.

Общее руководство и руководство всем учебным процессом в школе возлагалось на Совет школы. Совет школы состоял из преподавателей, представителей общественности (Советов, партийных орг.), учащихся старших классов и родителей. Чисто педагогические вопросы решались на педагогическом Совете. Руководство жизнью ученического коллектива находилось в руках школьных комитетов. Школьные комитеты выбирались и переизбирались на собраниях коллективов школы, которые состояли из всех учащихся, учителей и технического персонала. По мнению Комиссариата Просвещения: «Учителям в этих собраниях надо принимать активное участие. Вначале присутствие учителя оставит нежелательное влияние на самостоятельность учащихся, они

¹⁷ «Известия Социалистического Советского правительства Латвии» 1919 г., № 47.

будут стесняться, но вскоре эта неловкость исчезнет, если только учитель сумеет сознательно и умело направлять самодеятельность учащихся.»¹⁸

Ученические комитеты были довольно однотипными. Состояли они из 7—11 наиболее сознательных учащихся, выбранных открытым или тайным голосованием. Задачи комитетов в различных редакциях определялись почти одинаково. Напр. в школе I-й ступени Паткульской волости они определялись следующим образом: 1) Комитет следит за чистотой помещения, 2) за порядком в спальном комнате учащихся, 3) заботится о надлежащем отоплении школьных помещений, 4) заведует школьным инвентарем, наглядными пособиями, библиотекой, во время перемен следит за порядком, 5) побуждает несознательных учащихся к сознательному производительному труду, 6) по возможности учитывает индивидуальные наклонности учащихся, 7) контролирует получаемые и используемые в общественном питании продукты, 8) заведует садом и огородом школы, 9) каждый учащийся обязан следить за тем, чтобы выбранные стояли на высоте положения.»¹⁹

В школах II-й ступени полномочия и деятельность учкомов были значительно шире. Там учкомы вмешивались в учебный процесс, определяли, какой предмет какая группа будет изучать на текущей неделе, какие работы производить и т. п.

В целом деятельность органов самоуправления школы получила высокую оценку в печати. Напр. газета «Циня» писала: «На общих собраниях учащиеся обсуждают и решают важнейшие вопросы жизни школы. Общие собрания имеют огромное воспитательное значение для учащихся. Здесь учащиеся учатся уважать волю коллектива и подчиняться ей. Решение коллектива для них закон.»²⁰

На самом деле, система детского самоуправления страдала многими недостатками. Учащиеся школ I-й ступени в силу детского возраста были не в состоянии понять те политические и теоретические вопросы, которые ставились и обсуждались на школьных собраниях и комитетах, а также справиться с теми организационными задачами, которые на них возлагались. Одновременно умалаясь роль учителя как руководителя детского коллектива. Вся воспитательная работа переносилась на органы детского самоуправления. Такие формы работы как воспитание на уроках в процессе обу-

¹⁸ ЦГА ЛССР, ф. Р-26, оп. I, ех. 179, л. 6.

¹⁹ ЦГА ЛССР, ф. Р-26, оп. I, ех. 181, л. 2.

²⁰ «Циня», 1919 г., № 15

чения отодвигались на второй план, вследствие отмены уроков и систематического изучения материала.

Но все эти недостатки были вполне естественны в условиях, когда шла ломка старой школы и поиски лучших путей строительства новой. В. И. Ленин на II-м Всероссийском съезде учителей 18/1—19 г. говорил: «Конечно, дело перестройки школы — дело трудное. И, конечно, тут бывали и сейчас наблюдаются ошибки и принцип связи школы с политикой перетолковать и извратить в грубый и уродливый смысл, когда пытаются внести эту политику в умы еще молодого подрастающего поколения, которому следует подготовиться. И несомненно, что с этим грубым применением основного принципа нам всегда придется бороться.»²¹

Партия и правительство требовали, чтобы особое внимание уделялось политическому воспитанию учащихся. С этой целью в школе обсуждались все актуальные вопросы жизни Советских Республик: борьба с внутренней и внешней контрреволюцией и вопросы социалистического строительства. Все важнейшие события внутренней и международной жизни доводились до сведения учащихся. На школьных Советах и общих собраниях учащихся ставились доклады о текущем моменте. Напр. 28/III—19 г. на собрании школьного Совета Сакетгальской волости: «С докладом о текущем моменте выступил представитель Резекненского уездного отдела народного просвещения — Строд, который подробно обрисовал текущий момент, особенно о прискорбной кончине всем известного страдальца за пролетариат М. Свердлова и, наоборот о радостной вести, полученной из Австро-Венгрии, где произошел переворот и к власти пришли Советы Рабочих и Солдатских Депутатов.»²²

С целью идеологического воспитания учащихся в школах создавались научные и политические кружки. Инициаторами создания и душой этих кружков являлись ячейки Коммунистического Союза Молодежи, руководимые партийными организациями. Они проделали значительную работу по коммунистическому воспитанию молодежи. Напр., кружок Коммунистического Союза Молодежи местечка Лубаны «... устраивает как можно чаще систематические и отдельные лекции на общественные и политические темы, театральные выступления, литературные и художественные вечера и вечера вопросов и ответов, с ярко выраженным классовым характером.»²³

²¹ В. И. Ленин, Соч. т. XXIII, стр. 475.

²² ЦГА ЛССР, ф. Р-579, оп. I, ех. 13, л. 61.

²³ ЦГА ЛССР, ф. Р-625, оп. I, ех. 91, л. 4.

Значительное внимание органы народного просвещения уделили эстетическому и физическому воспитанию учащихся. На учительских конференциях обсуждался вопрос об эстетическом воспитании детей. Было решено больше внимания уделять таким видам эстетического воспитания как рисованию, лепке, музыке. На конференциях был поднят вопрос об использовании детских игр, революционных и народных песен и критическом их отборе. Напр., на учительской конференции Стукманского уезда выступающие считали: «... что школьные игры являются очень нужными. Но надо отбросить лубочные игры, а оставить красивые и правдивые... Игры много помогают и в физическом воспитании. Они помогают развитию чувства солидарности и эстетическому воспитанию.»²⁴ Таким образом мы видим, что на учительских конференциях был поставлен вопрос об использовании народного творчества как средства эстетического воспитания детей. Местные Советы позаботились о том, чтобы школы были снабжены музыкальными инструментами. С этой целью большая часть конфискованных у бежавших контрреволюционеров и вывезенных из баронских имений роялей и пианино была передана школам. Напр. зав. коммунальным отделом Смитенского исполкома сообщает отделу просвещения следующее: «На ваш запрос сообщаем, что в наше распоряжение поступили 15 роялей... из них 1 рояль передана православной школе, 1 элементарной школе, 2 средней школе, 1 — пианистке И. К., 1 — исполкому, о 2-х вопрос не решен, 3 — можете получить...»²⁵

Некоторые отделы просвещения приступили к отбору и художественной обработке игр, которые могли быть использованы в воспитательных целях. Напр. в Валкском уезде: «Чтобы популяризировать наши новые игры, отдел дошкольного воспитания собрал и обработал около 50 игр, которые будут изданы отдельной книгой.»²⁶

Школьные Советы во всех школах, в т. ч. и сельских, вводили ритмические физические упражнения и игры. Напр. из школы I-й ступени волости Берзоне писали в отдел просвещения следующее: «Так как большая часть игр или малоценные или совсем недопустимые в школах, то просим отдел народного просвещения прислать для школы волости Берзоне инструктора, желательно женщину, хотя бы на несколько дней, который бы смог научить детей новым и лучшим играм, как свободным так и ритмичным. Особенно нужны игры и

²⁴ ЦГА ЛССР, ф. Р-26, оп. I, ех. 179 л. 6.

²⁵ ЦГА ЛССР, ф. Р-629, оп. I, ех. 137, л. 4.

²⁶ ЦГА ЛССР, ф. Р-24, оп. I, ех. 236, л. 1.

гимнастика с пением и без пения для девочек, на физическое воспитание которых до сих пор обращалось мало внимания.»²⁷

Целям как политического так и эстетического воспитания служили детские праздники, которые устраивались в школах. Программа вечеров обсуждалась на школьных Советах и утверждалась отделами просвещения. Представление об этих вечерах можно составить из сообщений, которые посылались в отделы просвещения. Напр., «Школа I-й ступени Ляудонского уезда устраивает 15 мая сего года детский праздник с показом детских рукоделий, музыкально-драматических и литературных номеров и с детскими играми. Выставка откроется с 9 часов утра в школе I-й ступени. В 13 часов после обеда начнется праздничное шествие с знаменами и музыкой к местному клубу, где дети покажут свою самодеятельность, согласно приложенной программе. После этого состоятся детские игры в парке имения.»²⁸

С целью расширения кругозора учащихся и ознакомления их с культурными памятниками и достижениями искусства, насколько это позволяли обстоятельства, устраивались экскурсии в Ригу и др. города. Напр., 20/V—19 г. в отдел просвещения поступило следующее заявление: «Смилтенская средняя школа решила организовать на следующей неделе экскурсию в Ригу для ознакомления с советскими музеями, оперой и др. достопримечательностями.»²⁹

Всевозможные культурные мероприятия проводились школами с минимальной затратой средств и с максимальным использованием самодеятельности учащихся. Учащиеся не только умели организовать свой культурный отдых, но оказали большую помощь культ.-просвет. учреждениям в политическом и эстетическом воспитании населения. Они выступали с хоровым и сольным пением в сельских и городских клубах. Иногда они ставили на клубных сценах довольно серьезные пьесы, требующие при их подготовке как сплоченности коллектива драмкружка, так и известного актерского и режиссерского мастерства. Напр. Смилтенская средняя школа в конце марта на сцене народного дома поставила пьесу Блау-маня «Потерявшийся сын.»

Особое внимание партия и правительство уделяли соединению обучения с общественно-производительным трудом. Политехническое обучение являлось составной частью коммунистического воспитания. Помимо того, что оно давало уча-

²⁷ ЦГА ЛССР, ф. Р-26, оп. 1, ех. 198, л. 23.

²⁸ ЦГА ЛССР, ф. Р-26, оп. 1, ех. 198, л. 16.

²⁹ ЦГА ЛССР, ф. Р-629, оп. 1, ех-137 л. 76.

щимся производственные навыки, оно должно было способствовать ликвидации противоречия между физическим и умственным трудом. Большинство учителей горячо поддерживали политехническое обучение. В одной из резолюций учительских конференций сказано следующее: «Мы будем строить трудовую школу и поэтому пожелания трудящихся должны быть исходным пунктом при наметке работы новой школы. Нам надо подготовить из молодежи сознательных рабочих. Нам надо руководствоваться таким трудом, который не только одухотворен, но и пронизан достижениями науки. Молодежь надо вооружить наукой, чтобы она была в состоянии решить предстоящие великие задачи. Второй базой новой школы должна быть теперешняя материальная и духовная культура. Все положительное, что создала капиталистическая культура нам надо использовать.»³⁰

При школах создавались мастерские и опытные участки, в которых учащиеся овладевали навыками труда и производили свои наблюдения, которые затем записывались в дневники. Наблюдения обобщались и под руководством учителя на основании их делались теоретические выводы по естествознанию, физике, химии и др. предметам. Все школы перешли на самообслуживание. Технический персонал исполнял обязанности инструкторов по труду и выполнял те работы, которые были не по силам учащимся. При некоторых школах были созданы образцовые мастерские, в которых школьники проходили производственное обучение. Напр. в школе I-й ступени гор. Добеле: «На этой неделе открывается столярная и кузнечная мастерская, в которой учащиеся будут заниматься в послеобеденное время. Решили впоследствии при школе открыть обувную и переплетную мастерскую и красиво. Для преподавания труда наняты специалисты.»³¹

В летние месяцы школы занятия не прекращали, а лишь перестраивали, заменяя учебу физическим трудом. Согласно распоряжению школьного отдела Комиссариата просвещения от 1 апреля 1919 г. летом: «работа производится группами, которые организуются по свободному выбору учащихся, как то группы по приготовлению пищи, уборке помещений, ремонту и украшению классов, библиотеки, уходу за огородами и др. Каждая из групп находится под идейным руководством воспитателя. В связи с вышеизложенным отпадает распределение учащихся по классам и подразделение рабочего времени на минуты.»³² Эти мероприятия были проведены пол-

³⁰ ЦГА ЛССР, ф. Р-26, оп. I, ех. 179, л. 5.

³¹ ЦГА ЛССР, ф. Р-19, оп. I, ех. 141, л. 8.

³² «Известия Социалистического Советского Правительства Латвии», 1919 г., № 11.

ностью лишь в Латгалии. Т. к. 22 мая Рига, а затем и вся Латвия были оккупированы войсками фон дер Гольца и школы на летние занятия еще не перестроились.

Пока что политехническое образование, предполагавшее широкое изучение научных основ производства, свелось к мелкому кустарничеству и самообслуживанию. Но в этом были повинны не отдалы просвещения и учительские коллективы, а тяжелы обстоятельства военного времени. Латвия представляла прифронтовую полосу. Все крупные предприятия еще в 1915 г. были эвакуированы вглубь России и реэвакуация могла начаться не раньше окончания гражданской войны, в связи с этим не было материальной основы для привития учащимся широкого производственного кругозора. Вся промышленность Латвии была представлена мелкими мастерскими, поэтому и общественно-полезный труд прививался учащимся в мастерских и на пришкольных участках.

Трудовое воспитание в условиях экономической разрухи, нехватки лабораторного оборудования и орудий труда, чрезмерное увлечение наблюдениями имело тот недостаток, что иногда шло за счет понижения освоения теоретических дисциплин. Тем не менее, мероприятия по соединению обучения с производительным трудом сыграли большую роль в коммунистическом воспитании учащихся. Благодаря им из школы, особенно средней, изгонялось презрение к физическому труду, которое культивировалось в буржуазном обществе. Трудовое воспитание помогло подготовить учащихся к трудовой деятельности и убедить их в том, что сама наука создана трудовой деятельностью человека и является обобщением опыта и закономерностей, протекающих в природе и в обществе.

В руководстве и строительстве единой трудовой школы активное участие принимали общественные организации, в особенности партийные организации и Советы, представители которых входили в Советы школ. Они контролировали работу школ, боролись с аполитичностью некоторых учителей, помогали исправлять допущенные ошибки. Советское правительство смотрело на школу как на кузницу пролетарских кадров, поэтому многие руководящие работники, которые работали в других отраслях государственного строительства, тем не менее, интересовались вопросами народного образования и в газете «Линия» и др. помещали статьи, в которых высказывали свои соображения по вопросам обучения и воспитания. Родительские коллективы не оставались пассивными зрителями перестройки школы, а старались принять в ней посильное участие, помогая не только в починке мебели, ремонте школ и подвозке дров, а часто вносили предложения и по педагогическим вопросам. Напр., собрание родителей

местечка Стренчи предъявило Совету школы следующее требование: «Собрание родителей постановило: русский язык ввести как обязательный с увеличенным количеством часов. Изучение русского языка начать со второго подготовительного класса и изучать во всех классах.» Пожелание родителей было учтено при составлении учебных планов.

Грандиозные задачи перестройки всей школьной системы на новых социалистических началах были поддержаны широкими трудящимися массами, потому что они соответствовали их чаяниям, а именно, дать детям систематические научные знания и воспитать из них активных борцов за социализм. Газета «Циня» писала: «Только пролетариат в силах выдвинуть требование о социальном воспитании, развитии коллективной мысли, создании коллективной спайки и внедрению сознательной трудовой дисциплины... Требование единой социалистической трудовой школы, вырастает из современной политической обстановки.»

Пролетарское государство не только поставило эти задачи, но даже в Латвии, где советская власть существовала всего 1 год, сумело частично их решить.

Советское правительство проявило большую заботу об учителе. Учителям, насколько это позволяла тяжелая экономическая обстановка, были созданы относительно хорошие материальные условия. Им была назначена зарплата — 650 рубл. в месяц, т. е., равная той, которую получали руководящие работники уездных исполкомов и рабочие I-й категории. Продовольствием они снабжались наравне с рабочими. Чтобы создать учителю творческие условия для работы, за ним закреплялся лишь один класс. Согласно указанию комиссариата просвещения: «В новой школе учитель будет заниматься только с 20-ю учениками, т. к. учитель не может оставаться ремесленником, он должен быть художником.»³³ В те школы, которые состояли из 2--3-х классов, в которых раньше преподавал один учитель, теперь назначались 2—3 учителя. Учителя наравне с другими трудящимися вовлекались в активное участие в политической жизни Латвии. Был создан производственный (профессиональный) союз учителей. Партийные организации руководили политическим воспитанием учителей. На всех профсоюзных собраниях и учительских конференциях ставились доклады на политические темы. Учителя внимательно следили за политическими событиями и живо на них откликались. Напр., 10 апреля 1919 г. на одной из учительских конференций: «Вне повестки дня слово берет т. Аспит, который сообщает о великих событиях послед-

³³ ЦГА ЛССР, ф. Р-26, оп. I, ех. 179, л. 5.

них дней в Баварии, Германии и Одессе. Конференция встречает сообщение бурными аплодисментами, все поют Интернационал.»³⁴ Учителя смело поднимали голос протеста против расправы реакции с руководителями революционного движения. Напр., 31 января 1919 г. в резолюции совещания представителей народного просвещения волостей Резекненского уезда сказано следующее: «... выражаем задушевное соболезнование нашим товарищам коммунистам Германии за утрату К. Либкнехта и Р. Люксембург, за утрату вождей — титанов их и наших... Помните предатели, что кровь наших вождей, кровь пролитая за свободу, свободу мирового пролетариата, заалела на наших знаменах в лучах яркого солнца, солнца мировой свободы в день великой победы Мировой Революции.»³⁵ Даже эти немногие выдержки свидетельствуют о настроении подавляющего большинства учителей Латвии и об их отношении к революции

Советское Правительство создало межвузовские курсы работников просвещения (напр., курсы учителей уездов Малиэпе), на которые посылались передовые преподаватели, выходцы из трудящихся слоев населения, с тем чтобы они могли повысить свою квалификацию и возглавить строительство новой школы. В конце апреля м-ца в Риге были открыты республиканские курсы повышения квалификации учителей и воспитателей. Глава Советского правительства Латвии П. Стучка следующим образом характеризует слушателей вышеупомянутых курсов: «Я всегда с радостью вспоминаю аудиторию учителей и воспитателей на курсах, которые мы открыли незадолго до падения Риги. От вас, товарищи, трудящиеся Латвии ждут духовного освобождения своего молодого поколения.»³⁶ Линия, взятая Советским Правительством Латвии на выдвижение и опору на молодых учителей, выходцев из рабочих и батраков, полностью соответствовала следующему указанию В. И. Ленина: «Теперь мы должны воспитывать новую армию педагогического учительского персонала, который должен быть тесно связан с партией, с ее идеями, должен быть пропитан ее духом, должен привлечь к себе рабочие массы, пропитать их духом коммунизма, заинтересовать их тем, что делают коммунисты.»³⁷

В связи с перестройкой школы на началах сознательной дисциплины, всестороннего, как общеобразовательного, так и политехнического обучения, преподавателям предъявлялись повышенные требования в отношении изложения и объясне-

³⁴ ЦГА ЛССР, ф. Р-26, оп. I, ех. 179, л. 13.

³⁵ ЦГА ЛССР, ф. Р-579, оп. I, ех. 13, л. 19.

³⁶ П. Стучка «Пар ладомью ваву Латвия» (раксту изласе). Р-1958. стр. 433.

³⁷ В. И. Ленин, Соч. т. XXV, стр. 452.

ния учебного материала. От учителей стали требовать использования на занятиях наглядных пособий и живых иллюстраций. Чтобы обеспечить школы наглядными пособиями, в волости Ауры (Добельский уезд) был создан Институт учебных пособий, который развернул кипучую деятельность по изданию учебников, учебных и наглядных пособий. К 25 апреля в типографии Института были набраны 10 книг, подготовлены к печати 3, находились в стадии подготовки 8 книг. Вскоре предполагалось приступить к изданию еще 28 учебников и учебных пособий.³⁸ При институте были созданы научные секции, которые не успели развернуть работу, т. к. Институт вскоре был эвакуирован в Резекне. Большая работа была проделана по изготовлению наглядных пособий. К этой работе привлекались учителя и ученики через свои школы. Подотдел учебных пособий школьного отдела Комиссариата просвещения приступил к организации в Риге выставки. Работники этого отдела среди книг и картин, конфискованных у бежавших контрреволюционеров и немецких баронов, отбирали те, которые могли быть использованы как наглядные пособия. Из них, а также наглядных пособий, изготовленных Институтом учебных пособий, составлялись небольшие коллекции и выставки. По снабжению школ наглядными пособиями Комиссариат просвещения принял следующее решение: «Некоторые наглядные пособия нельзя будет выдавать отдельным школам, но для их использования необходимо организовать школы по группам и учебные пособия объединить в передвижные коллекции. Эти коллекции по маршруту, выработанному уездными отделами просвещения будут объезжать отдельные группы школ.»³⁹

Для улучшения методики преподавания, внедрения наглядности при изложении материала целесообразно было открыть педагогический музей, который должен был знакомить учителей с новой методикой преподавания, основанной на наблюдениях и лабораторных опытах. В нем предполагалось открыть выставку наглядных пособий по общественведению и др. гуманитарным наукам. В связи с этим Рижский отдел просвещения обратился к Рижскому исполкому с следующим предложением: «Исполком должен сделать все необходимое, чтобы Рижский педагогический музей был бы эвакуирован. Положение Рижских школ чрезвычайное. Все лучшие пособия эвакуированы, остатки разграблены немецкими войсками и другими элементами.»⁴⁰

³⁸ «Зиньотайс», 1919 г., № 1.

³⁹ «Известия Социалистического Советского Правительства Латвии», 1919 г., № 47.

⁴⁰ ЦГА ЛССР, фонд Рижского уезда. дело № 36, л. 22.

Для повышения учебно-воспитательной работы и оказания методической помощи учителям в печати был поднят вопрос о создании образцовой школы. Газета «Циня» писала: «Для того, чтобы школы не погрязли в рутину, обязанность коммуны заботиться о так называемых образцовых или опытных школах. . . В этих образцовых школах необходимо сконцентрировать все лучшие силы и их необходимо обильно снабдить учебными пособиями, мастерскими-лабораториями и т. д.»⁴¹ Практически в области создания образцовых школ было сделано очень мало, т. к. не было необходимой материальной базы.

Чтобы зажечь учительство новыми творческими идеями, Комиссариат просвещения и отделы народного просвещения охотно принимали на работу учителей, вернувшихся из России. Учителям, работающим в РСФСР были посланы следующие извещения: «Приступая к преобразованию народного просвещения на началах трудовой школы-коммуны, отдел просвещения приглашает для этого учителей-латышей, знакомых с теми преобразованиями, которые уже проведены в РСФСР.»⁴²

Комиссариат просвещения обсуждал вопрос о новых планах и программах. Окончательное решение этого вопроса упиралось в неразработанности основных принципов советской дидактики. По этому вопросу имелись самые различные точки зрения. Большинство работников просвещения отрицательно относились к урокам, предметам, классам и программам. Очень частыми были высказывания направленные против: «циркуляров, программ и учебных планов», в которых «черным по белому написано, что учить». Не раз сторонники новой педагогики заявляли следующее: «Нам придется отказаться от учебы в классах. . . из мастерских, природы иногда зайти в класс.»⁴³ Отрицалась сама методика преподавания «в которой все определено». Подобное нигилистическое отношение к педагогике было обусловлено исторической обстановкой. Шла ломка старой школы, переоценка старых педагогических принципов, а новые были выдвинуты, но еще не были проверены на практике.

Комиссариат просвещения предложил школам пока что руководствоваться рекомендательными пограммно-методическими материалами, разработанными Наркомпросом РСФСР, а при распределении часов руководствоваться учебным планом для школы I-й ступени, принятым на конферен-

⁴¹ «Циня», 1919 г., № 14.

⁴² ЦГА ЛССР, фонд Рижского уезда, дело № 36, стр. 22.

⁴³ ЦГА ЛССР, фонд Р-26, оп. I, ех. 179, л. 5.

ции учителей Риги, в самом начале 1919 г. На местах допускались значительные отклонения от этого плана, о чем свидетельствует сравнение хотя бы следующих двух учебных планов.

I. Учебный план, принятый на учительской конференции Риги

Предмет	Группы						Всего 44
	I	II	III	IV	V	VI	
1. Латвийский язык	6	6	6	6	6	6	36
2. Русский язык	—	—	4	4	3	3	14
3. Немецкий язык	—	—	—	4	4	3	11
4. История	—	—	2	3	2	2	9
5. География	—	—	2	2	2	2	8
6. Школьная гигиена	—	—	—	—	—	1	1
7. Естествознание	5	5	3	2	4	4	23
8. Математика	4	4	4	4	5	5	26
9. Рисование	2	2	2	2	2	2	12
10. Пение	2	2	2	2	2	2	12
11. Физкультура	2	2	2	2	2	2	12
	21	21	27	31	32	32	

II. Учебный план начальных школ мест. Смилтене

Предмет	Группы						Всего
	I	II	III	IV	V	VI	
1. Латвийский язык	6	6	5	5	4	4	30
2. Русский язык	2	3	3	4	3	3	18
3. Естествознание	2	3	3	3	3	3	17
4. Математика	5	5	4	4	5	5	28
5. История	—	—	2	2	3	3	10
6. География	2	2	2	2	2	2	12
7. Немецкий язык	2	3	3	3	3	3	17
8. Пение	2	2	2	2	2	2	12
9. Рисование и лепка	2	2	2	2	2	2	12
10. Чистописание	1	1	1	—	—	—	3
11. Физкультура	Вне учебного расписания						
	24	27	27	27	27	27	

Довольно широкое распространение получили взгляды, что в школе надо отказаться от планов и программ, т. к. они сковывают инициативу учителей и ведут к застою в педагогике. Товарищ комиссара просвещения Эфферт-Клусайс по этому поводу писал: «Ученик и впредь многое воспринял бы ме-

⁴⁴ ЦГА ЛССР, ф. Р-629, оп. I, ех. 126, л. 1.

⁴⁵ ЦГА ЛССР, ф. Р-24, оп. I, ех. 236, л. 2.

ханически, не присоединяя новых ассоциаций, не умея найти новые выводы, др-ми словами, не начал бы самостоятельно мыслить... и тогда бы не произошло того, чего мы добываемся, именно: что «молодежи только надо начать думать и она неизбежно придет к коммунизму», хотя и вне школы.»⁴⁶ Упор делался на наблюдение и выводы самого ученика. Подобные взгляды были распространены не только в Латвии, но и в России. Последующая практика доказала, что метод наблюдения и обобщения без усвоения систематических знаний, себя не оправдывает и в последствии он был отброшен в советской педагогике.

Комиссариат просвещения решение вопроса об учебных планах и программах передал на решение самого учительского коллектива, полагаясь на его опыт, знания и инициативу. Единственным требованием, которое ставилось перед учителями, было следующее: «Программа должна быть приведена в соответствие с жизнью, но не учащиеся и жизнь в соответствии с программой.»⁴⁷ Учителя приняли активное участие в разработке новой советской педагогике. Вопросы дидактики обсуждались на учительских конференциях, по ним были высказаны самые разнообразные суждения. Прогрессивная часть учительства старалась проверить полезность новых принципов на практике. Напр. в Елгаве: «В школах отчасти придерживаются предметной, отчасти групповой системы. Учителя по мере сил стараются провести в жизнь принципы единой трудовой школы.»⁴⁸ Реакционная часть учительства старалась ухватиться за допущенные ошибки, с тем чтобы отвергнуть сам принцип трудовой школы, в целом правильный. В советскую педагогику в то время из буржуазной дидактики были заимствованы некоторые неправильные положения, в частности отказ от уроков, который приводил к снижению систематических знаний учащихся, нарушал принцип единства руководства и познания в процессе обучения, умалял роль учителя. Новая советская педагогика только создавалась. На первый план выдвигались поиски нового, положительного. Выдвинутые принципы требовали проверки на практике, с тем, чтобы правильные закрепить, ошибочные и лишние отбросить, что впоследствии было сделано советской педагогикой.

Немецкие оккупанты разрушили национальную культуру. Школы были разграблены, превращены в казармы или в тюрьмы. Напр.: «В Латвии чувствуется недостаток в тюрь-

⁴⁶ «Дарбс», 1919 г., № 3, стр. 62.

⁴⁷ «Циня», 1919 г.,

⁴⁸ ЦГА ЛССР, ф. Р-19, оп. I, ех. 133, л. 7.

мах. Оккупационные власти решили использовать для этой цели здания школ. Члены волостных управлений запротестовали было против такого распоряжения, но были сами заключены в новые тюрьмы.»⁴⁹

После установления советской власти со всех мест приходили запросы на отпуск средств для ремонта и пополнения школьного инвентаря, с тем чтобы можно было возобновить в школах занятия. Напр., 25/1--19 г. из Балдоне писали: «Учитывая то, что все Балдоне сильно пострадало от войны и оккупации, вместо 6 школ ныне действуют только 2 (остальные в конец растасканы) и те без средств. В них нет инвентаря (скамейки и столы сколочены из досок). Учебных пособий нет никаких. Т. к. 2 школы и 3 учителя не могут удовлетворить требования власти, думаем в следующей месяц открыть третью школу и нанять еще 3-х учителей.»⁵⁰

Несмотря на экономическую разруху и ожесточенную гражданскую войну Советское правительство не скупилось на средства для народного образования. О средствах, отпускаемых на нужды народного просвещения, можно судить по финансовым сметам и отчетам уездных отделов просвещения. Напр. в Валмиерском уезде на нужды народного просвещения за январь-март 1919 г. были ассигнованы след. средства:

1. 170-ю учителям 30 школ горолов и местечек уезда	— 280500	рубл.
2. 230-ти учителям 120 сельских школ	— 276000	рубл.
3. Внешкольное образование (курсы, лекции)	— 15000	рубл.
Всего на зарплату		
	— 904000	рубл.
4. На приобретение учебных пособий	— 420000	рубл.
5. На библиотеки и музей	— 80000	„
6. На устройство школьных мастерских	— 225000	„
7. На организацию художественной самодеятельности (драмкружки, концерты, экскурсии)	— 40000	„
8. Расходы канцелярии	— 15000	„
9. Горячие завтраки в школах	— 705000	„
10. Ремонт школьных помещений	— 150000	„
11. Содержание уездного отдела просвещения	— 26700	„
12. Зарплата и расходы волостных отделов (всего 56)	— 50400	„
<hr/>		
Всего на нужды народного просвещения	— 2.616.600	рубл. ⁵¹

⁴⁹ ЦГАОР, ф. 1318, оп. I, эк. 620, л. 58.

⁵⁰ ЦГА ЛССР, ф. Р-630, оп. I, эк. 90, л. 1.

⁵¹ ЦГА ЛССР, ф. Р-47, оп. I, эк. 890, л. 10—11.

Советское правительство получило в наследство от старого режима не только разграбленные школы и другие культурные учреждения, но и доведенное до крайней нищеты рабочее население, которое без материальной помощи государства было не в состоянии посылать своих детей в школу. В докладной записке Рижскому исполкому отдел просвещения следующим образом характеризует материальное положение школьников: «Самое меньшее в одной трети школ, как только наступают холода, сразу заметно отсутствие большого числа учеников. Многие дети являются в школу совершенно оборванными, у других настолько ветхая одежда, что их совершенно не согревает. Наблюдается большой недостаток в обуви: приблизительно 2/3 учащихся являются в школу либо в совершенно изодранной обуви, либо в тапочках, связанных из лоскутьев, притом сейчас в январскую слякоть, и сидят в школе с совершенно мокрыми ногами. Учащиеся не имеют средств на приобретение тетрадей и самых необходимых письменных принадлежностей. Родители говорят, что они не могут посылать детей в школу, потому что им не на что купить учебники и тетради. Но наиболее тяжело сказывается отсутствие продовольствия. . . Среди учеников на почве голода наблюдается сонливость и полная неспособность к учебе.»⁵² Коммунистическая партия и советское Правительство приложили много усилий, чтобы создать детям нормальные условия для работы. Несмотря на очень скудные запасы продовольствия, продотделы отпустили для питания школьников (в городах) некоторое количество продуктов. Напр., в Елгаве в начале марта еженедельно на школьника отпускалось: полтора фунта хлеба, 1 ф. мармелада, 1 золотник масла, полфунта мяса, 1 ф. овсяной муки, 6 золотников ячменной крупы, 2 ф. овощей, 1/2 ф. квашенной капусты, 1 золотник кофе, 2 золотника соли и пряностей. Пища во всех школах изготовлялась одинаковая и меню было следующим: в Понедельник — овсяная каша и хлеб с мармеладом, Вторник — мясной суп с овощами, Среда — кофе и хлеб с мармеладом, Четверг — щи с мясом, Пятница — каша овсяная и хлеб с мармеладом, Суббота — мясной суп с овощами.»⁵³

К началу марта и в сельских школах были введены горячие завтраки. Для них волостные советы отпускали некоторую часть реквизированного хлеба. В тех волостях, в которых хлеба совершенно не было, детям ежедневно выдавалось 1/2 литра молока. Часто продукты на горячие завтраки на того или иного уче-

⁵² ЦГА ЛССР, ф. Р-19, оп. 1, ех. 133, л. 6.

⁵³ ЦГА ЛССР, ф. Рижского уезда, дело № 36, л. 13

ника взыскивались с того кулака, у которого он летом батрачил. Напр. исполком Веселауской волости постановил: «Выдавать Е. Н. горячие обеды, взыскав необходимые продукты у крестьянина Ю., у которого он летом батрачил.»⁵⁴ Некоторые волостные исполкомы, которые продовольствием не располагали, чтобы снабдить детей горячими завтраками, стремились создать при школах подсобные хозяйства. Напр. Марсенский вол. исполком решил: «Обсудив вопрос об упорядочении хозяйственных дел Марсенской школы пришел к выводу: для обработки земли вышеназванной школы нанять платную рабочую силу, руководство хозяйством оставить в руках Совета рабочих депутатов. Так как Марсенская школа имеет только 3 коровы, а для полного хозяйства там необходимы 6 коров, то недостающие 3 добавить из Марсенского имения. Для обработки земли школе необходимы 3 лошади, в настоящее время она имеет 1 лошадь. Совет решил: недостающие 2 лошади с сбруей и рабочим инвентарем перевести из хутора Пилена и этими же лошадьми исполнять почтовые обязанности в данной волости.»⁵⁵

Для снабжения учащихся учебниками были национализированы писчебумажные магазины и конфискованы писчебумажные принадлежности и учебники распределены по школам. С этой же целью в Риге была восстановлена бывшая фабрика Лура, которая уже в первую неделю изготовила 3000 тетрадей.

Для снабжения учеников одеждой и обувью были проведены реквизиции у буржуазии и взята на учет одежда и обувь бежавших контрреволюционеров. Лучшая была передана армии, более ветхая перешита для детей. Напр. Рижский исполком 7/III—19 г. принял следующее постановление: «Отдел просвещения просит для 500 школьников уезда одежду и белье, кроме того рижские дети ходят оборванными. Постановили: обязать пром. отдел вместе с реквизиционной комиссией приступить к производству новой одежды из старой, т. е., ее переделать, чтобы можно было одеть детей бедноты в городе и на селе.»⁵⁶ Из Валка писали: «Собираем все из чего можно пошить для школьников одежду и белье»⁵⁷ Учащиеся многих школ сами приняли участие в штопке и перешивке одежды и белья. Напр. в Добельской школе I-й ступени: «В школьном интернате идет штопка белья, которую выполняют учащиеся интерната под руководством преподавательницы по

⁵⁴ ЦГА ЛССР, ф. Цесиского уезда, дело № 60.

⁵⁵ ЦГА ЛССР, ф. Цесиского уезда, дело Марсенской волости.

⁵⁶ ЦГА ЛССР, ф. Р-1, оп. 5, ех. 6, л. 30.

⁵⁷ ЦГА ЛССР, ф. Р-24, оп. 1, ех. 236, л. 1.

труду... думаем привлечь к починке одежды в послеобеденное время всех остальных учеников.»⁵⁸

Советское Правительство Латвии позаботилось и о том, чтобы школы были обеспечены необходимым помещением. Согласно решению Правительства все здания, которые в 1914 г. принадлежали школам или др-им культурным учреждениям, вместе со всем инвентарем переходили в распоряжение Комиссариата просвещения и впредь могли заниматься лишь по назначению. Ввиду большого наплыва учащихся школьные здания не могли вместить всех желающих учиться, поэтому в Риге, Валмиэре, Елгаве и др. городах было решено национализировать все частные школы для устройства в них единой трудовой школы. Многие местные Советы под школы передали бывшие имения немецких баронов. Школьные здания были отремонтированы. В Риге во всех школах было проведено электрическое освещение, сельским школам для освещения был выдан карбид. Советы заботились о снабжении школ топливом и всем необходимым. Напр. Дабужский вол. исполком 15/1—19 г. сообщал следующее: «Школы и дома инвалидов, которые были совершенно без топлива, теперь им снабжены. В школах волости, в которых до этого занимались только до обеда вводится карбидное освещение, а приходскую школу проектируем перевести в Дабужский замок, где имеется электрическое освещение.»⁵⁹

Советы сделали все от них зависящее, чтобы охватить детей всеобучем. Об успехах Советов и учителей в борьбе за всеобуч свидетельствует хотя бы такой пример. В Валкском уезде как пограничном с Советской Россией, были размещены крупные оккупационные силы, которые заняли под казармы все общественные здания, в том числе и школы. Поэтому к приходу Красной Армии (декабрь 1918 г.) школы еще занятия не возобновили. Несмотря на то, что Валкский уезд стал ареной военных действий, Совет только в гор. Валке до 31 янв. 1919 г. (т. е. до его падения) сумел открыть 3 средние школы с 45 классами и 1400 учащимися, 12 начальных школ с 30-ю классами и 1100 учениками. Во всем уезде были созданы 6 школ 2-й ступени с 2250 уч-ся и 120 начальных школ с 10 000 учащихся.⁶⁰ По словам зав. отделом народного просвещения: «Было сделано все, чтобы ввести горячие завтраки и создать детдомы для беспризорных детей, но этому помешали военные действия.»⁶¹

⁵⁸ ЦГА ЛССР, ф. Р-19, оп. 1, ех. 141, л. 8.

⁵⁹ ЦГА ЛССР, фонд. Цесисского уезда, дело Дабужской волости.

⁶⁰ ЦГА ЛССР, ф. Р-24, оп. 1, ех. 236, л. 1.

⁶¹ Там же.

Если взять другой не прифронтовой район, над которым немецкие оккупанты господствовали 3 года, район Добеле, то после установления Советской власти оказалось, что там нет ни одной школы. В сообщении отдела просвещения о состоянии школ там сказано следующее: «Учитывая то, что в Добеле и ее окрестностях нет ни одной школы и сотни детей остаются без образования, решили в Добеле открыть начальную школу. Помещение на скорую руку нашли в имении Добеле. . . Школа работает вот уже второй месяц. Пока открыли 3 начальные класса. Количество учащихся — 243 чел., учителей — 5. При 1-м классе открыли параллельный класс. На этой неделе откроем еще 2 параллельных класса. Необходимо также параллельный класс при 2-м классе, в котором уже сейчас учатся 57 учащихся. Открытие последнего задерживается ремонтом помещений и нехваткой учителей. Количество учащихся с каждым днем растет.»⁶²

Несмотря на все трудности, которые вытекали из неустроенности школ, учащиеся с большим энтузиазмом относились к учебе, и, если позволяли обстоятельства, весьма охотно посещали школу. Напр., директор школы II-й ступени гор. Елгавы в своем сообщении подчеркивал: «. . . то большое желание и восторг, который можно наблюдать у учащихся. Без малейшего неудовольствия учащиеся переносят трудности, которые возникают из-за нехватки дров или других недостатков школьной жизни. В школе учатся 135 человек и каждый день прибывают новые. Необходимо кабинет физики и химическая лаборатория.»⁶³

Советское правительство позаботилось и о том, чтобы было организовано обучение детей на их родном языке. Подавляющее большинство школ были латышские, но в крупных городах, где проживало инонациональное население создавались школы на национальных языках. Напр. в гор. Валке к 31/II—19 г. были открыты 3 латышские, 3 эстонские, 3 польские и 3 еврейские начальные школы.⁶⁴ Немецкие средние школы были преобразованы в школы II-й ступени с латышским языком обучения. В Латгалии, где компактными группами проживало русское население были открыты школы как с русским так и с латышским языком преподавания. Кроме того были созданы школы со смешанным языком преподавания. В тех районах, где инонациональное население не изъявляло желания обучать детей на родном языке, преподавание велось на латышском языке. Напр. в местечке Стукмани

⁶² ЦГА ЛССР, ф. Р-19, оп. I, ех. 141, л. 8.

⁶³ ЦГА ЛССР, ф. Р-19, оп. I, ех. 133, л. 7.

⁶⁴ ЦГА ЛССР, ф. Р-24, оп. I, ех. 236, л. 1.

кроме латышей проживали дети: немцев — 76, поляков — 34, евреев — 32, русских — 25, украинцев — 12, литовцев — 8, бельгийцев — 2. Всего 189 детей школьного возраста не латышской национальности. На запрос зав. отделом просвещения уезда, почему не организовано преподавание на языке этих национальностей, зав. отделом местечка отвечал следующее: «Что касается разговорного языка, то единственно только что приехавшие русские и поляки (несколько человек ж-д и телеграфных служащих) не владеют языком, остальные говорят на латышском языке достаточно хорошо. . . т. к. от нац. менов не поступило пожеланий о преподавании на их родном языке, то и отдел просвещения в этом направлении ничего не сделал.»⁶⁵

О заботе Советского правительства о народном просвещении наглядно свидетельствует работа, проделанная в немецкой колонии Ирши, Стукманского уезда. До 1916 г. в этой колонии функционировали 4 школы, которые царским правительством в связи с интернированием части немецкого населения были закрыты, но в самой колонии осталось 1800 человек немцев.⁶⁶ Председатель волостного исполкома колонии Ирши сообщает следующее: «Во время немецкой оккупации здесь не была открыта ни одна школа. Теперь мы открыли 1, так называемую «Центральную школу», в которой сейчас работает 1 учитель. В школе учатся 64 ученика, из них: 13 латыши, 51 немец.»⁶⁷ Уездный отдел просвещения позаботился о том, чтобы школе были выданы учебные пособия и введены горячие завтраки. Исполком приступил к ремонту бездействующих школьных помещений с тем, чтобы в следующем учебном году охватить всех детей колонистов всеобучем.

Активное участие в расширении школьной сети принимали сами учителя. Напр., учительница из Латгалии сообщала следующее: «Мне оставалось идти по деревне с просьбой о помощи и объяснять суть этого дела, что мол нам самим надо взяться за это хорошее дело, устроить общими силами школу, где будут воспитываться дети этого беднейшего населения. Правительство нам помогает, так и нам надо помогать этому благородному делу. Довольно нас держали капиталисты в темноте, только знанием да трудом можно добиться правды.»⁶⁸

Несмотря на заботу Советского правительства о снабжении детей обувью, одеждой, горячими завтраками, тем не менее, обеспечить ими всех Советское правительство не смогло.

⁶⁵ ЦГА ЛССР, ф. Р-624, оп. 1, ех. 624, л. 4.

⁶⁶ ЦГА ЛССР, ф. Р-26, оп. 1, ех. 197, л. 16.

⁶⁷ ЦГА ЛССР, ф. Р-26, оп. 1, ех. 193, л. 16.

⁶⁸ ЦГАОР, ф. 4199, ех. 6, л-68.

Многие дети были лишены возможности посещать школу, т. к. они батрачили, зарабатывая себе и родителям пропитание. Другие были совершенно раздеты. Латвия была разграблена. Враг все теснее сжимал вокруг нее кольцо. Последние ресурсы истощались, прифронтовые районы опустошались белогвардейскими полчищами, учителя призывались или уходили добровольцами на фронт. Напр. зав. Валкским отделом просвещения 15/IV—19 г. писал следующее: «Т. к. не хватает помещений и учителей, то мы не в состоянии принять в школу всех детей, каких в уезде 9750 чел. и этим летом школу смогут посещать лишь дети 10—13 лет, если будут даны необходимые средства. Волостные исполкомы в этом отношении дали удовлетворительные ответы и надеемся, что к 1 мая сможем сообщить, что сумеем принять в школу еще 3900 человек.»⁶⁹ Очень много было детей переростков, которым было по 13—15 лет, а они еще не научились читать и писать.

Для детей, не охваченных школой, отделы просвещения нанимали специальных инструкторов, которые из одной волости направлялись в другую и 1—2 раза в неделю проводили в каждой волости занятия с дошкольниками. Напр. в уезде Валмиэра занятия с ними проводились следующим образом: «На каждый школьный район, приходится 2—3 района домашних занятий, в которых переезжающий работник собирает 1—2 раза в неделю детей 6—8 лет. Цель: 1) Привить детям и их родителям интерес к чтению и письму, 2) приучить их к самостоятельным наблюдениям. Программа: 1) научить детей писать и считать, 2) рассказывать им сказки, научить декламациям, 3) дать детям первые сведения о счете. 4) заинтересовать их рукоделием и рисованием, 5) научить пению и играм.»⁷⁰

Занятия с переростками проводили учителя школ той же волости, каждый в своем районе. В день занятий с переростками школьники с занятий освобождались и учитель занимался обучением переростков. О сведениях, которые сообщались переросткам, можно судить по отчетам учителей и зав. отделами просвещения. Напр. в Смилтенской вол. учитель должен был: «Обучить их латышскому языку, арифметике, чтению научных и политических текстов, сообщить им сведения по истории и естествознанию. Как учебное пособие использовать различные брошюры по общественным вопросам и естествознанию.»⁷¹

С целью раскрепощения женщины-матери и привлечения ее к производственному труду и общественной деятельности

⁶⁹ ЦГА ЛССР, ф. Р-24, оп. I, ех. 236, л. 1.

⁷⁰ ЦГА ЛССР, ф. Р-47, оп. I, ех. 890, л. 5.

⁷¹ ЦГА ЛССР, ф. Р-47, оп. I, ех. 890, л. 1.

предполагалось создать широкую сеть дошкольных учреждений: яслей, очагов, садов и т. п. Но реализация этой задачи была связана с значительными трудностями. Не хватало продовольствия и белья. Мало было воспитателей знакомых с дошкольной педагогикой. Несмотря на эти трудности во многих крупных городах как в Елгаве, Резекне, Валмиэре и др. были организованы детские сады, которые в Латвии назывались «детскими домами». В крупных городах, напр. Елгаве, было организовано 5 детских садов. В Даугавпилсе были организованы 3 детских сада: один для русских детей, др-ой для латышских и третий для польских. Самым крупным был детский сад для польских детей, который насчитывал 150 детей. В Риге имелись несколько детских садов и яслей. В них дети находились 12—14 часов в сутки, а на ночь возвращались к родителям. В детские сады принимались дети с 6-ти недельных и кончая 8-ми летними. Исходя из возраста они делились на 4 группы. В первую группу принимались дети от 6 недель до 2-х лет. О них заботилась воспитательница, знакомая с гигиеной детей, с их питанием и уходом. За каждой воспитательницей закреплялись 8—10 детей. Во II-ю группу зачислялись дети с 2-х до 4-х лет, в III-ю группу с 4-х до 6-ти лет и в IV-ю группу с 6-ти до 8 лет. В II, III, IV группах за одной воспитательницей закреплялись 10—15 детей. Они должны были руководить играми детей и направлять их деятельность в нужное русло. Детей IV-й группы в детском саду учили читать и писать. Детским садам и яслям отводились прекрасные, светлые помещения из бывших буржуазных особняков, с садами, в которых дети могли играть и гулять летом. Детские сады Советское правительство снабдило детской мебелью и игрушками. Дети после прихода в детский сад переодевались и переобувались, а в тех детских садах, в которых не хватало детской одежды, на них надевались чистые переднички. Детские сады снабжались игрушками из национализированных магазинов игрушек, а одеждой за счет конфискованной у буржуазии перешитой одежды.

Во главе детских садов ставились заведующие — коммунисты, по преимуществу, владеющие элементарными познаниями в медицине (знакомые с детской анатомией, физиологией, гигиеной, детскими болезнями) и имеющие специальное педагогическое образование. Хозяйством детского сада заведывала особая хозяйка.

Некоторые детские сады были организованы по принципу детских садов в России. Напр. в местечке Смилтене: «Для детского сада с небольшими изменениями принят устав «Царскосельской детской трудовой коммуны», составленный Комиссариатом просвещения Северной области. В детском саде

имеются 3 ступени: 1-я для детей 3—4-х лет, 2-я для детей 5—6-ти лет, 3-я для детей 7—9 лет».⁷²

Устройством детских садов заинтересовались даже Советы сельских местностей. Напр., из волости Лиэл-Озолы писали: «Прошу выслать в волость Лиэл-Озолы в ближайшее время инструктора для организации детского сада.»⁷³

Для беспризорных детей были созданы детские дома, которые в Латвии назывались детскими приютами. Они имелись во всех городах и некоторых сельских местностях. В Резекне в октябре 1919 г. детские дома имелись в имениях Янополь, и Жоготова, а в городе имелся детский дом им. «Карла Маркса». В Елгаве были 4 детских дома, притом при одном из них, который назывался приют-школа были 2 класса. В городах, в которых было несколько детских домов, старались в каждом из них брать только детей приблизительно одного возраста. Напр., в одном детей до 4-х лет, в др-ом 4—6 лет, в третьем 7—9 лет.

Местные Советы приступили к устройству детских домов и в сельских местностях. Напр., в сообщении из уезда Малиэне сказано следующее: «С 1 мая 1919 г. бывшая пасторская школа в Голговском уезде превращена в детский приют. В нее принимаются в первую очередь дети у которых нет родителей или воспитателями которых являются аморальные люди, которые заставляют детей нищенствовать или бесчеловечно относятся к ним. В основу работы детского дома будут положены игры и общественно-полезный труд. В детском доме будет введено известное самоуправление... Вся деятельность организации — коммуны будет направлена на то, чтобы воспитать в детях общественные инстинкты и воспитать из них достойных граждан социалистического государства.»⁷⁴

Поскольку при хуторской системе школы на несколько километров отстояли от местожительства их родителей, к началу апреля при многих школах были созданы интернаты, в которых в течение недели жили учащиеся. Интернаты были организованы на различных основах. В одних дети питались тем, что приносили из дому, в других Советы детей бедноты обеспечивали питанием за счет государства. Интернаты со временем должны были превратиться в так называемые школы-коммуны, в которых обучение должно было сочетаться с общественно-полезным физическим трудом, а воспитанники снабжаться частично за счет государства, частично за счет продукции своего труда. С этой целью некоторые школы были переведены в имения и им передан весь его инвентарь и

⁷² ЦГА ЛССР, ф. Р-24, оп. I, ех. 236, л. 6—7.

⁷³ ЦГА ЛССР, ф. Р-26, оп. I, ех. 198, л. 22.

⁷⁴ ЦГА ЛССР, ф. Р-625, оп. I, ех. 101, л. 3.

сады. Представление об интернате можно составить хотя бы из сообщения о школе интернате при Добельской школе первой ступени, в котором сказано следующее: «Интернат принимает только сирот и тех учеников, которые могут представить от волостного исполкома справку о том, что родители не в состоянии обеспечить своих детей. В настоящее время в интернате 57 человек. Если помещение позволит, в интернат будут приниматься за плату и другие живущие вдали от школы. . . Продовольствие пока что у интерната есть. Не хватает одежды, обуви, белья. . . С наступлением весны особое внимание будет уделено огороду и саду интерната, в том числе показательным участкам. К обработке земли будут привлекаться сами воспитанники.»⁷⁵

Новым интересным мероприятием была организация детских летних лагерей. Принимая во внимание крайнюю истощенность городских детей, Комиссариат просвещения с согласия Советского правительства Латвии приступил к устройству в тыловых уездах детских колоний. В предписании уездным исполкомам было сказано следующее: «В школах I-й ступени Риги учатся несколько десятков тысяч детей, которым с детства не хватало свежего воздуха и питания. . . Решено летом, начиная со второй половины мая до сентября м-ца, организовать летние колонии в разных местностях. В связи с этим предлагаю продотделам выдать детским колониям необходимые продукты, придерживаясь следующей нормы: 400 гр картофеля, 200 грм. кормовой свеклы, 29 грм. рыбы, 100 грм. мучных продуктов, 10 грм. мармелада, 50 грм. мяса, 5 грм сахара, 200 грм. хлеба, 100 грм. капусты, 1/2 литра обезжиренного молока, неск золотников соли и кофе.»⁷⁶

Колонии устраивались не только для Рижских детей, но и для детей др. крупных городов. Напр. для детей уезда Мадзиэне предполагалось открыть 1 колонию в Лубане. Валмиерский президиум уездного отдела просвещения 4/IV—19 г. решил следующее: «Для детей гор. Валмиэры устроить детские колонии в имениях Ланю, Вец-Атес, Бауно. Остальные имения разрешить использовать рижанам для детских летних колоний.»⁷⁷

В Советской Латвии, как и в других Советских Республиках, особенно остро ощущалась нехватка кадров высшей квалификации. Многие буржуазные специалисты перешли на сторону советской власти, но на них нельзя было полностью положиться, поэтому одной из первоочередных задач Совет-

⁷⁵ ЦГА ЛССР, ф. Р-19, оп. I, ех. 141, л. 9.

⁷⁶ ЦГА ЛССР, ф. Р-19, оп. I, ех. 133, л. 50.

⁷⁷ ЦГА ЛССР, ф. Р-47, оп. I, ех. 890, л. 21.

ской власти являлась подготовка своих специалистов из рабочих и крестьян. Советское правительство Латвии предполагало ее осуществить реорганизовав Политехнический институт и специальные средние учебные заведения.

Базой для создания Высшей школы Латвии стал Рижский Политехнический институт с его лабораториями. Основное оборудование и большая часть профессорско-преподавательского состава в 1915 г. были эвакуированы в Иваново-Вознесенск. После заключения Брестского мира, в июле м-це, часть профессоров вместе с ректором вернулись в Ригу. Другая часть во главе с известным физиком Лебединским на средства, собранные Ивано-Вознесенскими фабриками, всего около 300 000 рубл.⁷⁸ создали в Ивано-Вознесенске Политехнический институт, один из первых советских политехнических институтов.

Остатки Политехнического института в Риге под гнетом немецких оккупантов владели жалкое существование. С восстановлением Советской власти институт расширил свою деятельность. Тем не менее ни по профилю, ни по уровню преподавания он не мог обеспечить подготовку тех специалистов высшей квалификации, которые нужны были ЛССР. Советское правительство решило реорганизовать Рижский политехнический институт в Высшую школу Советской Латвии. 8/II—19 г. был опубликован декрет Советского правительства Латвии следующего содержания: «Советское правительство ЛССР постановило: Рижский политехнический институт считать ликвидированным и его профессоров, ассистентов, служащих и др. работников считать уволенными с сегодняшнего дня. Вместе с тем ЛССР основывает Высшую школу Латвии и передает ее в ведение Комиссариата просвещения. Комиссариат просвещения будет руководить управлением Высшей школы и ее учебным процессом, а также заботиться о содержании Высшей школы.»⁷⁹

По мнению ЦК КПЛ и Советского правительства Высшая школа должна была иметь в своем составе как технические так и гуманитарные факультеты и вести как педагогическую так и научно-исследовательскую работу в интересах нового пролетарского государства. Гуманитарные факультеты не только должны были готовить специалистов по гуманитарным наукам, но и оказать идеологическое влияние на технические факультеты.

Высшая школа Советской Латвии строилась на тех принципах, которые были высказаны В. И. Лениным, и которые

⁷⁸ «Заря России», 1918 г., 18 июня

⁷⁹ «Щиня», 1919 г., № 26.

нашли отражение в ряде декретов СНК РСФСР и были окончательно сформулированы в программе РКП(б) на VIII съезде РКП(б). В программе сказано следующее: «Открытие широкого доступа в аудитории высшей школы для всех желающих учиться и в первую очередь для рабочих, привлечение к преподавательской деятельности в высшей школе всех могущих там учить, устранение всех и всяческих искусственных преград между свежими научными силами и кафедрой; материальное обеспечение учащихся с целью дать фактическую возможность пролетариям и крестьянам воспользоваться высшей школой.»⁸⁰

Весь февраль прошел в реорганизации Политехнического института. Работники Комиссариата просвещения ознакомились с составом преподавателей и студентов, с уровнем преподавания дисциплин на отдельных факультетах. Комиссариат ассигновал средства на ремонт, переоборудование и пополнение лабораторий. Научная библиотека Высшей школы была значительно пополнена книгами из баронских имений и конфискованных буржуазных квартир. Печать Советской Латвии широко обсуждала вопрос о высшем образовании и высказывала надежды, что пролетарская молодежь, которой Советская власть широко открыла двери высшей школы, сумеет превратить бывший Политехнический институт в крепость пролетарской науки.

Советское правительство считало, что идейно-теоретический уровень преподавания в Высшей школе в значительной мере зависит от политического и научного уровня профессорско-преподавательских кадров. Не все профессора Политехнического института удовлетворяли требованиям советской высшей школы. Товарищ комиссара просвещения Эфферт-Клусаис писал: «Буржуазия со своими научными степенями, мешала проникновению в университет новых научных сил и обеспечивала старым докторам беззаботную жизнь до конца своих дней, хотя многие из них своею бездеятельностью превратили вуз в богадельню, для поросших мхом профессоров, а научную работу в свою привилегию. . . пролетарские организации Латвии должны быть хозяевами в своем вузе. Никакие научные степени не могут гарантировать профессорам ни 25, ни 7 и даже - год пребывания в нем, если они не в состоянии выполнить возложенные на них пролетариатом обязанности.»⁸¹

Чтобы пополнить университет молодыми способными преподавателями, Комиссариат просвещения объявил конкурс на

⁸⁰ «VIII съезд РКП(б)», (протоколы), М. 1959 г., стр. 401.

⁸¹ «Изглитиба» 1919 г., № 1, стр. 3.

все должности. В конкурсе могли участвовать все, имеющие высшее образование и 5-ти летний стаж работы. Реакционные профессора, а также лица теоретически слабо подготовленные по конкурсу не прошли. Выбранными оказались наиболее способные профессора и преподаватели, среди них такие как напр.: проф. Валден, Фишер, Водзинский, Хофман, Леппик, Бугхольц, А. Ленньш, Кирхенштейн, Розин-Азис и др. Глава Советского правительства Латвии П. Стучка дал положительную оценку их деятельности. Он писал следующее: «Странное дело, как раз в Высшем учебном заведении, преобразованном нами из прежнего Политехнического института, как будто бы взяла верх более бодрый и современный дух чем в народной трудовой школе. Рабочий запишет себе это на память.»⁸²

Видные профессора Высшей школы охотно принимали участие в важнейших мероприятиях, проводимых Коммунистической партией и Советским правительством и проявляли большую личную инициативу в научной работе и в популяризации научных знаний среди рабочих. Проекты о строительстве электростанций, прорытии канала, соединяющего Западную Двину с Черным Морем, об осушении болот и использовании естественных богатств были разработаны при участии преподавателей Высшей школы Латвии. Притом наиболее активными оказались химики, которые принимали участие в работе научной секции производственного союза работников химической промышленности. Она разрабатывала проекты о изготовлении горючего для автомобилей и самолетов, при их участии была возобновлена работа на некоторых химических фабриках и лабораториях. По инициативе этой секции, в деятельности которой активное участие принимал инженер Номалис, для рабочих химической промышленности был прочтен цикл лекций (всего 15), которые иллюстрировались показом картин через проекционный фонарь. Напр. проф. Валден прочел лекцию: «Химия как основа народного хозяйства», инженер Номалис: «Горючие материалы: торф, уголь, нефть» и др. Были прочитаны лекции о строительных материалах, кислотах, красках, естественных богатствах Латвии и др.

Одновременно с комплектованием кадров преподавателей шел набор студентов. В Высшую школу принимались все трудящиеся, достигшие 16 летнего возраста, которые были теоретически подготовлены для усвоения тех дисциплин, которые изучались в Высшей школе. В уставе Высшей школы

⁸² П. Стучка, «Пять м-цев соц. сов. Латвии», ч. 1, Издат-во ЦК КПЛ 1919 г., стр. 157.

сказано: «Студенты принимаются без аттестатов. Экзамены при приеме студентов не устраиваются. В начале каждого учебного года Высшая школа Латвии дает сведения о тех знаниях, которые необходимы для успешной работы на соответствующем отделении.»⁸³ Советское правительство шло на отмену вступительных экзаменов, с тем чтобы обеспечить преобладание в Высшей школе пролетарских слоев населения.

К началу марта факультеты в основном были укомплектованы. Коммерческий факультет был ликвидирован, были оставлены лишь отделение языка и статистики. Для таких студентов, которые имели достаточно практических знаний в избранной специальности, но у которых не было достаточной теоретической подготовки было открыто подготовительное отделение. 1 марта 1919 г. Высшая школа советской Латвии стала функционировать в составе 5-ти факультетов. Набор студентов затянулся до 20 марта. Всего к этому времени в Высшей школе Латвии числились 3078 чел. (из них 47 членов партии), что на много превышало количество студентов во время немецкой оккупации (в 1917/18 году в Политехническом институте учились 700 чел.).⁸⁴

Газета «Известия» о реорганизации Рижского политехнического института сообщала следующее: «Высшая школа состоит из 5-ти факультетов: строительного, инженерного, химического, сельско-хозяйственного и механического. При Высшей школе учреждены средние технические курсы; кроме того, при каждом факультете открываются подготовительные классы для лиц, имеющих практическую подготовку. Это имеет значение для рабочих, усвоивших практику на заводах, но не знакомых с теорией.»⁸⁵ Наиболее крупными факультетами были: сельско-хозяйственный — 1100 студ., химический — 600 студ. Велась подготовка по созданию в следующем учебном году новых факультетов: медицинского, педагогического и экономического. Предполагалось в новом учебном году ввести и новые специальности при сельско-хозяйственном факультете: ветеринарию, лесоводство и мелиорацию.

Студентам были созданы все условия для успешной учебы. Лекции должны были читаться на латышском и русском языках; с разрешения Комиссариата просвещения, при наличии группы студентов, и на других языках. Программы и перечень дисциплин, преподаваемых на том или ином отделении, утверждался Комиссариатом просвещения, но помимо

⁸³ «Циня», 1919 г., № 26.

⁸⁴ «Известия», 1919 г., № 1, стр. 10.

⁸⁵ «Известия», 1919 г., № 28.

цикла лекций, предусмотренных учебным планом, каждый преподаватель по своему усмотрению мог читать дополнительный курс лекций.

Для всех студентов обучение в Высшей школе было бесплатным. Студенты также снабжались бесплатными учебными пособиями. Все имеющиеся при Высшей школе библиотеки, лаборатории, кабинеты с учебными пособиями, коллекциями, показательными фермами, переходили в бесплатное пользование студентов, содержались и пополнялись на средства государства.

Большую заботу проявляло Советское правительство о профессорско-преподавательском составе. Преподавателям Высшей школы была назначена максимальная зарплата именно 800 рубл. в м-ц. Такую зарплату получали только члены Советского правительства Латвии. Рабочие, обсуждая на профсоюзных собраниях тариф ставок, вынесли постановление, особо выдающимся специалистам платить 1200 рубл. в м-ц.

Повседневное руководство Высшей школой осуществлял Совет в составе: председателя (ректор), представителя Комиссариата просвещения, председателей факультетских Советов, 1 представителя от студентов, представителя Рижского Совета рабочих депутатов, представителя Коммунистического Союза молодежи. Работу Высшей школы направляла и контролировала Комиссия Высшей школы Комиссариата просвещения, председателем которой был Эфферт-Клусайс. Кроме работников Комиссариата просвещения в нее входили: 1 представитель от преподавателей Высшей школы и 1 представитель от студентов.

При Советской власти Рижский строительный техникум, который перед тем существовал на средства строительного общества и влячил жалкое существование, еще в январе месяце перешел в ведение Рижского исполкома. Коллегия школ города передала ему в пользование большое здание бывшего ремесленного училища по Гоголевской улице. Техникум перешел на государственный бюджет, в нем как и в других учебных заведениях было введено бесплатное обучение. В начале 1919 г в техникуме были открыты следующие отделения: архитектурное, инженерное, землемеров-агрономов, техников-культуры.

Чтобы дать возможность рабочей молодежи, которая не имела 4-х классов образования, поступить в техникум при нем было открыто подготовительное отделение, на которое принимались лица с незаконченным начальным образованием. Обучение в техникуме было тесно увязано с производственным обучением. С весны 1919 г. все учащиеся техникума

должны были принять участие в строительных работах и в сельско-хозяйственном производстве.

С нового учебного года предполагалось техникуму расширить, создав при нем отделение по механике и химии. Чтобы расширить производственную и учебную базу техникума, Рижский исполком приступил к пополнению новыми приборами и инструментами лабораторий и мастерских.

С целью подготовки кадров средней квалификации для сельского хозяйства Советское правительство Латвии создало Прекульский сельско-хозяйственный институт. Сельско-хозяйственный институт был создан на базе там существующей с 1911 г. 3-х летней сельско-хозяйственной школы. 21 января инструктор отдела просвещения Цесисского уезда созвал общее собрание учащихся сельско-хозяйственной школы, на котором были выбраны 11 преподавателей и Совет школы. В Совет школы вошли: все 11 преподавателей, 11 представителей от учащихся, 1 представитель от правления имения Приэкуле, 1 от Прекульского Совета рабочих депутатов и 1 от Совета рабочих депутатов Цесисского уезда. Собрание школьного коллектива направило в Комиссариат земледелия просьбу о преобразовании школы в сельско-хозяйственный институт и проект реорганизации, который предусматривал 4-х летний срок обучения с усвоением учащимися специальных сельско-хозяйственных дисциплин и общеобразовательных предметов в объеме средней школы. 21/II—19 г. после ознакомления с материалами Комиссариат земледелия принял следующее решение: «Утвердить план создания Института и его бюджет. Кроме того, Комиссариат земледелия передает в распоряжение института имение Приэкуле с его инвентарем, в связи с чем меняются и предусмотренные 3-м приложением расходы по созданию и ведению хозяйства для практических занятий. Учитывая все это Комиссариат земледелия предлагает Комиссариату просвещения выдать Прикульскому сельско-хозяйственному институту аванс в размере 123 000 рубл.»⁸⁶

С этого времени начал свое существование Приэкульский сельско-хозяйственный институт как среднее специальное учебное заведение с 4-х летним сроком обучения. Из специальных предметов в нем преподавались: химия, физика, ботаника, зоология, полеводство, скотоводство, садоводство, экономика сельского хозяйства и более узкие разделы этих наук. В ближайшее время предполагалось ввести такие курсы как ветеринария, пчеловодство, домоводство, общественная агрономия. Был объявлен конкурс на вакансии препода-

⁸⁶ ЦГА ЛССР, ф. Р-5, оп. I, ех. 4, л. 1.

вателей этих дисциплин. Ввиду того, что не все студенты были подготовлены для усвоения программы средней школы, в институте были созданы 2 отделения: низшее и высшее. В низшем студенты с начальным образованием усваивали дисциплины средней школы, в высшем отделении специальные дисциплины.

В введение института перешло Призукульское имение со всем его многоотраслевым хозяйством, т. е. полеводством, обширным садоводством, в котором в год выращивалось более 10 000 саженцев плодовых деревьев, скотоводческой фермой. Кроме того, институту были переданы: Прибалтийская машинно-испытательная станция, Центральная ремонтная мастерская с/х орудий и машин, и электростанция. Первые две были разграблены немецкими оккупантами, все же кое какие поломанные сельско-хозяйственные орудия сохранились. Они были отремонтированы и использованы на весенних полевых работах. Силами самих студентов частично была восстановлена ремонтная мастерская, в которой одновременно проходили практику 20 человек студентов под руководством 2-х преподавателей. На территории Призукульского института находились 2 научно исследовательских учреждения: Прибалтийская Био-эпитемологическая и Цеснская селекционная станции. Они находились в ведении Комиссариата сельского хозяйства и студенты могли пользоваться их лабораториями.

У студентов и преподавателей были здравые понятия о том, что необходимо научные знания соединять с физическим трудом. Советом института была утверждена программа практических занятий, которая предполагала подробное ознакомление студентов с различными трудовыми процессами, с сельско-хозяйственными орудиями, с их изготовлением. Предусматривалось самостоятельное изготовление наглядных пособий и лабораторного оборудования. Теоретические знания по метеорологии и физике должны были дополняться: «...наблюдениями и опытами по определению скорости, силы и направления ветра и воды, ознакомлением с соответствующими приборами, определением трения, чисткой машин, испытанием строительных материалов». Студенты под руководством преподавателя должны были чертить и изготавливать детали простейших машин, заниматься изучением на практике сельско-хозяйственных машин и орудий, приобрести навыки по составлению проектов промышленных и сельско-хозяйственных заведений, навыки в дублении кожи, изготовлении клея, козеина, крахмала, муки и мыла, проектированию сушилок для зерна, фруктов и овощей. За время пребывания в институте они должны были научиться составлять планы и чертежи сельско-хозяйственных построек, ото-

пительных систем и др. Все эти знания не являлись увлечением кустарщиной, а были крайне необходимы для восстановления сельского хозяйства в условиях войны и разрухи, когда для строительства крупных промышленных и сельскохозяйственных заведений не было ни средств ни оборудования. Программа практических занятий была утверждена Комиссариатом земледелия и с 4 апреля ею руководствовались преподаватели.

Партийная организация Цесиского уезда сумела воспитать в коллективе уважение к физическому труду. Коллектив института сам просил, чтобы всю физическую работу в хозяйстве возложить на студентов и преподавателей. Совет института в письме Комиссару земледелия говорил: «Чтобы во всей полноте осуществить принцип трудовой школы, нельзя допускать, чтобы рядом с учащимися, в том же самом хозяйстве и на той же работе работали наемные рабочие... такой труд, когда учащимся самим не надо выполнять всю работу, а часть за них делают сельско-хозяйственные рабочие, имеет лишь отрицательное воспитательное значение. Такая организация труда воспитывает лишь «буржуйчиков» и надсмотрщиков, но никогда не может воспитать сознательного рабочего, который сам умеет все делать и ценить труд.»⁸⁷

Студенты института в своем подавляющем большинстве были выходцами из батраков и крестьян. Они по достоинству оценили заботу Советского правительства Латвии о сельском хозяйстве и развитии науки и культуры. Желая стать не только специалистами сельского хозяйства, но и идейно-теоретически подготовленными работниками, они по своей инициативе подняли вопрос о политическом воспитании студентов. Напр. 21/1—19 г.: «Собрание решило через отдел школ просить лектора, который бы ознакомил учащихся с политическими вопросами.»⁸⁸

Чтобы способствовать преобразованию сельского хозяйства на социалистических началах, студенты желали ознакомиться с аграрной политикой КПЛ, о чем свидетельствует принятая 23/1-19 г. резолюция следующего содержания: «Так как мы являемся выходцами из различных районов Латвии и по окончании занятий вернемся назад, чтобы работать в сельском хозяйстве, унося усвоенные здесь специальные знания, принимая во внимание большие задачи, стоящие перед сельским хозяйством, а также общественные преобразования, работу вытекающую из этих преобразований, сознавая, что мы

87 ЦГА ЛССР. ф. Р-5, оп. 1, эк. 4, л. 21.

88 ЦГА ЛССР. ф. Р-5, оп. 1, эк. 4, л. 4.

совершенно не знакомы с аграрной политикой Советского правительства, т. е. ее ближайшими задачами, мы, полное собрание курсантов, обращаемся к отделу просвещения уезда Цесис с просьбой пойти нам навстречу, дать нам соответствующих лекторов, которые бы нас ознакомили с аграрной политикой коммунистов, а также показали бы нам пути как эту программу провести в жизнь.»⁸⁹

Приекульский сельско-хозяйственный институт стал центром распространения сельско-хозяйственных знаний и повышения квалификации работников сельского хозяйства. При нем были созданы 5-ти месячные курсы, на которых учились 86 чел., из них: 51 мужчина, 35 женщин.

5 мая 1919 г. при этом же институте были организованы 6-ти недельные образцовые курсы по скотоводству. На курсы принимались: «... лица с специальным образованием, т. е. окончившие с/х курсы или курсы молочного хозяйства, а также практиканты и лица, командированные уездными исполкомами.»⁹⁰

На курсах было начато чтение целого цикла лекций по всем существенным вопросам скотоводства в т. ч. ветеринарии, молочной бактериологии, химии и др. в т. ч. и вопрос о достижениях, которые имеются по повышению поголовья скота.

Коллектив института стремился оказать практическую помощь сельскому хозяйству. Он изъявил желание послать во все уезды Латвии студентов и преподавателей для проведения мелиоративных и др. работ. Напр. 30/IV Совет Приекульского с/х института писал: «Сообщаем, что для повышения урожайности и интенсификации обработки почвы в Советских и арендных хозяйствах, мы можем выслать на ваш запрос специалистов-техников земледельческой культуры, которые могут составить специальные проекты по улучшению сырых полей, сенокосов, пастбищ, лесов, а также рыбных прудов. На местах могут быть проведены 5—7 дневные курсы мелиорации с практическими занятиями на поле, а также прочитаны лекции о сенокосах и болотных культурах. Все вышеназванные работы выполняются без вознаграждения, лишь при изыскательных и измерительных работах надо дать в помощь специалисту вспомогательную рабочую силу.»⁹¹

Подводя итоги деятельности Советского правительства Латвии в области народного просвещения, можно отметить следующее:

⁸⁹ ЦГА ЛССР, ф. Р-5, оп. 1, эк. 4, л. 5.

⁹⁰ ЦГА ЛССР, ф. Р-47, оп. 1, эк. 665, л. 86.

Несмотря на колоссальную работу, проделанную Советским правительством Латвии в области народного просвещения в 1919 г., она кажется незначительной по сравнению с тем, что мы имеем на сегодняшний день. Но грандиозные успехи в культурном строительстве в наши дни достигнуты благодаря помощи других Советских Республик и в первую очередь РСФСР, которые на базе социалистического строя сумели создать новую педагогическую науку, базирующуюся на диалектическом и историческом материализме. Высокий уровень народного образования в нашей стране обеспечивается всей социалистической системой и гарантируется Советской Конституцией. Неуклонный рост материального благосостояния, полная уверенность в будущем, создали условия для осуществления всеобщего образования. Экономическая мощь нашей страны и ее социалистический строй дал возможность обеспечить школы прекрасными лабораториями, библиотеками, наглядными пособиями.

В Советской Латвии в 1919 г. удалось осуществить очень немного: сломать старую буржуазную школу и заложить основы новой. Нищета, безработица, голод, оставшиеся в наследство от хозяйничания немецких оккупантов и нац. буржуазии не дали возможности охватить даже начальной школой всех детей школьного возраста.

Но работа, проделанная руководимым Коммунистической партией Советским правительством Латвии в условиях ожесточенной гражданской войны против внутренней и внешней контрреволюции в истерзанной 4-х летней империалистической войне республике, воочию показала широким трудящимся массам, что только Советский строй может обеспечить неограниченные просторы в развитии науки и культуры социалистической по своему содержанию, национальной по форме.

⁹¹ ЦГА ЛССР. ф. Р-47, оп. I, ех. 746, л. 24.

O. Niedre

LSD LEGĀLĀ PRESE PIRMĀ PASAULES KARA LAIKĀ (1914.—1915. g.).

Pirmā pasaules kara priekšvakarā Latvijas teritorija, sevišķi Vidzemes un Kurzemes guberņas, bija attīstīti industriāli agrāri apgabali ar augstu rūpniecības koncentrāciju. Tā posmā no 1897. līdz 1913. gadam rūpniecības produkcijas apjoms un strādnieku skaits Latvijā pēc fabriku inspekcijas ziņām bija pieaudzis divkārtīgi.¹ Rūpniecības produkcijas īpatnējais svars Latvijas saimniecības kopprodukcijā sastādīja 52%, pie kam puse no šīs produkcijas bija ražošanas līdzekļi. Rīgā strādāja tādi lieli rūpniecības uzņēmumi kā «Provodņiks», kas nodarbināja 16000 strādnieku un kalpotāju un izlaida 60000 pāru galošu diennaktī, vagonu rūpnīcas: «Fenikss» un Krievu-Baltijas vagonu fabrika, kas 1913. gadā izlaida 10000 preču un 600 pasažieru vagonu, kuģu būvētava «Lange un dēls» un citi lieli uzņēmumi.²

Blakus Rīgai XIX gs. beigās un XX gs. sākumā par lielām rūpniecības pilsētām bija izaugušas arī Liepāja, Daugavpils, Ventspils un Jelgava.

Straujo rūpniecības uzplaukumu veicināja Latvijas izdevīgais ģeogrāfiskais stāvoklis, cieši sakari ar plašo Krievijas tirgu un izejvielu avotiem, kā arī labās ostas. Ja laikā no 1891. līdz 1895. gadam Latvijas ostu īpatsvars Eiropas Krievijas ārējā tirdzniecībā sastādīja ik gadus vidēji 13,8%, tad 1913. gadā tas jau sastādīja 24,5%³, pie kam vairāk kā četras piektdaļas eksportēto preču bija Krievijas iekšējo guberņu ražojumi, bet lielākā daļa importēto — tika vai nu tieši izvestas uz pārējām guberņām, vai arī izvestas pēc tālākas pārstrādāšanas Rīgas vai Liepājas fabrikās.

¹ LPSR vēsture, II sēj., R., 1955. g., 312. lpp.

² Turpat, 313.—314. lpp.

³ Turpat, 316. lpp.

Pirmais pasaules karš jau pašā sākumā 1914. gada augustā smagi skāra Latvijas ekonomiku. Vācu flotes blokāde pārtrauca ārējo tirdzniecību, bet militārie pārvadājumi noslogoja dzelzceļus un nedeva iespējas ievest ogles, metālu un citas izejvielas. Rezultātā daudzas rūpnīcas apstājās. Par bezdarbniekiem kļuva visi ostas strādnieki, visi kokzāģētavu, alus un degvīna brūžu strādnieki, gandrīz visi būvstrādnieki, kā arī vairāk kā trīs ceturtdaļas pārējo lielako rūpnīcu strādnieki. Pēc Rīgas fabrikantu savienības ziņām 124 lielākajās fabrikās no 1914. gada jūnijā nodarbinātajiem 57624 strādniekiem, augustā normāli strādāja tikai 14037 strādnieki.⁴ Bezdarbu vēl vairāk saasināja ziemas iestāšanās un ar vasaru un rudeni saistīto sezonas darbu izbeigšanās.

Tikai 1915. gada sākumā sākās zināms Rīgas rūpniecības atspirgums sakarā ar kara pasūtījumiem un kaut cik normalizētajiem transporta sakariem. Vācu armijas iebrukums Kurzēmē un ar to saistītā Kurzemes un Rīgas rūpniecības evakuācija 1915. gada vasarā lika lielākajai daļai strādnieku aizbraukt no Rīgas darbā uz Maskavu, Petrogradu, Harkovu, Tveru un citām Krievijas pilsētām. 1916. gada sākumā Rīgā bija palikuši 3400 fabriku un rūpnīcu strādnieki, tai skaitā tikai 729 metālrūpniecības strādnieki.⁵

Augstā rūpniecības koncentrācija, lielais metālrūpniecības strādnieku skaits, bagātīgās revolucionārās cīņas tradīcijas, viss tas pirmā pasaules kara priekšvakarā radīja bagātīgu augsni LSD revolucionārai propagandai, pulcināja ap partijas nelegālajām organizācijām lielas strādnieku aktivistu masas. Latvijas strādnieki 1914. gada vasarā LSD vadībā aktīvi iekļāvās visās Krievijas strādnieku revolucionārajā cīņā, kas šai laikā pieņēma milzīgos apmēros un veda pretim revolūcionārai krīzei. Baku naftinieku streika solidaritātes mītiņa dalībnieku apšaušana Petrogradā izsauca sašutumu strādnieku masās visā Krievijā. Arī Rīgas proletariāts 8. jūlijā piesacīja protesta streiku⁶, kas ilga trīs dienas un kurā piedalās 90000 strādnieku.

LSD loma Latvijas strādnieku kustībā 1914. gadā bija ievērojami pieaugusi, jo IV (Briseles) kongresa rezultātā, kurā aktīvu dalību ņēma arī V. I. Ļeņins, partijas CK līdzšinējie vadītāji menševiki un likvidatori tika atbīdīti no vadības un LSD Centrālajā Komitejā ievēlēja vienīgi bolševikus.⁷ Partija pēc kon-

⁴ «Jaunais Arodnieks», 1914. g. Nr. 3. — 1914. g. komplekts, 33. lpp.

⁵ Latvijas PSR vēsture, II daļa, 359. lpp.

⁶ «Strādnieka Balss», Nr. 2., 1914. g. 9. VII.,

⁷ Latvijas Komunistiskās partijas kongresu, konferenču un CK plēnumu rezolūcijas un lēmumi. I daļa, R., 1958. g., 77. lpp.

gresā ievērojami aktivizēja darbu strādnieku vidū, gan nostiprinot nelegālās organizācijas un izvērsot propagandas darbu nelegālajā presē un uzsaukumos, gan arī prasmīgi izmantojot visas legālā darba iespējas.

Neskatoties uz plašajiem arestiem, jo CK bija ievēlēts provokators Augulis, kā rezultātā arestēja vairākus CK locekļus, daudzus IV kongresa delegātus, un stipri paralizēja Kurzemes sociāldemokrātisko organizāciju darbu, partijas darbs tika sekmīgi turpināts. Liela nozīme bija LSD pārstāvju: P. Stučkas, J. Ģipšļa (Rūdis), E. Zvirbuļa-Putna, J. Hermaņa u. c. apspriedei ar V. I. Leņinu 1914. gada jūlijā Berlīnē, kurā tika nolemts apvienot LSD ar boļševiku partiju. Lēmumu par LSD organizatorisku saistīšanos ar KSDSP pieņēma arī LSD X konference 1914. gada augustā un LDS pārstāvis Fr. Linde 1914. gada novembrī piedalījās Pēterburgā notikušajā Viskrievijas boļševiku konferencē.⁸

Sākoties imperiālistiskajam pasaules karam, Latvijas sociāldemokrātija ieņēma marksistiskā internacionālisma pozīcijas, organizēja pretkara streikus un demonstrācijas, noskaidroja darbaļaužu masām kara imperiālistisko raksturu. Pēc LSD aicinājuma 1914. gada 19. jūlijā (1. augustā) uzsāka pretkara streikus gandrīz visas lielākās Rīgas fabrikas ar «Feniksu» un «Unionu» priekšgalā, vairākos Rīgas rajonos notika pretkara mītiņi un demonstrācijas.⁹

LSD X konference 1914. gada augustā deva pareizu leņiniskajiem principiem atbilstošu imperialistiskā kara vērtējumu, pieņēma konsekventi marksistiskus lēmumus jautājumā par LSD uzdevumiem cīņā pret karu. Kara raksturu un LSD uzdevumus plašāk raksturoja LSD CK rezolūcija 1914. gada oktobrī. Atzīmējot kara imperiālistisko raksturu, CK uzsvēra, ka «proletariāta piedalīšanās viņā ir piespiesta, un tādēļ internacionālās sociāldemokrātijas lozungs var būt tikai — karš karam, cīņa pret karu visādiem līdzekļiem.»¹⁰ Vērtējot Rietumeiropas sociālistu piedalīšanos valdībās, LSD CK norādīja: «Vakareiropas karojošo valstu sociālistu piedalīšanās tagadējā karā ir nožēlojama kļūda un izskaidrojama kā sekas oportunistu lielajam iespaidam Internacionālē, par daudz piekāpīga, ortodoksālo marksistu izturēšanās pret oportunistiskām doktrinām.»¹¹

Rezolūcijas noslēgumā CK paziņoja: «Revolūcija ir mūsu vienīgais kara veids, kurā mēs sauksim visus apspiestos savām

⁸ Latvijas Komunistiskās partijas kongresu, konferenču un CP plēnumu rezolūcijas un lēmumi. I daļa, R., 1958. g., 104.—105. lpp.

⁹ «Strādnieka Balss», Nr. 8. 1914. g. 21. VII.

¹⁰ «Ziņotājs», Nr. 2, 1914. g. novembri.

¹¹ Turpat.

asinīm aizkavēt katru reakcijas štiklu iemainīšanos revolūcijas apspiešanas nolūkos. Bet tas būs karš, kurā tauta būs pašnoteicēja.»¹²

Augusta konferences un minētajam LSD CK lēmumiem bija milzīga nozīme visā LSD tālākajā darbā. Tie pieņemti laikā, kad Latvijas bolševikiem nebija pieejami V. I. Ļeņina dotie imperiālistiskā pasaules kara vērtējumi, apstākļos, kad daļa aktīvāko un teorētiski sagatavotāko LSD vadošo biedru atradās emigrācijā, kad, kā to norāda toreizējais LSD CK loceklis un viens no partijas darba vadītājiem K. Pečaks, vadošajā LSD organizācijā — Rīgas organizācijā 97% bijuši strādnieki un tikai 3% inteliģentu, kad no visiem organizācijas biedriem 95% ir zemākā izglītība.¹³ CK rezolūcijas autors bija R. Salna¹⁴, kurš ir arī lielākās daļas LKP CK 1914. un 1915. gados izlaisto nelegālo uzsaukumu autors.¹⁵

Ja X konferences rezolūcijā tika pielaisti daži nenoteikti un neprecīzi formulējumi, kas izskaidrojami ar rezolūcijas autoru un konferences delegātu nepietiekamo teorētisko sagatavotību, tad LSD CK rezolūcija, sevišķi daļa, kurā norādīti LSD uzdevumi sakarā ar karu, ir ļoti nozīmīga. Partija pareizi novērtēja kara sākumā radušos stāvokli, to, ka strādnieku masu neapzinīgākā, politiski mazāk nobriedusī daļa nokļuvusi carisma un buržuāzijas oficiālā patriotisma ietekmē, neizprot kara īstos cēloņus un mērķus. Minētā iemesla dēļ tika uzdots LSD sagraut strādnieku masu patriotismu, izlietojot kara notikumus aģitācijai un propagandai.

Rezolūcijā tika uzsvērta nepieciešamība cīnīties pret pilsonisko šovinismu. Šajā laikā partija sastapās ar Latvijas buržuāzijas un sīkburžuāzijas nacionālšovinisma propagandas straujiem uzplūdiem. Jāpiezīmē, ka jau strādnieku kustības uzplūdu gados strauji pieauga nacionālšovinisma tendences Latvijas buržuāzijā un sīkburžuāzijā, pie kam latviešu meņševiki ar M. Skujenieku priekšgalā arī aktīvi iesaļēdzās nacionālšovinistisko ideju propagandā. Sākoties pasaules karam, buržuāzijas na-

¹² «Zinotājs», Nr. 2, 1914. g. novembrī.

¹³ R. Endrups un A. Feldmanis, *Revolucionārās cīņās kritušo piemiņas grāmata*. 2. sēj. (1907.—1917.). M. Prometejs, 1936. g., 555. lpp.

¹⁴ Salna-Zviedris, Rūdofls. Dzimis 1892. g. No 1911. gada bolševiku partijas biedrs. 1912. gadā arestēts un izsūtīts, bet jau nākamajā gadā aizbēga no trimdas un ar citu vārdu darbojās par LSD Rīgas komitejas propagandistu. 1915. gadā tika arestēts. Pēc Februāra revolūcijas partijas propagandists. No 1918.—1920. gadam atradās Sarkanā Armijā. Pēc tam strādā partijas, diplomātiskā un padomju darbā Padomju Savienībā.

¹⁵ K. Pečaks, *Rakstu izlase*. R., 1959. g., 44. lpp.

cionālistiskā propaganda strauji auga. Latviešu buržuāzija un sīkburžuāzija savos preses orgānos un biedrībās aicināja tautu karā pret latviešu tautas verdzinātājiem vācu baroniem, identificējot pēdējos ar Vāciju un vācu tautu, cenšoties pierādīt, ka cīņa cariskās Krievijas armijā pret Vācijas armiju ir cīņa par latviešu tautas brīvību.

Raksturojot latviešu buržuāzijas presi un rakstniecību šai periodā, P. Stučka norāda: «Negantais tautu bendēšanas karš tika nostādīts par «augstu un svētu cīņu». Cariskā Krievija — par «taisnības» un «brīvības» un «Eiropas kultūras» aizstāvi un pats Nikolajs — par tiro «miera eņģeli!» Kazāku briesmonības nebija nekas cits kā «stepju dēlu varonības», Krievijas cietumi, slepenpoliciju kambari un karātavas likās neredzamas aizstāvāmā «tēvijā», un visā pasaulē bija tikai viens vienīgs «barbarisms» — Vācija un vācu «mežonības» un «sumpurnības!» (Dzimtenes Vēstnesis Nr. 277.). Visa pilsoniskā prese, visa toreizējā grāmatniecība bija noskaņota uz vienu un to pašu kani-bāliskā urā — patriotisma toni. «Prūšu cūkas», «Prūšu ellē», «Prūšu sumpurņi» utt., utt. — tā saucās neskaitāmie ricīgi smērējumi, ar kuriem lubenieki piekēzīja visu Latvijas grāmatu pārdotavu logus. Kazāks Kuzma Kručkovs, kurš izlielījās kara sākumā nožņaudzis un nodūris 11 vāciešus, tika par latviešu tautas varoni. Un šiem literāriskiem slakteriem un lubeniekiem ar «patriotisku» skubu drāzās līdz mūsu smalkie modernisti un daiļjūtīgie līriķi — Viktors Eglīts, Fr. Bārda, Skalbe un visi citi, kurus nacionālā aizgrābtība un lēta slava un peļņa pārdzīvojamā laikmetā no dekadentiskiem saloniem bija novadījusi līdz kautuves peļķēm. Nem štiku, grūž to vāciešiem (sātaniem cilvēku veidā) ribās, līdz ierocis tiek «nospodrināts!» — tā kliedz agrākais «parnasists» Bārda savā indijāniski-patriotiskā ludziņā («Nu ardievu Vidzemīte!»). «Uz štikiem viņus nemsim un gaisā celsim!» tāds ir mūsu «patriotiskās» līrikas vedošais motīvs.»¹⁶

LSD CK norādīja uz nepieciešamību cīnīties pret šādu šovinismu. Norādījusī uz konkrētajiem uzdevumiem: agitācija kara spēkā, zaldātu organizāciju izveidošana, cīņa par kara izbeigšanu visdrīzākā laikā, LSD CK atzīmē arī nepieciešamību cīnīties pret Krievijas patvaldības centieniem iekarot un pievienot jaunas teritorijas, kas notika zem slāvu tautu atbrīvošanas maskas.

Rezolūcijā atzīta nepieciešamība stāties ciešos sakaros ar KSDSP un saglabāt nelegālo organizāciju: «lai vadītu masu kustību jaunās revolūcionārās cīņās, kurām nenovēršami ir jā-

¹⁶ Latvijas strēlnieku vēsture, I sēj., 1. daļa. Maskavā, 1928. g., 15.—16. lpp.

nāk» (pasvitrojums mans). Cīņa par revolūcionāras nelegālas partijas saglabāšanu kā viens no galvenajiem uzdevumiem izvirzījās sakarā ar pastiprinātajām carisma varas orgānu represijām, kas 1914. gada jūlija beigās un augusta sākumā izrāva no partijas rindām daudzus bolševikus. Daudzi revolūcionārās kustības aktīvisti tika mobilizēti armijā, citi administratīvā kārtā izsūtīti uz dažādām Iekškrīevijas un Sibīrijas gubernām. Sevišķi cieta partijas Kurzemes organizācijas. 1914. gada 21. augustā tika apcietināti un izsūtīti trimdā uz Tomskas gubernu LSD Rīgas organizācijas propagandistu apspriedes dalībnieki.¹⁷

Aresli, iesaukšana un žandarmērijas provokācijas ievērojami traucē nelegālo partijas darbu. 1914. gada augustā-septembrī administrācija gandrīz divus mēnešus neļauj iznākt nevienam LSD legālās preses izdevumam, kā arī faktiski pārtrauc legālo strādnieku kultūras un izglītības biedrību darbību. Latviešu buržuāzijas un krievu melnsimtnieku prese apgalvoja, ka sociāldemokrāti ir Vācijas spiegi un darbojas par vācu naudu. Nelegālo organizāciju organizatoriskās grūtības, legālā darba iespēju sašaurināšanās, pastiprinātās carisma represijas un neapzinīgo strādnieku masu pakļaušanās šovinistiskajai agitācijai, neļāva izvērsties plašumā kara sākumā uzsāktajām strādnieku masu pretkara akcijām. Te liela vainas daļa gūlās arī uz Rietumeiropas sociāldemokrātiju, kuras lielumlielais vairākums oportunistisko līderu vadībā, sākoties karam, nostājās sociālšovinistiskās pozīcijās, savas zemes imperiālistiskās buržuāzijas laupīšanas mērķu aizstāvju pozīcijās, kā arī uz krievu un latviešu meņševikiem-aizsardzībniekiem. Šādos apstākļos bija svarīgi dot pareizu situāciju un no tās izrietošās partijas taktikas vērtējumu. Vajadzēja cīnīties pret labējo novirzienu — «aizsardzībniekiem», kura pārstāvjus pēc ilgstoša atmaskošanas darba LSD nelegālajos un legālajos izdevumos, partijas sapulcēs un legālo strādnieku organizāciju sanāksmēs LSD XII konference 1915. gada martā izslēdza no partijas rindām. Zināmas briesmas sagādāja arī kreisais novirziens, kas sevišķi atzīmējams kara pirmajos mēnešos. Minētā virziena pastāvēšanu, kura pārstāvji galvenokārt bija LSD Rīgas organizācijas 4. (vārtiešu) rajonā, redzam atspoguļojamies LSD X konferences rezolūcijā par LSD Centralās Komitejas un LSD Rīgas organizācijas darbu.¹⁸ kā arī K. Pečaka (Benedikts) rakstā «Latvijas Sociāldemokrātija 1914. un 1915. gadā». Ja likvidatori aicināja cīnīties strādnieku masas par konkrēto prasību realizēšanu, atstājot politisko vadību pēc būtības buržuāzijas rokās, tad kreisie «vārtnieki» nonāca domstarpībās ar partijas CK vairākumu jautājumos par to: «1) kā

¹⁷ Revolūcionārās cīņas krftušo piemiņas grāmata. 2. sēj., 314. lpp.

¹⁸ Latvijas Komunistiskās partijas kongresu, konferenču un CK plēnumu rezolūcijas un lēmumi, 1. daļa, R., 1958. g., 105. lpp.

reaģēt uz mobilizāciju; 2) kā gatavoties uz revolūciju.»¹⁹ K. Pečaks strīdu cēloni saskata nepietiekamā teorētiskā sagatavotībā. Pēc «vārtnieku» domām nākamā revolūcija bija tikai dažu nedēļu vai mēnešu jautājums. Viņi ar CK propagandistu b. Salnu priekšgalā aizstāveja uzskatu, ka tūlīt jāorganizē kaujas druziņas, jāvāc ieroči un jāgatavojas bruņotām revolūcijas cīņām. Minētā virziena pārstāvji prasīja aktīvu uzstāšanos pret mobilizāciju. Tā LSD X konferencē viņi ierosināja izvirzīt mobilizācijas boikota lozungu: «Atzīstot mobilizācijas boikotu kā vienu no cīņas līdzekļiem pret karu, uzstādīt to kā kustības lozungu nākošā mobilizācijā, lai dotu pieturas punktu tautas masu kustībai un noņemtu atbildību no soc.-dem. par karā nokauto izlietām asinīm.»²⁰ Konference minēto prasību noraidīja. Jautājums no jauna tika izvirzīts LSD XII konferencē, bet atkal neguva konferences delegātu vairākuma atbalstu.²¹ Apspricējot jautājumu LSD CK sēdē tika atzīts, ka «mobilizācijas boikota lozungs ir tiešs aktīvas cīņas lozungs. To mest masās un cerēt rezultātus nozīmēja spert pirmos soļus uz atklātu ielu cīņu. Tādēļ Centrālā Komiteja kādā no savām sēdēm, formulējot savu lēmumu šajā jautājumā un šķirojot mobilizācijas boikotu aktīvā un pasīvā veidā, saka, ka aktīvi uzstāties nozīmētu uzsākt revolūciju, bet tam vēl nav pietiekami revolucionāra masu garastāvokļa. Turpretim viņa pasīvais veids radītu tikai veselu rindu nelegālus biedrus. Dzīves tālākā gaita pierādīja, ka šis lēmums bija pareizs.»²² «Vārtiešu» tendence aicināt uz aktīvu uzstāšanos izpaudās arī citos jautājumos. Tā, piemēram, viņi aicināja partiju izvirzīt vispārēja streika lozungu 1915. gada 9. janvārī, saimnieciskās krīzes un masu politiskās nospiešanas un noguruma apstākļos. Jautājums tika apspriests LSD XI konferencē 1914. gada decembrī. Konference ar 6 balsīm pret 2 noraidīja «vārtiešu» priekšlikumu un nolēma: «LSD konference atrād par neiespējamu izbīdīt vispārējo streika lozungu 9. janvārī, atstājot biedriem brīvas rokas izvest atsevišķus streikus, kur tas iespējams.»²³ Šāds konferences lēmums atbilda LSD CK nostājai, kura atzina, ka nepieciešams neatlaidīgs propagandas un aģitācijas darbs masu iekarošanai un, izpildot iepriekšminēto CK lēmumu par uzdevumiem kara laikā, centās saglabāt partijas nelegālo organizāciju nelegālā un legālā propagandas darba organizēšanai un vadīšanai, izvairoties no savērnieciskām cīņas metodēm. Tas atbilda V. I. Ņeņina 1915. gada jūlijā un augustā darbā «Sociālisms un karš» dotajam Krievijas situāci-

¹⁹ K. Pečaks. Rakstu izlase, 48. lpp.

²⁰ «Zinotājs», Nr. 3, 1914. g. septembrī.

²¹ K. Pečaks. Rakstu izlase, 49. lpp.

²² K. Pečaks. Rakstu izlase, 49. lpp.

²³ «Zinotājs», Nr. 3, 1915. gada februārī.

jas vērtējumam: «Karam sākoties cariskā valdība apcietināja un izsūtīja tūkstošiem un atkal tūkstošiem apzinīgāko strādnieku, mūsu nelegālās KSDSP biedru. Šis apstāklis līdz ar kara stāvokļa ieviešanu mūsu zemē, ar mūsu avižu slēgšanu u. t. jpr. aizturēja kustību. Bet mūsu partijas nelegālais revolucionārais darbs tomēr turpinās.»²⁴ Arī dati par streiku kustību Krievijā rāda straujus atplūdus 1914. gada augustā-decembrī un 1915. gada pirmajā ceturksnī. Jauni streiku kustības uzplūdi sākās ar 1915. gada aprīļa politiskajiem streikiem sakarā ar Ļenas notikumu gadadienu.²⁵

No visa iepriekš teiktā redzam, ka LSD CK visumā pareizi novērtēja situāciju 1914.—1915. gadā, cīnoties kā pret maziniecisko, tā arī vārniecisko novirzienu, gatavoja Latvijas proletariātu jauniem revolucionārās kustības uzplūdiem.²⁶

Latvijas Sociāldemokrātijas aktīvo nelegālo un legālo darbību izjauc kā Rīgas rūpniecības evakuācija un līdz ar to saistītā daudzu partijas biedru aizbraukšana no Latvijas, tā arī lielās iekrišanas 1915. gada pavasarī un vasarā. Tā 1914. gada 16. jūnijā iekrīt LSD CK sēde un tiek arestēti 10 biedri (K. Pečaks, J. Krieviņš, V. Zile²⁷, K. Kaufmanis (Soms)²⁸, J. Rutkis (Gusts) un citi). Pēc Rīgas evakuācijas sākās jauns darbības posms, kurā blakus stipri vājinātajai Rīgas organizācijai, kā arī Vidienas un Madlienas organizācijām, aktīvu darbu latviešu bēgļu masās Petrogradā, Maskavā, Harkovā un citās Krievijas pilsētās uzsāk latviešu boļševiku grupas. Sākās jauns posms LSD vēsturē.

LSD legālajā darbā blakus arodorganizācijām, kultūras un izglītības biedrībām liela loma bija arī legālajiem izdevumiem (laikrakstiem, žurnāliem u. c.). Neievērojot iepriekšējas cenzūras ieviešanu, partija centās turpināt legālo izdevumu izdošanu, ko izdevās realizēt līdz 1915. gada aprīlim.

Pašā kara sākumā iznāk strādnieku dienas laikraksts «Strādnieka Balss», kas bija LSD legālās avīzes «Laika Balss» kārtējais turpinājums. Laikrakstam «Laika Balss», kas tika kā legāla

²⁴ V. I. Ļeņins. Raksti, 21. sēl., 281.—282. lpp.

²⁵ История СССР. Том II (1861—1917). Москва 1959 г., стр. 638.

²⁶ Uzskats par revolucionārās kustības atplūdiem 1914. gada rudenī — 1915. gada pirmajā ceturksnī nav izplatīts mūsu vēstures literatūrā. Tiesa, nav arī pretēja apgalvojuma. Tas acimredzot izskaidrojams ar vispārbēdīgo minētā posma revolucionārās kustības pētišanas stāvokli.

²⁷ Vilhelms Zile (1888.—1919.). Strādnieks. LSD biedrs no 1907. g.; Tornakalna rajona komitejas loceklis: no 1913. g. LSD Rīgas Komitejas loceklis, no 1914. g. LSD CK loceklis. Pēc aresta izsūtīts uz Sibīriju, no kuras atgriezies pēc Februāra revolūcijas.

²⁸ Karlis Kaufmanis (Soms) (1894.—1937.). Partijas biedrs no 1910. gada. No 1914. g. LSD CK propagandists-organizators. Pēc aresta izsūtīts uz Sibīriju, no kurienes atbrīvots pēc Februāra revolūcijas.

nedēļas avīze izdota ar 1911. gada 1. martu jau līdz 1914. gada sākumam vajadzēja četras reizes mainīt nosaukumu, jo laikrakstu ar iepriekšējo nosaukumu administrācija slēdza. 1914. gada sākumā tika pieņemts lēmums par «Dzīves Balss» (tāds bija laikraksta toreizējais nosaukums) pārvēršanu par dienas avīzi. Šajā laikā LSD legālā laikraksta vadība nonāk boļševiku rokas, laikraksta saturs kļūst kaujinieciskāks, līdz ar to pastiprinās vajāšana. Pēc «Dzīves Balss» apturēšanas laikraksts turpina iznākt ar nosaukumiem: «Dzīves Atbalss», «Dzīves Spēks», «Jaunā Balss». Pēc «Jaunās Balss» slēgšanas 1914. gada 21. jūnija tā 8. jūlijā (pēc vecā stila) sāk iznākt ar nosaukumu «Strādnieka Balss». Sākās strādnieku legālās dienas prese beidzamais cīņas cēlens, kas iezīmējas ar LSD cīņu pret imperialistisko karu. «Strādnieka Balss» darbu stipri ietekmēja LSD IX konferences 1914. gada jūlijā lēmums «Par legālās preses darbību», kurā tika norādīts uz legālās avīzes izdošanas darbā pielaistām kļūdām un prasīts «lai mūsu prese noteiktāk nostātos uz revolucionārā marksisma viedokļa, lai praktiskās politikas rakstos polemika netiktu pielaista, lai likvidatorismam avīzes slejās nebūtu vietas, lai avīze stāvētu zem organizācijas tiešas kontroles.»²⁹

17. jūlijā laikraksta 5. numurā ievietots plašāks raksts pret imperiālistu gatavoto pasaules karu. 18. jūlijā 6. numurā ir plašs raksts par karu starp Austriju un Serbiju. Rakstā nosodīta Austrijas imperiālistu agresija Balkānos, kā arī bruņota miera ideja, kuru dotajā momentā sludināja daļa buržuāzisko laikrakstu, aicinot tautu pie ieročiem miera nodrošināšanas ideju vārdā. Avīze uzsver, ka tā nevar sniegt sīkākas ziņas par Krievijas nostāju kara jautājumā, jo par to rakstīt aizliegts. Iespējama vienīgi valdības oficiālo ziņojumu atstāstīšana. Laikraksts šajā numurā izsaka LSD nostāju sakarā ar cariskās administrācijas inspirētajām patriotiskajām demonstrācijām: «Arī Krievijas galvas pilsētās notikušas patriotu manifestācijas tāpat kā Vācijā un Austrijā. Manifestācijas piedaloties inteligence un ierēdņi. Valdības priecājas par piekrišanu. 15. jūlijā Pēterburgas manifestācijas piedalījušies līdz 10 000 personu. Strādnieki izturas mierīgi.»³⁰ Šais rindās laikraksts uzsver patriotisko manifestāciju viscaur vienādo dabu, to, ka tās ir valdības aprindu organizētas, atbalstītas un reklamētas.

Kara sākuma dienas LSD boļševistiskais vairākums kopa ar KSDSP(b) darija visu iespējamu masu stimulēšanai pretkara cīņai. Kaut gan legālajai avīzei bija ļoti ierobežotas iespējas, «Strādnieka Balss», sākot ar 19. jūliju iznākušo 7. numuru, aici-

²⁹ Latvijas Komunistiskās partijas kongresu, konferenču un CK plēnumu rezolūcijas un lēmumi. I daļa. 102.—103. lpp.

³⁰ «Strādnieka Balss», Nr. 6, 1914. g. 18. VII.

nāja masas cīņā pret karu, plaši izmantojot informatīvo materiālu par ārzemju sociālistu pretkara protestiem, citējot to lozungus, kā arī pārdrūkājot, papildinot un komentējot citu laikrakstu materiālus. Raksturojot karu, laikraksts norāda: «Karš nesniedz iemeslu jūsmām, bet gan asarām, vaidiem un rada nevis priekus, bet badu, slimības un zaļokšņus dēlus pārvērš par kropliem; izposta «tautas saimniecību un uzveļ valstij miljardu lielus parādus.»³¹ Krievijas izsludināto mobilizāciju laikraksts vērtē kā demonstrāciju «kurai var būt briesmīgas sekas», nobeidzot rakstu ar melniem burtiem iespiestu citātu no Parīzes sociālistu partijas manifesta: «Mums skaļi jāprotestē pret karu un jāuzaicina visas tautas un valdības cīņā pret karu.»

Rīgas strādniekus uz pretkara demonstrāciju laikraksts vairēja aicināt tikai netieši: «Kā «Rīgas Avīzes» zin ziņot, tad Rīgā sagaidāmas ielu demonstrācijas. Mums ziņo no strādnieku apriņķiem, ka strādnieki nodomājuši protestēt pret karu sapulcēs.»

«Rīgas Avīzes» redaktors Fr. Veinbergs (tautā saukts «Melnais Fricis») steidzās pievērst administrācijas uzmanību «Strādnieka Balsij», pamudinot ātrāk slēgt šo latviešu buržuāzījam un tās kalpiem tik nepatīkamo izdevumu. «Rīgas Avīze» 164. numurā 1914. gada 21. jūlijā rakstīja: «Soc.-dem. avīze «Strādnieka Balss» savā Nr. 7 izteica, ka strādnieki protestēs pret karu, noturot sapulces. Šo Latvijas soc.-dem. part. CK viru piezīmi «Strādnieka Balsī» katrs strādnieks saprata par uzaicinājumu uz pretestību tagadējai valdības rīcībai un aģitatori arī jau sarīkojuši pie Baltijas vagonu fabrikas, Agenskalna tirdziņa un citās vietās manifestācijas pret karu un pie «Plo un Martinsona» fabrikas pēc darba beigšanas strādnieki noturējuši protesta mītiņu pret karu.»

Blakus kara jautājumam «Strādnieka Balss» 7. numurā publicēta LSD IX konferences rezolūcijas «Par tagadējo stāvokli un vienību»³² un «Maļinovska aiziešanas lietā».

Cīņa pret karu turpinās arī 21. jūlijā iznākušajā 8. numurā. Tajā ievietots oficiālais ziņojums par Vācijas kara pieteikumu Krievijai 19. jūlijā. Plaši apskatījis gaidāmās šausmas rakstā «Karš», autors to asi nosoda: «Tautu neviens neprasīja, tai neviens nekā nestāstīja; no viņas slēpa. Rīkojās citi. No tautas prasa tikai patriotismu un dēlus un līdzekļus. Lāsts pār tiem,

³¹ «Strādnieka Balss», Nr. 7, 1914. g. 19. VII.

³² Šī rezolūcija nav ievietota LKP kongresu, konferenču un CK plēnumu un rezolūciju un lēmumu I daļā. Konferencē tika iesniegti 3 rezolūcijas projekti. Laikrakstā publicēta pirmā rezolūcija (LSD CK un tas piekritēji), par kuru nodeva 6 balsis no 13. Salīdzinot ar «Ziņotāja» 1. numurā 1914. g. septembrī ievietoto rezolūciju redzam, ka «Strādnieka Balsī» nav ievietota rezolūcijas beigu daļa, kas attiecās uz apvienošanas praktisko realizēšanu un par kuru bija vislielākās domstarpības kongresa delegātu starpā.

kuri iesāka briesmīgos darbus! Lāsts pār iekārtu, kura nedod iespēju strīdus izšķirt mierīgā ceļā un liedz dzīvei ritēt mierīgā gaitā!» Vērtējot pretkara demonstrācijas Rīgā, laikraksts asi nosoda provokatoriskus izlēcienus pret varas orgānu pārstāvjiem, ziņo par pretkara streikiem «Feniksā» un «Unionā», kā arī protesta mitiņiem pret karu.

Šajā numurā ir arī ar F. un W. parakstiem ievietots ziņojums par Briselē notikušo Krievijas sociāldemokrātijas apvienošanās mēģinājumu, kurā īsi atreferēta apspriedes gaita un norādīts, ka latviešu marksimtiem un krievu boļševikiem apspriedē bijusi vienota taktika.

Sākot ar 9. numuru (22. jūlijā), «Strādnieka Balss» iznāca uz pusi mazākā apjomā nekā agrāk. Šajā numurā daudz rakstīts par kara radītajām saimnieciskajām grūtībām. Tā «Provodņiks» atlaidis visus strādniekus, sīkie uzņēmēji pārtraukuši algu izmaksu, strauji ceļas pārtikas cenas, iesaukto ģimenes nonākušas bezizejas stāvoklī. No 10. līdz 12. numuram (24.—26. jūlijs) ievietotajos ārējo notikumu apskatos vērojama zināma svārstīšanās, sajukums un neskaidrība. Jūtama vēl ticība, ka Eiropas strādniecība karu nepieļaus, tai pašā laikā pavīd domas un idejas par Vācijas un Austro-Ungārijas agresiju. Visskaidrākā un noteiktākā ir laikraksta nostāja iekšējo notikumu, it sevišķi latviešu buržuāzijas raksturošanā. Jau 10. numurā (24. jūlijā) rakstā «Mazo tautiešu jandaliņš» uzsvērts, ka latviešu buržuāziskās preses: «Rīgas Avīžu» un «Dzimtenes Vēstneša» patriotisma cēlonis ir cenšanās «uzkrāt sev nacionalisma kapitālu; lai stiprinātu savu tautisko viskopas lietu; lai sētu ļaužu galvās bezprātības. Mums pret to jāuzstājas uz to vistingrāko. **Tagadējos notikumos nav nekā nacionāla, tautiska.**» (Pasvitrojums «Strādnieka Balss»). Avīze tālāk norāda, ka «Ne pret Vācijas un Austro-Ungārijas zemniekiem un strādniekiem, ne pret vāciešiem vispārīgi mums jāraida savs naidis, bet gan pret Vācijas reakcionārās un imperialistiskās politikas vadītājiem un veidotājiem. Un tādas atradīsim arī citās valstīs, bez tautību un ticību izšķirības.» Pēdējais teikums norāda, ka arī Krievijas valdošās aprindas laikraksts neuzskata par izņemumu, ka arī tas ir vainīgas kara izraisīšana. Vērtējot strādnieku un zemnieku šķiru nostāju kara jautājumā, norādīts, ka šīs šķiras kara rezultātā neko nevar iegūt.

Rakstā «Karš» norādīts, ka kara briesmas vairs nevar novērst, ka tām jaskatās acis. «Novērst to nebija iespējams», norāda autors, aicinot neaizmirst, ka «tie paši spēki un spēku samērs», kas padarīja karu nenovēršamu mūsu zemē, padarīja to nenovēršamu arī citās zemēs, aiz mūsu zemes robežām.»

Bez šiem principa pareizajiem kara imperialistiskā rakstura vērtējumiem šai pašā numurā izteiktas arī gandrīz pretēja rakstura domas. Tā, komentējot jaunākās ziņas par Anglijas iestā-

šanos karā, laikraksts norāda: «Tā tad sadursmē atrodas visas lielākās Eiropas valstis. Eiropa pārvērsta par kara lauku. Un viss tas barbarisko Austrijas un Vācijas imperiālistu ierosināts» (Pasvītrojums «Strādnieka Balss»). Tads notikumu vērtējums jau stipri tuvojās pilsonisko avīžu dotajam.

25. jūlijā izdotajā 11. numurā minētā doma parādās rakstā «Eiropas karš»: «Tā tad īstenībā visa Eiropa pa daļai pret savu gribu ierauta karā pret Austro-Ungāriju un Vāciju. Un galvenais: šai karā iet naida apdvesti pret Vācijas valdības barbarisma un varmācības pilno rīcību. Vācijas valdība un visas viņas valdošās grupas šai karā izpaua visu savu kundzības un varmācības garu. Tagad skaidri redzams, ka Vācija pie stūres ir avantūristi.» Arī vispārējā hronikā samērā plaši pārdrūkāti buržuāzisko laikrakstu ziņojumi par vācu un austriešu mežonībām.

Tāda nostāja radīja neizpratni un zināmu sajukumu strādnieku masās, kas uzskatīja «Strādnieku Balsi» par LSD izdevumu un saskatīja tajā LSD nostāju kara jautājumā. Tiesa, laikraksts jau šajā numurā ziņo par kara cenzūras ieviešanu un, aprakstot tās noteikumus, piebilst: «Lai lasītāji tādēļ nebrīnas, ja mes kādu jautājumu neapgaismojam. Mēs darīsim visu, kas vien būs iespējams, mēs metīsim gaismu notikumu jucekļi.»

Nenoteiktā nostāja kara jautājumā izraisīja pārmetumus un protestus. Sakarā ar tiem redakcija 26. jūlijā izdotajā 12. numurā paskaidro, ka «apstākļi» nedod iespēju parādīt Krievijas nostāju, un aicina pēc vispārējiem slēdzieniem «spriest arī par tuvāko apkaimi.»

Laikraksta viedoklis kara jautājumā kļūst daudz noteiktāks beidzamajos «Strādnieka Balss» un «Strādnieka Atbalss» numuros. 13. numurā, kas izdots 28. jūlijā, visu pirmo lappusi aizņem plašs raksts «Kādēļ?», kura autors, spriežot pēc teksta un stila līdzības ar grāmatu «Prušu junkuri Latvijā 1812.—1914. gadā», ir J. Daniševskis, kuru K. Pečaks raksturo kā toreiz labāko teorētiski Rīgā.³³ Minētajā rakstā, lai gan tajā sastopami daudzi cenzūras svītrojumi (bija ieviesta iepriekšēja cenzūra), autoram izdevies atsegt galvenos imperiālistiskā pasaules kara cēloņus, parādīt LSD nostāju pirmā pasaules kara jautājumā. Autors cenšas noskaidrot jautājumu, «kādēļ gan šai Austro-Ungārijas imperiālistu un Serbijas sadursmē iejaucās citas valstis, kādēļ vispirms Krievijas valdība steidzās nostādīt blakus Serbijas spēkiem savējos un kādēļ Vācijas valdība steidzās izjaukt Krievijas nodomus?»

Visa pilsoniskā prese apgalvoja, ka Krievija un tās sabiedrotie iestajas karā tadēļ, ka Vācijas un Austro-Ungārijas barbari apdraud visu cilvēci. «Strādnieka Balss» deva citu atbildi:

³³ K. Pečaks. Rakstu izlase. 44. lpp.

«Krievijas rūpniekiem un tirgotājiem, zemes īpašniekiem un labības izvedējiem vajadzīgs gūt noteicošo vārdu Balkānos. Tas ir šo grupu vēsturiskais uzdevums un šo uzdevumu tās vienmēr pildījušas ar visas valsts varas palīdzību... Kā melnkalnieši un serbi ir slāvi un pareizticīgie (tautas un ticības brāļi) tā ir tikai vēsturiska nejaušība. Krievijas valdība rīkotos tāpat kā tagad arī tad, ja šais valstiņās dzīvotu citas tautības un ticības ļaudis.» Rakstā norādīts, ka uz šādu politiku Krievijas valdību pamudināja tās lielburžuāzijas tieksmes pēc pasaules tirgiem. Tautība un ticība ir bijusi tikai aģitācijas līdzeklis, «lai iedvestu visai tautai pārliecību, ka uzstāšanās tiešām nepieciešama.» Krievijas valdības rīcību atvieglinājusi «Austro-Ungārijas valdības patiešām barbariskā un rupji netaisnā uzstāšanās pret Serbiju.» Izmantojot šo apstākli «Krievijas valdības zināmu sabiedrisku grupu saimniecisku interešu iedvesta rīcība klājās taisnības un mazas valstiņas aizstāvēšanas segā. Tas atstāja uz plašām aprindām lielisku iespaidu; viņas nelūkojās notikumu īstos cēloņos, bet jūsmā pievienojās kara gribētājiem. Tādas jūsmas šalkas sen nav drauzušas pār Krieviju. Sabiedrības virsotnes aizrāva sev līdzī (vismaz uz laiku) plašas aprindas. Tās atjēgsies tikai pamazītem zem notikumu tālākās gaitas iespaida.»

Minētais Krievijas sabiedrības sajūsmas izskaidrojums ir pirmais, kas parādījās Latvijas strādnieku legālā presē. Var tikai apbrīnot prasmi un pareizību, ar kādu izskaidroti 1914. gada jūlija dienu notikumi Krievijā, tūlīt pēc notikušā, kā arī brīnīties par kara cenzūras pieļauto minēto rindīņu iespiešanu.

Raksturojot Anglijas un Francijas nostāju, autors pasvītro, ka šeit kara cēloņi ir tādi paši kā Krievijā un tāda pati arī īsto cēloņu maskošana. Raksta nobeigumā uzsvērts, ka ne īstie kara cēloņi, bet blakus apstākļi rada sajūsmu un patriotiskas demonstrācijas, «kara, pamatcēloņi visur vieni un tie paši.» Ka autors šos pamatcēloņus saskata visu zemju lielburžuāzijas cīņā par pasaules tirgiem, tas no iepriekš minētā skaidri saprotams.

Minētā raksta ievietošanai legālā presē bija milzīga nozīme, jo tas deva visiem lasītājiem skaidru priekšstatu par LSD nostāju, deva materiālu pretkara aģitācijai.

29. jūlijā iznakušajā 14. numurā avīze droši uzstājās pret vācu mežonību aprakstiem buržuāzisko laikrakstu slejās, ar ko nodarbojās visi buržuāziskie laikraksti, uzsverot, ka blakus vācu mežonībām pastāv mežonības arī pašā Krievijā, kuru viena izpausme ir zooloģiska naida sludināšana pret vāciešiem.

Pēc 14. numura iznākšanas ar Vidzemes gubernatora rīkojumu «Strādnieka Balss» pa kara stāvokļa laiku tika slēgta.³⁴

³⁴ «Jaunā Dienas Lapa», Nr. 174, 1914. g. 1. VIII.

4. un 5. augustā laikraksta izdošanu turpina ar nosaukumu «Strādnieka Atbalss». Tā divi numuri ir pēdējais mēģinājums, neskatoties uz visām carisma varas orgānu represijām, turpināt LSD legālā dienas laikraksta izdošanu. Abos numuros ziņots par pretkara proklamāciju: «Tauta atjedzies!», «Nost ar karu» un «Nenokavejiet» izplatīšanu Rīgā un provincē, par strādnieku kustības darbinieku vajāšanu. 2. numurā laikraksts aicina arod biedrības nepārtraukt darbu līdz pēdējai iespējai. Par pasaules karu ievietotas vienīgi informatīva rakstura ziņas. Abi numuri liecina, ka iepriekšējās cenzūras apstākļos plašāk rakstīt par kara jautājumiem LSD legālā presē nav iespējams. Neņemot vērā laikraksta mēreno valodu, arī «Strādnieka Atbalsi» pēc 2. numura iznākšanas Vidzemes gubernātors pa kara stāvokļa laiku slēdza. Reakcionārā «Rīgas Avīze» šai sakarībā rakstīja: «Soc.-dem. lapa «Strādnieka Atbalss» slēgta no Vidzemes gubernatora pa kara stāvokļa laiku.»³⁵

LSD legālā dienas laikraksta atjaunošanu ievērojami apgrūtināja jaunais preses likums, kas paredzēja bargus sodus ne tikai avīzes redaktoram, bet arī atsevišķu rakstu autoriem, līdz ar to atņemot iespēju izlidzēties ar tā saucamajiem «zitcredaktoriem», kā arī šovīnisma vilnis un daudzu LSD biedru mobilizēšana vai arī izsūtīšana kara sākumā. Liela nozīme bija arī strādnieku legālo organizāciju — arodbiedrību, kultūras un izglītības biedrību un citu organizāciju darbības apsīkšanai to pašu iemeslu dēļ, jo pēdējās bija galvenās laikraksta materiālās pabalstītājas, dodot tam savus sludinājumus.

1914. gada septembra beigās LSD atjaunoja legālā arodnieciskā žurnāla «Jaunā Arodnieka» izdošanu. Pēdējais bija 1914. gada aprīlī slēgtā «Arodnieka» turpinājums. Pirms kara sākuma izdevās izdot tikai vienu «Jaunā Arodnieka» numuru (1914. g. 7. VI). Apstākļos, kad 1914. gada jūnijā bez arodžurnāla tika izdota strādnieku legālā dienas avīze, «Jaunais Arodnieks» pievērsās galvenokārt arodkustības jautājumiem. Žurnāla 2. un 3. numurs bija bez datuma, cenzūras parakstīti 1914. gada 29. septembrī. Par žurnāla izdevēju parakstījās K. Jēkabsons, bet par redaktoru K. Kazaks. Žurnālā aktīvi darbojās J. Daniševskis un P. Stučka. Tā faktiskais redaktors bija LSB Rīgas pilsētas komitejas loceklis, partijas biedrs no 1902. gada, Roberts Endrups, kas šai laikā aktīvi darbojās arodkustībā. «Jaunā Arodnieka» apjoms un raksturs kļuva ievērojami plašāks. Tajā tika ievietoti daudzi sabiedriski politiska rakstura materiāli, kā arī plašāka vispārējā informācija. Žurnāls centās parādīt varas orgānu izdarīto strādnieku organizāciju vajāšanu, atsegt bezdarba un posta cēloņus, atmākot pilsonisko laikrakstu patieso seju un uzdevumus.

³⁵ «Rīgas Avīze», Nr. 182., 1914. g. 10. VIII.

2. numurā blakus informācijai par arodniecisko savienību darbību, slimo kasu darbu un bezdarbu, ievietoti tikai divi raksti, kuros skartas aktuālas sabiedriski politiskās problēmas, neizejot no agrākajiem arodnieciskajiem žurnāliem specifisko arodniecisko rakstu formas. Rakstā «Pēc astoņiem gadiem» tiek komentēts jaunais biedrību likums, norādot, ka tas tieši vērsts pret strādnieku biedrībām, pakļaujot visas šo biedrību pilnas sapulces atklātai policijas atļaujai un uzraudzībai, kā arī paredzot citus biedrību darbības ierobežojumus. Rakstā par «Provodņika» slimības kases darbību tiek dots pašreizējās preses raksturojums: «Diemžēl mums trūka un trūks vēl tagad strādnieku preses, kur vajadzības brīdī varētu griesties, lai darītu zināmus un paskaidrotu mūsu pieredzējumus un piedzīvojumus. Nav preses arī pilsoniskai demokrātijai (bet varbūt nav arī pašas pilsoniskās demokrātijas) nesen tai vēl iznāca kāda Lapa,³⁶ — nu tā sakarā ar pēdējā laika notikumiem ir tapuse par atbaidošas krāsas lūpatu, uz kuras vairs nedrīkst dižoties neviens strādnieku biedrības uzskats.³⁷

Minētais raksturojums ir arī norādījums neticēt «Jaunajai Dienas Lapai» un tās slejās rakstošajiem aizsardzībniekiem, kas arī sevi dēvēja par plašu demokrātisku masu, tai skaitā arī strādnieku, domu paudžiem.

Reizē ar 2. numuru izdots 3. numurs ir daudz asāks, tuvojoties sabiedriski politiskam nedēļas laikrakstam ar samērā plašu un vispusīgu informācijas daļu. Žurnālā plaši apskatīts bezdarba posts, norādīts, ka to saasinājis karš un pastāvošo saimniecisko sakaru sairums. Žurnāla turpmākā programma parādīta nelielā rakstiņā «Pa ērkšķaino ceļu»: «Tagad vairāk kā jebkad ir vietā vēlēties, lai «Jaunais Arodnieks» nepaliktu tikai šauri profesionāls žurnāls, bet lai pēc iespējas jo plašāk viņa slejās tiktu apskatītas arī citas tagadējo apstākļu parādības. Birģeliskā prese, aizraudamās no šovinisma, maz ko sniedz strādnieku šķiras domājošai daļai. «Jaunajam Arodniekam» tamdēļ jātop par mirdzošu zvaigzni, kas ceļu iz tagadējās baigās naktīs rāda visiem pēc gaismas alkstošajiem.»³⁸ Sociāldemokrātiskās legālās preses Ezopa valodā te izteikts buržuāziskās preses un patreizējās situācijas raksturojums, norādīts, ka «Jaunajam Arodniekam» vajadzēs izpildīt arī slēgtā legālā soc.-dem. dienas laikraksta vietu, apgaismojot politiskos notikumus un plašām strādnieku masām parādot partijas nostādni.

1914. gada 17. oktobrī iznāca 4. numurs, kam bija jau pilnīgi nostabilizējusies legāla marksistiska sabiedriski politiska žurnāla

³⁶ Domāta «Jaunā Dienas Lapa».

³⁷ «Jaunais Arodnieks». 1914. g. komplekts, 20. lpp.

³⁸ Turpat, 45. lpp.

seja. Tā ievadā dots īss pārskats par Vācijas saimniecisko attīstību pēdējos 25 gados. Tam seko plašāks J. Daniševska raksts «Ilga miera nodrošināšana». Rakstā autors atreferē K. Kautska rakstu laikrakstā «Neue Zeit» un polemizē ar tā autoru. Pēc Kautska domām ilgstoša miera nodrošināšanai vajadzīgs katrai tautai un tautībai piešķirt pašnoteikšanās tiesības un vienas valsts robežās apvienot tikai vienas tautības piederīgos — «jo šādos apstākļos tauta vislabāk varot līdzī darboties valsts dzīvē un zūdot tautību nauda radītie traucējumi valsts dzīvē.»³⁹

Daniševskis norāda, ka Kautska vēlējums ir vienīgi politisks sapnis, jo viņš nenorāda uz līdzekļiem, kā sasniegt šā plāna realizēšanu, kā arī piemirsis to, «ka lielas un varenas aprindas citādi domā.» Talākā polemika ar Kautski ir reizē ar to arī atsevišķo valstu imperialistu plānu atsegšana un parādīšana «Jaunā Arodnieka» lasītājiem: «Vācijas junkuri un imperiālisti ļoti vien grib paturēt Elzasu un Lotringiju un pievienot Vācijai arī Beļģiju, varbūt arī Francijas piemaļus. Un Krievija grib apvienot vienās politiskās robežās visu slāvu zemes un pārvērsties par Slāviju, piepaturot arī citu tautību un rasu apdzīvotos novadus.»⁴⁰ Šais rindinās autors cenšas, atsedzot Krievijas un Vācijas imperialistu laupīšanas mērķus, pasvitrot un paskaidrot lasītājiem kara netaisno raksturu.

Iepriekš uzsvēris, ka Kautskis gan norādījis uz mērķi, kas būtu jāsasniedz ilgstoša miera nodrošināšanai, bet nav norādījis līdzekļus šā mērķa sasniegšanai, Daniševskis pats tos mēģina konstatēt. Viņš uzsver, ka vajag atrast līdzekļus, kas izlīdzinātu daudzās pretrunas starp dažādo sabiedrisko grupu tieksmēm. Bet kā tās izlīdzināt? — Tīc pašiem līdzekļiem, kādiem mēs mēģinām «izlīdzināt» šķiru pretišķības, kuras ir arī pamats fikko atzīmētām pretišķībām.»⁴¹ Šais rindās strādnieku aktīvam saprotamā Ezopa valodā izteikta skaidra doma, ka kara novēršana un ilgstoša miera nodrošināšana iespējama vienīgi revolūcijas rezultātā, kad revolūcionāra ceļā būs «izlīdzinātas» šķiru pretešķības, likvidējot pašas naidīgās šķiras.

Pēc Kautska «ilgs miers būtu, ja tautām piešķirtu pašvaldīšanas tiesības, ja tautas sastadītu atsevišķas valsts vienību, ja valsts nolemtu izbeigt vai vismaz ierobežot bruņošanas, ja sagatavotu ceļu brīvai tirdzniecībai.»⁴² Daniševskis šo Kautska domu papildina: «Mēs gribētu vēl piemērināt: ja izbeigtu kārtu priekšrocības, ja demokratizētu valsts pārvaldi, ja internacionālētu sociālo likumdošanu caur starptautisku, demokrātiski sastadītu iestādi un ja visus valsts strīdus izšķirtu obligātoriskā no

³⁹ Turpat.

⁴⁰ Turpat. 46. lpp.

⁴¹ Turpat. 53. lpp.

⁴² Turpat.

visu zemju parlamentiem vēlēta šķirēju tiesā.» Šajos papildinājumos ir konkretizēti priekšnoteikumi miera nodrošināšanai, ko varētu pilnīgi realizēt vienīgi pēc socialistiskās revolūcijas uzvaras, kurai pēc toreizējām marksistu domām vajadzēja notikt vienā laikā visās attīstītākajās pasaules valstīs.

Autors tālāk pasvitro, ka tāds cilvēces attīstības ceļš «saskanētu ar vēsturisko attīstību».

J. Daniševska rakstā «Nodokļi» norādīts uz netaisno nodokļu sistēmu, kas visu smagumu uzliek darbaļaudīm, pieprasīta progresīvā ienākumu nodokļa ieviešana.

Ārzemju informācijas daļā visinteresantākā ir informācija «Karš un angļu strādnieki»: «Angļu valdība griezusies ar priekšlikumu pie strādnieku organizācijām piedalīties aģitācijā par jaunu brīvprātīgo pulku organizēšanu un valdības politikas attaisnošanu. «Neatkarīgā Strādnieku Partija» nolēmusi šādā aģitācijā nepiedalīties un izlaidusi plašāku minifestu, kurā noskaidro savu ieņemto stāvokli tagadējā Eiropas karā.»⁴³

Minētā informācijā žurnāla redakcija centās parādīt lasītājiem, ka Krievijas sociāldemokrātija savā pretkara cīņā nav viena, ka pret karu cīnās strādnieku partijas arī citās zemēs, konkrēti Anglijā. Rakstam bija arī izskaidrojoša nozīme — strādnieku pienākums atteikties no brīvprātīgas piedalīšanās karā.

Oktoobra un novembra numuros atspoguļojās diskusija, kas šai laikā notika LSD Rīgas organizācijā jautājumā par strādnieku legālo biedrību komitejas izveidošanu palīdzības sniegšanai bezdarbniekiem un to organizēšanai. Pēc vairāku rakstu ievietošanas, kas pauž dažādus uzskatus dotajā jautājumā, 21. novembrī «Jaunā Arodnieka» 9. numurā redakcijas rakstā izteikti LSD CK uzskati. Jaunajai komitejai vajadzēja kļūt par bezdarbnieku organizētāju un vadītāju, ievērojot LSD un strādnieku legālo biedrību izstrādātus noteikumus un norādījumus. Ņemot vērā lielo bezdarbnieku skaitu un to organizatorisku neapvienotību, jautājums par bezdarbnieku apvienošanu izvērtās ļoti aktuāls un nopietns, kļuva par latviešu bolševiku uzdevumu cīņā par strādnieku masu iekarošanu. Valdošā šķira labi saprata veidojamās komitejas raksturu, un tās neapstiprināšanai sekoja aktīvako komitejas darbinieku aresti un izsūtīšana 1914. gada novembra otrā pusē.⁴⁴

Minētā rakstā izvirzītās pamattēzes atspoguļojās arī LSD XI konferences, kas sanāca 1914. gada decembrī, rezolūcijā «Bezdarba jautājumā», kurā uzsvērts, ka «kapitālismā ir iespējams tikai pamazināt bezdarba sekas... nosodot un atsviežot filantropiju kā strādnieku šķiras necienīgu un kaitīgu buržuāzijas

⁴³ Turpat, 62. lpp.

⁴⁴ Turpat, 157. lpp.

ieroci, tajā vietā nepieciešamības gadījumos liekot strādnieku pašpalīdzību zem diviem noteikumiem:

- a) pašpalīdzība nav stādāma pirmā vietā, bet gan aģitācija, propaganda un organizēšana. Mums uz visstingrāko jākaro pret ilūziju, it kā ar pašpalīdzību ir iespējams gūt strādnieku šķiras stāvokļa uzlabošanu;
- b) pašpalīdzības darbam jābūt stingri norobežotam no kaut kuras katras sīkpilsoniskās un buržuiskās filantropijas sporta.»

Kā acumirkļa uzdevumus konference norāda:

«1) bezdarbnieku organizēšana un aģitēšana, dibinot tam nolūkam katrā rajonā bezdarbnieku komitejas, ap kurām organizēt šos darbus un no kurām jāiziet tuvākai iniciatīvai...»⁴⁵

«Jaunā Arodnicka» 6. (31. X), 9. (21. XI) un 11. (5. XII) numuros ievietots plašāks raksts «Šķiru cīņa Jaunzēlandē». Rakstu stipri izkropļojusi cenzūra, izdarot tajā daudzus svītrojumus. Ņemot vērā P. Dauges norādījumu par P. Stučkas privātarhīvā atrasto tulkojumu «uz 39 lappusēm krievu valodā iz Jaunzēlandes dzīves»,⁴⁶ domājams, ka arī «Jaunajam Arodniekam» materiālu par šo jautājumu sagatavoja P. Stučka, lai gan pēdējā darbu sarakstos minētais raksts līdz šim nav norādīts.

Vairākos 1914. gada numuros (6. (31. X), 8. (14. XI), 10. (28. XI) nosodīta «Jaunā Dienas Lapā» publicējošos «aizsardzības» nostāja, izvērsta to atmaskošana. «Jaunā Dienas Lapa» sāka iznākt 1908. gada beigās. Līdz pirmā pasaules kara sākumam tā bija samērā progresīvs latviešu lauku un pilsētu sīkburžuāzijas un demokrātiskās inteliģences laikraksts, kura virziens bija stipri svārstīgs. LSD biedri izmantoja «Jaunās Dienas Lapa» tribīni atsevišķu zinātniski populāru legālu darbu ievietošanai. Sai sakarībā LSD IV kongress, apspriežot jautājumu par partijas biedru piedalīšanos pilsoniskā presē, norādīja: «1) nav aizliedzama partijas biedru līdzstrādība zinātniski literāros orgānos, ja tanīs neparādās sociālistiskam pasaules uzskatam naidīgas tendences, 3) partijas biedru līdzdalība pieļaujama tikai noteikti demokrātiskos orgānos, pie kam nav pieļaujama partijas taktikas un iekšējās dzīves iztirzāšana pilsoniskās preses slejas.»⁴⁷ Līdz kara sākumam «Jaunā Dienas La-

⁴⁵ Latvijas Komunistiskās partijas kongresu, konferenču un CK plēnumu rezolūcijas un lēmumi. I daļa, 1904.—1940. LVI Rīgā, 1958., 112.—113. lpp.

⁴⁶ P. Dauge, P. Stučkas dzīve un darbs. Rīgā, 1958. g., 318. lpp.

⁴⁷ Latvijas Komunistiskās partijas kongresu, konferenču un CK plēnumu rezolūcijas un lēmumi, I. daļa, 95. lpp.

pa» šīm prasībām atbilda. Sākoties karam, avīze nostājās kara slavināšanas un «urā» patriotisma pozīcijās. Līdz ar to marksistu piedalīšanās šai laikrakstā vairs nebija iespējama.

«Jaunās Dienas Lapas» vērtējums tika dots «Jaunā Arodnieka» 6. numurā rakstā «Attiecības pret «Jauno Dienas Lapu». «J. D. Lapa» cītīgi pārdrūkā vismelnāko krievu šovīnistu rakstus un audzē cilvēkos viszemākos instinktus. Viņa ne soli neatpauz, šai darbā no «Rīgas Avīzes», «Dzimtenes Vēstneša», «Jaunākām Ziņām» u. c. lapām.»⁴⁸ «Jaunā Dienas Lapā» noteicošo vietu ieņēmusi šovīnisma sludināšana un kara kulta veicināšana. «Patiesas demokrātijas uzdevumu tā piemirsusi.» Tālāk norādīts, ka no laikraksta tā nepieņemamo pozīciju dēļ aizgājuši ne vien strādnieki, bet arī pilsoniskā demokrātija. Rakstā paziņots arī LSD oficiālais viedoklis: «marksisti ir oficiāli nolēmuši, ka visiem marksistiem jāatsakās no līdzdalības «Jaunā Dienas Lapā».⁴⁹ Šo lēmumu marksisti sāk izvest dzīvē un domājams, kas vēl nezina par šo lēmumu, pēc viņa atzīmēšanas šeit nekavēsies to darīt.»⁵⁰

Minētais raksts iezīmēja oficiālu LSD atteikšanos darboties «Jaunā Dienas Lapā». Faktiski jau jūlija otrā pusē, kad, sākoties karam, minētais laikraksts nostājās augstāk norādītajās šovīnisma un kara propagandēšanas pozīcijās, latviešu marksistu lielākā daļa pārtrauca darboties tajā, pēdējo raksti arī nebija pieņemami «Jaunā Dienas Lapā» valdošajam virzienam. Laikrakstā turpināja darboties vienīgi aizsardzībnieki: Grasis, Adata un viņu domu biedri.

Par svarīgu uzdevumu izvērsās K. Graša un tā domu biedru aizsardzībnieku oportunistisko uzskatu atmaskošana. Pēdējie aktīvi izmantoja tribīni «Jaunajā Dienas Lapā» un centās marksisma vārdā popularizēt kara kultu un šovīnismu, tādējādi dezorganizējot masas. Nepietika ar aizsardzībnieku atmaskošanu nelegālajos izdevumos, vajadzēja to izvērst arī legālajā presē, tādējādi novedot līdz visplašākajām masām.

Zurnāla «Jaunais Arodnieks» 8. numurā 14. novembrī ievietots plašāks raksts «Netīrie principi», kurā atmaskots K. Grasis un apgāzti tā pierādījumi, ka Marks stāv kara un šovīnisma jautājumos vienās pozīcijās ar Grasi un tā domu biedriem. Rakstā izteikta arī LSD nostāja kara jautājumā, kas ir asā pretstatā Graša principiem. Daudzi jēdzieni rakstā lietoti alegoriski, par ko nobeigumā izdarīta speciāla piezīme: «Mīlo lasītāj, piedod, ka dažā vietā vajadzēja runāt Ezopa valodā. Ceru, ka tu to sapratīsi un varēsi pārtulkot latvju mēlē. Tādi tagad laiki, ka

⁴⁸ «Jaunais Arodnieks», 1914. g. komplekts, 95. lpp.

⁴⁹ Pasvītrojums «Jaunā Arodniekā».

⁵⁰ «Jaunais Arodnieks», 1914. g. komplekts, 95. lpp.

«tīrie principi» jāattēlo bieži vien netīrā valodā.»⁵¹ Rakstā patiešām nav vārdā saukts karš un karotāji. Karš rakstā apzīmēts par kroguš kautiņu, bet karotājas valstis pielīdzinātas žūpām, kas kaujas. Rakstā uzsvērts, ka Grasis un viņa domu biedri uzskata par obligātu tās vai citas puses atbalstīšanu kroguš kautiņā (domāts imperiālistiskajā karā), kā arī «iedomājas ka citāda redzes viedokļa nemaz arī nevar būt.»⁵² Raksta autors norāda, ka ir cits viedoklis (domāts boļševiku viedoklis), kura «izvešana dzīvē iznīcinās krogu dzīves radītās parādības.»⁵³ «Kroguš dzīves parādības izbeigsies līdz ar pašiem krogiem. Mēs (domāta partija) kautiņā nepiedalāmieš, jo šāda piedalīšanās nevarēs novērst un neizbeigs kautiņu. «Mēs nostādāmieš ārpus kroga radītām parādībām, sirdīgi uzstājamies pret krogiem, gatavojam apstākļus, kuros vairs nevarētu rasties nekātrās parādības...»⁵⁴ Sais rindās raksturota partijas nostādne: karš ir imperiālistiska (kroguš) radīta parādība, partija uzstājas pret imperiālistisku (krogu) un «gatavo apstākļus» (domāta revolūcija), kuros kari (nekātrās parādības) vairs nevarēs rasties.

Tālāk rakstā norādīts, ka Grasis šai jautājumā ir savādākos uzskatos, cerot, ka pēc vienas karotājas puses uzvaras (rakstā: «viena kaušļa uzvara pār otru») kari (rakstā: «kaušanās») izbeigsies «un progress steidzīgi virzīsies uz priekšu.» «Jaunais Arodnieks» pasvītīro, ka šāda Graša pārliecība nav zinātniski pamatota, ka pedējais nepareizi izdara vienādu spēku dažādu vērtējumu un raksturojumu. «Mēs turpretim būdami tai pārliecībā, ka šie spēki vienādi, ka abi viņi ļauni, domājam, ka priekšroku dot vienam nav ne mazākā iemesla. Tādēļ vajadzīgs radīt apstākļus, kuros šādi spēki nevarētu izaugt, un nevis nostājoties varbūt pagaidām vājākā pusē, salauzt stiprāko, lai pēc tam tagad vājākais varētu nostāties stiprākā vietā. Tā rīkoties būtu nelietderīgi, jo tad viss process saktos no gala, un mēs ne drusciņ nebūtu mazinājuši ļauna rašanos un attīstību. Bet tā ieteic rīkoties «Jaunā Dienas Lapa», K. Grasis un citi.»⁵⁵

Tāds imperiālistiskā pasaules kara un aizsardzībnieku novērtējums pilnīgi atbilda LSD X konferences dotajam imperiālistiskā pasaules kara vērtējumam, atsedza un nosodiya plašu darbaļaužu masu acīs Grasi un kompāniju kā no partijas novērsušos grupu, kuru nostāja saplūdusi ar latviešu buržuāzijas nostāju un nekādā gadījumā nav vērtējama kā marksistiska.

Raksta beigu daļā kritizēts Adatas raksts «Jaunās Dienas Lapas» 252. numurā, kura tas, runājot par Vācijas un Krievijas

⁵¹ Turpat, 114. lpp.

⁵² Turpat.

⁵³ Turpat.

⁵⁴ Turpat.

⁵⁵ Turpat.

pretrunām Turcijā un Persijā, apzināti noklusējis Krievijas un Anglijas pretrunas šai teritorijās. Rakstā arī sīkāk apskatītas šīs pretrunas, uzsverot, ka tās tikai uz laiku apklusinājusi abu valstu kopējā cīņa pret Vācijas imperiālistu vadītā militārā bloka valstīm.

K. Graša oportunistisko uzskatu atmaskošanai veltīts arī raksts «Vai anarķisms smadzenēs, vai» 28. novembrī iznākušajā «Jaunā Arodnieka» 10. numurā.⁵⁶ Rakstā strādnieki tiek brīdināti no K. Graša izdarītās strādnieku šķiras un Krievijas cariskās valsts interešu vienādošanas: «Strādnieku šķira ir īpatnēja vienība, ar savām īpatnējām interesēm un politikai. Strādnieku šķiras vai valsts intereses nav viens un tas pats.»

Nobeigumā «Jaunais Arodnieks» ar sarkasmu izsakās par K. Graša ticību tam, ka jau pati piedalīšanās karā ir atnesusi Krievijai «brīvāku dzīves veidu», par ko liecinot dažas zīmes un kurš attīstīšoties progresa virzienā. Kā pretspars šai «teritorijai» rakstā sniegta informācija par 15. novembrī Kazaņā uz nāvi notiesātiem 22 strādniekiem, kā arī par Valsts Domes strādnieku deputātu nodošanu kara tiesai. Pēc šās carisma rīcības uzskaitījuma raksta autors norāda K. Grasim: «Tādas tās «dažas zīmes», lielo ticētāj!»

Ne jau Grasis bija galvenais mērķis, vajadzēja atmaskot aizsardzībniekus, uzstāties pret karu, parādīt pilsētu un lauku darbaļaužu masām partijas nostādni kara jautājumā. Legālā izdevumā to vieglāk bija paveikt polēmiķas rakstos, nekā vispārējā situācijas raksturojumā, jo, ja kara notikumu vērtējumi tiks no cenzūras ļoti sasvītroti, tad polēmiķas raksti, dotajā periodā, sevišķi ja tajos izteiktās domas tika ietērtas «Ezopa valodā», paslīdēja vieglāk garām cenzūrai un parādījās avīzē mazāk sakropļotā veidā.

1914. gada novembra un decembra numuros ievērojami palielinās vispārējo un politisko informāciju daudzums, kuras, neraugoties uz nedēļas žurnāla ierobežotajiem apmēriem, LSD centās cīnīties pret pilsonisko laikrakstu šovinistiskās dezinformācijas plūdiem. Informācijas vajadzēja pa lielāka daļa pārdrūkat no dažādiem pilsoniskiem laikrakstiem, kas liedza cenzūrai iespēju tos nosvītrot. «Jaunā Arodnieka» redakcija centās prasmīgi izvēlēties vajadzīgās informācijas un papildināt tās ar redakcijas papildinājumiem. Tā visai raksturīgi ir redakcijas komentāri 8. numurā (14. novembrī) informācijai «Valsts Domes sociāldemokrātiskās strādnieku frakcijas arestēšana». Atstāstījusi citos laikrakstos ievietotos materiālus par Valsts Domes soc.-dem. strādnieku frakcijas arestēšanu, redakcija norāda: «Mums šī lieta vēl stipri nenoskaidrota, bet viens, kas ir re-

⁵⁶ Turpat, 146.—148. lpp.

dzams un katram mums saprotams, ka strādnieku priekšstāvniecība zaudējusi savus labākos priekšstāvjus. Tā jau mazā strādnieku aizstāvju saujiņa V. D. palikusi vēl mazāka. Mums nav cerību redzēt viņus mūsu aizstāvju lomā turpmākā V. D. darbībā, jo 2. V. D. frakcijas liktenis to mums māca.»⁵⁷

Šais rindās «Ezopa valodā» izteikta doma, ka apcietinātie boļševiki bija «labākie priekšstāvji», ka, ja Domē palikušie meņševiki ir «strādnieku aizstāvji», tad tie tomēr nav labākie strādnieku priekšstāvji. Tāpat atklāti pareģots apcietināto deputātu liktenis: barga tiesa un izsūtīšana — līdzīga 2. Valsts Domes soc.-dem. frakcijas liktenim, ko strādnieki — žurnāla lasītāji labi zināja.

9. numurā, apejot cenzūru, ievietota informācija par Rīgas strādnieku protesta rezolūcijām sakarā ar Valsts Domes strādnieku deputātu arestēšanu: «Attiecīgas rezolūcijas pieņēmuši dažāda»⁵⁸ aroda Rīgas strādnieki sakarā ar strādņ. deputātu arestēšanu Petrogradā.»⁵⁹

10. numurā asi un prasmīgi pret karu vērstas divas informācijas: «Modernā rūpniecība» un «Ērtības nomirušajiem». Pirmajā rakstīti: «Orienburgā atvērta fabrika mākslīgu kāju un citu locekļu izgatavošanai. Pasūtījumu esot ārkārtīgi daudz.»⁶⁰ Pēdējā teikuma trīs vārdi izsaka visu. Karš rada tikdaudz invalidu, ka jāatver speciāla mākslīgo locekļu fabrika. Otrajā rakstā plašāki ziņots par vairāku apbedīšanas biroju un zārku veikalu cenu pazeminājumu saviem pakalpojumiem. Šo informāciju pavadā redakcijas komentāri: «Lai nu saka viens cilvēks, ka šim brīžam nav izdevīgi mirt. Un mirst ar, nepaiet diena, kad avižu sīkā hronika neziņotu, ka tur un tur atrasts, kā liekas, aiz trūkuma nomiris strādnieku kārtas cilvēks; ka tā un tā, tas un tas iedzēris nāves zāles aiz darba trūkuma utt.»⁶¹

Tiesu hronikā ziņots par daudzu strādnieku kustības darbinieku sodīšanu, nodošanu kara tiesai un nāves sodiem, kā arī kratišanām un arestiem.

Sakot ar novembri, žurnālā parādās arī regulāri preses un literatūras apskatī, tieši norādījumi uz iznākušo legālo revolucionāro literatūru. Tā kā citu legālu periodisku izdevumu trūka, tad bija nepieciešama legālās revolucionārās literatūras popularīzešana. Šais recenzijas un norādījumos varēja izteikt arī daudz tādu domu, ko citos rakstos bija izteikt grūtāk. 9. numurā (21. novembrī) tika ievietots liels sludinājums par tuvākās

⁵⁷ Turpat, 126. lpp.

⁵⁸ Pasvitrojums «Jaunā Arodniekā».

⁵⁹ «Jaunais Arodnieks» — 1914. g. komplekts, 143. lpp.

⁶⁰ Turpat, 155. lpp.

⁶¹ Turpat, 156. lpp.

dienās izdodamo «Mūsu Kalendāru» 1915. gadam. Sludinājumā norādīts uz autoriem un viņu rakstu nosaukumiem. Lasītāji no šī sludinājuma uzzināja, ka tajā būs Paragrafa (P. Stučkas), J. Daniševska un citu raksti.

12. numurā 1914. gada 12. decembrī «Jaunais Arodnieks» ievietoja informāciju⁶² par tekstilrūpniecības strādnieku arodnieciskās biedrības 30. novembra valdes sēdē izskatīto atturības biedrības «Auseklis» lūgumu, par tās 1915. gada kalendāra izplatīšanu biedru vidū un paziņoja, ka «valde nāk pie slēdziena «Ausekļa» kalendāra izplatīšanu starp saviem biedriem uzskatīt par nevajadzīgu. Bet gan izplatīt «Mūsu Kalendaru», kas priekš biedriem būtu ļoti ieteicams.» Tādējādi norādījumu par «Mūsu Kalendaru» strādniecisko boļševistisko raksturu ieguva visi «Jaunā Arodnieka» lasītāji.

Sakarā ar J. Daniševska grāmatas «Prūšu junkuri Latvijā» iznākšanu, 10. numurā (28. novembrī) žurnālā ievietots pēdējā laika literatūras raksturojums, kā arī plašāka informācija par Daniševska grāmatas saturu, kas mudina lasītājus iegādāties pašu grāmatu.

11. numurā (5. decembrī) ir «S-ms» (Soms) parakstīts Pēterburgā jauniznākošā laikraksta «Nēvas Viļņi» apskats un īss latviešu buržuāzijas un proletariāta uzskatu kara jautājumā salīdzinājums. Latviešu buržuāzija cer kara rezultātā iegūt tirgu un vācu buržuāzijas pozīcijas. Tādēļ tā vienoti nostājusies šovinisma sludināšanas pozīcijās un sava tautiskā naudas maka interesēs «tautisko bikšu» un «tautisko siļķu» vietā likusi lozungus: «vācu barbarisms, 700 gadu verdzība utt. bez gala, bez malas.»⁶³ Valdības uzmanības labākai pievēršanai latviešu buržuāzija sākusī izdot Pēterburgā «Nēvas Viļņus», kura faktiskais vadītājs ir Valsts domnieks J. Goldmanis.

Autors protestē pret latviešu buržuāzijas uzstāšanos visas nācijas vārdā un norāda, ka «Latvijas proletariāts (seko cenzūras svītrojums) pasludina, ka viņam ar buržuāziju nekā nav kopēja. Mēs nesam ne nācijas, bet šķiras karogu.» Autors uzsver, ka tagad latviešu buržuāzijai vairs neder 80-to gadu recepte, jo izaudzis latviešu proletariāts. «Pāri latviešu buržuāzijas **nacionālismam** iet latviešu proletariāta **internacionālisms.**»⁶⁴ Buržuāzijas atsaukšanās uz dzimtbūtnieciskās verdzības laikmetu nav attaisnojams, jo «šo laikmetu ir pārdzīvojušas visas tautas un kas ir bijis verdzības kroģeris — vācietis, latviets vai krievs, viss viens — Latvijas proletariātam tas nav no svara. Proletariātam jārēķinās ar tagadnes mantīgo šķirām, bet ne ar aizvēs-

⁶² Turpat, 188. lpp.

⁶³ Turpat, 174. lpp.

⁶⁴ Turpat. Pasvītrojumi «Jaunā Arodniekā».

turiskiem periodiem.» Buržuāziskie nacionālisti, norādīts rakstā, vēlas ar pagātņi noslēpt tagadnes īstenību, maskoties. Proletariāts viņus atmasko.

Tādējādi raksta autors parāda proletariāta noraidošo nostāju un vietu buržuāzijas šovinistiskajā kampaņā. Asāk un noteiktāk izteikties nevarēja cenzūras dēļ. Arī savā dotajā veidā rakstam bija mudinoša un audzinoša nozīme.

1914. gada beigās «Jaunais Arodnieks» atskatījās un vērtēja savu darbību. Tāds vērtējums ir pēdējā 14. numurā (23. decembris) rakstā «Nepagurt...». Rakstā norādīts, ka atšķirībā no priekšskara legālajiem strādnieku žurnāliem un laikrakstiem tagad jāreķinās ar cenzūru, jārunā starp rindinām un par daudziem jautājumiem vispār nevar rakstīt. Neskatoties uz kara laika grūtībām, strādnieku un arodbiedrību grūtajiem materiālajiem apstākļiem, žurnāls pakāpeniski ieguvis arvien vairāk lasītāju (1915. gadā, kā to rāda žurnāla komplektā ievietotā tipogrāfijas apliecība, žurnāls tika iespiests 3700 eksemplāru tirāžā). Rakstā norādīts, ka, karam sākoties, žurnāls zaudējis ļoti daudzus savus līdzstrādniekus, kādēļ nespēj pietiekami plaši un pareizi apskatīt teorētiskos un praktiskos jautājumus. Autors uzsver buržuāziskās preses un žurnāla pretējās intereses un pasvītrot: «Viņa sajūsminās par to, kas mums atnes ļaunu.»⁶⁵ Kā lielu kavēkli viņš norāda strādnieku dienas laikraksta trūkumu, kas liek žurnālam izpildīt daudzus laikraksta uzdevumus, kas ne vienmēr izdodas pietiekami sekmīgi.

Apskatot žurnāla turpmākās darbības perspektīvas, rakstā paskaidrots: «Mēs nedomājam pamest savu cīņas ieroci — spalvu un atstāt savu kaujas lauku — žurnāla slejas, kamēr vien būs kaut mazākā iespējamība to turpināt. Jaunā gadā mēs ceram ar jauniem spēkiem turpināt sākto darbu.»

1915. gada 1. numurā tika ievietots plašs P. Stučkas raksts «1905.—1915. (Polītisks apskats)», kurā, neraugoties uz cenzūras svitrojumiem, bij aizdevies, atzīmējot revolūcijas desmito gadadienu, plaši un izsmeloši raksturot 1905.—1907. gada revolūciju, kā arī cenzūras iespēju robežās raksturot situāciju.

Stučka uzsver, ka tieši pēdējie notikumi (domāts imperiālistiskais pasaules karš) pierādījuši: «cik liels vēl iespaids uz **strādnieku šķiru**⁶⁶ ir buržuāzijas gara pasaulei»,⁶⁷ ka tas ir vēl lielāks, nekā to bija paredzējuši organizētie strādnieku šķiras spēki (domāta sociāldemokrātija).

Autors norāda, ka līdz ar to radusies nopietna strādnieku kustības krīze, no kuras izeja meklējama, atbrivojoties no sīkburžuāzijas ideoloģiskās ietekmes.

⁶⁵ «Jaunais Arodnieks». 1914. g. komplekts, 210. lpp.

⁶⁶ Pasvītrojums P. Stučkas.

⁶⁷ «Jaunais Arodnieks», 1915. g. komplekts, 4. lpp.

Raksts aicināja strādnieku kustību atbrīvoties no sīkburžuāzijas ietekmes un doties tālākā cīņā. Norādījums neatdusēties «uz oktobra savītušiem lauriem», bet atgādināt sev «visu šo gadu no janvāra līdz decembrim»,⁶⁸ bija Ezopa valodā izteikts aicinājums iet pāri oktobra manifesta «brīvībām» un pseidokontitūcijai, cīnīties par decembra prasību realizēšanu — proti, cara valdības gāšanu un buržuāziski demokrātiskas republikas izveidošanu. Pedējā, kā to redzam no iepriekš norādīta, nevar būt gala mērķis, jo «imperialisms, kā demokrātijas ienaidnieks nevienas zemes buržuāzijā vairs neatrod nopietnu pretinieku.»⁶⁹

4. numurā (24. janvārī) ievietots otrs P. Stučkas raksts «Dažas tagadējā briža saimnieciskās izredzes», kurā apskatītas Vācijas un Krievijas kapitālisma pretrunas un atmāskots krievu kapitālisma šovinisms. Rakstam cenzūra nosvītrojusi vairāk kā vienu trešo daļu, palikuši tikai autora izvēlētie fakti, bet nosvītroti visi secinājumi.

No lielākiem «Jaunā Arodnieka» rakstiem 1915. gadā atzīmējams vēl 2. un 3. numurā (10. un 17. janvārī) ievietotais raksts «Karš un saimniecība Krievijā» ar «Kr.» parakstu. Rakstā plaši apskatīta kara radītā krīze dažādās tautas saimniecības nozares, kā arī naudas apgrozība. Raksta beigās norādīts uz kara radītās ekonomiskās krīzes īpatnībām un atšķirībam no parastajām krīzēm un uzsvērts «ka zem kara iespaida Krievijas Tautas saimniecība jēa tagad cieš ne vien pagaidām un paviršu, bet dziļu un pamatīgu satricinājumu.»⁷⁰

Sākot ar 4. numuru, cenzūras svītrojumi ir tik lieli, ka plašākie raksti gandrīz vairs nav saprotami, jo tajos nosvītroti visi secinājumi, atstājot vienīgi atsevišķus faktus.

Informativajā daļā žurnāls turpina 1914. gada pēdējā ceturksnī sākot darbu, lai gan informāciju spilgtums un daudzums sāk samazināties, un arī šajā daļā arvien biežāk parādas cenzūras radītie baltie plankumi. Kaut cik spilgtāks ir šajā ziņā 4. numurs (24. janvārī). Informācija «Bezdarbnieku liktenis» pastāsta, ka Harbinā nosaluši 6000 ķīnieši-bezdarbnieki, bet «Sibirijas cietumos daudz ieslodzītie apsaluši un nosaluši.»⁷¹ Citā informācijā pastāstīts, ka sakarā ar kara izcelšanos administratīvi izsūtīto skaits pieaudzis par 1500 cilvēkiem. Abas šīs informācijas atsedz carisma represijas un vardarbīgo izrēķināšanos ar saviem pretiniekiem, tos ieslogot, izsūtot, cietumos nosaldējot un apsaldejot.

⁶⁸ Turpat.

⁶⁹ «Jaunais Arodnieks», 1915. g. komplekts, 4. lpp.

⁷⁰ Turpat, 37. lpp., Nr. 3.

⁷¹ Turpat, 59. lpp.

Žurnāls cenšas apskatīt arodkustību, atzīmējot tās manāmo atdzīvošanos, kā arī pieaugošo strādnieku organizāciju vajāšanu no varas orgānu puses.

Lielāku vietu «Jaunā Arodnieka» 1915. gada numuros ieņēma strādnieku legālās preses jautājums. Blakus plaši informācijai par krievu marksistiskajiem laikrakstiem un žurnāliem, kā arī to vajāšanu un slēgšanu, tika izvirzīta arī doma par legālas strādnieku dienas avīzes izdošanu. Kā, pamatojoties uz žandarmerijas arhīvu materiāliem, ziņo Pauls Dauge, jau janvāra mēnesī Maskavas latviešu sociāldemokrātiskās organizācijas pārstāvji veda Petrogradā sarunas ar Stučku par latviešu strādnieku legālā laikraksta «Darbs» izdošanu.⁷² Plašāks raksts par strādnieku legālo presi tiek ievietots 7. numurā (14. februārī)—«Strādnieku legālās preses desmitais gads», kurā pēc līdz šim iznākušo strādnieku legālo laikrakstu apskata seko aicinājums rast līdzekļus strādnieku avīzes atjaunošanai.⁷³

Līdzīgs aicinājums izteikts arī 11. numurā (14. martā) rakstā par 1914. gadā izdoto strādnieku laikrakstu redaktoru tiesāšanu.⁷⁴ Minētās cerības izrādījās veltīgas. Cara administrācija nožņaudza «Jauno Arodnieku», un tas tika pa kara stāvokļa laiku slēgts.⁷⁵ Vajadzēja meklēt ceļus un līdzekļus slēgtā žurnāla atvietošanai. Par tādu kļuva pēdējais legālais periodiskais izdevums žurnāls «Darbs», kura pirmais un vienīgais numurs iznāca 1915. gada aprīlī (cenzūras parakstīts 7. aprīlī). Pirms kara 1914. gada pirmajā pusē bija izdoti marksistiskā teorētiskā žurnāla «Darbs» trīs numuri. 1915. gadā to atjaunoja ne tik daudz kā teorētisku žurnālu, bet vairāk kā mēģinājumu ar kaut ko aizvietot slēgto «Jauno Arodnieku». Žurnāls iznāca divreiz lielākā apjomā, bet tajā bija ļoti daudz cenzūras svitrojumu. J. Hermaņa rakstā «K. Marksa piemiņai» cenzūra nosvītroja vairāk kā vienu lappusi, un tas kļuvis gandrīz nesaprotams. Rakstā «Kas panākts» (parakstījis Mazais), kurā autors cenšas rezumēt pirmā kara gada rezultātus, atstāti daži neskaidri fragmenti, no kuriem nekas nav saprotams. Kopumā no 32 lappusēm teksta vairāk kā 7 nosvītrojusi cenzūra.

Neskatoties uz to, jāatzīmē, ka žurnāla teorētiskā un sabiedriski politiskā daļa bija ievērojami plašāka kā «Jaunajam Arodniekam». Tajā ievietots P. Stučkas raksts «Cenu jandaļiņš», kas uzrakstīts tik veiklā Ezopa valodā, ka cenzūra tajā nosvītrojusi vienīgi piecas rindiņas. P. Dauge, vērtējot šo rakstu, uzskata, ka tas pierāda Stučkas «25 gadu Ezopa valodas augst-

⁷² P. Dauge. P. Stučkas dzīve un darbs, 454. lpp.

⁷³ «Jaunais Arodnieks». 1915. g. komplekts, 98. lpp.

⁷⁴ Turpat, 181.—182. lpp.

⁷⁵ «Jaunais Vārds», 1915. g. 26. martā, Nr. 67.

skolas stāžu». ⁷⁶ Raksts veltīts sviesta, olu, labības, cukura un ogļu cenu analīzei. Autors parāda straujo cenu celšanos, pasvītrojot, ka kapitālisti visiem līdzekļiem cenšas noturēt augstas cenas, neraugoties uz izveduma straujo samazināšanos, aizrādot, ka preču uzkrāšanā un spekulācija kapitālistiem daudz palīdz valsts bankas, kas pēc tieša valdības norādījuma pabalsta lieltirgotājus ar valdības kredītiem preču uzpirkšanai. Stučka uzsver, ka preču krājumu netrūkst. «Lielos centros guļ vagoni pienākušu preču, kuras nav kur izkraut, jo to pieņēmēji maksā labāk augsto sodu par gulēšanu, lai tikai šī prece neradītu pašiem konkurenci. Un partikas vielas guļ kaudzēm spīķeros un ledus pagrabos (saldētavā), drošas pret bojašanos un pret lētu cenu, jo aizsargātas caur — banku kredītu un tehniskām glabāšanas ietaisēm, bet turpat blakus par naudu nevar dabūt pirkt visvajadzīgāko pārtiku.» ⁷⁷ Līdzīgs stāvoklis ir arī ogļu tirdzniecībā. Raksta nobeigumā autors secina: «Pie mums visa ir diezgan, bet tomēr mēs te nevaram dabūt un mums trūkst pārtikas vielu, blakus pildītiem spīķeriem, un mēs salstam aiz kurināma trūkuma, blakus bagātiem mežiem. Kāda izeja no šī stāvokļa? Par to nākošo reizi.» ⁷⁸ Cenzūra nedeva iespēju Stučkam parādīt izeju no kara radītās ekonomiskās krīzes. «Darbs» tika apturēts. Nav nopietni domājams, ka Stučka būtu cerējis legālajā žurnālā parādīt šo izeju. Tomēr viņa rakstam bija milzīga nozīme, jo tas atmaskoja un atsedza augsto cenu celsoņus, netieši noskaidroja darbaļaudīm, ka ekonomiskās grūtības nav radījuši vācu un austriešu «barbari», ka to izskaidroja latviešu pilsoniskā prese, bet gan cara valdības atbalstītie lielkapitalisti, ka bads un trūkums nav jācieš tādēļ, lai izcīnītu uzvaru par gadsimtu naidnieku, bet gan lai padarītu bagātākus kapitālistus. Tāds izskaidrojums parādīja istos ienaidniekus, pret kuriem darbaļaudīm jāvērsas, lai atbrīvotos no kara radīta bada un bezdarba. Interesanti atzīmēt Stučkas norādījumu, ka zemnieki — labības un citu produktu ražotāji nav vainīgi augstajās cenās, ka viņi paši cieš zemo uzpirkšanas cenu dēļ. Tādējādi autors parāda strādnieku dabīgo sabiedroto cīņā pret kara radīto postu — zemniecību.

Rakstos «Eiropas karš un Tuvo Austrumu jautājums» un «Un tas būs militarisma pēdējais uzliesmojums» izvirzīta doma par sabiedroto lielvalstu pretrunām, par to, ka arī uzvara par Vāciju nedos ilgstošu mieru, bet radīs nepieciešamību atrisināt uzvarējušo imperiālistisko valstu savstarpējās pretrunas. Rakstos norādīts par Krievijas un Anglijas imperiālistiska interešu sadursmi Balkānos un Tuvajos Austrumos.

⁷⁶ P. Dauge. P. Stučkas dzīve un darbs, 452. lpp.

⁷⁷ «Darbs», 1915. g. Nr. 1. — 26.—27. lpp.

⁷⁸ Turpat.

J. Hermanis rakstā «Strādnieku pašdarbība» izsaka savu (faktiski LSD) nostāju sakarā ar meņševiku laikraksta «Severnij Golos» 5. numurā ievietoto rakstu par strādnieku šķiras patriotiskajiem uzdevumiem. Hermanis uzsver, ka pilnīgi nevietā «Severnij Golos» saskata strādnieku kustības aktivitātes apsīkšanas cēloņus proletariāta apātijā. Patiesībā galvenā vaina meklējama «mūsu tradicionālos «neatkarīgos» apstākļos. Aiz šiem «neatkarīgiem apstākļiem», kā arī civil- un kara resoru spertiem soļiem «valsts interešu labā» strādnieku organizācijas un biedrības izbeidzās jeb tām bij galīgi jāsašaurina sava darbība. Tagadējā strādnieku kustības norimšana ir ārkārtīgo apstākļu sekas.»⁷⁹ J. Hermanis nosoda visa veida oportunistus, norādot: «Kā tagadējā stāvokļa nepareiza novērtēšana, tā strādnieku pašdarbības ierobežošana kara interešu un prasību rāmīšos ir vienlīdzīgi nesavienojami ar proletariāta kustības interesēm tagadējā momentā». Autors asi uzstājās pret «Severnij Golos» sludināto strādnieku stāvokļa uzlabošanu pašpalīdzības ceļā, norādot, ka tā ir nožēlojama bezrezultātu lapišanās.

Sakarā ar «Severnij Golos» ievietoto korespondenci no Rīgas ar apgalvojumiem, ka Rīgā darbību pārtraukušas visas strādnieku biedrības, izveidota strādnieku palīdzības komisija. «Darbs» norāda, ka tā ir rupja faktu viltošana, jo Rīgā neviena strādnieku biedrība nav pārtraukusi darbu, izveidotas divas jaunas biedrības, bet strādnieku palīdzības komisija tikusi izklīdināta jau pirms darba sākšanas, dažus tās aktīvākos darbiniekus izsūtot pat uz ziemeļiem.

Plašākā rakstā «Prakticisma uzvara» (Īsas piezīmes par strādnieku apdrošināšanas priekšstāvju vēlēšanām 29. martā) — komentētas vēlēšanas Vidzemes guberņas strādnieku apdrošināšanas padomē. Atzīmējot, ka vēlēšanās strādnieki uzstājušies ar diviem sarakstiem, konstatēts, ka uzvarējuši «praktiķi». Ar šo nosaukumu domāti likvidātori, kuri jau vairākus gadus atpakaļ izvirzījuši vacu reformistiem tuvu darbības līniju: «kustība ir viss, gala mērķis nekas.»⁸⁰ Raksta autors, izmantojot visai mākslotu «Ezopa valodu», atmasko starptautisko sociālšovinismu, parada tā isto dabu, cēloņus un strādnieku kustības perspektīvas. Lai gan raksta saprotamību ievērojami traucē ieprickšmi nētā «Ezopa valoda», tomēr tas savu uzdevumu veic pietiekami labi, parādot plašai lasītāju saimei LSD nostāju pret sociālšovinismu pašu mājās un II Internacionales partiju vairākumā. T ir viens no plašākajiem starptautiskā sociālšovinisma un II Internacionales atmaskojumiem dotā perioda legālajos LSD izdevumos. Autors norāda, ka «practicisma» panakumi parādās v

⁷⁹ Turpat. 28. lpp.

⁸⁰ Turpat.

pasaulē. Vācija šie praktiķi balsojuši par kara budžetu, Francijā un Beļģijā iestājušies ministrijās, bet Anglijā vervē zaldātus. Galvenais šī virziena motivējums iepretim «strādnieku apzinīgajam priekšpulkam, ka tas nav pietiekoši «praktisks»». ⁸¹ Autors uzsver, ka ir tomēr ievērojama starpība starp Vakareiropu, kur sociālšovinisma pozīcijās ieslidējis «organizēto soc.-dem. vairākums» un apstākļiem pie mums, kur aizsardzībnieku priekšgalā ir graši un adatas, bet «Latvijas strādnieku apzinīgais priekšpuls no šī «practicisma» vēl nav aizrauts». ⁸²

Rakstā pasvītrots, ka pret aizsardzībniekiem (rakstā viņus visu laiku cenzūras apiešanai dēvē par practicisma aizstāvjiem) jācinās legālajās strādnieku organizācijās: slimo kasēs, strādnieku arodbiedrībās un kultūras biedrībās. «Praktiķu» uzvaru 29. marta vēlēšanās veicinājuši ne tikai «objektīvie apstākļi» (domāta carisma varas orgānu un fabrikantu realizētā LSD un tās izvirzīto kandidātu vājašana, visdažādākie policejiskie spaidi un varmācības), bet arī zināma legālās kustības nenovērtēšana, «apzinīgā priekšpulka» (domāta LSD) nepietiekamais darbs legālajās strādnieku organizācijās vispār un slimo kasēs it sevišķi.

Žurnālā ir arī vairākas informācijas par arodbiedrību un slimokasu darbu, ka arī bezdarbu un darba apstākļiem atsevišķos Rīgas rūpniecības uzņēmumos.

Līdz ar žurnāla «Darbs» apturešanu, uz laiku izbeidzās LSD legālie preses izdevumi. 1915.—1916. gadā vairākkārt latviešu marksistu vidū izvirzījās doma par legāla marksistiska žurnāla vai pat laikraksta izdošanu, tomēr visi šie projekti palika nesekmīgi. Tam par iemeslu bija līdzekļu trūkums. Legālā žurnāla vai laikraksta izdošana un izsūtīšana visā Krievijā izkaistajiem latviešu strādniekiem apstākļos, kad sakarā ar biežajām slēgšanām un konfiskācijām nevarētu nodrošināt regulāru izdošanu un līdz ar to plašāku abonētu skaitu, prasītu ievērojamus līdzekļus. Ja līdz 1915. gada vasarai ievērojamu daļu līdzekļu deva arodbiedrības, strādnieku izglītības un kultūras biedrības, patērētāju biedrības un slimokases, ieviecot savus sludinājumus, tad pēc Rīgas rūpniecības evakuācijas minēto organizāciju lielmērlais vairākums izjuka, bet atlikušās palika tikpat kā bez līdzekļiem.

Pieaugošie cenzūras svitrojumi padarīja daudzus rakstus nesaprotamus, bet dažos ievērojami sagrozīja autora domas. Tādos apstākļos legālie izdevumi vairs nespēja kaut cik pareizi atspoguļot LSD nostāju aktuālajos jautājumos un varēja radīt

⁸¹ Turpat.

⁸² Turpat.

partijai tālāk stāvošu un politiski mazāk izglītotu strādnieku vidū nepareizu priekšstatu par partijas politiku.

Visu iepriekšminēto apstākļu, kā arī arvien pieaugušās revolucionārās kustības vajāšanas un tās legālo organizāciju slēgšanas dēļ, LSD vairs līdz Februāra revolūcijai neizdevās atjaunot periodisko izdevumu izdošanu.

Legālās preses pozitīvā nozīme ir ļoti liela. Pateicoties tam, ka 1914.—1915. gadā LSD CK un partijas nelegālo un legālo izdevumu vadība atradas boļševiku rokās, neskatoties uz bargo iepriekšējo cenzūru, tai izdevās veikt ievērojamu darbu strādnieku kustības organizēšanā un strādnieku masu audzināšanā apstākļos, kad legālā revolucionārā darba iespēja bija, salīdzinot ar strādnieku kustības uzplūdu gadiem, ievērojami sašaurinājusās. Legālā prese veica ievērojamu darbu partijas nostājas pret imperiālistisko karu izskaidrošanā, carisma imperiālistisko mērķu atmaskošanā. Tā mudināja nepakļauties latviešu buržuāziskās preses sludinātajam šovinismam, atmaskoja buržuāzijas nacionālistiskās un šovinistiskās propagandas īstos mērķus un uzdevumus, plašu strādniecības masu priekšā atmaskoja no partijas atšķēlušos aizsardzībniekus, parādīja, ka viņu sludinātajam «marksismam» nav nekā kopēja ar LSD darbību.

«Strādnieka Balss», «Strādnieka Atbalss», «Jaunais Arodnieks» un «Darbs» sniedza arī ievērojamu palīdzību arodbiedrību un slimokasu, kā arī citu strādnieku legālo organizāciju darba, gan publicējot atskaites par to darbu, gan arī ziņojot par organizējamiem pasākumiem.

Neskatoties uz lielajām grūtībām, LSD vadībā legālā prese tai uzliktos pienākumus realizēja sekmīgi, ievērojami papildinot nelegālā ceļā veikto izskaidrošanas darbu un audzinot darbaļaužu masas jaunām revolucionārām cīņām.

Studējot un vērtējot Latvijas revolucionāro pagātņi, nedrīkstam aizmirst arī latviešu marksistiskās legālās preses ieguldījumu darbaļaužu revolucionārajā audzināšanā.

I. Ripa

IV VALSTS DOMES VĒLĒŠANU KAMPAŅA LATVIJĀ

Revolucionārās kustības jauno uzplūdu gados Krievijas proletariāts, tai skaitā arī Latvijas strādnieku šķira, piedalījās svarīgā politiskā kampaņā — IV Valsts domes vēlēšanās.

Boļševiku partija arī jaunās revolucionārās situācijas nobriešanas posmā, ņemot vērā II un III Valsts domes vēlēšanu kampaņas pieredzi, uzskatīja par vienīgi pareizu rīcību — piedalīties IV Valsts domes vēlēšanās. Gatavojoties šai kampaņai, Prāgas konference 1912. g. janvārī pieņēma svarīgas rezolūcijas par vēlēšanām un domes sociāldemokrātu frakcijas darbību.

Prāgas konferences rezolūcijā pasvītrots, ka «galvenais uzdevums partijai vēlēšanās un tāpat arī nākamajai s.-d. frakcijai pašā domē — uzdevums, kam jāpakļauj visi pārējie, ir sociālistiska, šķiriska propaganda un strādnieku šķiras organizēšana.»¹

Prāgas konferencē izvirzītie uzdevumi bija arī Latvijas Sociāldemokrātijas uzdevumi. Proklamācija «Kāpēc mēs ejam Valsts domē?» rakstīja: «Mēs domē ejam ar tiem pašiem cīņas saucieniem... par satversmes sapulci un demokrātisku republiku...» IV domē «mēs nedomājam ar savām runām pārliecināt ne valdības bendes, ne slepkavas, ne mantīgās šķiras priekšstāvjus. Kritizējot un apgaismojot katru reakcionārās valdības un melnsimtnieciskās domes soli, veicināsim to lielo radošo darbu, kurš notiek ārpus Taurijas pils sienām: šķiras apziņas noskaidrošanu un masu organizēšanu, kuras ir vienīgais spēks, kas galīgi satrieks patvaldību...»²

Dažus mēnešus pirms Prāgas konferences rakstā «Par vēlēšanu kampaņu un vēlēšanu platformu» V. I. Ļeņins izvirzīja galvenos vēlēšanu cīņas lozungus, nosaucot tos par vēlēšanu paroli sociālistiskās propagandas izvērsšanai. «Mūsu laikmetā, — kā

¹ PSKP kongresu, konferenču un CK plēnumu Rezolūcijās un lēmumos. I. d., 239. lpp.

² Партархив ЦК КПЛ, ф. 35, оп. 32, дело 9.

norāda V. I. Ļeņins, — par tādu paroli, par tādu vispārēju lozungu varētu būt tikai šādi trīs punkti: 1) republika, 2) visas muižnieku zemes konfiskācija, 3) 8 stundu darba diena.»³

Sie trīs boļševiku partijas galvenie lozungi caurstrāvo vēlēšanu sagatavošanu un norisi

Gatavojoties IV Valsts domes vēlēšanām, LSD VII konference* 1912. g. jūnija apsprieda jautājumu par III Valsts domes sociāldemokrātijas frakcijas darbību un pieņemtajā rezolūcijā, novērtējot III Valsts domes sociāldemokrātiskās frakcijas darbību, atzina, ka visa savā piecu gadu pastāvēšanas laikā pēdēja nav atkāpusies no sociāldemokrātijas principiem un pienācīgi atbalstījusi apzīnīgo proletariātu viņa cīņā par strādnieku šķiras saimniecisko un politisko stāvokli.⁴

Ja III Valsts domes sociāldemokrātu frakcijas darba novērtēšana neizsauca domstarpības, tad, apspriežot IV Valsts domes vēlēšanu platformu, izraisījās asi principiāli strīdi, kas vēlreiz pasvītvoja dziļo plaisu starp boļševikiem un meņševikiem. Pateicoties meņševiku vairākumu, LSD VII konference savā platforma izvirzīja tikai daļu no tām prasībām, kadas vēlēšanu kampaņā paredzēja aizstāvēt boļševiki: «1) demokrātisku republiku monarhistiskas valdības vietā; 2) visparīgas, vienlīdzīgas, tiešas un aizklātas vēlēšanu tiesības abu dzimumu un visu tautību pilsoņiem ka Valsts domes, ta arī visu vietējo pašvaldību iestāžu vēlēšanas; 3) neaprobežotu biedrošanās, sapulču, streiku preses un vārda brīvību.»⁵ Konferences meņševistiskais vairākums nostājās pret to, lai platformā ierakstītu tadas nozīmīgas proletariāta prasības kā 8 st. darba diena, strādnieku apdrošināšana uz valsts rēķina utt. Pēc viņu domām šīs prasības varot nobaidīt demokrātus un bez tam, ka demokrātiskas republikas prasība jau pati sevi ietverot prasību pēc 8 st. darba dienas.

Sodien meņševiks Bruno Kalniņš daudz atklātāk izteicis meņševiku pozīcijas, novērtējot LSD VII konferences leņumus. Viņš raksta, ka «konference apsprieda arī priekšā stavošas IV Valsts domes vēlēšanas un atzina, ka vēlēšanu cīņā sevišķi jāizceļ prasība pēc vispārējam vēlēšanām un neierobežotas brīvības.

³ V. I. Ļeņins, 17. sēj., 239. lpp.

* LSD VII konference piedalījās tikai 2 boļševiki, jo šīn laikā meņševikiem ar samierinātu palīdzību, kā arī pāsi izmantojot vadošo iestāžu lūcekļu kooptāciju, izdevās sagrābt savās rokās LSD vadošos centrālos organus — LSD CK un Ārzemju komiteju, kā arī centrālorgāna «Cīņa» redakciju ar dažādu mahināciju palīdzību nodrošināt konferencē meņševiku un amierluātāju vairākumu. (LKP kongresu, konferencu un CK plenuma rezolūcijas un lēmumi, I daļa, 71. lpp.).

⁴ Latvijas Komunistiskās partijas kongresu, konferencu un CK plenuma rezolūcijas un lēmumi I daļa, 73. lpp.

⁵ Turpat, 74. lpp.

Līdz ar to konference noraidīja lielnieku taktiku, kas sludināja cīņu par patvaldības gāšanu un republikas radīšanu, kā arī muižnieku zemju afsavināšanu un 8 st. darba dienu ka aktuālas vēlēšanu prasības.⁶ Delegāti-boļševiki pilnīgi precīzi norādīja, ja jau tādā mērā japickapjas demokrātiem, tad jau labāk nemaz neizvirzīt savu platformu.⁷ Neskatoties uz asiem stridiem, uzvarēja meņševiki. Ar sešām balsīm pret piecām pieņēma platformu bez proletariāta šķiriskajām prasībām.

LSD VII konferences oportunistisko lēmumu nosodīja boļševiku laikraksts «Biletens» (kas iznaca ārzemēs), uzstādot jautājumu: «...ko mums šie piemēri māca? Ka izvēlētie delegāti neskatās uz masu domām, tie rikojas pēc sava personīgā ieskata...»⁸

Pat «Cīņa», LSD centrālorgāns, kuras redakciju izdevās sagrābt meņševikiem, bija spiesta publicēt boļševiku kritiskos rakstus, kuri nosodīja LSD VII konferences liberalos, oportunistiskos lēmumus Valsts domes vēlēšanu jautājumā.

Victējās partijas organizācijas, kuras galvenokārt sastaveja no strādniekiem, uzstājas ar protestu pret oportunistisko vēlēšanu platformu.

Kritizējot meņševiku nostāju, Latvijas boļševiki norādīja, ka vēlēšanu platforma bez proletariāta šķiriskām prasībām būs kauna traips visai LSD.⁹

Viss tas arī radīja zinamas grūtības cīņā par strādnieku, darbaļaužu kandidātu ievēlēšanu domē.

* * *

1912. gada vasara izbeidzas III Valsts domes pilnvaras. Si melnsimtnieciski-kadetiskā dome bija paklausīga cara patvaldībai, tāpēc tā vareja darboties visus paredzētus piecus gadus. Pēc III Valsts domes atlaišanas tika nozīmētas IV Valsts domes vēlēšanas uz vecā vēlēšanu likuma pamata.

Lai samazinātu, cik vien iespējams, opozīciju, kura galvenā kārtā naca no pilsetam, «3. jūnija vīri ar gudru ziņu nolaupīja atsevišķu priekšstāvniecību 19 pilsētām no 26, kurām tādā priekšstāvniecība bija vēlēšanas uz pirmo un otro domi.»¹⁰ Atsevišķa priekšstāvniecība tika atstata tikai 7 lielākajām pilsetām (Pēterburgai, Maskavai, Varšavai, Lodzai, Kijevai, Odesai un Rīgai).¹¹ Tātad Rīga piederēja pie tam izredzētajām pilsētām, kura varēja sūtīt tieši uz Domi savus deputātus

⁶ Bruno Kalniņš, Latvijas Sociāldemokrātijas 50 gadi, Stokholma, 1956. g., 170. lpp.

⁷ «Социал-демократ», № 28—29, 5 (18) ноября 1912 г.

⁸ «Biletens», LSD atzemiņu grupas biroja izdevums, Nr. 2, —3, 1913. g. 9. maijā.

⁹ «Социал-демократ», № 28—29, 5 (18) ноября 1912 г.

¹⁰ «Cīņa», Nr. 125, 1913. g. 5. janv. (23. dec.).

¹¹ Калининцев. Государственная дума в России, М, 1957 г., стр. 357.

no I un II pilsētu kūrijas. Bet līdz ar to Rīgas strādnieki zaudēja tiesības izmantot strādnieku kūriju. Vienīgā iespēja Latvijas strādnieku šķirai nosūtīt savu deputātu uz IV Valsts domi bija Rīgas pilsētas II kūrija, iesaistoties pilsētas vēlēšanu sarakstos, atbilstoši vēlēšanu cenzam.

Valsts domes vēlēšanās pilsētas II kūrijā varēja piedalīties pilsētas sīkburžuāzija, inteliģence un arī strādnieki. Likums paredzēja nekustama vai kustama īpašuma cenzu, kas saistīts ar nodokļu maksāšanu valstij,¹² un tanī bija teikts, ka vēlēšanās var piedalīties arī tie, «kuri vismaz vienu gadu pilsētā tur uz sava vārda atsevišķu dzīvokli».¹³ Kā mazo dzīvokļu īrnieki un mazo Rīgas nomaļu namu īpašnieki LSD vadībā strādnieki piedalījās IV Valsts domes vēlēšanās, aizstāvot strādnieku šķiras un demokrātijas intereses. Šis ceļš, izvēlēt strādnieku-sociāldemokrātijas deputātu domē, bija daudz sarežģītāks un grūtāks nekā no strādnieku kūrijas tieši, kā tas paredzēts sešās guberņās. Pārējā Latvijas teritorijā nevarēja būt runa par Valsts domes kandidāta izvirzīšanu no strādnieku vidus. Kaut gan šis vēlēšanu likums nodrošināja reakcijas uzvaru III Valsts domē, cara patvaldība, organizējot IV Valsts domes vēlēšanas, ar dažādu cirkulāru un rīkojumu palīdzību vēl vairāk ierobežoja strādnieku šķiru un sīkburžuāzijas slāņus. Vispirms tā sekoja vēlēšanu noskaņojumam. «Iekšlietu ministrs izlaidis cirkulāru, kurā pieprasa vietējai administrācijai ziņot viņam par vēlēšanu garastāvokli.»¹⁴

Te nu izrādās, ka laikrakstu ziņojumi par vēlēšanu pasivitāti nesakrīt ar gubernātoru ziņojumiem, kurus tie sniedz 1912. g. 8. aug. iekšlietu ministrijas nodaļu priekšnieku konferencē. «Vispirms tiek konstatēts, ka ne inteliģence, ne zemnieki, ne strādnieki neizturas vienaldzīgi pret vēlēšanām, kaut gan policijas departaments ne vienreiz vien ziņojis ministrijai pretējo.»¹⁵ Darbaļaužu aktivitāte izsauca zināmas bažas. Sanāksmē izskanēja valdības linija: «nepielaist domē pārāk daudz zemnieku. Zemnieku domi vadīt nebūtu iespējams un tādu domi valdība negrib.»¹⁶ Ne mazāk bažu radīja arī strādnieku politiskā aktivitāte. Speciāls cirkulārs noteica strādnieku-vēlēšanu sapulču reglamentu:

«1) Strādnieku sapulcēs nepielaist nekādas runas, kas tieši neattiecas uz vēlēšanu procedūru.

2) Sapulcēs pie ēkām, ielās, koridoros nepielaist dažādu ziņiņu un vēlēšanu sarakstu izplatīšanu.

¹² Там же, стр. 363.

¹³ «Правда», № 85, 8 (21), авг. 1912 г.

¹⁴ «Mūsu Domas», Nr. 93, 1912. g. 15. aug.

¹⁵ Turpat.

¹⁶ Turpat.

3) Saprātīgiem strādniekiem jāieskaidro, ka par tiesībām izvēlē deputātus strādniekiem jābūt pateicīgiem valdībai un ka tie Domē nedrīkst pieļaut pastāvošās kārtības ienaidniekus.»¹⁷

Šis cirkulārs kļuva zināms sabiedrībai, un progresīvā prese izskaidroja saviem lasītājiem tā būtību. Tā laikraksts «Dzīve» rakstā «Valsts domes vēlēšanu sapulces» paskaidroja cirkulāra saturu. Vēlēšanu likums un Senāta paskaidrojums paredz, ka vēlēšanu sapulces var sasaukt, lai apspriestu jautājumus, kas tautas priekšstāvjiem jāizlemj domē, kā arī par pašiem Valsts domes kandidātiem. Bet, «ja kāds mēģināšot kustināt jautājumu par politiskās kārtības pārgrozišanu, tad tas jāpārtraucot un pēc otrreizējas piezīmes sapulce jāslēdzot.»¹⁸

Arī strādnieku avīze «Laika Atbalss» izskaidro saviem lasītājiem cirkulāra saturu, ka «strādnieku sapulcēs nedrīkst pieļaut nekādas runas, kuras neattiecas tieši uz pašu vēlēšanu procedūru, sevišķi tādas runas, kurās tiktu kritizēta un nopelta valdības un viņas ierēdņu darbība un ieteiktas valdībai naidīgas politiskas partijas.»¹⁹ Līdz ar to minētie laikraksti lika saprast, ka sapulču brīvība ir tikai vārds, bet būtībā strādniekiem liegts apspriest savus, strādnieku šķiras sasāpējušos jautājumus.

Iekšlietu ministrijas cirkulārs paplašināja arī gubernātoru tiesības, «Gubernātori varot neatļaut sapulces, ja tie atzīst, ka varot atraut strādniekus no darbiem vai atpūtas, uztraukt prātus utt.»²⁰ Citiem vārdiem—gubernātoram dotas tiesības sapulces neatļaut, jo strādniekam taču nebija iespējams piedalīties sapulcē ārpus darba vai atpūtas laika.

Tādā kārtā cara patvaldība centās ierobežot jau tā apcirpto vēlēšanu likumu. Tie bija apstākļi, kādos arī LSD vajadzēja veikt priekšvēlēšanu darbu.

Ja III Valsts domes vēlēšanu kampaņas laikā samērā plaši izpaudās boikota tendences, tad IV Valsts domes vēlēšanu kampaņā šīs tendences centās izplatīt galvenokārt dažādas latviešu anarhistu un sociālrevolucionāru grupas ārzemēs. Piem., «Rīgas anarhistu, komunistu savienība» izlaida Amerikā nodrukātu uzsaukumu «Biedri strādnieki!» ar aicinājumu boikotēt IV Valsts domes vēlēšanas. Šādas proklamācijas uz Rīgu tika nosūtītas vēstulēs privātām personām.²¹ «Latviešu Savienība», atbildot uz sociālistu-revolucionāru CK anketē uzstādīto jautājumu par dažādu grupu attieksmi pret IV Valsts domes vēlēšanām, izteicās par šīs domes boikotu.²²

17 Бадаев А., Большевики в государственной думе., М., 1954 г., стр. 23.

18 «Dzīve», Nr. 201, 1912. g. 1. sept.

19 «Laika Atbalss», Nr. 2, 1912. g. 25. augustā.

20 «Dzīve», Nr. 201, 1912. g. 1. septembrī.

21 ЦГИАМ, ф. ДП, ед. хр. 12 ч., 40 л., 1912 г., л. 1-3.

22 ЦГИАМ, ф. ДПОО, ед. хр. 69 ч., 1912 г., л. 1.

Vācu laikraksts «Rigaer Tageblatt» arī ziņoja, ka Rīgas komunisti-anarhisti izplatījuši proklamācijas ar aicinājumu boikotēt domes vēlēšanas.²³

Arī «Рижский Вестник» nevarēja paiet garām anarhistiem-komunistiem. Tajā norādīts, ka pēdējie atturas no vēlēšanu kampaņas, jo ir pārliecinājušies savā bezspēkā.²⁴

Kaut arī šis strādnieku šķīrai naidīgās grupas visiem spēkiem centās ietekmēt ar saviem uzsaukumiem un rezolūcijām Valsts domes vēlēšanu kampaņu Latvijā, nekādus panākumus tās neguva, un boikota tendences neizplatījās.

Latvijā, tāpat kā visā Krievijā, domes deputātu vēlēšanas notika pa gubernām.

Latvijā bija sekojošas vēlētajū sapulces, kas tieši vēlēja valsts domniekus, 1) Kurzemes gubernas vēletāju sapulce; 2) Vidzemes gubernas vēletāju sapulce; 3) Rīgas pirmās kūrijas vēletāju sapulce; 4) Rīgas otrās kūrijas vēletāju sapulce (Kurzemes un Vidzemes vēletāju sapulces sastādījās no iepriekš izvēlētiem balsotājiem — Kurzemē 62, Vidzemē 78).

Kurzemes gubernas balsotāju sapulce sastāvēja no 24 lielgruntniekiem, 14 pilsētniekiem no pirmās kūrijas, 11 pilsētniekiem no otrās kūrijas, 11 zemnieku pagastu priekšstāvjiem un 2 strādniekiem.

Vidzemes gubernas balsotāju sapulce sastāvēja no 43 lielgruntniekiem, 10 pilsētniekiem no pirmās kūrijas, 10 pilsētniekiem no otrās kūrijas, 12 zemnieku pagastu priekšstāvjiem un 3 strādniekiem.

Kurzemē bija jāievēl pavisam 3 valsts domnieki: viens no lielgruntnieku balsotāju skaita, viens no pilsētnieku balsotājiem un viens no pagastu balsotājiem. Balsošanu izdarīja visu kūriju balsotāji kopīgi.

Vidzemes gubernas vēletāju sapulcei bija jāievēl 4 valsts domnieki.

Rīgai bija jāievēl 2 valsts domnieki pa vienam no katras vēletāju kūrijas.²⁵

Latgales: Daugavpils, Rēzeknes un Ludzas apriņķu vēletāji piedalījās Vitebskas gubernas vēletāju sapulcēs.

IV Valsts domes vēlēšanas izsauca lielu rosmi Latvijas politiskajā dzīvē. Visādu novirzienu avīzes izskaidroja savu šķiru un partiju vēlēšanu platformas, aizstāvēja un popularizēja savus izvirzītos kandidātus. Vicgli šo darbu bija veikt valdošo šķiru partijām un viņu laikrakstiem, jo tie varēja samērā brīvi izteikt savas domas un popularizēt savus izvirzītos kandidātus.

²³ «Rigaer Tageblatt», Nr. 336 vom 9 August 1912.

²⁴ «Рижский Вестник», № 186, 13 августа 1912 г.

²⁵ «Dzīve», Nr. 156, 1912. g. 11. jūlijā.

Daudz sarežģītāks bija LSD stāvoklis, jo partija bija nelegāla, bet aizstāvēt strādnieku tiesības vajadzēja legāli.

LSD uzdevums bija sīki apsvērt un pārdomāt, kā labāk veikt uzdevumu — sasniegt LSD pārstāvja ievēlšanu IV Valsts domē.

Sākoties vēlēšanu kampaņai, LSD pielika visas pūles sociāldemokrātu programmas noskaidrošanai, strādnieku un zemnieku politiskās apziņas celšanai un darbaļaužu masu organizēšanai. LSD darba formas bija dažādas: izlaida speciālus uzsaukumus, veltītus IV Valsts domes vēlēšanām, organizēja pārrunas ar strādniekiem un vispār darbaļaužu masām rūpnīcās, organizēja sapulces. Balsotāju izvēlēšanai LSD apskatīja vēlēšanas kampaņas jautājumus sociāldemokrātu nelegālajā un arī strādnieku legālajā presē, veica individuālu aģitācijas darbu.

Lai noskaidrotu darbaļaužu masām Krievijas politisko un ekonomisko iekārtu un popularizētu sociāldemokrātu programā izvirzītos galvenos uzdevumus, LSD CK saskaņā ar masu gribu bija spiesta izlaist veselu sēriju uzsaukumu. Piem.: uzsaukums Nr. 1 «Cariskā patvaldība un demokrātiskā republika Krievijā», izlaists 1912. gada jūnija 10.000 eksemplāros. Šis uzsaukums ne tikai atmasko cara patvaldības 3. jūnija Stolipina režīmu, bet arī izklāsta strādnieku cīņas mērķus, neierobežojot tos ar buržuāziski-demokrātiskās revolūcijas uzvaru, uzskatot to tikai par proletariāta atsvabināšanas cīņas vienu posmu.

Uzsaukumā teikts: «Proletariāta šķiras centieni gan sniedzas tālu pāri demokrātiskās republikas robežām, un šis valsts iekārtas sasniegšana būs tikai **viens etaps** lielajās proletāriskās atsvabināšanas cīņās. . . . Bet mēs esam pārliecināti, ka patvaldības gāšana un demokrātiskās republikas nodibināšana . . . cīņu par sociālismu padarīs nesalīdzināmi vieglāku»,²⁶ jo līdz ar to būs iekarota 8 stundu darba diena, pilnīga un īsta **strādnieku nodrošināšana**, pilnīga tautas izglītība utt. «Krievijā revolūcija **nevarēs apstāties** tur, kur apstājās pilsoniskās revolūcijas Rietumeiropā, — tam par pamatu tas apstāklis, ka Krievijas revolūcijā proletariātam piekriņ nesalīdzināmi lielāka loma, nekā jebkurā no agrākajām revolūcijām.»²⁷

Uzsaukuma nobeigumā strādnieki, zemnieki, sīkpilsoņi tika aicināti **nodot** savas balsis par LSD, ja tie negrib ilgāk smakt zem carisma un Baltijas muižnieku jūga.²⁸

Uzsaukums Nr. 3 «Carisms un nacionālisms», kas iespiests 1912. gada augustā, skar nacionālo un tautu draudzības jautājumus. Uzsaukumā parādīta Krievija kā daudztautību valsts,

²⁶ Партахов ЦК КПЛ, ф. 35, оп. 32, д. 9.

²⁷ Turpat.

²⁸ Turpat.

kur valda vislielākā tautu apspiestība, plūst strādnieku asinis gan Ļenas zelta raktuvēs, gan citās Krievijas pilsētās. Un visu to dara, kā norādīts uzsaukumā, krievu kultūras vārdā. Bet «vai tā ir krievu tautas kultūra? Nē! Tā nav krievu tautas kultūra, kuras vārdā carisma rokas puiši, zobus trīdami, dienu no dienas rikšo pa visu Krieviju pakal katram, kas dzimis cittautiņnieku ādā. Krievu tautai, krievu strādniekam nav nekā kopēja ar carisma izvirtuļu nacionālismu. Pašas krievu tautas masas smok zem savu «tautas brāļu» smagās dūres... un apzinīgie krievu strādnieki ir gatavi sniegt ciņas biedra roku katram cittautiņniekam, kas kopā ar viņiem grib cīnīties pret carismu, pret tautu vajāšanu, par demokrātisku Krieviju.»²⁹

Te mēs redzam aicinājumu cīnīties kopā ar krievu proletariātu pret cara patvaldību, par demokrātisku Krieviju.

Uzsaukums izvirza prasības «Pašnoteikšanās tiesības visām tautām, kas dzīvo līdzšinējās Krievijas valsts robežās»³⁰ gan politiskā, gan ekonomiskā, gan kultūras laukā. Kaut arī uzsaukums neizvirzīja prasības, kuras V. I. Ļeņins formulējis kā «tautu pašnoteikšanās tiesības līdz pat atdalīšanai», tomēr šim vēlēšanu kampaņas uzsaukumam bija sava nozīme proletāriskā internacionālisma, tautu draudzības audzināšanā.

Bez minētajiem uzsaukumiem Latvijā vēlēšanu kampaņas laikā bija izplatīti arī cita satura uzsaukumi. Piem., «Mes prasām neaprobežotu biedrošanās, sapulču un streiku brīvību.»³¹

Daļa iespiesto uzsaukumu nesasniedza darbaļaudis, tie nonāca žandarmērijas rokās. 1912. g. 9. oktobrī Vidzemes guberņas žandarmērijas priekšnieks ziņoja policijas departamentam, ka Rīgas Pēterburgas priekšpilsētā jaunās policijas kazarmas sētā atrastas smiltis ieraktas latviešu valodā uzrakstītas proklamācijas: «Mēs prasām neaprobežotu biedrošanos, sapulču un streiku brīvību» (500 eks.), «Lai dzīvo vispārējās, vienlīdzīgas, tiešas un slepenas vēlēšanu tiesības (117 eks.)», «Cariskā patvaldība un demokrātiskā republika Krievijā» (47 eks.)³²

Daži no šiem uzsaukumiem saglabājušies un atrodami LKP CK partijas arhīvā.

Sprīžot pēc virsrakstiem, bija četri uzsaukumi. Tie visi skāra strādnieku šķiras un plašākas demokrātisku slāņu prasības sociāldemokrātijas partijas programmas garā, kā arī aicināja plašas darbaļaužu masas izmantot vēlēšanu kampaņu politiskās apziņas izkopšanai un savas šķiras organizācijas stiprināšanai.

²⁹ Партархив ЦК КПЛ, ф. 35, оп. 32, д. 10.

³⁰ Там же

³¹ «Мир и Домаш». Nr. 121, 1912. g. 19. oktobrī.

³² ЦГИАМ, ф. Лифл. губ. жанд. управления, ед. хр. 2190, л. 4, 6; 1912 г.

LSD kā savu kandidātu uz IV Valsts domi no Rīgas II kūrījas izvirzīja sociāldemokrātu Dr. A. Priedkalnu.³³ Dr. Priedkalns, būdams III Valsts domes loceklis, aktīvi darbojās domes sociāldemokrātu frakcijā kā strādnieku šķiras un visu darbaļaužu masu aizstāvis. A. Priedkalns aktīvi piedalījās strādnieku apdrošināšanas jautājumu apspriešanā un izteica boļševiku uzskatus. Priedkalns aktīvi piedalījās arī likumprojektu apspriešanā par vispārējās pirmmācības skolas ieviešanu 10 gadu laikā, par ticības brīvību, par žūriju apkarošanu utt. 1911. gadā viņš iesniedza interpelāciju par soda ekspedīcijas darbību Latvijā. Bez tam A. Priedkalns kā domes loceklis bieži uzstājās ar referātiem par dažādiem aktuāliem jautājumiem. Piem., par strādnieku apdrošināšanu nelaimēs un slimību gadījumos, par Valsts domes darbību, par izglītības jautājumiem, par cīņu pret alkoholu, par Baltijas bruņniecības muīžām utt.

Runājot par III Valsts domes darbību, A. Priedkalns nebaidījās pateikt, ka Krievijas pilsoņu tiesības pastāv tikai uz papīra. «To gaiši pierāda mūsu likumdevēju iestāžu darbība... Dome ir pieņēmusi 6—7 tūkstošus likumprojektu, satura ziņā tie tikai aprakstīti papīrs... Visi progresīvākie III Valsts domes likumprojekti palika guļot Valsts domes kancelejā.» Piem., likumprojekts par ticības brīvību, par vispārējās pirmmācības skolas ieviešanu 10 gadu laikā utt.³⁴ A. Priedkalna runas kļuva zināmas ne tikai tiem, kuri piedalījās sapulcēs, viņa runu atreferējumus bieži varēja sastapt tā laika strādnieku laikrakstos un vispār progresīvajā presē.

³³ Priedkalns Andrejs Jāņa d. dzimis 1873. gada 28. februārī Vidzemē, Valkas apriņķī Kalnadaukšanos kā kalpa dēls. A. Priedkalns mācījās Vecpiebalgas draudzes skolā. Pēc tam nolika Cēsis tautskolotāja eksāmenus un strādāja par skolotāju Krapē un Rīgā. Sākot ar 1898. gadu, studēja medicīnu Maskavas universitātē. Pēc studiju beigšanas 1903. gadā viņš strādā kā ārsts Madlienā, vēlāk Rīgā. 1905. gadā viņš aktīvi piedalās revolūcijā. 1907. gadā viņu izvēl no Rīgas II kūrījas par III Valsts domes locekli, un viņš aktīvi darbojas sociāldemokrātijas frakcijā. 1911.—1915. gadam A. Priedkalns strādā kā ārsts Rīgā. Kara laikā aizbrauc uz Petrogradu un strādā latviešu bēgļu organizācijā. 1916. gadā par revolūcionāro darbību tiek ieslodzīts Petrogrādas «Krestu» cietumā, kur atrodas līdz 1917. gada martam. 1917. gada aprīlī Rīgas strādnieku deputātu padome izvirzīja viņa kandidātūru par Vidzemes komiāru atcelta reakcionāra Krastkalna vietā. Pagaidu valdība bija spiesta apstiprināt Rīgas strādnieku deputātu padomes lēmumu. Sajā amatā A. Priedkalns darbojās līdz pat Oktobra revolūcijai. Pēc Oktobra revolūcijas uzvaras Latvijā Priedkalns strādā kā ārsts Valkā, pēc tam Rīgā kā bērnu slimnīcas direktors. Bērnu slimnīcā viņš strādāja līdz sava mūža galam—1923. gada 1. aprīlim. A. Priedkalns kā ievērojams speciālists pēdītais ir uzrakstījis vairākus rakstus žurnālos, avīzēs un atsevišķus darbus par cīņu pret lipīgām slimībām, alkohola lietošanu, par higiēnas jautājumiem u. c. Vienlaikus A. Priedkalns bija ievērojams sabiedrīks darbinieks un ieņēma redzamu vietu latviešu tautas atbrīvošanas kustībā.

³⁴ «Dzīve», Nr. 9, 1912. gada 12. janvārī.

Pateicoties Priedkalna aktīvai darbībai III Valsts domē un arī ārpus tās sienām, viņš kļuva populārs Latvijas darbaļaužu masās kā viņu interešu aizstāvis. Pat visnīknākie LSD un vispār strādnieku šķiras ienaidnieki no melnsimtnieku avīzes «Рижский Вестник» bija spiesti atzīt Priedkalna popularitāti strādnieku vidū. Viens šīs avīzes korespondents apraksta sarunu ar strādniekiem par vēlēšanām. «Latvieši atstāj icspaidu, ka tie ir vienprātīga saliedēta organizācija. Kaut arī viņu runas ir dažādas pēc izteiksmes un izteiktiem uzskatiem — vēlēšanu jautājumā tie nāk pie kopēja secinājuma: visiem strādniekiem jāvēl un tie vēlē «savējo». Strādnieki negrib iedziļināties s.-d. mācības būtībā, bet viņi sociāldemokrātos redz «savējos» t. i., strādniekus vai personas kas aizstāv strādnieku šķiras intereses, un tāpēc... gatavi balsot par Priedkalnu.»³⁵

Sociāldemokrāta A. Priedkalna autoritāte darbaļaužu acīs nevarēja patikt cara patvaldībai, un tā viņu vajāja dažādām paņēmieniem: aizliedza priekšlasījumus, uzlika naudas sodu,³⁶ centās novērot katru Priedkalna sperto soli, lai vajadzības gadījumā būtu gatavs materiāls par viņa pretvalstisko darbību. Piem., pārbaudīja viņam no ārzemēm sūtītās vēstules,³⁷ meklēja viņa dzīves vītu ārzemēs, lai izsekotu, ar kādiem cilvēkiem viņš satiekas.³⁸

Dr. A. Priedkalnam kā Valsts domes deputātam piederēja vārda brīvība, tomēr dažādu iemeslu dēļ viņa referātus noliedza. Piem., «Nolikto Dr. A. Priedkalna priekšlasījumu policija noliegusi... pareizticīgo krusta gājiena dēļ.»³⁹

Noliegts A. Priedkalna priekšlasījums Blūma reālskolas zālē 8. janvārī tādēļ, ka šis telpas neapmierina likuma prasījumus.⁴⁰

Cara patvaldība bija satraukta par sociāldemokrāta Priedkalna darbību, tāpēc arī viņu, cik to atļāva domes deputāta mandāta neaizskaramība, represēja.

Darbaļaužu novērtējums bija gluži pretējs. Strādnieku avīze «Laika Atbalss» norādīja, ka no Baltijas Priedkalns bija vienīgais **noteiktais demokrāts** III Valsts domē un arī vienīgais, kas aizstāvēja tur plašākas Baltijas iedzīvotāju daļas intereses.⁴¹ Tāpēc arī IV Valsts domes vēlēšanās Dr. Priedkalns bija kandidatūra, kuru vienbalsīgi izvirzīja LSD un atbalstīja darbaļaužu masas.

Legālais strādnieku laikraksts «Правда» augsti novērtēja LSD nopelnus savas partijas kandidāta izvirzīšanā uz IV Valsts

35 «Рижский Вестник», № 184. 10. августа 1912 г.

36 «Laika Atbalss», Nr. 19. 1910. g. 25. janvārī.

37 ЦГИАМ, ф. ДПОО, 23 ч., 1 л. Б, 1910 г., л. 1. 2.

38 Турпат.

39 «Dzīve», Nr. 2, 1911. g. 8. janvārī.

40 «Dzīve», Nr. 3, 1911. g. 11. janvārī.

41 «Laika Atbalss», Nr. 4, 1912. g. 15. septembrī.

domi. «Vēlēšanas vairs nav tālu. Tūkstoši un tūkstoši demokrātisko vēlēšanu, dzīvokļu īrnieki-strādnieki, pārdevēji, sīkie ierēdņi, pensionāri utt. piedalās piecu lielo pilsētu — Pēterburgas, Maskavas, Odesas, Rīgas un Kijevas par II kūrijas līniju vēlēšanās. Līdz šim visas tās pilsētas, kas sūta no 2.-ās kūrijas 8 deputātus uz Valsts domi, tikai no Rīgas deva vienu s.-d., visas pārējās — liberāļus, kadetus.

Rīgas piemērs rada, ka uzvarēt var un visiem apzinīgiem strādniekiem, visiem īstiem demokrātiem jāķeras pie visenerģiskākā darba.»⁴²

Tomēr, pastāvot cara patvaldības likumiem, tas bija daudz par maz — vajadzēja, lai vēlēšanu skaits absolūtā vairākumā balsotu par Dr. Priedkalnu.

Periodiska prese un arhīvu materiāli liecina, ka arī šis likuma paredzētās tiesības tika ierobežotas — noviecināja un bieži nemaz neizsniedza vēlēšanu apliecības. Agrāk, kā to redzam no avīzes «Dzīve», policija sastādīja arī mazo dzīvokļu īrētāju sarakstus un izsniedza tiem apliecības. IV Valsts domes vēlēšanās policija prasīja, lai īrnieks nāk kopā ar nama īpašnieku vai atnes notāra apstiprinātas zīmes no majsaimnieka m.⁴³ Dabīgi, ka šāda rīcība radīja pasivitāti apliecību iegūšanā un daudzi neizmantoja savas tiesības. Reakcionāra «Rīgas Avīze» atsedz šādu policijas rīcību, noradot, ka tā nav ieinteresēta izsniegt apliecības mazo dzīvokļu īrniekiem, jo tie galvenokārt ir kreisie, un tādēļ strādāt lieku darbu un uzņemties «klapatas» nav vērts.⁴⁴

LSD aicināja strādniekus izteikt protestus, kas piespiedu administrācijas iestādes un policiju savlaicīgi izsniegt vēlēšanu apliecības. Cīņa pieņēma kolektīvas protesta formas: sapulces, viendienas streiki. Laikraksts «Dzīve» ziņo, ka... 28. jūlijā Baltijas Vagonu fabrika, pāri par 1000 strādnieku pēc darba beigšanas, notureja sapulci, kurā pārrunāja administrācijas rīcību attiecībā pret mazo īrnieku-vēlēšanu tiesību nodrošināšanu. Sapulce pieņēma protesta rezolūciju.»⁴⁵ Vairākās rūpnīcās notika arī protesta streiki pret nelikumībām vēlēšanu apliecību izsniegšanā mazo dzīvokļu īrniekiem, pret šķēršļiem, lai uzņemtu strādniekus vēlēšanu sarakstos. Protesta streiku pilnis sākās 1912. g. jūlija beigās. Streikoja Mausera nažu fabrikas, Otto Erbes instrumentu darbnīcas.⁴⁶ «Salamandra» metalapstrādeša-

⁴² «Правда», № 55, 3 июля 1912 г.

⁴³ «Dzīve», Nr. 171, 1912. g. 3 augustā.

⁴⁴ «Rīgas Avīze», Nr. 152, 1912. g. 2. jūlijā.

⁴⁵ «Dzīve», Nr. 176, 1912. g. 3. augustā.

⁴⁶ «Невская Звезда», № 19, 29 июля 1912 г.

nas rūpnīcas,⁴⁷ Rīgas drāšu fabrikas, Eikerta Lentas fabrikas,⁴⁸ Riharda Poles čugun-lietuves strādnieki⁴⁹ utt.

Vidzemes gubernātors nevarēja mierīgi noraudzīties uz šo streiku kustību un ziņoja policijas departamentam, ka Rīgas LSD komiteja izmanto vēlēšanu kampaņu, lai ar vienas dienas streika palīdzību, motivējot ar prasību, lai policija ātrāk izsniedz vēlēšanu apliecības, sprauž plašāku mērķi — attīstīt strādnieku masās politisko uzskatu solidaritāti un celt disciplīnu.⁵⁰ Jāatzīst, ka gubernātors pareizi izpratis streiku kustības audzinošo nozīmi. Lai novērstu streikus, Rīgā izdarītas masveida pratināšanas un aresti, apvainojot arestētos strādniekus par musinātājiem.⁵¹ Tomēr represijas nelīdzēja, un cīņa turpinājās.

Protesta sapulces un streiki aktivizēja un organizēja arī pašus mazo dzīvokļu īrniekus. Kadetu laikraksts «Речь» norāda, ka, «salīdzinot ar citām lielpilsetām, jādod gods Rīgas mazo dzīvokļu īrnieku apzinībai... jau pirmā sarakstā ievests pavisam 2320, bez tam nāks laba tiesa vēl papildu sarakstos, kamēr Pēterburgā to ir pavisam tikai 420.»⁵² Kaut arī Rīgā mazo dzīvokļu īrnieki parādīja aktivitāti, tomēr lielākā vēletāju masa neiesaistījās vēlēšanu kampaņā gan apziņas trūkuma dēļ, gan ierobežojumu dēļ.

Ja latviešu strādnieku un progresīvie laikraksti kā «Laika Atbalss», «Dzīve», «Jaunā Dienas Lapa» u. c. bieži runāja par mazo dzīvokļu īrnieku pasivitāti, aicināja tos aktivizēties, piedalīties vēlēšanās, nodot savas balsis sociāldemokratu kandidātam Priedkalnam, tad tāda avīze kā «Rigaer Tageblatt» apgalvoja, ka mazo dzīvokļu īrnieki ir aktīvi, sevišķi Streinbušā, un balsos par tagadējo deputātu A. Priedkalnu.⁵³ Arī «Речь» pārliecināta, ka vairums mazo īrnieku ir kreisie un vēlēs Dr. Priedkalnu.⁵⁴

Tieši tāpēc arī buržuāzijai un muižniekiem nepatika šī darbaļaužu masu aktivizēšanās, jo viņi varēja nodot savas balsis par LSD kandidātu — Priedkalnu.

Kuriozs gadījums ar vēlēšanu tiesību nepiešķiršanu notika Rīgas nomalē Bierīnos. Tur dzīvoja daudz strādnieku ģimeņu — Bierīņu muižas rentnieki. Uz rentētiem zemes gabaliem bija uzceltas dzīvojamās mājiņas ar vairākiem vienistabu dzīvokļiem. Jelgavas priekšpilsētas 2. iecirkņa prištavs atteicās viņiem izdot dzīvokļu īrnieka apliecības. Viņi iesniedza sūdzību Guber-

47 «Невская Звезда», № 20, 5 августа 1912 г.

48 «Невская Звезда», № 21, 12 августа 1912 г.

49 LPSR CVA, 104 l., 1. apr., 207 arh. num., 74. l.

50 ЦГИАМ, ф. ДПОО, ед. хр. 23 ч. 40. 1912 г. л. 34.

51 «Правда», № 85. 8 (21), августа 1912 г.

52 «Jaunā Dienas Lapa», Nr. 214, 1912. g. 14. septembrī.

53 «Rigaer Tageblatt», Nr. 417. vom 14 (27) September 1912.

54 «Jaunā Dienas Lapa», Nr. 214, 1912. g. 14. septembrī.

ņas administrācijai, kura atzina pristava rīcību par pareizu, jo sūdzētāji neesot uzskatāmi par irniekiem paši savos namos. «Tā nu iznāk, ka vairāk kā tūkstoti rentniekus-mājsaimniekus neievēlētāju sarakstos, kamēr personas, kas irē pie viņiem dzīvokļus, ievēd sarakstos bez kaut kādiem kavēkļiem.»⁵⁵

Bierīņnieki nesamierinājas un pārsūdzēja augstākās administratīvās instancēs, nonākot līdz pat senatam. Bierīņnieku sūdzību par nelikumīgu balsstiesību atņemšanu parakstīja 141 cilvēks.⁵⁶ Kaut arī Senāts atzina, ka guberņas vēlēšanu komisija nav rīkojusies saskaņā ar vēlēšanu likuma 56. pantu, vēlēšanas jau bija notikušas un ap 2000 cilvēku (Bierīņos, Kundziņsalā u. c.) pie vēlēšanām netika pielaisti.⁵⁷ Viss tas tika darīts tāpēc, lai sociāldemokrātu kandidāts A. Priedkalns saņemtu mazāk balsu.

Līdzīgi šķēršļi un ierobežojumi, kādi bija sastopami Rīgā, pie pilnvarnieku ievēlēšanas no strādnieku un zemnieku kūrījām bija sastopami arī pārējā Latvijas teritorijā.

IV Valsts domes vēlēšanas Vidzemē noritēja samērā mierīgi, kaut arī politiskā dzīvē izsauca zināmu rosmi.

«No Vidzemes fabrikām (Rīgu izņemot) par pilnvarniekiem ievēlēti 33 strādnieki . . ., kuriem 25. sept. jāierodas Rīgā un no sava vidus jāizvēl 3 balsotāji, kuri piedalīsies Vidzemes guberņas balsotāju sapulcē pie IV Valsts domes domnieku izveles no Vidzemes.»⁵⁸

Vai šie trīs strādnieku kūrijas balsotāji varēja mainīt vēlēšanu gaitu Vidzemes guberņā? Protams, ka nē.

Kad pilnvarnieki un balsotāji no visām kūrījām bija izvēlēti, 1912. gada 25. oktobrī Rīgā, Mazajā Ģildē⁵⁹ sanāca visi 78 Vidzemes guberņas balsotāji, kas galvenokārt reprezentēja lielgruntniekus, daļēji pilsētu un lauku buržuāziju un zemniekus. Strādnieku pārstāvji bija tikai trīs: Mežaks no Bolderājas, Baltiņš no Cēsīm, Veibers no Tērbatas.

Pēc nacionālā sastāva Vidzemes balsotāju pārsvaru dod vācieši: 43 lielgruntnieki-muižnieki un 6 buržuāzijas parstāvji. No 14 latviešu tautības balsotājiem: 7 zemnieku kūrijas, 5 pilsetu, 2 strādnieku; no 14 igauņiem — 1 strādnieks; krievu tautības balsotājs — 1, pēc aroda mirtiesnesis no Vilandes.⁶⁰ Šie dati liecina, ka absolūtais balsu vairākums pieder vācu muižniecībai. Tāpēc arī nav jābrīnās, ka par domniekiem izvēlēja: no visas Vidzemes guberņas baronu Meiendorfu Aleksandru, bijušo III

55 «Jaunā Dienas Lapa», Nr. 210, 1912. g. 10. septembrī.

56 «Jaunā Dienas Lapa», Nr. 277, 1912. g. 28. novembrī.

57 «Jaunā Dienas Lapa», Nr. 277, 1912. g. 28. septembrī.

58 «Jaunā Dienas Lapa», Nr. 221, 1912. g. 22. novembrī.

59 «Cēsu ziņas», Nr. 42, 1912. g. 17. oktobrī.

60 «Latviešu Avīzes», Nr. 122, 1912. g. 23. oktobrī.

Valsts domes deputātu (ar 51 balsi pret 26 balsīm); no lielgruntnieku kūrijas baronu Volfu Nikolaju (ar 50 balsīm pret 26 balsīm); no pilsētu kūrijas baronu Engelhartu Otto, Vīlandes (Фелип) pilsētas galvu (ar 49 balsīm pret 27 balsīm); no zemnieku kūrijas Ramotu Juhanu, Jurjevas apriņķa agronomu, Sahkapu māju īpašnieku (ar 40 balsīm pret 30 balsīm).⁶¹

Balsošanas rezultāti rāda, ka strādnieku (3 vēlētaji), zemnieku (12 vēletāji) un II pilsētas kūrijas (10 vēlētaji) ir balsējuši pret baronu kandidātiem, bet savukārt lielgruntnieki — pret Ramotu. Neskatoties uz šādu balsu šķelšanos, šajā pēdējā vēlēšanu instance tam nebija nozīmes.

Tātad, izņemot Ramotu Juhanu, IV Valsts domē Vidzemes iedzīvotāju intereses (izņemot Rīgu) bija lemts «aizstāvēt» latviešu un igauņu tautas visniknakiem ienaidniekiem — vacu baroniem.

IV Valsts domes vēlēšanas arī Kurzemes politiskajā dzīvē izsauca zinamu rosmi. Kā jau minēts, Kurzemes balstiesīgajiem bija jāizvēl 62 balsotāji, kas savukārt izvēlēja 3 domniekus. Balsošanu vidū bija tikai 2 strādnieki no Liepājas: Andruško no «Pento» fabrikas un Jaunzems no «Anilina».⁶²

Šie 2 vēletāji pārstāvēja gan lielo, gan mazo rūpniecību strādniekus — vīriešus, kā tas redzams pēc Kurzemes gubernatora sastādītā saraksta. Kopējais strādnieku-vīriešu skaits, kuriem bija tiesības izvēlēt pilnvarniekus, sastādīja 6198, pie kam Bekker un Ko rupnica ar 1232 strādniekiem-vīriešiem deva pilnvaroto tāpat kā Sokolādes fabrika, kurā strādāja tikai 66 vīrieši.⁶³

Kaut gan to fabriku saraksti, kuru strādniekiem bija tiesības piedalīties domes vēlēšanās, bija izsludināti 1912. g. jūlijā, tomēr atsevišķu fabriku administrācija nesteidzās ar pilnvarnieku vēlēšanām.⁶⁴ LSD nelegālās organizācijas, legālās biedrības, strādnieku un progresīvie laikraksti mudināja strādniekus, mazo dzīvokļu īrniekus un zemniekus aktivizēties un izmantot zemnieku un pilsētnieku kūrijas, lai apspriestu savus jautājumus un izvirzītās kandidātūras. Tomēr bija redzama arī strādnieku pasivitāte, kas izskaidrojama ar 3. jūnija režīma apstākļiem, vēlēšanu likumu, kas izslēdza strādnieku pārstāvja ievēšanu Domē.

Ja Vidzemē lielgruntnieku-muižnieku balsotāju skaits bija absolūtā pārsvarā (43 no 78) un nekāda savstarpēja cīņa nevarēja samazināt vacu baronu parstavju skaita izvēlēšanu domē, tad stāvoklis Kurzēmē bija citāds. No 62 balsotājiem muižnieki-lielgruntnieki bija tikai 24, tātad mazākums, un Domē neapstrī-

⁶¹ «Рижский Вестник», № 247, от 25 октября 1912 г.
«Dzīvošanas Vēstnesis», Nr. 249, 1912. g. 26. oktobrī.

⁶² «Mūsu Domas», Nr. 111, 1912. g. 26. sept.

⁶³ ЦГАВМФ, ф. 928, расп. отд. д. 56, л. 10, 11 1912 г.

⁶⁴ «Dzīve», Nr. 174, 1912. g. 1. augustā.

dēta vieta tiem pienācās tikai pa lielgruntnieku kūrijas līniju. Pārējie balsotāji pēc nodarbošanās sadalījās šādi: 11 mazgruntnieki, 8 tirgotāji, 3 ārsti, 3 skolotāji, 3 komunālo iestāžu ierēdņi, 2 advokāti, 2 strādnieki, 1 zobārsts, 1 brūveris, 1 privātheadvokāts, 1 provizors, 1 zemnieku virstiesnesis, 1 pulkvedis.⁶⁵ Tie bija pilsētu un lauku zemnieku balsotāji. Balsotāju sastāvs pēc tautībām: muižnieku kūrijā — 24 vācieši; pilsētnieku — 11 latvieši, 10 ebreji, 3 vācieši, 1 krievs; zemnieku — 11 latvieši; strādnieku — 2 latvieši.⁶⁶ Ļoti aktīvi apsprieda pilsētu izvirzītos kandidātus uz domi, bet šiem strīdiem un izteiktām dažādām domām nebija šķiru pretrunu raksturs, jo te gāja runa par vienas šķiras — buržuāzijas kandidātiem un pretrunas izraisījās starp dažādiem buržuāzijas nogrupējumiem. Tas izpaudās gan nacionālos nogrupējumos: latviešu, ebreju, vācu, krievu, gan organizējot kompromisus par atsevišķiem kandidātiem.

«Jaunā Dienas Lapa» par domes vēlēšanām Liepājā raksta, ka «latviešu vēletāji vienojušies, ka no Kurzemes jāsūta latvietis... Māmuļnieki — par latvieti, bet ne kreisāku par kadētu⁶⁷. Bet demokrātiskie latvieši ir par to, ka jāsūta gan latvietis, bet tam jābūt noteiktam demokrātam, plašāku aprindu aizstāvim.⁶⁸ Māmuļnieki, lai gūtu uzvaru, izsaka domas, ka vēlama savienība ar ebrejiem, jo citādi kandidāts var nesaņemt balsu vairākumu.⁶⁹ Krievu vēletāji (nacionālisti) Liepājas II kūrijā izvirzīja Smirnovu — ģimnazijas direktoru un ierēdņi Prilucku, kuri nostājušies oktobristu un nacionālistu pozīcijās.⁷⁰ Tomēr ne visi izvirzītie nonaca līdz domes locekļu vēlēšanas sapulcei.

Starpt latviešu un vācu buržuāziju asa cīņa noritēja arī Ventspilī.⁷¹ Samērā aktīvi te uzstājās arī strādnieki un demokrātiskie pilsētas vēletāji.⁷²

«Jelgavā, otrā lielā Kurzemes pilsētā», kā to norāda «Laika Balss», «latviešu māmuļnieki rikojās pilnīgi netraucēti... neaprobežoti saimniekoja.» Tālāk laikraksts norāda, ka «Visi Jelgavas latviešu laikraksti vienprātīgi un jūsmīgi aizstāvēja māmuļnieku kandidātu, bezprakses advokātu Feldmani.»⁷³

«Par daudz maz nopietnu strādnieku un demokrātijas cīņu pret reakciju», kā to atzīmēja «Laika Atbalss», «varēja būt runa vienīgi Liepājā un Ventspilī»⁷⁴

65 «Dzīve», Nr. 240, 1912. g. 17. oktobrī.

66 «Dzīve», Nr. 232, 1912. g. 8. oktobrī.

67 «Jaunā Dienas Lapa» Nr. 211, 1912. g. 11. septembrī.

68 Turpat.

69 «Dzīve», Nr. 235, 1912. g. 29. septembrī.

70 «Dzīve», Nr. 225, 1912. g. 29. septembrī.

71 «Dzimitenes Vēstnesis», Nr. 228, 1912. g. 1. oktobrī.

72 «Laika Atbalss», Nr. 13, 1912. g. 3. novembrī.

73 Turpat.

74 Turpat.

Rezūmējot IV Valsts domes vēlēšanu kampaņu Kurzē, jānorāda, ka te piedalījās galvenokārt 4 krasi norobežotas grupas: 1) konservatīvie vācieši, kuru starpā bija novērojami divi novirzieni: a) konservatīvā, bieži pat reakcionārā muižniecība un Jelgavas vācu mietpilsoņi, kuri pilnīgi pieslējās muižniecībai un b) Liepājas vācu buržuāzija, kura sevi sauca par liberālu.⁷⁵ 2) Ebrēju vēletāji — buržuāzijas un sīkburžuāzijas pārstāvji — pieslējās kadetiem. 3) «Māmuļnieki» — Latvijas nacionālistiskā pilsētu un lauku buržuāzija, «Dzimtenes Vēstneša» un «Rīgas Avīzes» vīri. «Izņemot Liepāju un Ventspili, māmuļnieku grupa rīkās pilnīgi netraucēti.»⁷⁶ 4) «Strādnieku un demokrātiskā pilsonība patstāvīgi piedalījās vēlēšanās tikai Liepājā un Ventspilī.»⁷⁷

Vāciešu un māmuļnieku vēlēšanu cenzus nodrošināja pats vēlēšanu likums. Tāpēc arī, neskatoties uz redzamām domstarpībām, Kurzemes balsotāju sapulcē, kas notika 1912. gada 25. oktobrī Jelgavā, Miertiesneša sapulces namā, Palejas ielā 24⁷⁸ «pie otrreizējas balsošanas baronu Fölkersamu ievēlēja ar 26 pret 35 balsīm, kā vienīgo kandidātu no muižnieku-lielgruntnieku kūrijas.»⁷⁹

Zemnieku kūrijā ar zīmītēm tika uzstādīti vairāki kandidāti: Goldmanis (22 zīmītes), Brikmanis (1 zīm.), Lielauss (2 zīm.). Pie pirmās balsošanas par Goldmani Jāni balsoja 25 pret 37, un līdz ar to viņš netika ievēlēts. Pie otrreizējas kandidātu uzstādīšanas Goldmanis saņēma 23 zīmītes, Lielauss — 18, Brikmanis — 2 zīmītes. Pēdējais atkrita, jo, lai varētu izvirzīt par domes kandidātu, vajadzīgas 3 balsis. Lielauss atteicās un līdz ar to Goldmanis Jānis tika ievēlēts kā vienīgais kandidāts ar 25 balsīm pret 37.⁸⁰

Pilsētu kūrijā bija vissarežģītākais stāvoklis un notika asa cīņa starp «māmuļniekiem» (kand. Feldmanis), ebrēju grupējumu (kand. Hurevičs), vāciešu grupējumu (kand. Harfs). Pie kandidātu uzstādīšanas Feldmanis saņēma 22 zīmītes, Harfs — 22, Hurevičs — 14, Andruško — 2 un Krauze — 1. Līdz ar to pie balsošanas tika pielaistas pirmās trīs kandidatūras. Balsošanas rezultāti: Feldmanis — 23 par, 39 pret; Harfs — 26 par, 35 pret; Hurevičs — 37 par, 24 pret. Rezultātā par IV Valsts domes lo-

⁷⁵ Turpat.

⁷⁶ «Laika Atbalss», Nr. 13, 1912. g. 3. novembrī.

⁷⁷ Turpat.

⁷⁸ «Mūsu Domas», Nr. 119, 1912. g. 15. oktobrī.

⁷⁹ «Dzīve», Nr. 248, 1912, g. 26. okt., «Mūsu Domas», Nr. 124, 1912. g. 26. oktobrī.

⁸⁰ Turpat.

cekli no Kurzemes pilsētu kūrijas ievēlēja Hureviču. Par viņa kandidatūru balsoja ēbreji un arī daļa vāciešu.⁸¹

Vēlēšanu kampaņa Vidzemes un Kurzemes guberņā noritēja samērā mierīgi, bez sevišķiem starpgadījumiem, izņemot Kurzemes pilsētu kūriju, kur neparedzēti tika ievēlēts Hurevičs.⁸² Galvenā cīņas līnija šē bija pēc iespējas nepieļaut vēlēšanās pat likumā paredzētos strādniekus un citus demokrātiski noskaņotus slāņus. Tas arī izdevās.

Turpretī Rīgas pilsētas I un II kūrijas vēlēšanu kampaņa jau no paša sākuma noritēja asā šķīru un partiju cīņā — no vienas puses ekspluatatoru šķīra: vācu muizniecība un visu tautību buržuāzija, no otras puses strādnieku šķīra LSD vadībā.

Asa cīņa par saviem kandidātiem notika arī ekspluatatoru šķīras partiju vidū. Pašapzinīgi un pašpārliecināti uzstājās vēlēšanu kampaņā Baltijas konstitūcijas partija — vācu partija. Šīs partijas seju kritizēja gan latviešu, gan krievu liberāļi: «Tiklīdz ko tuvojas Valsts domes vēlēšanas vācu «liberāļi» iet kopīgi ar konservatīvām un pat reakcionārām aprindām.»⁸³ Vācieši sašķēlušies divās nometnēs uz papīra. «Kad lieta skar kopējās cilts un ticības intereses», konservatori un kreisie nekavējoši apvienojas.⁸⁴ «Рижский Вестн.» secina, ka «Vāciešiem vai nu pavisam nav partijas, tādā nozīmē, kā to parasti lieto, vai ir viena vācu partija.»⁸⁵ Tiešām IV Valsts domes vēlēšanās šī «apvienotā» vācu partija izvirzīja par savu kandidātu Rīgas pilsētas I kūrijā Eduardu Sticinski⁸⁶ un bija pārliecināta, ka tas tiks ievēlēts bez jebkādam grūtībām, jo visi vācieši, neskatoties uz partiju piederību, balsos par viņu.

Baltijas Konstitūcijas partija savā vēlēšanu platformā izvirzīja Oktobristu partijas prasības. Kā paraugu Valsts Domes darbībai viņi uzskatīja barona Meindorfa nostāju III Valsts domē — stāvēt stingrās oktobristu pozīcijās.⁸⁷ To pašu domu par Baltijas konstitūcijas partijas platformu izteic arī «Rīgas Avīze», norādot, ka tā cīnīsies par Oktobra manifestā uzraudītām brīvībām, par šīs partijas pārsvara nodibināšanu domē jeb «parlamentārisko valdīšanu».⁸⁸ V. I. Ļeņins, analizēdams Krievijas politiskās partijas, norāda, ka «tipisks oktobrists ir nevis buržuāziskais in-

⁸¹ «Dzīve», Nr. 248, 1912. g. 26. oktobrī. «Mūsu Domas», Nr. 124, 1912. gada 26. oktobrī (Hureviču sauc par Gureviču).

⁸² «Mūsu Domas», Nr. 124, 1912. g. 26. oktobrī (citi laikraksti Hureviču sauc gan par Hurviču gan Gureviču).

⁸³ «Dzīmtenes Vēstnesis», Nr. 237, 1912. g. 11. oktobrī.

⁸⁴ «Рижский Вестник», № 182, 8 авг. 1912 г.

⁸⁵ Там же, № 174, 28 июля 1912 г.

⁸⁶ «Rigaer Tageblatt», Nr. 441, 12 Okt. 1912.

⁸⁷ «Rigaer Tageblatt», Nr. 432, 2 Okt. 1912.

⁸⁸ «Rīgas Avīze», Nr. 211, 1912. g. 11. septembrī.

telligents, bet gan lielburžujs. Viņš ir nevis buržuāziskās sabiedrības ideologs, bet gan tās tiešais saimnieks. Visticšākajā veidā ieinteresēts kapitālistiskajā ekspluatācijā... Tas ir buržuju veikalnieks. Viņš arī cenšas, tāpat kā kadets, pēc izlīguma ar monarhiju.»⁸⁹ «Melnsimtnieki ir drošs oktobristu sabiedrotais.»⁹⁰

V. I. Ļeņina raksturojums attiecas arī uz Baltijas konstitūcijas partiju, kas mīlēja parunāt par «brīvību», bet darīja visu, lai pastiprinātu darbaļaužu ekspluatāciju un pildītu savas kabatas.

Ja vācieši par pamatu vēlēšanās izvirzīja savas tautības principu, kas pamatos bija ekspluatatoru šķira (vācu baroni un pilsetu buržuāzija), tad latviešu, krievu un igauņu balsotāji sadalījās naidīgas nometnes.⁹¹

Strādnieki un daļa sīkburžuāzijas, neskatoties uz viņu tautību, aizstāvēja LSD kandidātu A. Priedkalnu. Turpretim latviešu, krievu, igauņu, ebreju buržuāzija meklēja sev sabiedrotos uz kompromisa pamata. Tā reakcionārās nacionālistiskās latviešu buržuāzijas pārstāvji: Fr. Grosvalds, A. Krastkalns un Fr. Veinbergs — Rīgas Latviešu Biedrības ilggadējie vadītāji I kūrijā aizstāvēja vācu kandidātu namīpašnieku Eduardu Sticinski. Šī māmuļnieku grupa un viņu laikraksts «Rīgas Avīze» kā savu kandidātu Rīgas II kūrijā izvirzīja melnsimtnieku prāvestu Kārli Irbi.⁹² «Rīgas Avīze» plaši izklāsta arī savu vēlēšanu platformu: visas latviešu tautas apvienošana, neskatoties uz šķiras piederību, lai paceltu to ekonomiskā, sociālā un politiskā ziņā. «Nacionālā interese viņam jātur augstāk par dažādām politiskām prasībām.» Laikraksts secina — tādēļ latviešu kandidāts nevar saistīties ne ar vienu politisku partiju.⁹³ Pretstatā šai pilsoniskai tautiskai kustībai tā nostāda sociāldemokratisko — strādnieku šķiras partiju, kura esot neatūtika, internacionāla un nosodama kā latviešu apvienošanās skaldītāja.⁹⁴ Tā, lūk, māmuļnieki savā laikrakstā nostāda sevi kā stāvošus ārpus politiskām partijām un šķirām. Būtībā tie atbalsta Baltijas konstitūcijas partiju, kuras novirziens ir oktobristiski-melnsimtniecisks. Māmuļnieku kandidāts K. Irbe nekautrējās pateikt Baltijas Konstitūcijas partijai savu «programmu». Viņš nostājās pret kadetu agrārreformu (zemes atpirkšanu no muižniekiem spaidu ceļā un pārdošanu zemniekiem), tā arī pret vispārējam vēlēšanu tiesībām.⁹⁵ Šo «programmu» vācu muižniecība un buržuāzija varēja tikai apsviekt, jo tā neskāra privātīpašuma tiesības un vispār vācu privilēģijas.

⁸⁹ V. I. Ļeņins. Raksti. 11. sēj., 189.—190. lpp.

⁹⁰ V. I. Ļeņins. Raksti. 13. sēj., 101. lpp.

⁹¹ «Рижский Вестник», № 174, 28 июля 1912 г.

⁹² «Jaunā Dienas Lapa», Nr. 229, 1912. g. 2. oktobrī.

⁹³ «Rīgas Avīze», Nr. 168, 1912. g. 23. jūlijā.

⁹⁴ «Rīgas Avīze», Nr. 168, 1912. g. 23. jūlijā.

⁹⁵ «Jaunā Dienas Lapa», Nr. 204, 1912. g. 3. septembrī.

Māmuļnieku grupa noorganizēja latviešu vēlēšanu komiteju ar Fr. Veinbergu priekšgalā.⁹⁶ «Latviešu vēlēšanu komiteja» nostājās neatkarīgi no visām politiskām partijām, kā to raksta «Rīgas Avīze» uz latviešu nacionāla pamata. Vēlēšanu komiteja veicinās visu latviešu tautisko lietu.⁹⁷ No šķiriskā viedokļa komitejas sastāvs runāja pats par sevi. Tur iegāja Latviešu pilsētas domnieki, Rīgas namu īpašnieku biedrības pārstāvji, Latvijas kredītbiedrības un krājaizdevu biedrību reprezentanti utt. Lūk, šī latviešu nacionālā buržuāzija centās runāt visas latviešu tautas vārdā, bet aizstāvēja savas šķiras intereses. Jau septembrī avīzēs parādījās ziņas, ka Baltijas Konstitūcijas partija (proti, vācu) galīgi izlēmusi jautājumu noslēgt kompromisu ar Veinbergu, latviešu nacionālistu, un atbalstīt viņa kandidātu K. Irbi.⁹⁸ Nepilnu mēnesi vēlāk laikraksti jau ziņoja, par kompromisa noslēgšanu. Tā «Dzimtenes Vēstnesis» raksta: Vācu «partija noslēgusi ar latviešu vēlēšanu komiteju vēlēšanu kompromisu ar šādu saturu: Baltijas konstitūcijas partija uzstāda tikai I kūrījā kandidātu E. Sticinski . . ., latviešu vēlēšanu komiteja II kūrījā . . . Irbi. Latviešu vēlēšanu komiteja uzņemas par pienākumu saviem piekritējiem Rīgas I kūrījā darīt par pienākumu . . . balsot par Baltijas Konstitūcijas partijas kandidātu un . . . ar vislabākiem spēkiem pabalstīt un veicināt. Līdzīgu pienākumu uzņemās Baltijas Konstitūcijas partija attiecībā uz . . . Irbi.»⁹⁹ No sacītā redzams, ka reakcijas spēki apvienojās, lai nodrošinātu Domē vietas saviem pārstāvjiem. Tomēr tie nebija visu apsvēruši, pārvērtējot savus spēkus, un nepievērsa uzmanību tām balsīm, ko varēja dot krievu reakcijas aizstāvji. «Рижский Вестник» raksta: «agrāk, kad Rīgai deva vienu deputāta vietu, notika nīkna cīņa starp vāciešiem un latviešiem. Vieniem un otriem bija vajadzīgs krievu vēlēšanu atbalsts. Tagad, kad vācieši Pirmo kūrīju uzskata par savu, tiem neatņemamu, bet latvieši — otru, krievu atbalsts netiek uzskatīts par svarīgu, vai pareizāk krievu vēlēšanu balsīm netiek piešķirta nekāda nopietna nozīme.»¹⁰⁰ Vēlēšanu rezultāti parādīja, ka vācu un latviešu reakcionāri bija pārrēķinājušies, un viņu kandidāti netika izvēlēti. Krievu nacionālisti, kas grupējās ap biedrību «Русская Бесѣда», arī izvirzīja savu kandidātu atvaļināto ģenerāli Berteli.¹⁰¹ Ģenerāļa Bertela vēlēšanu platforma — pareizticīgās garīdzniecības programma — neaprobežota monarhija un pareizticīgās baznīcas kundzība pār tautu.¹⁰² Šī melnsimnīeciskā grupa, redzējama, ka viņu kandidāts neiegūs

⁹⁶ «Latviešu Avīze», Nr. 115, 1912. g. 4. oktobrī.

⁹⁷ «Rīgas Avīze», Nr. 218, 1912. g. 19. septembrī.

⁹⁸ «Рижский Вестник», № 216, 19 сент. 1912 г.

⁹⁹ «Dzimtenes Vēstnesis», Nr. 238, 1912. g. 12. oktobrī.

¹⁰⁰ «Рижский Вестник», № 156, 7 июля 1912 г.

¹⁰¹ «Rīgas Avīze», Nr. 213, 1912. g. 13. septembrī.

¹⁰² «Dzimtenes Vēstnesis», Nr. 231, 1912. g. 4. oktobrī.

balsu vairākumu, ierosināja jautājumu, lai tiem atļauj organizēt krievu kūrīju. Valdība nedeva piekrišanu, motivējot, ka arī krievu kūrīja nedos uzvaru nacionālistiem, bet gan kadeti, kas nebija tai vēlams.¹⁰³

Citādi rikojas liberāļi. Viņi darija visu iespējamo, lai savāktu vairāk balsu par saviem kandidātiem. «Рижский Вестник», «vadoties no baumām ziņo, ka latviešu kadeti jau noslēguši līgumu un gatavi bloķēties ar krievu-ebreju un poļu-lietuviešu grupām, kā arī apsolas balsot par krievu kadetu kandidātu Mansirevu, bet kā atbildi par pakalpojumu (balsu nodošana par Mansirevu) visu nokrāsu kadeti balsos I kūrījā par latviešu kandidātu. . .»¹⁰⁴ Nepagāja ilgs laiks, kad latviešu un krievu liberālās buržuāzijas laikraksti ziņoja, ka viņu kandidāti domē ir: Zālīts Rīgas I kūrījā, Mansirevs II kūrījā un aicina savus piekritējus balsot par tiem.¹⁰⁵ Tādi arī rodas. «Рижская Мысль» ziņoja, ka vietējie vecticībnieki nolēmuši pabalstīt I kūrījas zvērināto advokātu Zālīti, II — kņ. Mansirevu.¹⁰⁶ Vēlēšanu sapulcēs netrūka arī kritizētāju. Tā «Рижский Вестник» jautā: — Kā ieliktenis ir kņ. Mansirevs? un atbild, ka viņu grib apbalvot ar deputāta mandātu vietējie kadeti, jeb kā viņi sevi dēvē — progresisti, kuri grib pakļaut cittautibniekiem krievus visās nozarēs un sfērās. . . «krievu kadets mūsu apgabalam vēl lielāks ļaunums, nekā citas tautības pārstāvis»,¹⁰⁷ jo, ja citas tautības pārstāvis darīs pāri krieviem, būs viegli izskaidrot — no cittautibnieka cita nav ko gaidīt, bet, ja tāds kā Mansirevs nostājas vietējo iedzīvotāju pusē pret krieviem, tas būtu pārāk ļauni. Te spilgti redzams lielkrievu ierēdņu šovinizisms pret vietējiem iedzīvotājiem.

Bet ne šie reakcionāru un liberāļu strīdi ir būtiskais pirmsvēlēšanu cīņā. Visu šo ekspluatatoru grupu galvenais mērķis — cīņa pret LSD kandidātu Dr. Priedkalnu. Te apvienojās Baltijas konstitūcijas partija, Rīgas Latviešu biedrības vīri, kadetu partija — progresisti un visi tie, kas negribēja, lai strādnieku šķīrai būtu savs pārstāvis Domē. «Рижский Вестник» skaidri pasaka, ka vācu parole Rīgas II kūrījā ir cīņa pret Priedkalnu.¹⁰⁸ Arī vietējie liberāļi («Dzimtenes Vēstnesis»), liberāļu klubs un laikraksts «Рижская Мысль» par savu galveno uzdevumu izvirza cīņu pret LSD kandidātu Priedkalnu.¹⁰⁹ «Cīņa» jautā — «Zem kāda lozunga tad lasījās kopā mūsu tautiski-progresīvā pilsonība? Taču tikai viens cīņas sauciens atskanēja no tautisko veikalnieku un namu īpašnieku rīklēm un tas bija: cīņa pret so-

¹⁰³ «Rīgas Avīze», Nr. 213. 1912. g. 13. septembrī.

¹⁰⁴ «Рижский Вестник». № 211. 12 сент. 1912 г.

¹⁰⁵ «Dzimtenes Vēstnesis», Nr. 235, 1912. g. 9. oktobrī.

¹⁰⁶ «Mūsu Domas». Nr. 120. 1912. g. 17. oktobrī.

¹⁰⁷ «Рижский Вестник», № 224. 22 окт. 1912 г.

¹⁰⁸ «Рижский Вестник», № 174, 28 июля 1912 г.

¹⁰⁹ Там же, № 158, 7 июля 1912 г.

ciāldemokrātiju! Ne ko vairāk tie nevēlējās un negribēja šinī vēlēšanu cīņā un ja tur arī «Dzimtenes Vēstneša» un «Latvijas» tintes kalpi kladzināja par šādām un tādām reformām, tad nav jāaizmirst, ka tie bij noīrēti reklamas trokšņa dēļ.»¹¹⁰

Ja visādu nokrāsu reakcionāriem un liberāļiem bija plašas iespējas gan sapulcēs, gan presē aģitēt par saviem kandidātiem, tad LSD organizācijai un Rīgas strādniekiem attiecībā pret savu kandidātu Dr. Priedkalnu tādu iespēju nebija. Tomēr, neskatoties uz visāda veida šķēršļiem, tika darīts viss, lai mobilizētu plašu vēlētāju skaitu no strādniekiem un demokrātijas piekritējiem, lai nodotu savas balsis par Dr. Priedkalnu.

Lielu darbu veica LSD nelegālā organizācija tieši rūpnīcās strādnieku vidū, noskaidrojot LSD, boļševiku izvirzīto vēlēšanu platformu un organizējot strādniekus savas šķiras interešu aizstāvēšanai. Bez tam nelegālā Rīgas partijas organizācija izlaida proklamācijas, kurās atsedza buržuāzisko partiju īstās sejas, atklāja viņu organizētos kompromisus un aicināja nodot savas balsis par LSD kandidātu A. Priedkalnu.¹¹¹

Ar sevišķu niknumu pret LSD uzstājās melnsimtmnieciskais «Рижский Вестник», kas visādi šķendējās, ka sociālistu nekaunība ir tik liela, ka viņi vēlēšanu kampaņas laikā ikdienas notur savas sanāksmes pašā Rīgas centrā. Vērmaņu parkā. Nekaunās savas proklamācijas izkaisīt plašos apmēros visā Latvijā.¹¹²

No legāliem laikrakstiem Dr. Priedkalna kandidatūru popularizēja un aizstāvēja strādnieku avīze «Laika Atbalss» un sīkburžuāziskā «Jaunā Dienas Lapa». Pozitīvu Priedkalna raksturojumu deva arī Liepājas «Dzīve», Kuldīgas «Kurzemieks» u. c.

LSD plaši izmantota arī pirmsvēlēšanu sapulces, kurās boļševiki uzstājās ar runām (par cik tas bija iespējams) un popularizēja vēlēšanu platformu. Tā boļševiks Endrups priekšvēlēšanu sapulcē Vingrotāju zālē norāda, ka runa var būt tikai par diviem kandidātiem: Irbi un Priedkalnu. Tādēļ vēlētājiem jāizšķiras vai nu pa labi, vai kreisi, vidus ceļa nav. Endrups aicināja balsot par A. Priedkalnu kā darbaļaužu aizstāvi.¹¹³

Bieži arī A. Priedkalns aizstāvēja LSD — boļševiku izvirzīto platformu un taktiku. Latvijas liberāļu laikraksts «Dzimtenes Vēstnesis», runājot par domstarpībām starp sociāldemokrātiem un liberāļiem, norāda, ka, «lielākā domu starpība pastāvēja iekš tam, kādu lomu piešķir domei: s.-d. lepni uz to ka atzīst Domes tribīni tikai par tautas modināšanas līdzekli, kaut kādas reformas izvest ar Domes palīdzību viņiem jau nekrīt svarā.»¹¹⁴

¹¹⁰ «Cīņa», Nr. 125, 1913. g. 5. janvāri (23. decembrī).

¹¹¹ «Mūsu Doms», Nr. 117, 1912. g. 10. oktobrī.

¹¹² «Рижский Вестник», № 189, 17 августа 1912 г.

¹¹³ «Dzīve», Nr. 241, 1912. g. 18. oktobrī.

¹¹⁴ «Dzimtenes Vēstnesis», Nr. 240, 1912. g. 15. oktobrī.

Pēdējā pirmsvēlēšanu dienā 1912. gada 17. oktobrī «Laika Atbalss» slejās mēs lasām: «Rīgas strādnieki! Rīt izšķirošā cīņa. Rīt jums jāpierāda, ka pat pie visiem nelabvēlīgiem apstākļiem jums nevar atņemt jūsu priekšstāvja s.-d. A. Priedkalna sēdekli, tik grūti, tik daudz upuriem izcinātā Valsts DOME. Jums jāpadzēn iz otrās kūrijas, kā melnsimtnieciskais Irbe, tā arī lielīgais tautas brīvības sludinātājs kņazs Mansirevs.»¹¹⁵

«Laika Atbalss» aicināja visus apzinīgos vēletājus nodot savas balsis par Dr. Priedkalnu. «Vienīgi mūsu vecu vecā disciplīna, vienotas rindas, drosmē, spars un sajūsma priekš liela darba var atnest mums uzvaru. Tāpēc visi pie darba! Mums jāuzvār!»¹¹⁶

Līdz ar 1912. gada 17. oktobrī Rīgas abās kūrijās priekšvēlēšanu aģitācija izbeidzās un 18. oktobra rītā balsotāji varēja nodot savas balsis par vienu vai otru kandidātu. Rīgas I kūrijas balsotāji varēja savas balsis nodot Lielajā Ģildē, bet II kūrijas — četros vēlēšanu iecirkņos.¹¹⁷ Vēlēšanu dienā Rīgas proletariāta izvēlētie balsotāji «stājās pie urnām kā apvienota organizēta armija»,¹¹⁸ tiem piebiedrojās daļa sīkburžuāzijas un progresīvās inteliģences. Tie visi atdeva savas balsis par LSD kandidātu A. Priedkalnu.

IV Valsts domes vēlēšanu rezultāti abās Rīgas kūrijās pārsteidza rīdziniekus. Nelabojamu triecienu saņēma Baltijas konstitūcijas partija un tās «sabiedrotie» māmuļnieki. Par domes locekli neizvēlēja vis E. Sticinski, kā tas bija paredzēts noslēdzot kompromisu, bet gan liberāļu kandidātu Jāni Zālīti. «Dzimtenes Vēstnesis» ziņo par Rīgas I kūrijas vēlēšanu rezultātiem, norādot, ka no 4037 I kūrijas vēletājiem savas balsis nodeva 2678, t. i., 66,3%. Par J. Zālīti balsoja 1362, t. i., 50,86%, par E. Sticinski — 1266, t. i., 47,3%; pārējās 1,8% balsis atzītas par nederīgām.¹¹⁹

«Zālīša ievēlēšana satrauca vāciešus un veinbergistus. Viņi pat nevarēja iedomāties, ka Rīga varētu palikt bez vācu deputāta, jo Rīga taču esot vācu pilsēta. Zālīša uzvara milzīgs trieciens vācu kundzībai Rīgā, Baltijā. Tas ir sauciens, lai viņi savus Brēmenes kuģus rīko atpakaļ braukšanai.»¹²⁰

Arī «Рижский Вестник» atzīmē, ka vislielāko rūgtumu 18. oktobra vēlēšanas atnesa «mūsu vācu līdzpilsoņiem.»¹²¹ Zālīša ievēlēšanai par domes deputātu dod arī savu novērtējumu

¹¹⁵ «Laika Atbalss», Nr. 9, 1912. g. 17. oktobrī.

¹¹⁶ Turpat.

¹¹⁷ «Rigaer Tageblatt», Nr. 446, vom 18 Oktober 1912.

¹¹⁸ «Cīņa», Nr. 125, 1913. g. 5. janvārī (23. decembrī).

¹¹⁹ «Dzimtenes Vēstnesis», Nr. 244, 1912. g. 20. oktobrī.

¹²⁰ «Kurzemnieks», Nr. 43, 1912. g. 26. oktobrī.

¹²¹ «Рижский Вестник», № 243, 20 октября 1912 г.

«Jaunās Dienas Lapa». «Šis notikums ir negaidīts un pārsteidzošs, bet tamdēļ jo lielāks. Vēl šovasar «Dzimtenes Vēstnesis» vilka Fr. Veinberga dziesmu, ka latviešu kandidātām neesot nekādas izredzes, ka latviešiem I kūrījā vajagot vēlēt vācieti» «Jaunā Dienas Lapa» secina, ka «tas viss rāda, ka latviešu pilsonība beidzot ir nākusi pie saprašanas un Veinberga, Grosvalda, Krastkalna kompromisa politiku atzinusi par to, kas viņa vienmēr ir bijusi un ir — par visnekrietnāko latviešu pilsonības nodevību.»¹²²

Līdz ar Zāliša ievēšanu sabiedriski-politiskā dzīvē bija atspiežts atpakaļ reakcijas galēji labais spārns. Viņa vietu traucās ieņemt liberāļi un nacionālistiskie birģeļi, kas dēvējās par «progresistiem». Var pievienoties «Cīņas» vērtējumam par Rīgas I kūrījas vēlēšanu rezultātiem: sociāldemokratiem nav ko skumt un nav arī ko priecāties «ja uz šīs pagātnes godības drupām tautiskā mantīgā buržuāzija ceļ savus veikalus.»¹²³

Ja Rīgas I kūrījā vēlēšanas bija galīgas, tad II kūrījā bija jāizved pārvēlēšanas, jo neviens no uzstādītiem kandidātiem nesaņēma absolūto balsu vairākumu. Rīgas II kūrījā balsoja par četriem kandidātiem: A. Priedkalnu, Mansirevu, K. Irbi un ģen. Berteli. Rīgas II kūrījā no 17.937 balotājiem vēlēšanās piedalījās 12.470, t. i., apmēram 70%.¹²⁴ Nodotās balsis sadalījās šādi:

Rīgas rajoni	A. Priedkalns	Manstrevs	Irbe	Bertels
I Iekšpilsēta	221	780	1143	84
II Pēterburgas ārpslēta	1404	1033	1333	100
III Maskavas ārpslēta	1700	1437	577	70
IV Jelgavas ārpslēta	1247	503	611	—
Kopā	4572	3753	3663	254 ¹²⁵

Kā redzams Rīgas II kūrījas balsotāji aktīvāk piedalījās vēlēšanās nekā I kūrījas balsotāji. Sevišķi aktīvi piedalījās balsotāji no Jelgavas priekšpilsētas, sastādot 70,8% no kopējā balsotāju skaita.¹²⁶

Balsošanas rezultāti rāda, ka vislielāko balsu skaitu saņēma A. Priedkalns, neskatoties pat uz to, ka balsotāji, kas savas balsis bija gatavi atdot par sociāldemokrātu kandidātu, tika «sijāti» un «izskaidroti», t. i., kā daļa no tiem nemaz nenokļuva balsotāju skaitā. Tomēr jaunu revolucionārās kustības uzplūdu gados, Latvijas boļševiku vadītā strādnieku aktivitāte un ticība

¹²² «Jaunā Dienas Lapa», Nr. 244, 1912. g. 20. oktobrī.

¹²³ «Cīņa». Nr. 125, 1912. g. 5. janvārī (23. decembrī).

¹²⁴ «Рижский Вестник», № 242, 19 октября 1912 г.

¹²⁵ «Laika Atbalss», Nr. 10. 1912. g. 20. oktobrī, «Dzīve», Nr. 249, 1912. g. 27. oktobrī dod nedaudz mainītus skaitļus. Par Priedkalnu — 4583 bals., Mansirevu (3754), Irbi (3674).

¹²⁶ «Рижский Вестник», № 242, 19 октября 1912 г.

savai uzvarai iejūsmināja arī pilsētas iedzīvotāju demokrātiskos slāņus balsot par Dr. Priedkalnu. Nelegālā LSD Rīgas organizācija tiešām parādīja savu māku un spējas organizēt savas partijas izvirzītā kandidāta aizstāvēšanu un vēlēšanas. Pat visa liberālā un reakcionārā prese bija spiesta to atzīt.¹²⁷

Kaut arī A. Priedkalns saņēma balvu pārsvaru, tomēr tas netika uzskatīts par ievēlētu, jo nesaņēma vairāk par pusi no nodotām balsīm.¹²⁸ Līdz ar to uz 23. oktobri Rīgas II kūrījā nozīmēja pārvēlēšanas.

Ģatavojoties pārvēlēšanām, divas šķiriski naidīgas nometnes — proletariāts un buržuāzija — turpināja cīņu. Ja Rīgas proletariāts boļševiku vadībā cīnījās par savu veco kandidātu — Priedkalnu, tad buržuāzija, neskatoties uz savu piederību vienai vai otrai politiskai partijai, uzlūkoja par savu uzdevumu — ne par kādu cenu nepieļaut Priedkalnu Domē. Šajās nedaudzajās oktobra dienās Rīgā noritēja visasākā šķiru cīņa jautājumā par to, kam būt par deputātu domē — vai strādnieku šķiras vai buržuāzijas pārstāvim.

LSD prāta izmantot arī šīs nedaudzās dienas agitācijai par Priedkalnu. Izplatīja uzsaukumus, vēl reiz veica individuālas pārrunas ar balsotājiem, lai tie ierastos vēlēšanās un nodotu savas balsis. Strādnieku laikraksts «Laika Atbalss» izlaida ekstrā lapu par Mansireva pāriešanu vāciešu pusē utt. Tomēr policija sociāldemokrātu izlīmētos uzsaukumus noplēsa no sienām, «Laika Atbalss» ekstrā lapu konfiscēja,¹²⁹ arestēja «aizdomīgos» utt. Visu to darīja, lai buržuāzijai pārvēlēšanās radītu labvēlīgus apstākļus. Buržuāziskās partijas, novērtēdamas savu stāvokli, nolēma uzstāties ar vienu kandidātu, tādējādi apvienojot savas balsis pret Priedkalnu. Pārhopēju buržuāzijas un arī vācu baronu kandidātu kļuva kņ. Mansirevs. «Dzimtenes Vēstneša» un «Latvijas» vīri nesen nosodīja «māmuļnieku» bloku ar vācu Baltijas konstitūcijas partiju. Tagad paši noslēdza kompromisu ar šo partiju, tikai ar to starpību, ka to slēpa no saviem lasītājiem.

Novērtējot liberālu politiku, V. I. Ļeņins norāda, ka «skaidri redzama kļūst to cilvēku kļūda, kuri kadetus uzskatīja par pilsētas demokrātijas partiju. Kadetu slopenā savienība ar reakcionāriem pamazām pārvēršas par *acīm redzamu*: reakcionāri pūlās izdabūt cauri k.-d. Mansirevu pret s.-d. Priedkalnu. . .»¹³⁰

Reakcija darīja visu, lai mazinātu balsu skaitu A. Priedkalna labā. Pārvēlēšanas dienā, kāds strādnieks ziņo «Pravdai», Aleksandra Vārtu tuvumā restorānā «Pēterburga» kāds gliiti ģērbies

¹²⁷ «Рижский Вестник», № 242, 19 окт. 1912 г.

¹²⁸ «Rīgas Avīze», Nr. 115, 1912. g. 7. jūlijā.

¹²⁹ «Jaunā Dienas Lapa», Nr. 247, 1912. g. 24. oktobrī.

¹³⁰ V. I. Ļeņins, 18. sēj., 335. lpp.

subjekts, visu dienu par brīvu dzirdījis strādniekus un agitējis, lai tie vēlot nevis savu kandidātu Dr. A. Priedkalnu, bet kadetu, pārvēlēšanu priekšvakarā vācu oktobristu pusē pārgājušo Mansirevu... Subjekts krogā solīja pēc vēlēšanām no «vēlēšanu kases» atlidzināt tiem, kas balsos par Mansirevu. Bet tādi neradās, kas ļautos nopirkties. Pat lielākie zūpas atbildēja agitatoram ar lamu vārdiem.»¹³¹

Sāda nostāja pret buržuāzijas uzpirktā rokaspuiša solījumiem liecina par LSD lielo ietekmi šinī rajonā. Strādnieku kustību te vadīja boļševiku organizācija, kurā iegāja tādi boļševiki kā: R. Eihe, J. Šilfs-Jaunzems, E. Zvirbulis. R. Bauze, A. Blankenšteins u. c.

23. oktobrī pārvēlēšanās piedalījās 10.186 balsotāji, t. i., 81,8% no balsotājiem pirmajā kārtā 18. oktobrī. Par A. Priedkalnu balsoja 4570, par kņ. Mansirevu 5517.¹³² Līdz ar to apvienotie ekspluatātoru šķiru balsotāji izgāza vienīgo strādnieku un patiesi demokrātisko aprindu kandidātu A. Priedkalnu un tā vietā ievēlēja kņ. Mansirevu. Rīgas policija vērīgi sekoja arī pārvēlēšanu gaitai. Jau 24. oktobrī ģen.-maj. Volkovs šifrētā telegramā ziņo policijas departamentam: «Pie pārbalotēšanas starp sociāldemokratu Priedkalnu un kņazu Mansirevu par Valsts domes locekli no Rīgas ievēlēts pēdējais.»¹³³

Kadetu līderis Miļukovs tūlīt steigās paziņot vāciešiem, ka tiem nebūs jānožēlo Mansireva atbalstīšana. «Miļukovs teicis, ka tie esot «aizspriedumi, it kā kadeti būtu pret Baltijas vāciešiem. Kadetu partija šai laikā negribot arī nemaz savu demokrātisko programmu izvest visos sīkumos. Viņš, Miļukovs, varot tikai pabalstīt Mansireva solījumu aizstāvēt vācu kultūru.»¹³⁴

Te mēs redzam, ka valdošo šķiru un partiju pretrunas nav principiālas, būtiskas, un uz strādnieku šķiras sakāves rēķina tās gatavojas slēgt arvien jaunus kompromisus. «Bet vai Priedkalna neievēlēšana ir sakāve?» jautā «Laika Atbalss». Nē, tā nebija sakāve, jo tie paši balsotāji nodeva no jauna savas balsis par Priedkalnu. «Tās 13 balsis, kuras pārvēlēšanās atkritušas, bez šaubām no vēlēšanu komisijas «izskaidrotas», listu saburzīšanas vai citu tamlīdzīgu iemeslu dēļ. Tas nekrit svarā. Tas nozīmē, ka strādnieku priekšstāvja vieta IV Valsts domē sargājis nesatricināms, nesagraujams mūris. Nevienu ķieģeli iz šī mūra nav spējusi izraut pretinieka armija.»¹³⁵

¹³¹ «Jaunā Dienas Lapa», Nr. 251, 1912. g. 29. oktobrī.

¹³² «Рижский Вестник», № 246, 24 окт. 1912 г.

¹³³ ЦГИАМ, ф. 102, оп. 104, ед. хр. 130, П. 37, л. 23, 1912 г.

¹³⁴ «Jaunā Dienas Lapa», Nr. 249, 1912. g. 26. oktobrī.

¹³⁵ «Laika Atbalss», Nr. 12, 1912. g. 27. oktobrī.

Vienprātība, ko parādīja balsotāji pie otrreizējās balsošanas par LSD kandidātu Priedkalnu, nebija nejauša, bet dziļi saprata, izdomata, tā bija nepārprotama politiskās ticības apliecināšana. Tas liecināja, ka boļševiku partijas agitācija ir bijusi dziļi principiāla, ka viņa devusi vēlētājiem nesatricināmu pārliecību par savas ticības pareizību. Pat Latvijas sociāldemokrātu pretiniekiem bija jāatzīst, ka LSD stāvēja savu uzdevumu augstumos.

IV Valsts domes vēlēšanu kampaņa bija laba strādnieku politiskās audzināšanas un organizēšanas skola. Šī kampaņa pārliecināja arī plašas darbaļaužu masas par boļševiku partijas lozungu pareizību.

Rezumējot IV Valsts domes vēlēšanu rezultātus Vidzemē un Kurzemē, jānorāda, ka no 9 izvēlētiem domniekiem 4 bija vācu muižniecības pārstāvji, pārējie pilsētu un lauku buržuāzijas deputāti, no viņiem 2 latvieši, 1 igaunis, 1 krievs, 1 ebrējs. Nevienam no izvēlētiem domniekiem nebija darbaļaužu pārstāvis, ne arī tautas pārstāvis plašākā nozīmē. Piemēram, vācu tautības iedzīvotāji Vidzemē (laukos) sastādīja tikai 2,4%,¹³⁶ bet uz domi tiem izdevās nosūtīt 4 deputātus no 9-iem, latviešiem Vidzemē (bez Rīgas) nebija nevienas deputātu vietas. Kurzemē ievēlēja no zemnieku kūrijas 1 latviešu tautības deputātu, kaut latvieši Kurzemē no lauku iedzīvotājiem sastādīja 85%¹³⁷ Pārējās 2 vietas ieņēma vācietis un ebrējs. Rīga, kā jau minēts, izgāza strādnieku s.-d. A. Priedkalnu un buržuāzijas pārstāvi Sticinski un ievēlēja krievu kņazu Mansirevu un zvērinātu advokātu J. Zālīti.

Šiem domniekiem pat prātā nenāca aizstāvēt darbaļaužu intereses, viņiem tās bija svešas. Progresīvā Liepājas avīze «Dzīve» dod pareizu vērtējumu izvēlētiem domniekiem: «Baltijas deputāti ir vai nu melnsimtnieki, vai vislabākā gadījumā pilnīgi nenozīmīgi cilvēki ar nenoteiktiem politiskiem uzskatiem.»¹³⁸ Laikraksts arī pareizi pasvītro, ka izgāzto LSD kandidātu Priedkalnu, ko aizstāvēja strādnieki un patiesi demokratiskās aprindas, nevienam no izvēlētiem deputātiem nevar atsvērt.¹³⁹

No Latvijas izvēlētie deputāti pieslēgās kadetu, oktobristu un melnsimtnieku grupējumiem.

Kādas šķiras intereses aizstāvēja Goldmanis un Zālītis, kuri uzdevās par latviešu aizstāvjiem, redzams no viņu turpmākās darbības. Goldmanis pēc februāra revolūcijas tiek ievēlēts Krievijas Satversmes sapulcē. 1919. gadā pēc Padomju varas gāšanas Latvijā kļūst par Latvijas Pagaidu valdības zemkopības ministru. Ulmaņa valdīšanas laikā 1921. un 1925.—1926. g. par

¹³⁶ «Dzīve», Nr. 255, 1912. g. 3. novembrī.

¹³⁷ Turpat.

¹³⁸ M. Skujenieks, Naconālais jautājums Latvijā. Pēterburgā, 1913. g., 191. lpp.

¹³⁹ Turpat

kara ministru. Šajos posteņos viņš turpināja aizstāvēt Latvijas buržuāzijas intereses. Tādu pašu ceļu gāja arī IV Valsts domes loceklis Žāļītis. Viņš bija Ulmaņa valdības pirmais apsardzības ministrs. Ar viņa visaktīvāko līdzdalību tika organizēta baltlatviešu armija cīņā pret padomju varu Latvijā.

No sacītā redzams, ka ne Žāļītis, ne Goldmanis nevarēja būt savas tautas — darbaļaužu interešu aizstāvji. Vēl jo mazāk tādas ipašības piemita vācu muižniecības un buržuāzijas parstāvjiem.

Latvijas darbaļaudis Dr. A. Priedkalna personā zaudēja savu pārstāvi domē, bet par savu interešu aizstāvjiem viņi uzlūkoja domē ievēlētos sešus boļševikus: A. Badajevu, F. Samoilovu, O. Petrovski, N. Šagovu, M. Muranovu, R. Maļinovski (pēdējo vēlāk atklāja kā provokatoru).

Latvijas strādnieki boļševiku vadībā uzturēja visciešākos sakarus ar IV Valsts domes sociāldemokrātu frakcijas boļševikiem, kuri atsaucīgi izturējās pret katru izvirzīto jautājumu un palīdzēja tos atrisināt. Šī darbība liecināja par ciešām saitēm starp Latvijas un Krievijas boļševikiem, par proletārisko internacionālismu un tautu draudzību.

IV Valsts domes vēlēšanu kampaņa Latvijā, sevišķi Rīgā, noritēja asā šķiru cīņā. Kaut arī LSD sprauštais uzdevums — sociāldemokrāta Priedkalna ievēlēšana domē — netika sasniegts, tomēr šī vēlēšanu kampaņa daudz deva darbaļaužu šķiras apziņas izkopšanai un to organizēšanai. Boļševiku vēlēšanu platforma arī parādīja strādniekiem, ka tieši boļševiki ir tie, kas aizstāv strādnieku šķiras intereses. Šī vēlēšanu kampaņa palīdzēja atsegt Latvijas meņševiku oportunistisko seju un līdz ar to veicināja vēl straujāku Latvijas sociāldemokrātijas rindu boļševizāciju un meņševiku izspiešanu no vadošām partijas iestādēm.

IV Valsts domes vēlēšanu kampaņā Latvijas strādnieki (sevišķi Rīgā) parādīja savu revolūcionāro noskaņojumu, gatavību cīnīties par boļševiku partijas cīņas lozungiem.

I. Apine

**LATVIJAS BOĻŠEVIKU CĪŅA PRET LIKVIDATORISMU
JAUNO REVOLUCIONĀRO UZPLŪDU GADOS.
(1910.—1914.)**

I nodaļa

**JAUNI REVOLUCIONĀRIE UZPLŪDI KRIEVIJĀ. CĪŅAS
SAASINĀŠANĀS PRET MEŅŠEVIKIEM UN LIKVIDATORIEM.
BOĻŠEVISTISKĀ CENTRA RADĪŠANA LATVIJĀ.**

Komunistiskās partijas vēsturē liela nozīme ir strādnieku kustības jauno uzplūdu gadiem pirms imperiālistiskā kara. Šajos gados boļševiku partija, stāvēdama strādnieku kustības priekšgalā, ar boļševistiskiem lozungiem vadīja proletariātu uz jaunu revolūciju. Partija panāca nelegālā darba savienošanu ar legālo, apguva un plaši pielietoja visas legālās cīņas formas un padarīja legālās organizācijas par sava revolucionārā darba atbalsta punktiem. Enerģiski cīnāmās pret likvidatoriem, otzovistiem, trockistiem un citiem strādnieku šķiras šķelejiem, partija šajos gados nostiprināja un paplašināja savas rindas un sakarus ar strādnieku šķiru.

Ciešā saskarē ar strādnieku kustību Krievijā attīstījās un pieņēmas spēkā strādnieku kustība Latvijā. Arī Latvijas proletariāts boļševiku vadībā nostiprināja savas rindas. Latvijas boļševiki, saliedējot ap sevi apzinīgo strādnieku vairākumu, neatlaidīgi cīnījās pret meņševikiem — likvidatoriem un samierinātajiem, kas bija iekļuvuši Latvijas Sociāldemokrātijas centrālajos orgānos.

Boļševiku cīņai pret meņševikiem-likvidatoriem Latvijas Sociāldemokrātijā bija savas īpatnības. Visas Krievijas mērogā jau KSDSP V Viskrievijas konference, kas notika 1908. gada decembrī, nosodīja likvidatorismu un aicināja visas partijas organizācijas neatlaidīgi cīnīties pret meģinājumiem likvidēt nelegālo partiju, bet Latvijā likvidatorisms atklāti izpaudās vēlāk.

1910. gada jūlijā V. I. Leņins rakstā, kas bija veltīts «Cīņas» jubilejas numuram, atzīmēja, ka «...Latvijas Sociāldemokrātijā nav radies atsevišķs virziens nedz no aizraušānās ar revolucionāru frazi (kā mūsu «otzovisti»), nedz no aizraušānās ar legālām iespējāmībām (kā mūsu likvidatori)»...¹. Likvidatoriskus noskaņojumus LSD toreiz pauda tikai atsevišķi meņševiki.

Šī īpatnība bija izskaidrojama ar vairākiem cēloņiem: augstāku kapitālisma attīstības pakāpi Latvijā, asakām šķiru pret-runām, Latvijas Sociāldemokrātijas proletarisko sastāvu. Piemēram, Rīgas partijas organizācijas biedru vidū 97% bija strādnieki un tikai 3% — inteliģenti, pie kam pēdējo vidū bija ne mazums profesionālo revolucionāru.² Zīmīgi arī tas, ka liels bija strādnieku-metalistu īpatsvars Latvijas proletariāta vidū, — tie sastādīja 31,8%.³

Rūpniecības strādnieki, it īpaši strādnieki-metalisti, vienmēr bija drošs boļševisma balsts, bet meņševisma-likvidatorisma šķiriskā bāze bija sīkburžuāziskie elementi partijā un strādnieku šķirā. Piemēram, Rīgas organizācijas V rajona, kur atradās daudz sīku darbnicu, tāpat arī Kuzņecova porcelāna-fajansa fabrikā un kokapstrādāšanas uzņēmumos strādāja daudz nekvalificētu strādnieku, kas tikai neseni bija sarāvuši sakarus ar laukiem, kādu laiku zināma ietekme bija meņševikiem-likvidatoriem. Turpretim IV rajonā, t. i., «Aleksandra vārtu» rajonā, kas aptvēra veselu rindu lielrūpniecības metalapstrādāšanas uzņēmumu («Fenikss», «Unions», «Felzers», «Etna», «Salamandra»), partijas biedru absolūtais vairākums sekoja boļševikiem. Vairums šīs organizācijas biedru bija ļoti revolucionārā, kaujinieciski noskaņotā, zināšanu alkstošā strādnieku jaunatne. 76 procenti no visiem LSD organizācijas biedriem bija jaunāki par 30 gadiem. IV rajonā tādu bija 84%. Visā Rīgas organizācijā pašizglītošanas kursus apmeklēja 6% biedru, bet IV rajonā — 12%. Arī cietuma sodu visvairāk bija izcietuši IV rajona partijas biedri.

Raksturīgi arī tas, ka meņševiku līderi bija pa lielākai daļai kalpotāji (piemēram, P. Kalniņš, V. Caune, V. Rikveilis), kamēr boļševistiskā IV rajona vadītāji — strādnieki (Roberts Eihe — katla kalējs «Felzeri», Jānis Silfs strādāja Leitnera fabrikā, Kr. Saulītis — strādnieks «Unionā», tāpat strādnieki bija arī Ed. Zandreiters, Aug. Bērce un citi).

Laikā no 1907. līdz 1910. gadam LSD nostāja bija boļševistiska. Par to liecina LSD III kongresa (1908. g.) un LSD IV konferences (1909. g.) konsekvēnti revolucionārie lēmumi, kā

¹ V. I. Leņins, Raksti, 16. sēi., 231. lpp.

² LKP CK Partijas arhīvs, 35. f., 4. apr., 64. l., 2. lapa.

³ LPSR ZA Vestis, 3. (116) nr., Rīgā, 1957., 15. lpp.

arī raksti, ko ievietoja centrālais orgāns — «Čiņa» un «Sociāl-demokratijas Vēstnesis», kurš iznāca 1909. un 1910. gadā ārzemēs.

Taču ar 1910. gada otro pusi, kad «Čiņu» sāka izdot ārzemēs un tās redaktors samicrinātājs J. Jansons-Brauns iesaistīja redakcijā meņševikus likvidatorus F. Menderi (Zolavu) un K. Eliasu (Čipu), likvidatoru uzskatus atklāti propagandēja arī LSD centrālā orgāna slejās.

Likvidatoru uzskatu izplatīšanās izraisīja nemieru partijas organizācijās. Pēc partijas organizāciju prasības LSD CK bija spiesta 1911. gada rudenī Helsingforsā (Somijā) sasaukt kārtējo partijas kongresu. Delegātu vairākums bija boļševiki, arī pieņemtie lēmumi būtu neapšaubāmi bijuši boļševistiski. Taču kongresa delegātiem bija uz pēdām žandarmi. Jau 1911. gada vasarā sākās sarakstīšanās starp Policijas departamentu un Vidzemes, Kurzemes un Somijas guberņas Žandarmērijas pārvaldēm par gaidāmo LSD kongresu. Palīgā Somijas un Baltijas žandarmiem no Pēterburgas tika atsūtīti 8 pieredzējuši «špiki». Helsingforsā katram kongresa delegātam nepārtraukti sekoja. Tāpēc delegāti 3. IX kāda kino telpās noturēja vienu sēdi, kur paguva tikai izvirzīt partijas centrālo orgānu kandidātus, bet pēc tam viņiem bija nekavējoties jāaizbrauc, jo kongresa delegātiem draudēja arests.⁴

Šim notikumam sekoja plaši aresti, kas stipri novājināja partijas boļševistisko vadību. Meņševiki izmantoja radušos stāvokli savās interesēs. No LSD VI un VII konferencē ievēlētajiem LSD CK locekļi kandidātiem viņi pieaicināja tikai meņševikus, tādā veidā iedabuja partijas vadībā vairāk savu piekritēju. 1911. gada beigās — 1912. g. sākumā visas LSD centrālās iestādes: Ārzemju Komiteja, Centrālā Komiteja un «Čiņas» redakcija bija meņševiku rokās.

Latviešu meņševiki-likvidatori, demagoģiski maskēdamies ar to, ka viņi neietilpstot «nekādā frakcijā», sludināja savas idejas ļoti piesardzīgā veidā. Taču būtība viņi daudz neatšķīrās no «Naša Zarja» un «Luč» meņševikiem-likvidatoriem. Latviešu meņševiki bija kā idejiski, tā arī organizatoriski cieši saistīti ar meņševikiem-likvidatoriem Krievijā. Viņi aktīvi atbalstīja visus Krievijas likvidatoru mēģinājumus dezorganizēt partiju un vēlāk iestājas antipartejiskajā Augusta blokā. Meņševiku un likvidatoru ideoloģija un taktika bija ļoti kaitīga. Tā maldināja un dezorientēja strādniekus, vājināja strādnieku šķiru, līdz ar to stiprinādama carisma un buržuāzijas pozīcijas un palīdzēdama strādnieku šķiras ienaidniekiem.

⁴ LPSR CVA, 4563. f., 8. apr., 252. l., 41., 159.—160. lapas.

Kaut arī visā šai laikā Latvijas boļševiki deva pretsparu likvidatoru izlēcieniem, taču plaša un sistematiska cīņa pret meņševikiem-likvidatoriem Latvijas Sociāldemokrātijā izvērsās 1912.—1914. gadā.

Pēc ilgām rūpniecības depresijas gadiem Krievijā jau 1910. gadā sākās rosība, paplašinājās ražošana galvenajās rūpniecības nozarēs. 1910. gada beigās lūzums iezīmējās arī strādnieku apziņā, rosīgāka kļuva Krievijas strādnieku kustība. Ļenas raktuvju strādnieku apšaušana 1912. gada aprīlī bija notikums, kas lika revolucionārajai rosmei pārvērsties par jauniem revolucionāriem uzplūdiem visā Krievijā.

Jaunie revolucionārie uzplūdi nepārsteidza boļševiku partiju, jo boļševiki jau sen tiem gatavojās. KSDSP VI (Prāgas) Viskrievijas konference 1912. gada janvārī padzina meņševikus-likvidatorus no partijas un rezumēja veselu posmu boļševiku cīņā pret meņševikiem. Konference uzdeva vietējām organizācijām vispusīgi atbalstīt jauno aktivitāti, kas bija aptvērusi masas.

Pret politisko beztiesību, pret barbarisku ekspluatāciju, par cilvēka cienīgu dzīvi cīņā pret cara patvaldību kopā ar visas Krievijas proletāriātu cēlās arī Latvijas strādnieki. Tautā bija dzīvas 1905. gada revolucionārās tradīcijas — tās nespēja iznīcināt ne soda ekspedīcijas, ne karātavas un apšaušanas. Ja 1910. gads visā Krievijā bija lūzuma gads strādnieku apziņā, tad 1911. gadā pavisam skaidri iezīmējās pagrieziens strādnieku šķiras praktiskajā cīņā. Latvijā 1911. g. 9. janvāris tika atzīmēts plašāk nekā iepriekšējos gados: Rīgā, Tukumā, Jelgavā, Koknesē, Līgatnē un citur tika izkārti sarkanie karogi, izplatītas LSD skrejlapas, bet Rīgas ielās darbaļaudis mēģināja sarīkot demonstrāciju. 1. Maiju atzīmēja vēl plašākos apmēros. Dažu Rīgas uzņēmumu («Feniksa», vairāku zāgētavu un darbnīcu) strādnieki pieteica vienas dienas streiku.⁵

Vasarā Latvijā uzbangoja ekonomisko streiku vilnis, bet 24. VI pirmo reizi pēc vairākiem gadiem notika plaša demonstrācija sakarā ar partijas biedra J. Peludes bērēm. Politiskie streiki un demonstrācijas atkārtojās 1911. g. rudenī sakarā ar s.-d. frakcijas iesniegumu III Valsts domei par II Valsts Domes s.-d. deputātu izsūtīšanu uz Sibīriju.

Tiklīdz vēsts par cara administrācijas pastrādātām zvērībām pret Ļenas zelta raktuvju strādniekiem nonāca Latvijā, arī Latvijas proletariāts cēlās aizstāvēt šķiras biedrus, ar to vēlreiz apliecinādams uzticību proletāriskajam internacionālismam.

Rīgā streiku uzsāka visu uzņēmumu strādnieki. Daudzu rūpnīcu strādnieki ar sarkaniem karogiem un revolucionārām

⁵ LPSR CVA, 3. f., 1. apr., 17787. 1., 151.—157. lapa.

dziesmām organizēti izgāja no rūpnīcu teritorijām. Solidaritātes streiks, kas sākās 12. aprīlī, saplūda ar grandiozo streiku par godu I. Maijam, ko Latvijas strādnieki atzīmēja 18. aprīlī (pēc vecā stila). Sai dienā uz partijas organizāciju ierosmi vairākos Rīgas uzņēmumos tika sarīkoti mitiņi, bet dažās Rīgas ielās (Suvorova, Rēveles, Romanova, Marijas) notika darbaļaužu demonstrācijas, kurās piedalījās līdz 2 tūkstoši cilvēku.

Strādnieku kustības jauno uzplūdu gados Latvijas proletariāts gāja Krievijas revolucionārā proletariāta pirmajās rindās. Plaši un strauji attīstījās streiku kustība Rīgā. Ja protesta streikā pret Ļenas raktuvju strādnieku apšaušanu 1912. gada aprīlī piedalījās vairāk nekā 50 000 Rīgas strādnieku, tad 1913. gada 9. janvāra streikā piedalījās vairāk nekā 60 000 dalībnieku, bet vispārējā streikā, kas uzliesmoja 1914. gada jūlijā, piedalījās jau pāri par 90 000 Rīgas proletāriešu. Jāatzīmē arī, ka streika kustībai Latvijā, tāpat kā visā Krievijā, bija kaujiniecisks, spilgti izteikts politisks raksturs.

Masu kustības milzīgais pieaugums, ātrā izplatīšanās, strādnieku drosme — tas viss deva Ļeņinam pamatu rakstā «Revolucionārie uzplūdi» konstatēt, ka īstais kustības raksturs patlaban ir masu revolucionārie uzplūdi.

Tai laikā, kad strādnieku kustība auga plašumā un dziļumā, aizvien skaidrāk izpaudās meņševistiski likvidatorisko vadītāju politikas oportunistiskā būtība kā LSD Centrālajā Komitejā, tā arī LSD Ārzemju Komitejā (ĀK) un Centrālajā orgānā «Cīņa». Meņševiku-likvidatoru nodevība izpaudās visā viņu darbībā. LSD CK atteicās piedalīties KSDSP Prāgas konferencē, toties aktīvi piedalījās antipartejiskā Augusta bloka izveidošanā. Lai IV Valsts domes vēlēšanu kampaņā «neatbaidītu liberālo buržuāziju», LSD CK savā vēlēšanu platformā neizvirzīja proletariāta šķiriskās prasības. Laikā, kad strādnieku kustības uzplūdi jau bija sākušies, LSD vadītāji neizvirzīja strādniekiem efektīvus politiskus lozungus, toties centās mazināt strādnieku revolucionāro aktivitāti. Tas sevišķi spilgti izpaudās tad, kad Latvijā izvērās protesta kustība pret strādnieku apšaušanu Ļenas zelta raktuvēs un pret nāves soda piespriešanu revolucionārajiem Melnās jūras matrožiem. Meņševiki, kas bija sagrābuši savās rokās «Cīņas» redakciju un legālo strādnieku avīzi «Dzīves Balss» Rīgā, pieļāva šo avīžu slejās likvidatoru uzskatu propagandu.

Strādnieku masu kustībai pieaugot, Latvijas bolševikiem izvirzījās sevišķi svarīgs un neatliekams uzdevums — padzīt meņševikus-likvidatorus no LSD vadības, nodrošināt bolševikiem plašu strādnieku masu atbalstu un vadīt strādnieku kustību bolševistiskā garā.

1912. gadā Latvijas bolševiki pastiprināja cīņu pret likvi-

datorismu Latvijas Sociāldemokratiņā. Visplašākajos partijas biedru slāņos auga nemiers pret meņševistisko vadību. Sevišķi neatlaidīga vietējo organizāciju cīņa pret LSD CK iedegās jautājumā par Latvijas Sociāldemokratiņas piedališanos KSDSP VI Viskrievijas konferencē, kā arī jautājumā par konferencē ievēlētās boļševiku partijas CK pozīcijas atbalstišanu.

Krievijas boļševiki, kā to liecina vairākas KOK (Krievijas Organizācijas Komīsiņa VI konferencē sasaukšanai) locekļa G. K. Ordžonikidzes vēstules LSD Centrālajai Komītejai, ne vienreiz vien aicināja LSD, tāpat arī citas Krievijas nacionālo maliņu sociāldemokratiņās organizācijas piedalīties partijas konferencē. Viņi ierosināja LSD pašai noteikt delegātu skaitu un bija ar mieru palīdzēt ar naudas līdzekļiem, lai latviešu delegāti varētu ierasties Prāgas konferencē.⁶

1911. gada novembrī tās pašas KOK loceklis S. Spandarjans LSD Rīgas organizācijas konferencē nolasiņa referātu par gatavojamo konferenci. Rīgas pilsētas konference atzina par pareizu KOK veikto darbu partijas konferencē sasaukšanā, kā arī pieprasīja, lai LSD CK sasauktu LSD konferenci un ievēlētu delegāciju uz Viskrievijas konferenci.

Tādus pašus lēmumus pieņēma arī lauku s.-d. organizāciju konference, kā arī Vidienas, Jelgavas organizācijas.

Pretēji LSD biedru gribai meņševistiskā CK sabotēja konferencē sasaukšanu. G. Ordžonikidzes ziņojumā KSDSP VI Prāgas konferencē norādīts, ka lēmumu piedalīties konferencē pieņēma Rīgas organizācijas konference, pēc tam propagandistu kolēģijas sanāksme, bet LSD CK uzlika šiem lēmumiem savu «veto», motivēdama ar to, ka gatavojamā konference nebūšot Viskrievijas.⁷ Atsevišķi meņševistiskie vadītāji pat falsificēja vietējo organizāciju lēmumus. Piemēram, Rīgas V rajons savā konferencē izteicās par piedališanos Viskrievijas konferencē, bet V rajona delegāts meņševiks Rīgas pilsētas konferencē balsoja pret piedališanos tajā.⁸

Atteikdamās no piedališanās VI Prāgas konferencē, LSD likvidatoriņā CK kopā ar Bundu un Kaukāza Apgabalā Komīteju aktīvi palīdzēja Trockim sagatavot antipartejisko likvidatorisko «augusta» konferenci. Latviešu likvidatori no LSD Ārzemju Komītejas uzsāka kampaņu, lai Trockis un viņa rokas puiši dabūtu no Vācijas Sociāldemokratiņas materiālu palīdzību dezorganizatoriņā darba turpināšanai pret partiju. Arī paši meņševiki-likvidatori no LSD CK un ĀK sniedza likvidatoru cent-

⁶ LPSR CVA, 4568. f., 9. apr., 9. l., 104. lapa.

⁷ С. С. Спандарян «Статьи, письма и документы», М. 1958, стр. 351.

⁸ Ārzemju grupu Biļetens», 2. -3. nr., 1913. g. 9. maijā (26. aprīlī), 5. lpp.

ram Viņē ne tikai morālu, bet arī materiālu palīdzību, nelietīgi izmantodami līdzekļus, ko saņēma no LSD vietējām organizācijām.⁹ «Cīņas» slejās viņi cits ar citu sacentās apmelojumos pret Prāgas konferenci un partijas leņinisko Centrālo Komiteju. LSD ĀK pārstāvis Skarre-Merķelis Starptautiskā Sociālistiskā biroja sēdē 1912. g. oktobrī arī uzstājās pret Prāgas konferenci, pret Leņinu, pilnīgi solidarizējoties ar II Internacionāles oportunistiem.¹⁰

LSD vietējās organizācijas izteica savu aso protestu pret LSD CK rīcību, pieprasīja atzīt Prāgas konferencē ievēlēto KSDS(b)P CK un izbeigt gatavošanos jaunai, likvidatoriskai konferencē. Piemēram, Rīgas organizācijas IV rajons savā rezolūcijā par Prāgas konferenci paziņoja, ka pilnīgi piekrit Prāgas konferences lēmumiem, bet LSD Centrālajai Komitejai ieteic atsaukt savu pārstāvi no likvidatoru centra un pārtraukt likvidatoriskās konferences gatavošanu. Vidienas organizācijas konference 1912. gada jūnijā arī uzsvēra, ka «izteic neatzinību CK... un neatzīst šo konferenci».¹¹ (Domāta likvidatoru sasaucama konference).

Vietējās partijas organizācijas sūtīja LSD CK daudz rezolūciju, kurās izteica sašutumu par «Cīņā» un Rīgas legālajā strādnieku avīzē ievietotajiem oportunistiskajiem rakstiem, atteicās saņemt krievu likvidatoru preses izdevumus un pieprasīja sūtīt bolševistiskus izdevumus.

1912. gadā jau skaidri iezīmējās plaisa starp meņševiku un samierinātāju vadītājiem, no vienas puses, un bolševistiski noskaņotajām partijas masām, no otras puses.

V. Leņins isi un izteiksmīgi noraksturoja radušos stāvokli LSD 1912. gadā: «Latviešu bolševiki iet karā pret savu Centrālo Komiteju.»¹²

Tomēr Latvijas bolševiku darbībā vēl nebija istas vienotības un organizētības. Viņiem nebija sava vienota vadības centra. Viņiem nebija savas tribīnes, no kuras viņi, pretstatā likvidatoru sagrābtajai «Cīņai», varētu izvērst partijā bolševistisku propagandu. Bet bez vienota vadoša bolševistiska centra, bez bolševistiska preses orgāna nebija iespējams sekmīgi cīnīties par meņševiku-likvidatoru pilnīgu padzišanu no LSD un tās centrālajiem orgāniem, kā arī no visām legālajām strādnieku organizācijām.

⁹ LPSR CVA, 4568. f., 8. apr., 299. l., 160.—161. lapa.

¹⁰ LPSR CVA, 4568. f., 8. apr., 299. l., 191. lapa.

¹¹ «Cīņas» Nr. 122.—123. pielikums, 1912. g. 21.(8.) jūnijā, 3. lpp.

¹² V. I. Leņins, Raksti, 35. sēj., 4. lpp.

Šāds centrs kā pretstats LSD likvidatoriskajai Centrālajai Komitejai tika nodibināts 1912. gada vasarā vietējo organizāciju pārstāvju apspriedē. Šā centra bāze un balsts bija Rīgas organizācijas boļševistiskais IV rajons. Boļševistiskajā centrā iegāja izcili latviešu boļševiki: R: Eihe, Ed. Zvirbulis-Putns, J. Šilfs-Jaunzems, K. Ozols-Pagāns, kā arī M. Novovs no Krievu kultūras centra. Visi viņi bija pārliecināti ļeņinieši un pagrīdes cīņās norūdīti revolucionāri.

Boļševistiskais centrs vadīja cīņu pret meņševikiem-likvidatoriem, piegādāja vietējam organizācijām boļševistisko literatūru un gatavoja propagandistus boļševikus.

Latviešu boļševiki, kas dzīvoja emigrācijā, 1912. gada vasarā pretstatā LSD likvidatoriskajai Ārzemju Komitejai nodibināja latviešu «Ārzemju grupu biroju» — boļševistisku centru ārzemēs. Aktīvi biroja darbinieki bija J. Bērziņš-Ziemelis, J. Ģipslis, K. Karlsons (Ogrietis), J. Ozols (Ziedonis) un citi. Latviešu boļševiku vadītājs Pēteris Stučka, kas tanī laikā darbojās Pēterburgā, ļoti uzmanīgi sekoja LSD darbam, ar saviem rakstiem dažādos preses orgānos — «Cīņa», «Pravda», «Arodnieks», «Laika Balss», «Dzīves Balss», «Dzīves Atbalss», «Darbs» un citos vērsās pret meņševikiem-likvidatoriem Latvijas Sociāldemokrātijā, palīdzēja boļševistiskajam virzienam tajā nostiprināties.

1913. gada sākumā iznāca Latvijas boļševiku nelegālā preses orgāna — avīzes «Cīņas Biedris» pirmais numurs. «Ārzemju grupu birojs» sāka ārzemēs izdot «Biļetenu». Šie preses orgāni no paša sākuma pasludināja sevi par boļševistiskā virziena aizstāvjiem, pieteica karu likvidatorismam un izvērsa boļševistisku ideju sistemātisku propagandu.

Latvijas boļševiku vadītāji bija cieši saistīti ar boļševiku partijas CK un personīgi ar V. Ļeņinu. V. Ļeņins sarakstījās ar J. Bērziņu-Ziemeļi, J. Hermani-Ausekli, J. Ģipsli, uzmanīgi sekoja cīņai pret likvidatoriem Latvijas Sociāldemokrātijā, palīdzēja Latvijas boļševikiem ar padomjiem un norādījumiem.

II nodaļa

CIŅA PAR NELEGALĀS ORGANIZĀCIJAS NOSTIPRINĀŠANU, PAR VADĪBU STRĀDNIĒKU KUSTĪBĀ UN LEGALO IESPEJU IZMANTOSANU REOLUCIONĀRA CIŅA

Pēc Boļševistiskā centra Latvijā un «Ārzemju grupu biroja» nodibināšanas cīņa pret likvidatorismu Latvijas sociāldemokrātijā pacēlās jaunā, augstākā pakāpē. Latvijas boļševiki, sava centra vadīti, uzsāka plašu uzbrukumu likvidatoriskajiem vadītājiem. Sākās sistemātiska organizēta cīņa par likvidatoru padzišanu no visām strādnieku organizācijām, par nelegālās partijas organizācijas iztīrīšanu no visiem oportunistiskajiem elementiem, par LSD un boļševiku partijas pilnīgu organizatorisku apvienošanu.

Nopietnu cīņu nācās izturēt Latvijas boļševikiem, aizstāvot ļeņiniskos partijas organizatoriskos principus. Neuzdrošinādami tieši noliegt nelegālās partijas nepieciešamību, neriskēdami sevi pilnīgi atmestot apzinīgo strādnieku acīs, latviešu likvidatoru vadītāji F. Menders, K. Eliass un citi «Cīņas», «Dzīves Balss», kā arī krievu likvidatoriskās avīzes «Luč» slejās centās mazināt revolucionārās pagrīdes nozīmi un stipri pārspilēja leģālo cīņas formu lomu, ierādot tām pirmo vietu strādnieku organizāciju vidū. No iepriekšējā nodaļā minētiem faktiem bija redzams, ka meņševiki likvidatori no LSD CK un ĀK arī praktiski palīdzēja krievu likvidatoriem. Trockim graut nelegālo revolucionāro KSDSP.

Savās mājās, Latvijā, viņi tāpat ieturēja kursu uz nelegālo organizāciju vājināšanu. Kā par to liecina vietējo organizāciju vēstules «Cīņai», «Biļetenam», ziņojumi vietējās konferencēs un LSD IV kongresā, meņševiki likvidatori no LSD CK neapmierināja vietējo organizāciju pieprasījumus pēc nelegālās literatūras, tipografijas tehnikas, ar to traucējot preses orgānu izdošanu, kā arī sistemātisko propagandas darbu uz vietām. Starp vietējām boļševistiskām organizācijām un CK pārstāvjiem — meņševikiem izcēlās atkārtoti konflikti, kuru rezultātā bija pat mēģinājumi no CK puses uz laiku pārtraukt šo ietekmīgo organizāciju (Madlienas Gaismas, Jelgavas un Vidienas) darbību.

1913. g. septembrī konflikts izcēlās starp visu lauku organizāciju konferenci un CK pārstāvi, kas tajā bija ieradies. Konference savā lēmumā atzīmēja: «Konference izsaka jaunu protestu Centrālajai Komitejai par to, ka viņa sava priekšstāvja personā ir likusi šķēršļus ceļā konferences darbībai...»¹³

LSD CK pārstāvji dažkārt tīšām sajauc tikšanās vietu un laiku ar organizāciju pārstāvjiem, ar nokavēšanos ziņoja par konferencēm, lai bolševistiskā Krievu Kultūras centra* pārstāvji uz tām nevarētu ierasties.¹⁴

Cīņā pret likvidatoriem latviešu bolševiki aizstāvēja nelegālo partiju, cīnījās par revolucionārās pagrīdes saglabāšanu un nostiprināšanu.

Bolševistiskie preses orgāni «Biļetēns», «Cīņas Biedris» izvērša plašu likvidatorisko uzskatu kritiku, sagrāva katru argumentu, kuru likvidatori izvirzīja par labu legalismam, un pilnīgā saskaņā ar Ļeņina norādījumiem un KSDSP V un VI konferenču lēmumiem pierādīja, ka cariskās patvaldības, policejisko vajāšanu apstākļos proletariāta revolucionārā partija — strādnieku organizācijas augstākā forma var darboties tikai dziļā pagrīdē, no turienes vadot plašo strādnieku kustību. «Stipra nelegāla partija un plaša darbība masās — tāds ir mūsu lozungs», bija teikts «Biļetenā».¹⁵

Latvijas bolševikiem nebija ne mazāko šaubu par to, ka VI Viskrievijas konference Prāgā apvienoja revolucionārās sociāldemokratijas spēkus un kā jaunās, likvidatoriskās konferences sasaukšana ir kaitīga un antipartejiska.

Bolševistiskie preses orgāni plaši izskaidroja partijas iekšējās cīņas vēsturi Krievijā, parādīja «Augusta bloka» darbības kaitīgumu, atmaskoja un asi nosodīja LSD CK rīcību.

1913. gada sākumā Latvijas bolševiki uzņēma par savas darbības pamatu Ļeņina lozungu apvienoties no apakšas un cīnījās par šā lozunga realizēšanu, pretēji likvidatoru un samiernieku plānam, — panākt dažādu, tajā skaitā arī likvidatorisko grupu apvienošanos.

¹³ «Cīņa», 131. nr., 1914. g. 15. (2.) janvāris.

* Krievu Kultūras centrs un Lietuviešu Kultūras centrs Rīgā bija propagandas centri pie Rīgas Komitejas aģitācijas un propagandas darba organizēšanai krievu un lietuviešu strādnieku vidū, kas neprata latviešu valodu. Krievu un lietuviešu biedri, kas darbojās šajās organizācijās, reizē ietilpa arī attiecīgajos Rīgas organizācijas rajonos. Krievu Kultūras centrā aktīvi darbojās biedri Kušners, Novovs, Pireiko, bet viens no Lietuviešu Kultūras centra vadītājiem bija Staņislavs Turlo. Centri stingri aizstāvēja bolševiku pozīcijas.

¹⁴ «Пролетарская революция». № 8—9, 1924 г., 226 стр.

¹⁵ «Biļetēns», 9.—10. nr., 1913. g. 20. (7.) novembrī, 10. lpp.

Nelegālajai partijas šūniņai tika ierādīta pirmā un izšķirošā vieta strādnieku organizāciju vidū. Piemēram, Rīgas strādnieki rakstīja «Cīņai»: «Vietējie apstākļi gaiši pierāda **nelegālās organizācijas nepieciešamību**. Pa visu garo reakcijas laiku mūsu ilegālais cietoksnis ir bijis neieņemams. Ar to mēs varam lepoties, te slēpjas mūsu spēks, kurš nodrošina mums uzvaru nākotnē.»¹⁶

Lauku organizāciju konference 1913. g. janvārī pieņēma lēmumu, kurā atzina, ka «Cilvēki, priekš kuriem nepastāv ilegālā partija... nepastāv arī priekš partijas.»¹⁷

Visaktīvāko vietējo organizāciju pretsparu sastapa meņševiku-likvidatoru mēģinājumi traucēt un vājināt nelegālo šūniņu darbu. Neviena no vietējām organizācijām savu darbu nepārtrauca, bet literatūru, vajadzīgos materiālus skrejlapīņu un citu hektogrāfēto izdevumu iespīšanai sanēma no boļševistiskā centra. Boļševistiskais centrs nodrošināja vietējās organizācijas arī ar propagandīstiem. Faktiski IV rajona propagandistu kolēģija apkalpoja visu Rīgas organizāciju, pie kam to darīja konsekventi boļševistiskā garā. Boļševiki no IV rajona sniedza lielu praktisku palīdzību citām organizācijām cīņā ar meņševistiski-likvidatorisko vadību: apmeklēja I, II, III, V rajonu masu sapulces, uzstājās tur, izskaidroja LSD meņševistiskās virsotnes kaitīgo darbību, palīdzēja aktivizēt vietējās organizācijas. Boļševiki no Krievu Kultūras centra palīdzēja atmāskot meņševikus tajās organizācijās, kur bija daudz krievu tautības strādnieku (piemēram, Baltijas vagonu rūpnīcā).

Tādējādi likvidatorisko barvežu mēģinājumi graut nelegālās organizācijas lomu, vājināt tās darbību cieta pilnīgu krahu. LSD partijas biedru masas ar Boļševistisko centru priekšgalā aizstāvēja revolucionāro partiju un nostiprināja to.

Latvijas Sociāldemokrātijas organizācijas uzbūves pamatā bija stingra centralizācija: nelegālās partijas pirmorganizācijas (pulciņi) apvienojās savienībās, apakšrajonos, tie savukārt — rajonos, bet rajoni apvienojās pilsētas vai lielāku lauku apgabala organizācijā.

Tāda uzbūve deva iespēju diezgan bieži noturēt pulciņu pārstāvju sanāksmes pa rajoniem un rajonu pārstāvju sanāksmes visas organizācijas mērogā, bet vadībai — vienmēr būt labi informētai par to, kas notiek uz vietām un arī ātri darīt zināmus pirmorganizācijām vadošo orgānu lēmumus.

LSD organizācijās bija ielavījies zināms provokātoru skaits, kas sīki informēja žandarmēriju par partijas darbību.

¹⁶ «Cīņa», 118. nr., 1911. g. 20. (7.) decembrī, 14. lpp.

¹⁷ «Cīņa», 126.—127. nr., 1913. g. 29. (16.) martā, 24. lpp.

Protams, tas apgrūtināja darbu. Nodevēju rīcības rezultātā ļoti bieži notika aresti Liepājas organizācijā: 1908. g. oktobrī tika apcietināta liela organizācijas biedru grupa¹⁸, 1910. g. martā tika arestēti Liepājas pulciņu nārstāvju sanāksmes dalībnieki¹⁹, tā paša 1910. g. maijā žandarmi apcietināja pilsētas konferenci,²⁰ bet 1911. g. maijā iebrauca nelegālajā tipografijā tajā brīdī, kad tur tika iesniegti uzskaukumi.²¹ Tāpat uz provokātoru ziņojuma pamata 1910. g. martā tika atklāta nelegālā tipografija arī Jelgavas organizācijā.²²

Taču provokātori būtu nodarījuši partijai nesalīdzināmi lielāku ļaunumu, ja partijas biedri maksimāli neievērotu konspirācijas noteikumus. Samērā bieži gadījās, ka žandarmi bija spiesti atbrīvot apcietinātos partijas biedrus, kaut arī no saviem slēptiem aģentiem skaidri zināja, ka apcietinātie ir aktīvi sociāldemokrāti vai pat vietējo organizāciju vadītāji. Bet kratīšanas ļoti bieži nedeva itin nekādu lietišķu pierādījumu, kas ļautu uzsākt tiesas procesu.

Tā, piemēram, uz aģentu ziņojuma pamata 1913. g. 30. septembrī Zvaigžņu ielā 21 tika apcietināta IV rajona propagandistu kolēģija. Apcietināto vidū bija Roberts Eihe, Krišjānis Saulītis, Jānis Silfs, Hermanis Vilks, Valdemārs Tiesnieks, Fricis Linde, J. Bērziņš-Andersons, R. Salna, K. Kauliņš, E. Apine. Visi viņi bija ļoti zināmi žandarmiem, zināms bija pat tas, ka sapulcei ir sakars ar gatavojamo LSD IV kongresu, bet pierādījumu tam nebija. Visi konferences dalībnieki angalvoja, ka saņākuši sakarā ar legālās biedrības «Jaunatne» lietām, un visus viņus administratīvi sodīja ar 3 nedēļām cietuma, bet pēc tam atbrīvoja, atstājot policijas uzraudzībā.²³

Lai gan Stučka tanī laikā darbojās ārpus Latvijas, viņš rūpīgi sekoja LSD darbībai. 1922. gadā žurnālā «Proletarskaja revolūcija», atceroties jauno revolucionāro uzplūdu laikus, viņš rakstīja par «lielisku organizāciju un dzelzs disciplīnu Latvijas Sociāldemokrātijā.»²⁴

Partijas organizācijas veica lielu darbu plašās strādnieku masās. Pie Rīgas Komitejas darbojās centrālā streiku komiteja, apdrošināšanas komisija, birojs, kas vadīja legālo biedrību darbu. Ar šo organizāciju palīdzību partijas biedri ietekmēja strādnieku masas. Partijas šūniņas rūpniecās aptvēra ar savu

¹⁸ LPSR CVA. 4569. f., 1. apr., 617. l., 204. lapa.

¹⁹ Turpat. 4569. f., 1. apr., 637. l., 6.—11. lapa.

²⁰ LPSR CVA. 4569. f., 1. apr., 652. l., 2.—4. lapas.

²¹ Turpat, 4569. f., 1. apr., 694. l., 1.—3. lapas.

²² Turpat, 4569. f., 1. apr., 638. l., 6. 22.—24. lapas.

²³ Turpat, 4568. f., 1. apr., 2509. l., 2.—3., 195. lapas.

²⁴ «Пролетарская революция», № 12, 1922 г., стр. 57.

ietekmi strādnieku lielāko daļu. Spēcīgas partijas organizācijas bija rūpnīcās «Salamandra», «Fenikss», «Felzers», Herca rūpnīcā un citās. Partijas biedri izmantoja katru iespēju revolucionārai agitācijai strādnieku vidū. 1914. gada pavasarī rūpnīcā «Salamandra» gandrīz katru dienu pusdienas pārtraukumā priedēs netālu no rūpnīcas tika rīkotas masu sapulces, kur partijas propagandisti uzstājās ar revolucionārām runām un izplatīja proklamācijas. Uz šīm sapulcēm bieži ieradās strādnieki arī no citām fabrikām.²⁵

Partijas šūniņas «Felzerā», kā arī Herca un Pirvica rūpnīcās plaši izplatīja skrejlapīnas, veica plašu revolucionāru agitāciju un vadīja visu streiku kustību rūpnīcās.²⁶ Žandarmi bija spiesti atzīt, ka visa strādnieku jaunatne, arī tā, kas nav pulcīnos, ir revolucionāru saagitēta un ļoti ātri atsaucais aicinājumiem streikot.²⁷

Kādā citā žandarmērijas ziņojumā teikts, ka rūpnīcās «Salamandra», «Tilo», «Motors», «Fenikss», «Unions», «Lenta», «Provodņiks» un citi ir «sociāldemokrātijas midzeņi».²⁸

Arī lauku organizācijās enerģiski darbojās pulcīni, propagandistu kolēģijas, regulāri tika iespīestas skreilapīnas laukstrādniekiem, plaši izplatīja bolševistisko «Cīņas Biedri», kā arī hektogrāfētos izdevumus: Malienas «Karogu» un Madlienas-Gaismas «Laukstrādnieku».

Jauno revolucionāro uzplūdu gados manāmi izauga organizāciju rindas. Piemēram, laikā no 1911. g. maija līdz 1914. g. maijam Rīgas organizācijas IV rajona biedru skaits izauga no 350 līdz 765, V rajonā — no 400 līdz 534.²⁹ Visumā LSD rindas šajā laikā izauga no apmēram 2000 biedru līdz 3500 biedriem.³⁰

1913. gada beigās LSD biedru lielum lielais vairākums konsekventi sekoja Bolševistiskam centram. Arī lauku organizāciju biedru absolūtais vairākums tanī laikā bija noskaņots bolševistiski. Par to liecina lauku organizāciju konferenču lēmumi. Rīgas organizācijas partijas biedri 1913. g. vasarā sakarā ar gatavošanos IV kongresam izpildīja aptaujas anketi un šādi noteica savu frakcionāro piederību: 40,38% atzina sevi par bolševikiem, 16,35% — par meņševikiem, bet 42,16% — par nefrakcionāriem

²⁵ LPSR CVA, 4568. f., 15. apr., 117. 1., 35. lapa.

²⁶ Turpat, 38., 45. lapas.

²⁷ LPSR CVA, 4568. f., 15. apr., 126. 1., 3. lapa.

²⁸ Turpat, 127. 1., 40. lapa.

²⁹ Aprēķināts pēc «Cīņas» 115. nr., 1911. g. 1. jūlijā (18. jūnijā) un LKP CK Partijas Arhīva, 733. f., 1. apr., 1. 1., 30.—31. lapas.

³⁰ Aprēķināts pēc «Cīņas» 115. nr., 1911. g. 1. jūlijā (18. jūnijā) un «LKP 25 gadi», Rakstu un materiālu krājums, M., 1930., 201.—202. lpp.

sociāldemokrātiem.³¹ Tātad par bolševikiem izteicās gandrīz divarpus reizes vairāk partijas biedru nekā par menševikiem. Un arī tie, kas atzina sevi par nefrakcionāriem sociāldemokrātiem, pēc būtības nebija samierinātāji. Tie bija lielākoties strādnieki, kas neizprata uzreiz likvidatorisma briesmas, jo viņus zināmā mērā dezorientēja menševiku-likvidatoru un samierinātāju frāzes par partijas vienību. Turpmākā cīņas gaita drīz vien atdarīja acis arī viņiem. Savā praktiskajā darbā visi viņi rīkojās kā bolševiki.

Raksturīgi, ka sevišķi strauji attīstījās to vietējo organizāciju darbība, kur no paša sākuma bolševikiem bija noteicošā ietekme. Piemēram, Rīgas organizācijas IV rajonā 1913. gadā regulāri darbojās 70 elementāro pulciņu (pirmorganizācijas) un 15 teorētisko pulciņu. Uz IV rajona masu sapulcēm nāca simtiem strādnieku. Piemēram, žandarmērijas dokumentos atzīmēts, ka 1913. g. 11. maijā notika IV rajona masu sapulce, kur apsprieda LSD IV kongresa dienas kārtību. Piedalījās 195 cilvēki. Tā paša gada 8. jūnijā sapulce turpinājās visu nakti. Uzstājās 14 runātāji. Piedalījās ap 250 cilvēku.³² Ļoti plašu darbu veica propagandisti. 1913. gadā 5 mēnešu laikā viņi apmierināja 280 pieprasījumus pēc referātiem, kurus noklausījās 3369 biedri.³³

Par nelegālās LSD spēku un ietekmi masās liecināja 11 strādnieku legālo biedrību — 5 arodbiedrību un 6 kultūras biedrību slēgšana 1913. gada martā, kad cariskā administrācija ar vienu triecienu uz kādu laiku likvidēja gandrīz visus LSD legālos balstus.

Ja menševistiski likvidatoriskajiem vadītājiem būtu izdevies saindēt Latvijas Sociāldemokrātiju ar legalismu, ja nelegālā organizācija tiktu vājināta, LSD darbs tiktu paralizēts uz ilgāku laiku. Bet tas nenotika. Nelegālā LSD joprojām vadīja arvien pieaugošo strādnieku kustību. Lūk, kā šo savdabīgo eksāmenu Latvijas Sociāldemokrātijai novērtēja bolševistiskā «Pravda» Pēterburgā:

«Strādnieku šķiriskā politiskā organizācija Latvijas novadā palikusi tur, kur tā radās, kur tā attīstījās un nostiprinājās — pagrīdē. ... Slavenas pagātnes tradīcijas, nesamierināmā šķiru cīņa — lūk, arvien pieaugošās strādnieku kustības iekšējais saturs šīnī novadā.»³⁴

Latviešu bolševiki noteikti cīnījās arī pret menševiku līderu oportunistisko taktiku, par patiesi revolucionāru taktiku Latvijas strādnieku kustības vadīšanā.

³¹ LKP CK Partijas arhīvs, 35. f., 4. apr., 64. 1., 6. lapa.

³² LPSR CVA, 4568. f., 15. apr., 167. 1., 21., 29., 33. lapas.

³³ «Biļetens», 8. nr., 1913. g., 15. (2.) novembrī, 7. lpp.

³⁴ «Правда», № 46 (250), 24 февраля 1913 г.

Latviešu meņševiki-likvidatori, tāpat kā likvidatori visā Krievijā, bija reformisti. Ar reformu palīdzību viņi cerēja uzlabot pastāvošo režīmu, panākt strādnieku prasību apmierināšanu. Tāpēc viņi bija ar mieru atteikties no revolucionārās aģitācijas masās, no masu politiskiem streikiem, demonstrācijām. Piemēram, LSD CK pārstāvis lauku organizāciju konferencē 1913. g. septembrī, kad sāka apspriest jautājumu par vispārējo politisko streiku, paziņoja, ka strādnieki tam vēl nav sagatavoti un tāpēc streiks nebūtu savlaicīgs. Tas bija teikts brīdī, kad visā Krievijā apzinīgie strādnieki, atbildot uz KSDSP CK Poroņinas apspriedes aicinājumu, uzsāka gatavošanos vispārējam streikam. Vidzemes žandarmērijas ziņojumā teikts, ka protestu streiku 1913. g. 6. novembrī organizēja boļševiki, bet meņševiki no tā atteicās.³⁵

Meņševiki-likvidatori gribēja organizēt proletariāta cīņu par atsevišķām reformistiskām prasībām. Par šīs cīņas saturu var spriest pēc vairākiem likvidatoru rakstiem, kas bija ievietoti leģālās strādnieku avīzes «Dzīves Balss» slejās 1913.—1914. gadā diskusijas gaitā par teorijas un prakses attiecībām (faktiski tur bija runa par visa socialdemokrātiskā darba saturu).

Pretēji diviem boļševika P. Stučkas rakstiem meņševiki sarakstīja vai duci rakstu un tur nepārprotami apgalvoja, ka strādnieku cīņa jāorganizē vienīgi par strādnieku dzīves apstākļu tūlītēju uzlabošanu — par isāku darba dienu, plašāku koalīcijas brīvību, par savu avīzi, labāku, lētāku maizi utt.³⁶

Šie spriedelējumi bija viscaur oportunistiski.

Latviešu boļševiki konsekventi vērsās pret šo LSD «virsoņņu» reformistisko taktiku. Vadoties no KSDSP VI (Prāgas) Viskrievijas konferences lēmumiem, latviešu boļševiki pamatoja savu taktiku uz nepieciešamību sagatavot jaunu revolūciju. Kategoriski noraidot meņševiku-likvidatoru apcirtos reformistiskos lozungus, Latvijas boļševiki izvirzīja uzdevumu atbalstīt un izvērst plašumā proletariāta masu revolucionāros streikus, demonstrācijas, mītiņus, sistemātiski veikt revolucionāru aģitāciju darbaļaužu masās. Kā galvenos lozungus Latvijas boļševiki izvirzīja prasību cīnīties par demokrātisku republiku, astoņu stundu darba dienu, muižnieku zemes konfiskāciju, t. i., tādas prasības, par kurām tai laikā organizēja revolucionāro cīņu visas Krievijas boļševiki.

LSD VII konferencē, kas notika 1912. gada vasarā, LSD CK ar dažādām frakcionārām mahinācijām nodrošināja sev vairākumu un, kaut gan boļševiku delegāti tam neatlaidīgi pretojās, uz-

³⁵ LPSR CVA, 4568. f., 15. apr., 127. l., 4. lapa.

³⁶ «Dzīves Balss», 15. nr., 1914. g. 12. februārī.

spieda tādu vēlēšanu platformu 4. Valsts domes vēlēšanām, kurā nebija izvirzīta prasība pēc astoņu stundu darba dienas. Tomēr vietējo organizāciju vienprātīgais protests piespieda LSD Centrālo Komiteju vēlēšanu kampaņas gaitā izdot atsevišķu skrejlapu, kurā šī platforma tika papildināta ar prasībām pēc astoņu stundu darba dienas un strādnieku sociālās apdrošināšanas. Taču arī tas nepalīdzēja Centrālajai Komitejai noslēpt savu oportunistisko politiku, kas bija naidīga strādnieku šķirai. Rīgas proletariāts to izprata un IV Valsts domes vēlēšanās norādīja meņševiku-likvidatoru nodevīgo taktiku un sekoja boļševikiem.³⁷

LSD CK neizdevās arī noorganizēt Rīgā kampaņu, lai atbalstītu parakstu vākšanu par labu t. s. «koaliciju brīvībai». So reformistisko prasību par «koaliciju brīvību» meņševiki izvirzīja pretēji boļševiku lozungam par demokrātisko republiku. Latvijas revolucionārie strādnieki parakstu vākšanu izjauca un savās korespondencēs «Pravdai» rakstīja, ka istenībā parakstu vākšanas kampaņa nav izdevusies, bet pāris simts savāktiem parakstiem nav bijis nekādas ietekmes.

Latvijas proletariāts neievēroja liberālos lozungus un boļševiku vadībā izvērta plašu streiku cīņu, rīkoja masu demonstrācijas un mītiņus, revolucionārā ceļā iekarodams savas tiesības. Likvidatoru reformistiskie mēģinājumi sašķīda pret Latvijas strādnieku nelokāmo apņēmību kopā ar visu Krievijas proletariātu cīnīties nevis par atsevišķām apcirtām reformām, bet gan par visa cariskā režīma likvidēšanu.

Meņševiku-likvidatoru direktīvas boļševistiski noskaņotās strādnieku masas ignorēja savā revolucionārajā praksē. Tā 1912. g. pavasarī un vasarā meņševistiskie vadītāji izrādīja lielu pasivitāti, negribēdami organizēt protesta streiku sakarā ar Ļenas notikumiem un prāvu pret Melnās jūras matrožiem. Pretēji šo meņševistisko vadītāju gribai boļševistiskais IV rajons uzņēmās iniciatīvu un noorganizēja Rīgā streikus un demonstrācijas sakarā ar notikumiem pie Ļenas un prāvu pret Melnās jūras matrožiem. Par to liecina arī kāda slepenā aģenta ziņojums žandarmērijas pārvaldei. Viņš apraksta IV rajona 1. apakšrajona masu sapulci, kas notikusi mežā 1913. g. 24. martā un kur ar ziņojumu uzstājās «Andrejs» (R. Eihe). Sapulcē apsprieda, kā atzīmēt 1. maiju. Pilsētas Komitejas pārstāvis esot bijis pret demonstrāciju. Sapulce atstājusi šo iebildumu neievērotu un pieņēmusi lēmumu organizēt 1. maija demonstrācijas ielās.³⁸

³⁷ «Dzīves Balss», 15. nr., 1914. g. 12. februārī.

³⁸ LPSR CVA, 4568. f., 15. apr., 167. l., 23. lapa.

Un tiešām — 1913. g. 1. maija dienā, neskatoties uz lielu policistu skaitu Rīgā, kratīšanām un apcietināšanām strādnieku rajonos strādnieku kustība pieņēma tik plašas un atklātas formas, ka reakcionārās buržuāziskās avīzes bailēs sāka brēkt, ka atnācis jauns 1905. gads.

Latvijas boļševiki, pretēji LSD CK norādījumiem, vadīja strādnieku kustību revolucionārā garā. Latvijas proletariāts lieliski nodemonstrēja savu šķiras apziņu, savu apzinīgumu un kaujas gatavību Romanovu dinastijas 300 gadu jubilejas dienās — 1913. g. februārī, kad valdošo šķiru pārstāvji sacentās savā starpā lišķībā un arī latviešu nacionālistiskā buržuāzija pievienojās šim lišķu korim.

Latviešu revolucionārais proletariāts atsaucās uz šo notikumu ar vairāku proklamāciju izplatīšanu, kam bija visai izteiksmīgi nosaukumi: «Drebiēt, varmākas — sarkanie karogi uzvarēs», «Nost cara patvaldību!» utt., kā arī sarkano karogu izkāršanu. Liepājas sociāldemokrātiskās Komitejas proklamācijā teikts, ka, pateicoties cara «tēvišķai» gādībai, darbaļaudis Krievijā nomākti līdz pēdējam, skolas pārverstas par kazarmām un tautas izglītība atrodas policijas rokās, bet par katru brīvu vārdu draud cietums. Uzsaukumā aicināts cīnīties par patvaldības gāšanu un slepkavu cilts jubilejas dienā nodemonstrēt šo strādnieku apņēmību.

Pēc cariskās Krievijas Ministru Padomes arhīva datiem Vidzemes guberņa streikotāju skaita ziņā sekoja tūlīt aiz Pēterburgas guberņas. Piemēram, 1913. g. oktobrī Pēterburgas guberņa deva 22,5% no visu streikotāju skaita Krievijā, bet Vidzemes guberņa 19,7%.³⁹

Latvijas strādnieku kustībai bija raksturīgs ne tikai streikotāju lielais skaits, bet it sevišķi — politisko streiku skaita straujš pieaugums, kā arī arvien jaunu un jaunu slāņu iesaistīšana cīņā un strādnieku kaujinieciskais noskaņojums.

Latvijā, tāpat kā visā Krievijā, boļševiki neatlaidīgi cīnījās par meņševiku-likvidatoru padzišanu no arodbiedrību, no strādnieku legālo biedrību valdēm, no legālo avīžu redakcijām, par visu legālo cīņas formu izmantošanu revolucionārai cīņai.

Jau kopš vairākiem gadiem Latvijas strādniekiem bija savas legālās organizācijas: Latvijā darbojās dažādas legālās biedrības, arodbiedrību skaits svārstījās starp 10—12, nepārtraukti iznāca žurnāls «Arodnieks» un legāla strādnieku avīze Rīgā.

Taču šīm strādnieku organizācijām bija jādabojas ārkārtīgi grūtos apstākļos: vajāšanas, represijas sekoja cita citai. Te viena, te atkal cita arodbiedrība vai legāla biedrība tika slēgta, bet 1913. g. pavasarī, kā jau minēts, tika slēgtas uzreiz 11

³⁹ Красный Архив, № 3 (82), 1937 г., 141 стр.

strādnieku biedrības. Kurzemes guberņā netika reģistrēta neviena arodbiedrība. Patvaldības kalpi no 25 pirmiem avīzes «Dzīves Balss» numuriem konfiscēja 6 un 6 numuriem uzlika naudas sodus par 1500 rbļ. kopsummā.⁴⁰ No 50 avīzes «Jaunā Balss» numuriem tika konfiscēti un sodīti 38. Deviņiem šīs avīzes redaktoriem administratīvā kārtā tika piespriesti pavisam 37 mēneši cietumā.⁴¹

Cariskās administrācijas patvaļas apstākļos strādnieku legālās organizācijas varēja darboties, tikai pateicoties boļševiku, apzinīgo strādnieku pašaielīdzīgai, patiesi varonīgai rīcībai. Strādnieki nekad nenolaida rokas un slēgto biedrību vietā dibināja citas, ar jauniem nosaukumiem. 1911. gada beigās Rīgas arodbiedrībās bija ap 4700 strādnieku. 1912. gadā cariskā administrācija slēdza vairākas arodbiedrības: metalistu, kokapstrādāšanas rūpniecības, poligrāfistu un citas, kā rezultātā arodbiedrību biedru skaits samazinājās gandrīz uz pusi. Bet strādnieki nodibināja Rīgā jaunas arodbiedrības, un 1914. g. sākumā tajās atkal bija pāri par 4 tūkstoši biedru. Strādnieku legālā avīze pēc kārtējās slēgšanas iznāca ar jaunu nosaukumu. Sākumā tā saucās «Laika Balss», pēc tam «Jaunais Laiks», «Laika Atbalss», «Dzīves Balss». Ar 1914. gadu tā iznāca katru dienu ar nosaukumiem: «Dzīves Balss», «Dzīves Atbalss», «Dzīves Spēks», «Jaunā Balss», «Strādnieka Balss», «Strādnieka Atbalss», kamēr tā, pasaules karam iesākoties, tika slēgta pavisam.

Tas viss liecina, ka legālo organizāciju darbība carisko likumu spilēs, nepārtrauktu vajāšanu apstākļos bija stipri ierobežota. Meņševiki-likvidatori, kas vēl reakcijas laikā bija ielavījušies dažās strādnieku legālajās organizācijās, vēl vairāk traucēja to darbu. Likvidatori centās atraut legālās organizācijas no proletāriskās partijas, no partijas vadības, nepieļaut tur politisko agitāciju, šķiras apziņas ieaudzināšanu strādniekos, faktiski vedā uz legālo organizāciju pakļaušanu buržuāzijas ietekmei.

Paplašinot sakarus ar strādnieku masām, Latvijas boļševiki enerģiski centās izmantot visas legālās iespējas revolucionārai cīņai, pārvērst tās par partijas atbalsta punktiem. Jo augstāk celās strādnieku kustības vilnis, jo vairāk strādnieku un laukstrādnieku protesta vēstule ienāca legālo preses orgānu redakcijās, jo lielāks legālo biedrību skaits ievēlēja valdēs meņševiku-likvidatoru vietā boļševikus. Piemēram, strādnieki legālajā biedrībā «Sekla» pieņēma spēcīgu lēmumu neabonēt nevienu likvidatoru preses orgānu, bet gan Pēterburgas boļševistiskos izdevumus «Pravda» un «Prosveščeniye». Apavu rūpniecības strādnieku arodbiedrība 1913. g. sākumā pieņēma protesta rezolūciju pret savas valdes ieturēto līniju un pēc tam ievēlēja citu valdi.

⁴⁰ «Dzīves Balss», 26. nr., 1913. g. 7. septembrī.

⁴¹ «Strādnieku Balss», 1. nr., 1914. g. 8. jūlijā.

Poligrāfistu arodbiedrībā pēc ilgstošas cīņas arī uzvarēja boļševistiskā opozīcija (tajā darbojās boļševiki H. Vilks, A. Pireiko). Prasmīgi savienodami nelegālo darbu ar legālo, boļševiki panāca arodbiedrību un strādnieku legālo biedrību pārnākšanu savā pusē. Par ķīmiskās rūpniecības strādnieku arodbiedrību žandarmērijas dokumentos teikts, ka «šīs biedrības biedri ir boļševiki. Biedrības organizātori ir bijuši meņševiki, bet pēc tam boļševiki ņēmuši virsroku un pakāpeniski izstūmuši meņševikus». ⁴² Tāpat par Jelgavas strādnieku izglītības biedrību «Pumpurs» teikts, ka tās virziens ir boļševistisks. ⁴³

1912.—1914. gadā Rīgas arodbiedrības un legālās strādnieku biedrības «Strādnieku Kultūra», «Apziņa», «Sēkla», «Izglītība», «Atvase», «Stars», «Jaunatne», «Varavīksna» un citas atradās boļševiku ietekmē. Katra rajona partijas organizācijai bija savi atbalsta punkti legālajās biedrībās. Tā IV rajons Rīgā sevišķi plaši izmantoja biedrības «Apziņa», «Jaunatne», «Varavīksna», III rajons — biedrību «Pavasaris», Vidienas organizācija Kauguru izglītības biedrību «Darbs», Valkas—Latviešu pašpalīdzības biedrību utt. Šo biedrību darbu faktiski vadīja partija caur nelegālajām sociāldemokrātiskām frakcijām. Šis apstāklis ļoti uztrauca carisko administrāciju. Kādā žandarmērijas ziņojumā Kuldīgas izglītības biedrības un dažu citu biedrību darbs tiek raksturots šādi: tās «...kalpo vienīgi LSD vietējo organizāciju mērķiem, tās kļuvušas par legalizētas darbības un propagandas lauku». ⁴⁴ Tādā pašā garā tiek noraksturota daudzu jo daudzu citu biedrību darbība.

Zandarmiem, cariskai administrācijai bija pamats uztraukties. LSD, Latvijas boļševiki tiešām lieliski prata izmantot legālās iespējas cīņai pret pastāvošo iekārtu. Boļševiki plaši izmantoja dažādus sarīkojumus, teātra izrādes, lekcijas, muzikālos vakarus, kā arī kursus, bibliotēkas pie biedrībām, lai veiktu revolucionāro agitāciju masās. No dokumentiem redzams, ka vispārizglītojošos kursus pie biedrības «Laborēmus» apmeklēja daudz partijas biedru, kas pēc nodarbībām regulāri noturēja pārrunas par politiskiem tēmatiem. ⁴⁵ Tāpat tika ziņots, ka biedrības «Atbalss» gada sapulce nolēmusi vairumā iepirkt marksistisko literatūru un to izplatīt starp biedrības biedriem. ⁴⁶ Biedrībās «Jaunā Sēkla», «Jaunatne», «Stars», «Strādnieku Kultūra», kā arī metālistu, poligrāfistu arodbiedrībās un citur bieži tika noturētas lekcijas, priekšlasījumi ar revolucionāru saturu, kas bija vērsti pret pastāvošās iekārtas pamatiem. Raksturīgs, piemēram, šāds ziņo-

⁴² LPSR CVA, 4568. f., 15. apr., 126. l., 43. lapa.

⁴³ Turpat, 127. l., 36. lapa.

⁴⁴ LPSR CVA, 4569. f., 8. apr., 5. l., 63. lapa.

⁴⁵ Turpat, 4568. f., 15. apr., 118. l., 15. lapa.

⁴⁶ Turpat, 127. l., 16.—17. lapas.

jūms par publisku lekciju, ko 1914. g. 9. februārī Katrīndambja pašpalīdzības biedrībā nolasīja J. Daniševskis: «Tā kā tur neviena no policijas ierēdņiem nebija, Daniševskis kvēlā aģitācijas runā aicināja strādnieku šķiru gāzt patvaldību...»⁴⁷

Vietējās partijas organizācijas izmantoja biedrību telpas un dažādu komisiju sēžu aizsegā noturēja partijas sapulces. Tā, piemēram, biedrības «Stars» izglītības komisija 18 cilvēku sastāvā tajā pašā reizē bija šīs biedrības sociāldemokrātiska frakcija. Katru nedēļu nolika komisijas paplašinātas sēdes, kas pēc būtības bija partijas sapulces. Tur tika lasīti referāti par sociālismu, strādnieku kustību 1905. gadā, par bezdarbu, vākti līdzekļi Sarkanajam Krustam un izdalītas proklamācijas.⁴⁸ Tāpat spēcīgākās un lielākās arodbiedrības — metālapstrādāšanas rūpniecības strādnieku arodbiedrības telpas tika izmantotas partijas darbam — tur dažkārt notika Rīgas Komitejas un V rajona Komitejas sēdes.⁴⁹ Šajā ziņā raksturīgs kāda slepena aģenta ziņojums žandarmērijas pārvaldei 1914. gadā: «Pašreiz sociāldemokrāti piešķir lielu nozīmi darbam biedrībās un savienībās, jo tur iespējams darboties, neriskējot būt notvertam un sodītam. Pulciņu un partiju iestāžu sanāksmes ziemā dzīvokļos gandrīz nenotiek, bet... salasās biedrībās, kur arī veic propagandu un aģitāciju.»⁵⁰

Vesela rinda arhīva dokumentu liecina, ka ļoti bieži biedrību ienākumi no vakariem, koncertiem tika nodoti partijas rīcībā, partijas vajadzībām, it sevišķi laikā, kad tika vākti līdzekļi LSD IV kongresam.⁵¹

Vasarā tika plaši sarīkoti izbraukumi zaļumos. Izbraukumu laikā organizēti masu mītiņi ar boļševistisko propagandistu runām, revolucionāro dziesmu dziedāšanu, vaiņagu uzlikšanu 1905. g. revolūcijas upuru kapiem. Tā, piemēram, par godu LSD 10. gadadienai 1914. g. 22. jūnijā legālās biedrības «Āpziņa», «Straume», «Druva» uz LSD CK lēmuma pamata organizēja izbraukumu zaļumos un tur sarīkoja lielas masu sapulces, kurās piedalījās ap 1000 cilvēku.⁵²

Latvijas strādnieku jaunatne pulcējās ap šīm legālajām biedrībām, šeit iepazinās ar sociālisma idejām, ieguva pirmo rādījumu. Labākie, apzinīgākie iestājās pēc tam revolucionārās LSD rindās.

IV Valsts Domes vēlēšanu kampaņas laikā 1912. gada vasarā un rudenī boļševiki, apzinīgi strādniecki cīnījās pret LSD likvi-

47 LPSR CVA, 4568. f., 15. apr., 117. 1., 22. lapa.

48 Turpat, 59.—65. lapas.

49 Turpat, 66. lapa.

50 Turpat, 118. 1., 16. lapa.

51 Turpat, 168. 1., 16.—17. lapas.

52 LPSR CVA, 4568. f., 15. apr., 117. 1., 35. lapa.

datorisko vadītāju oportūnistisko taktiku. Ļoti asi visa Rīgas partijas organizācija kritizēja likvidatoriskās CK sastādīto vēlēšanu platformu. Latvijā plaši tika izplatīta V. Ļeņina sarakstītā «KSDSP vēlēšanu platforma». Balstoties uz šajā platformā pamatoto taktiku, Rīgas boļševiki, pulcinot ap sevi Rīgas proletāriešus, cīnījās pret meņševistisko vadītāju izlidzēju taktiku, kategoriski noraidīja jebkādus izligumus ar kontrrevolucionāro buržuāziju. Strādnieki cīnījās par sava, strādnieku deputāta sociāldemokrāta A. Priedkalna ievēšanu Domē pretēji melnsimtnieku un kadetu uzstādītajiem kandidātiem

Kaut arī A. Priedkalns netika ievēlēts Domē, latviešu strādnieki bija tajā pārstāvēti. Par saviem pārstāvjiem, par savu interešu aizstāvjiem, kā par to liecina simtiem vēstuļu, latviešu strādnieku vairākums atzina 6 deputātus boļševikus. Ne vienu reizi vien boļševistiskie deputāti, atmaskodami no melnsimtnieciskās Domes tribīnes pastāvošo iekārtu, runādami par strādnieku neciešamo stāvokli, izmantoja arī faktus no Latvijas strādnieku dzīves. 1914. gada martā Rīgas strādniekus savilņoja satraucoša vēsts: lielajā «Provodņika» fabrikā sākās strādnicču masu saindēšanās ar sliktas kvalitātes benzola tvaikiem. Strādnieku deputāts Badajevs tūlīt uzstājās Domē un ar daudziem neapstrīdamiem faktiem no Rīgas strādnieku un Pēterburgas strādnieku dzīves pierādīja, ka Krievijas fabrikās un rūpnīcās notiek strādnieku sistemātiska slepkavošana masu apmēros.

Latvijas strādnieki savukārt atbildēja strādnieku deputātiem Domē ar daudziem jo daudziem uzticības un atbalsta apliecinājumiem. Lūk, kā tos novērtēja V. Ļeņins: «Kad latviešu strādnieki sāka apspriest jautājumu par «sešnieku» un «septiņnieku», šo strādnieku lielākais vairums izteicās par «sešnieku». «Pravdā» bija iespiesti desmiti rezolūciju un no simtiem un simtiem latviešu s.-d. strādnieku un daudzām grupām Rīgā, Jelgavā, Liepājā un citos punktos, kas aizstāvēja 6 strādnieku deputātu ieņemto pozīciju. Pēc Pēterburgas visdedzīgāk atsaucās Rīga, šis vislielākais latviešu strādnieku centrs. Lielum lielā Rīgas strādnieku vairākuma rezolūcijas pauda visdedzīgāko uzticību konsekventā marksisma idejām un vispatiesāko sašutumu pret likvidatorismu.»⁵³

III Valsts Dome 1912. g. jūnijā pieņēma likumu par strādnieku apdrošināšanu. Boļševiku partija visu strādnieku priekšā atmaskoja cariskā likuma īsto būtību, parādīja, ka šis likums nenodrošina nekādu patiesu strādnieku apdrošināšanu, ka strādnieku tiesības uz apdrošināšanu ir apcirtas un irobežotas līdz pēdējai iespējai, pie kam šis likums skāra tikai 1/6 Krievijas strādnieku.

⁵³ V. I. Ļeņins, Raksti, 20. sēj., 157. lpp.

Tomēr KSDSP VI Prāgas konference bija vēl agrāk nolēmusi izmantot strādnieku organizācijas jaunās formas — apdrošināšanas iestādes sociāldemokrātisko ideju propagandai strādnieku vidū, kā arī strādnieku organizēšanai.

Apdrošināšanas kampaņa Baltijā sākās mazliet vēlāk nekā Maskavā un Pēterburgā. Uzņēmēji no paša sākuma mēģināja ņemt savās rokās vadību pār apdrošināšanas iestādēm. Meņševiki-likvidatori ar savu reformistisko taktiku faktiski palīdzēja buržuāzijai. Apdrošināšanas kampaņa Rīgā tāpēc pirmā laikā nebija pietiekami organizēta. Sīkās slimokases nāca par labu uzņēmējiem, vājināja proletariāta spēku. Proletariāta lietai kaitēja arī fabriku administrāciju ielikteņi — lielākoties mazapzinīgie strādnieki, kas, būdami iecelti par pilnvarotiem, nebija spējīgi aizstāvēt strādnieku intereses.

Uz šīm un arī citām apdrošināšanas kampaņas kļūdām latviešu strādniekiem aizrādīja bolševistiskais žurnāls «Voprosi strahovaņija», kas iznāca Pēterburgā.

Plašas apdrošināšanas kampaņas ietekmē, kas izvērtās Pēterburgā un Varšavā, Rīgas proletariāts 1912. g. uzsāka enerģisku cīņu pret likvidatoru reformistisko taktiku apdrošināšanas kampaņā. Bolševiki panāca, ka pie Rīgas Komitejas tika izveidota apdrošināšanas kolēģija, kas sastāvēja no rajonu organizāciju pārstāvjiem, kuri uzņēmās vadīt apdrošināšanas kampaņu Rīgā. Pretēji LSD CK lēmumam tika iespiesta un izplatīta Rīgas Komitejas proklamācija, kas aicināja Rīgas strādniekus cīnīties pret uzņēmēju ielikteņiem, par apzinīgo strādnieku ievēlšanu visās slimo kasēs, par lielāku apvienoto apdrošināšanas orgānu radīšanu, kas dotu strādniekiem lielākas iespējas aizstāvēt savas intereses.

Strādnieku vienprātīgā uzstāšanās apdrošināšanas kampaņas laikā visā Krievijā bija tik iespaidīga, ka policijas departaments izsūtīja visiem gubernātoriem sevišķi slepenu cirkulāru, kurā, ņemot vērā plašos protesta streikus, ieteica būt piesardzīgiem un nepārcensties, apcietinot strādnieku pilnvarotos, jo tas varot izsaukt pārāk lielus sarežģījumus.⁵⁴ Tas lieku reizi apliecina strādnieku kustības spēku.

Apdrošināšanas kampaņas gaitā pretēji patvaldības un uzņēmēju apvienotajai rīcībai, pretēji meņševiku-likvidatoru nodevīgai darbībai, neskatoties uz represijām pret strādnieku pārstāvjiem, plašas strādnieku masas apvienojās ap bolševikiem un par saviem pārstāvjiem apdrošināšanas orgānos ievēlēja apzinīgākos strādniekus. Piemēram, apvienotās metālistu slimo kases valdē (tā apvienoja 60 rūpnīcu ar 70 tūkstoš strādniekiem) visi strādnieku ievēlētie 96 pilnvarotie bija partijas biedri.⁵⁵

⁵⁴ LPSR CVA, 3. f., 2. apr., 665. l., 26. lapa.

⁵⁵ Turpat, 4568. f., 15. apr., 118. l., 16.—17. lapa.

Vēlēšanas Vidzemes guberņas apdrošināšanas orgānos notika 1914. g. 13. aprīlī. Boļševiki šajās vēlēšanās guva spīdošu uzvaru: visi strādnieku ievēlētie 9 pilnvarotie bija boļševiki.⁵⁶

Šie pilnvarotie konsekventi aizstāvēja strādnieku intereses. Uzstājoties ar runām strādnieku priekšā, kā arī legālajā strādnieku presē, viņi aizstāvēja domu, ka tikai pastāvošās iekārtas revolucionārā pārveidošana spēs dot strādniekiem pilnīgu sociālu apdrošināšanu.

Svarīgs Latvijas boļševiku uzdevums bija iekarot legālo strādnieku presi, padzīt meņševikus no legālo preses orgānu redakcijām.

Šajā cīņā boļševiki baudīja pilnīgu un noteiktu strādnieku vairākuma atbalstu. Strādnieki kritizēja legālās avīzes kļūdas. Piemēram, Rīgas rūpnīcas «Fenikss» strādnieki rakstīja avīzē «Dzīves Atbalss»: «Mēs vēlamies, lai strādnieku... avīze stāvētu vienmēr uz stingriem marksistiskiem pamatiem, lai tā nīdētu oportūnismu, reformismu un likvidatorismu.»⁵⁷

Tāpat arī Vidienas organizācijas konference 1913. g. jūlijā pieņēma speciālu lēmumu, kurā paziņoja, ka meņševiku-likvidatoru un samierinātāju vadītā strādnieku legālā avīze Rīgā «nestāv uz stingri pareiziem revolucionāriem sociāldemokrātiskiem pamatiem.»⁵⁸

Vairākās korespondencēs partijas biedri, strādnieki izteica vēlēšanos redzēt savu strādnieku avīzi līdzīgu Pēterburgas «Pravdai».

Pēc LSD IV kongresa, kad partijā pie vadības nāca boļševiki, izdevās izmainīt arī legālo preses orgānu redakciju sastāvu. 1914. gada pavasarī legālā strādnieku avīze «Dzīves Balss» un žurnāls «Arodnieks» (vēlāk «Jaunais Arodnieks») kļuva par kaujinieciskiem marksistiskiem preses orgāniem: tajos tika aizstāvēts «Pravdas» virziens pretēji krievu likvidatoru avīzei «Luč» pozīcijai, tika šaustīts likvidatorisms, tika atzīmēta LSD 10. gadadiena. Strādnieku kustībai pieaugot, palielinājās to tirāža. 1914. gadā legālā strādnieku avīze iznāca 10 tūkstoš eksemplāros. Savā pēdējā numurā (jau kara dienās) avīze «Strādnieku Balss» griezās pie Latvijas proletariāta ar kaujiniecisku rakstu «Nelikvidēsim savas organizācijas», kurā aicināja proletāriešus arī smagajos kara apstākļos turpināt cīņu un gatavoties jaunai revolūcijai.

Latviešu strādnieki visciešākā veidā bija saistīti ar boļševistisko «Pravdu», kura sāka iznākt Pēterburgā, 1912. g. aprīlī. No pašām pirmajām šīs avīzes iznākšanas dienām latviešu strādnieki apsveica tās virzienu un sniedza materiālu palīdzību tai

⁵⁶ «Пролетарская революция», № 8—9, 1924 г., стр. 256.

⁵⁷ «Dzīves Atbalss», 9. nr., 1914. g. 29. janvārī.

⁵⁸ «Biļetens», 6.—7. nr., 1913. g. 15. (2.) oktobrī, 14. lpp.

un nevis likvidatoru avīzei «Luč». «Pravda» ievietoja daudz ap-
speikumu un vēstuļu no Rīgas, Valmieras, Daugavpils, Vents-
pils un citu pilsētu strādniekiem. Rīgas proletāriešu grupa rak-
stīja «Pravdai»: «Lai to nebaida itin nekādas represijas, nekādi
sodi, lai zina, ka to ar visu krūti aizstāv visa strādnieku
šķira.»⁵⁹

Ventspils strādnieki apsveica «Pravdu» tās pirmajā gada-
dienā, izteica tai atzinību par strādnieku šķiras interešu kon-
sekventu un principiālu aizstāvēšanu. «Grūtas, nenogurstošas
cīņas gads ir aiz muguras... bet... « jo tumšāka nakts, jo
spožākas zvaigznes». Spoži mirdzēja «Pravda» Krievijas sa-
biedriskās domas melni-dzeltenajā horizontā un nekādi «māko-
ņi» nespēja aizēnot tās gaišo skatu»,⁶⁰ teikts šajā vēstulē.

Par latviešu strādnieku ciešajām saitēm ar «Pravdu» liecina
lielais korespondenču skaits no Latvijas. Pirmajā «Pravdas» pa-
stāvēšanas gadā no Rīgas tika atsūtītas 52 strādnieku korespon-
dences par streikiem, no citām Latvijas pilsētām — 10, kamēr
no Maskavas — 53, no Harkovas — 24, no Varšavas — 17, no
Lodzas — 9 utt.⁶¹

Strādnieku biedrību valžu pārvēlēšanas, uzņēmumu apdroši-
nāšanas orgānu un Vidzemes guberņas apdrošināšanas lietu
komisijas vēlēšanu rezultāti, daudzās latviešu strādnieku vēstu-
les un rezolūcijas, kurās viņi solidarizējās ar boļševistisko
«Pravdu» un ar boļševistiskiem deputātiem Valsts Domē — tas
viss liecināja, ka Latvijas apzinīgo strādnieku lielum lielais
vairākums saliedējās ap boļševikiem.

⁵⁹ «Красный Архив», № 4 (77), 1936 г., стр. 20.

⁶⁰ «Правда», № 92 (296), 1913 г., 22 апреля.

⁶¹ Turpat.

III nodaļa.

UZVARA PĀR MEŅŠEVIKIEM-LIKVIDATORIEM

Lūzuma brīdis visā boļševiku cīņā pret meņševistisko vadību bija Latvijas Sociāldemokrātijas IV kongress, kas notika 1914. gada janvārī Briselē.* Cīņa kongresā notika ļoti asa, un boļševiki tajā uzvarēja. Svarīgākie lēmumi tika pieņemti boļševiku garā, kā arī izvēlēti jauni LSD vadošie centri. Meņševiku-likvidatoru vietu tajos ieņēma boļševiki.

Ļoti liela loma latviešu likvidatoru sagrāvē bija V. I. Ļeņinam. Ļeņina darbi, Ļeņina personīgā palīdzība, viņa līdzdalība IV kongresa sagatavošanā un kongresa darbā lielā mērā sekmēja latviešu boļševiku uzvaru pār oportunistiem. Vairākos rakstos V. I. Ļeņins analizēja LSD IV kongresa lēmumus.

Ļeņins norādīja, ka kongresa lēmumi ir tikai pirmie soļi uz priekšu no vecās LSD CK likvidatorisma atbalstīšanas pozīcijas. Bet viņš atzīmēja arī IV kongresa antilikvidatorisko lēmumu lielo pozitīvo nozīmi, atzīmēdams, ka «visu organizēto latviešu strādnieku nesenais lēmums, kas nosodīja likvidatorismu un atbalstīja marksistisko līniju, deva izšķirošu triecienu «Augusta blokam», parādīdams, ka visi proletāriskie elementi agrāk vai vēlāk sarauj sakarus ar likvidatoriem.»⁶²

Ļeņins labi pazina strādnieku kustības vēsturi Latvijā, ticēja Latvijas proletariāta revolucionārām tradīcijām, ticēja latviešu boļševiku spēkiem, ticēja tam, ka Latvijas boļševiki drīzumā panāks pilnīgu LSD organizatorisko apvienošanos ar boļševistisko partiju.

Ļeņins rakstīja pēc kongresa: «Likvidatori cer, ka latvieši vēl spers soli atpakaļ — uz likvidatorismu. Mēs ceram, ka viņi spers soli uz priekšu — uz krievu marksistu pozīciju.»⁶³

V. Ļeņina paredzējums pilnīgi attaisnojās. Vietējo organizāciju konferences, piemēram, Madlienas-Gaismas organizācijas

* LSD IV kongresa darbību, kā arī tā svarīgo lomu cīņā pret likvidatorismu Latvijas Sociāldemokrātijā autors apskatījis rakstā, kas publicēts LVU Zinātnisko rakstu XVI sējuma pirmajā izlaidumā 1957. gadā.

⁶² V. I. Ļeņins, Raksti, 20. sēj., 213. lpp.

⁶³ Turpat, 214. lpp.

konference, kas notika 1914. g. martā, un Malienas, kas notika aprīlī, noklausījušās CK pārstāvja ziņojumu par IV kongresu, izteica atzinību boļševistisko delegātu pozīcijai.⁶⁴

Tanī pašā laikā vietējās organizācijās, apspriežot IV kongresa lēmumus, izteica neapmierinātību ar dažu kongresa rezolūciju samiernieciskiem trūkumiem. Piemēram, kāda partijas biedru masu sapulce Siguldā atzina, ka to neapmierina dažas kongresa rezolūcijas, jo tieši un asi nenosoda likvidatorismu.⁶⁵ Liela V rajona masu sapulce pieņēmusi lēmumu prasīt no CK apvienoties ar boļševistisko partiju.⁶⁶

Latvijas boļševiki uzskatīja par savu svarīgāko uzdevumu, balstoties uz IV kongresā izcīnītajām pozīcijām, nelokāmi virzīties uz priekšu, lai panāktu apvienošanos ar boļševiku partiju.

Boļševistiskā LSD CK tūlīt pēc kongresa nodibināja vēl ciešākus sakarus ar KSDSP CK, ar Ļeņinu, ar boļševiku frakciju Domē, ar «Pravdu». Piemēram, J. Hermanis vēstulē, kas rakstīta 22. IV, sīki informēja KSDSP CK par LSD darbību, par cīņu pret likvidatoriem, par visu vietējo organizāciju iekarošanu boļševiku pusē, kā arī par jauna legālā žurnāla iznākšanu, kuru apņēmas rediģēt P. Stučka (acīm redzot bija domāts žurnāls «Darbs»)⁶⁷ Arī J. Bērziņa-Ziemeļa vēstules V. Ļeņinam⁶⁸ un I. Ģipšļa vēstules KSDSP CK⁶⁹ liecina, ka sakari bijuši cieši un regulāri.

Latviešu boļševiki bija pilni apņēmības virzīt uz priekšu apvienošanās darbu. LSD IX konference, kas notika 1914. g. jūlijā, spēra lielu soli apvienošanās virzienā, tieši un asi nosodīdama likvidatorus un izskatīdama jautājumu par apvienošanos ar boļševiku partiju. Pirmajam pasaules karam sākoties, kad kļuva skaidrs, ka KSDS(b)P VI kongress, kurā bija paredzēts noformēt šo apvienošanos ar boļševistisko partiju, nenotiks, Berlīnē sanāca LSD vadošo darbinieku (P. Stučka, Ed. Zvirbulis, J. Ģipšlis un J. Hermanis) apspriede, kā arī notika LSD X konference, kur pieņēma lēmumu nekavējoties šādu apvienošanās noformēt. LSD CK praktiski to arī realizēja. Tādā veidā drīz vien pēc IV kongresa Latvijas boļševiki izlaboja kongresa lēmumus pieļautos trūkumus. LSD CK kopā ar boļševiku partijas CK nemitīgi un neatlaidīgi cīnījās pret likvidatorismu un starptautisko oportūnismu.

Tā, piemēram, J. Bērziņš-Ziemeļis, būdams LSD pārstāvis t. s. «Apvienošanās» sarīnāsmē, ko 1914. g. jūlijā Briselē sasauca

64 LKP CK Partijas arhīvs, 733. f., 1. apr., 1. l., 78. un 80. lpp.

65 LPSR CVA, 4568. f., 3. apr., 17. l., 183. lapa.

66 Turpat, 184. lapa.

67 «Исторический архив», № 1, 1957 г., стр. 33.

68 ЦПА ИМЛ, ф. 17, оп. 14, ед. хр. 27186, л. 1—2.

69 Там же, ф. 17, оп. 2, ед. хр. 89, л. 1—3.

Starptautiskā Sociālistiskā Biroja Izpildu Komiteja, LSD vārdā kopā ar KSDSP pārstāvjiem atteicās balsot par oportūnistisko lēmumu — pārtraukt cīņu ar likvidatorismu.⁷⁰ Ļeņins atzinīgi novērtēja šo jaunās LSD vadības konsekventi bolševistisko rīcību. Vēstule Bērziņam-Ziemeļim viņš dedzīgi apsveica to sakarā ar viņa nostāju Briseles apspriedē.⁷¹

Tādu pašu konsekventi bolševistisku kursu ieturēja jaunā LSD CK, izvēršot revolucionāro darbu Latvijā. Jaunajai CK bija jāsāk sava darbība ļoti grūtos apstākļos. Provokātors Augulis nodeva policijas nagos vairākus kongresa delegātus, tajā skaitā arī dažus CK locekļus.⁷² Bez tam, pēc meņševiku likvidatoru vairāku gadu saimniekošanas partijas kase bija pavisam tukša. Palīgā Latvijas bolševikiem, kā vienmēr, nāca bolševistiskā partija, no kuras, kā liecina savās atmiņās CK loceklis K. Pečaks,⁷³ LSD CK bija saņēmusi aizdevumu 300 rubļu apmērā. Arī vietējās organizācijas visādi centās palīdzēt bolševistiskai vadībai. Ārzemju Grupu Birojs 1914. g. martā iespieda speciālu uzsaukumu visiem latviešu sociāldemokrātiem ārzemēs ar aicinājumu palīdzēt Centrālajai Komitejai ar saviem personīgiem līdzekļiem un parakstīšanos uz partijas izdevumiem. Birojs vēl laida pārdošanā speciālās «Pirmā Maija» markas, bet saņemtos līdzekļus nodeva LSD CK kasē.

Grūtības radīja arī tas, ka policija, žandarmērija šinī laikā pastiprināja represijas pret revolucionāriem. Policijas departaments un Iekšlietu Ministrija savā 1914. g. 12. aprīļa telegramā Vidzemes Žandarmērijas pārvaldei konstatēja, ka Rīga kļuvusi par vienu no galvenajiem revolucionārās kustības centriem un lika priekšā spert noteiktus soļus pret pagrīdes organizāciju darbību, savlaicīgi apcietināt vadošos partijas darbiniekus, lai tādējādi aizkavētu masu kustības attīstību.⁷⁴ 1914. g. pavasarī un vasarā represiju skaits pieauga. Masu represijas notika 1914. gada 1. maija priekšvakarā. Tāpat jūnija mēnesī tika sa-

⁷⁰ «Вопросы истории КПСС», Nr. 5., 1959. g., 157., 159., 162. lpp.

⁷¹ Par Ļeņinu. Latvijas revolucionāru atmiņas, Rīgā, 1957. g., 31. lpp.

⁷² 1914. g. februārī Rīgā bija apcietināts arī jaunās CK loceklis R. Eihe. Kā liecina Igaunijas PSR Valsts arh. materiāli, viņš atrazdamies Vidzemes gub. cietumā Nr. 1, sarakstīja atskaiti par IV kongresa gaitu un tā lēmumiem, mēģināja konspratīvā ceļā to pārsūtīt biedriem uz citām kamerām. Tomēr rokraksts nonāca žandarmu rokās. Kad sākās karš, politieslodzītos tik lielā steigā sūtīja uz austrumiem, ka trīs dienu laikā, ceļā no Rīgas uz Pleskavu liels skaits apcietināto bolševiku — gan vīriešu, gan sievietes, no vieninieku kamerām nokļuva vienā vagonā. Tur Eihe vairāku stundu laikā stāstīja citiem biedriem par IV kongresu.

⁷³ «Пролетарская революция», № 12. 1922 г., стр. 77.

⁷⁴ LPSR CVA, 4568. f., 3. apr., 18. l., 57. lapa.

ņemts cirkulārs no Pēterburgas, uz kura pamata tika izdarītas kratīšanas visu «Pravdas» abonentu dzīvokļos.⁷⁵

Neraugoties uz visām grūtībām, jaunā bolševistiskā vadība enerģiski ķērās pie darba. Bolševiki pēc kongresa turpināja cīņu pret meņševikiem-likvidatoriem un samierinātajiem. Pēdējie apgalvoja, ka IV kongress uz visiem laikiem izbeidzis partijas iekšējo cīņu un partijā tagad jāvaldot «mieram». Bolševiki partijas presē turpināja atmaskot likvidatoru rīcību, veda cīņu par likvidatoru padzišanu no V, III rajonu vadības un vērsās arī pret kaitīgām samierināšanās tendencēm. Līdz pirmā pasaules kara sākumam arī šīs organizācijas kļuva bolševistiskas.

Likvidatori tagad bija sakoncentrējuši savus spēkus legālās biedrībās «Straume» un «Uguns» un no turienes uzbruka bolševikiem, cerēdami ar laiku atgūt zaudētās pozīcijas. Tomēr legālo organizāciju absolūtais vairākums aktīvi darbojās bolševiku vadībā. Konsekventi revolucionārā garā tika vadīta strādnieku legālā avīze, kā arī žurnāls «Arodnieks». Žandarmi bija spiesti savos ziņojumos konstatēt, ka arvien aktīvāk un kaujinieciskāk partijas vadībā darbojas legālās strādnieku organizācijas, piemēram, metālistu arodbiedrība, kuras sastāvā 1914. gada sākumā bija ap 1500 cilvēku. Žandarmerijas aģenti ziņoja, ka arodbiedrības valde esot pilnīgi bolševiku rokās un galvenais to darbības veids — revolucionārā propaganda. Starp aktīviem legālās darbības vadītājiem žandarmi bieži min E. Zvirbuli, R. Endrupu un citus bolševikus.⁷⁶

1914. gadā arviem plašāka un iespaidīgāka kļūst strādnieku kustība Latvijā. Latvijas bolševiki kopā ar visas Krievijas bolševikiem gatavojās vispārējam streikam.

Vairākos uzsaukumos: Rīgas Komitejas uzsaukumos «Uz cīņu mosties, darba laudis» (1914. g. IV), «Pretim uzvarai» (1914. g. V), «Pirmais Maijs» (1914. g. V), LSD Ārzemju Komitejas un Centrālās Komitejas uzsaukumos sakarā ar LSD 10. gadadienu un daudzos citos sprauts uzdevums gatavoties Viskrievijas politiskam streikam un gaidīt partijas signālu, lai streiks būtu ietekmīgs un notiktu vienā laikā. Tajā pašā laikā — maijā-jūnijā — jautājums par gatavošanos vispārējam streikam tika apspriests nelegālo šūniņu sanāksmēs un masu sapulcēs.⁷⁷

Strādnieku kustības attīstība Rīgā, 1914. g. pavasarī liecināja, ka tuvojās izšķirošais cīņas moments. To pierāda šādi dati. 1914. g. janvārī «Feniksā» streikoja 2800 strādnieku, bet 1914. g. 8. jūlijā — 3200. 1914. g. 9. janvārī «Unionā» streikoja

⁷⁵ Turpat, 17. 1., 284.—310. lapas.

⁷⁶ LPSR CVA, 4568. f., 15. apr., 120. 1., 5., 6., 7., 9., 11. lapas.

⁷⁷ Turpat, 127. 1., 33. lapa.

2600 strādnieku, bet tā paša gada 18. aprīlī — 3300. «Provodņikā» 1914. g. 9. janvārī streikoja 3500 strādnieku, 18. aprīlī — 6061 strādnieks, bet jūlijā — jau 1000 strādnieku.⁷⁸

Pastiprinājās nemieri armijā un flotē. Kurzemes guberņas žandarmērijas pārvalde par politiski neuzticamiem uzskatīja jūrniekus I un III Mīnu divizionā, kā arī citās vienībās, un secināja, ka jūrnikiem Liepājā, Ventspilī ir sakari ar šo pilsētu sociāldemokrātiskām organizācijām.⁷⁹ Kāds ierindas kareivis savā vēstulē rakstīja, ka huzāru kazarmēs Rīgā bieži atkārtojoties nemieri, it īpaši tad, kad liekot apspriest strādnieku demonstrācijas.⁸⁰

1914. g. vasarā strādnieku kustība Krievijā sasniedza savu kulminācijas punktu — sākās Viskrievijas politiskais streiks, un Latvijās strādnieki ņēma tajā visaktīvāko daļību.

Solidarizējoties ar Bakū strādniekiem un protestējot pret Putilova rūpnīcas strādnieku apšaušanu Pēterburgā, Rīgas strādnieki pēc s.-d. organizācijas signāla 7. jūlijā iesāka streiku. Streiks turpinājās trīs dienas. Tas pieņēma patiesi grandiozus apmērus — tajā piedalījās pāri par 90000 strādnieku. Visā pilsetā izplatīja Rīgas Komitejas proklamācijas «Mēs nedrīkstam klusēt», «Nost bendes», «Ap sarkano karogu» un citas. Rūpnīcās noturēja mitiņus, uz ielām notika demonstrācijas. Piemēram, 9. jūlijā plaša demonstrācija ar 5000 dalībniekiem notika Marijas un Dzirnāvu ielu stūrī. Mitiņā pieņēma protesta rezolūciju sakarā ar notikumiem Pēterburgā un Bakū. Demonstrācijas notika arī citur — Miera ielā, Marijas ielā. Strādnieki bija noskaņoti ļoti kaujinieciski un it visur deva policijai pretsparu.⁸¹

1914. g. jūlijā visas Krievijas proletariāts ar boļševiku partiju priekšgalā gāja pretīm jaunai revolūcijai. Karš pārtrauca revolucionāros uzplūdus, attālināja revolūciju par trim gadiem, toties jo pamatīgāk to sagatavoja. Spēcīgai revolucionārai kustībai, kas izvērās I pasaules kara priekšvakarā, bija liela nozīme sociālistiskās revolūcijas sagatavošanā — strādnieki ieguva nopietnu cīņas pieredzi, rūdījumu, savā vairākumā pārliecinājās par meņševiku-likvidatoru nodevīgo rīcību un apvienojās ap boļševikiem.

Izšķiroša nozīme visā revolūcijas sagatavošanas periodā bija boļševiku nesamierināmai cīņai ar visāda veida oportunistiem.

Karam sākoties, Latvijas boļševiki 1915. gadā izslēdza no LSD rindām likvidatoru grupu, kas nostājās uz sociālšovinistu

⁷⁸ LPSR CVA, 4568. f., 8. apr., 432. 1., 6., 244., 261., 402., 411. lapas.

⁷⁹ Turpat, 4569. f., 1. apr., 770. 1., 32., 247. lapas.

⁸⁰ Turpat, 4568. f., 8. apr., 299. 1., 207. lapa.

⁸¹ «Strādnieku Balss», 3. nr., 1914. g. 10. jūlijā.

pozīcijām. LSD rindās palika tikai bolševiki un neliela meņševiku-internacionālistu grupa (F. Menders, P. Kalniņš, K. Kalniņa un citi), kas pasludināja sevi par sociālšovinisma pretiniekiem. Pateicoties tam, ka kara gados, tā arī Oktobra revolūcijas sagatavošanas posmā bolševiki konsekventi cīnījās pret meņševisma ideoloģiju un taktiku visās tās izpausmēs, šai meņševiku grupai nekādas nopietnas ietekmes uz LSD darbību nebija. Latvijas sociāldemokrātija vienmēr vadījās no bolševisma principiem, vienmēr sekoja V. Ļeņina lozungiem.

Smagajos vācu okupācijas gados meņševiki-internacionālisti galīgi atmaskoja sevi, parādīja, ka viņi pēc būtības ir latviešu nacionālistiskās buržuāzijas atbalstītāji, sociālistiskās revolūcijas pretinieki, Padomju Latvijas ienaidnieki. Tad 1918. g. maijā LSD XVI Vislatvijas konference uz visiem laikiem padzina šo grupu no revolucionārās Latvijas Sociāldemokrātijas rindām.

Tas vēl vairāk saliedēja Latvijas apzinīgo proletāriātu ap savu uzticamo avangardu — Latvijas Komunistisko partiiu. Meņševiki-sociāldemokrāti turpretim arvien dziļāk ieslīga nodevības un renegātisma purvā.

Tieši Latvijas bolševiku nesamierināmā cīņa pret visu nokrāsu oportūnismu visos partijas vēstures posmos bija viens no svarīgākajiem Oktobra revolūcijas uzvaras priekšnoteikumiem Latvijā. Šīs sistemātiskās un neatlaidīgās cīņas gaitā bolševiki paralizēja oportūnistu ietekmi strādnieku šķirā, iekaroja savā pusē darbaļaužu vairākumu, izaudzināja lielisku strādnieku-komunistu paaudzi. Šī paaudze, kas bija augusi un veidojusies nesamierināmības garā pret meņševikiem-likvidatoriem, kļuva par Latvijas proletāriāta avangardu Oktobra revolūcijas dienās cīņās par Padomju Latviju.

3. Духанова

БОРЬБА БОЛЬШЕВИКОВ ЗА МАРКСИСТСКУЮ АГРАРНУЮ ПРОГРАММУ НА IV (ОБЪЕДИНИТЕЛЬНОМ) СЪЕЗДЕ РСДРП И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА ЭВОЛЮЦИЮ АГРАРНЫХ ВЗГЛЯДОВ СДЛК

Революция 1905—1907 годов в России была крестьянской революцией. Ее основу составлял аграрный вопрос. Согласно статистическим данным в Европейской части России 30 тысяч помещиков владели 70 миллионами десятин земли (более 2300 десятин на хозяйство), а 10,5 миллиона крестьянских дворов имели 75 миллионов десятин земли (едва по 7 десятин на двор).

Аграрная основа экономики России порождала все возрастающую технико-экономическую отсталость страны и всевозможные формы эксплуатации, от которых страдали не только крестьяне, но и рабочие.

Дальнейшее развитие производительных сил в промышленности и сельском хозяйстве упиралось в необходимость уничтожения помещичьего землевладения и пережитков крепостничества, в обязательную необходимость разрешения аграрного вопроса.

Положение об аграрном вопросе как национальной особенности первой русской революции распространяется и на Латвию. Несмотря на более высокую степень развития капитализма в сельском хозяйстве, здесь также имели место пережитки крепостничества, причиной которых, как и в России, являлись помещичьи латифундии.

Немецкие бароны сохранили в своих руках огромные латифундии, составлявшие 48,1% всей земельной площади. В то же время крестьянским хозяйствам принадлежало лишь 39,4 % всей земли. Около 70 % сельского населения вовсе не имело земли. Каждый помещик в среднем владел таким же

количеством земли, каким владели тысяча крестьян, вместе взятые.

Степень господства феодальной земельной собственности дворян в Латвии была более высокой, чем в других областях России. Продажа земли крестьянам производилась на исключительно тяжелых условиях. Купчие договоры¹ ставили хуторян в экономическую зависимость от помещика. Помещик запрещал крестьянам на купленной земле строить мельницы, открывать торгово-промышленные заведения, охотиться и ловить рыбу и т. д. Не лучше было положение крестьян-арендаторов. Арендная плата на землю в Латвии была значительно выше, чем в других областях России. Прикрываясь «свободными» договорами, прибалтийские бароны имели право согнать крестьянина-арендатора с земли, выселить его из усадьбы. Наибольшая тяжесть помещичьей эксплуатации падала на батраков и сельско-хозяйственный пролетариат. Достаточно указать, что в 1899 году в Курляндской губернии 84,4 % сельско-хозяйственных рабочих оплачивались или натурой или землей. Это ли не барщина! Баронским имениям принадлежали также огромные лесные богатства. Помимо земельных и лесных богатств прибалтийское дворянство обладало еще целым рядом привилегий феодального происхождения. Им принадлежало исключительное право на торговлю, организацию и содержание промышленных предприятий, ярмарок и базаров.

Немецкие бароны сохранили за собой право назначать Pastors в латышские церковные приходы. Они продолжали держать в своих руках местное самоуправление. Сохранение столь глубоких пережитков крепостничества свидетельствовало о том, что баронские имения скорее были средневековыми рыцарскими поместьями, чем культурными хозяйствами. Господство немецких баронов придавало аграрному вопросу в Латвии особую специфику и своеобразие, заключавшееся в том, что аграрный вопрос был в то же время и национальным вопросом. Поэтому борьба за землю сливалась с национально-освободительной борьбой латышского народа против немецких баронов, наиболее прочной и верной опоры царизма в Прибалтике.

Сущность аграрного вопроса состояла в том, каким образом, какому классу и какими методами устранить помехи на пути развития производительных сил страны.

Речь шла о двух способах и двух объективно возможных путях развития капитализма в сельском хозяйстве.

¹ Купчими договорами помещики закрепляли покупку крестьянами усадеб.

Первый путь, за который боролись помещики в союзе с буржуазией, означал медленное перерастание крепостнически-помещичьих хозяйств в буржуазно-юнкерские хозяйства. Этот путь медленный и для крестьянских масс исключительно тяжелый. В политической области этому пути соответствует сохранение буржуазно-помещичьей монархии, политическое бесправие народных масс.

Второй путь, за который боролись крестьяне и рабочие, был путем насильственной ломки старого землевладения, неизбежно связанный с победой демократической революции, с устранением всяких феодальных привилегий. Этот путь в наибольшей мере развязывал революционные тенденции крестьянства в борьбе против царизма и помещиков и давал рабочему классу надежного союзника в лице миллионов масс крестьянства.

В тесной связи с вопросом о союзнике пролетариата и его гегемонии в борьбе против самодержавия и капитала В. И. Ленин рассматривал аграрные требования социал-демократии. Смысл аграрной программы В. И. Ленин видел в том, чтобы российский пролетариат, возглавив борьбу крестьянства против помещиков и самодержавия, придавал этой борьбе сознательный, организованный характер и до конца использовал все революционные силы и возможности крестьянства. Еще в работе «Что такое «друзья народа» и как они воюют против социал-демократов?» В. И. Ленин выдвинул требования полной экспроприации помещичьего землевладения и национализации земли, рассчитанные на завершение буржуазно-демократической революции. «И социал-демократы, — писал В. И. Ленин, — будут самым энергичным образом настаивать на немедленном возвращении крестьянам отнятой от них земли, на полной экспроприации помещичьего землевладения — этого оплота крепостнических учреждений и традиций. Этот последний пункт, совпадающий с национализацией земли (подчеркнуто мной — З. Д.), не включает в себе ничего социалистического, потому что складывающиеся уже у нас фермерские отношения только быстрее и пышнее расцвели бы при этом, но он крайне важен в демократическом смысле, как единственная мера, которая могла бы окончательно сломить благородных помещиков.»² В этой ленинской формуле выражена вся суть аграрной программы большевиков на этапе буржуазно-демократической революции.

В 1903 году на II съезде РСДРП была принята аграрная программа,³ которая ставила своей целью устранение остат-

² В. И. Ленин, Соч., т. I, стр. 271.

³ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, часть I, VII изд. 1953 г., стр. 42—43.

ков крепостничества и свободное развитие классовой борьбы в деревне. В качестве центрального пункта программа выдвигала требование об учреждении крестьянских комитетов для возвращения крестьянам «отрезков». Это требование партия рассматривала как первый шаг, который следует сделать «прежде всего» с тем, чтобы в соответствующий момент пойти дальше. Практика революционного движения полностью подтвердила принципиальные положения принятой II съездом РСДРП аграрной программы в оценке характера крестьянского движения и задач партии.

Революция подтвердила, во-первых, что аграрный переворот составляет часть демократического переворота в России. Революция подтвердила, во-вторых, что аграрный переворот по своему общественно-экономическому значению носит буржуазно-демократический характер. Революция подтвердила, в-третьих, что социал-демократия должна самым решительным образом поддерживать этот переворот, не отказываясь нисколько от поддержки «черного передела».

В то же время практические лозунги программы с ростом крестьянского движения утратили свое мобилизующее значение. Ограниченность предложенного в качестве первого шага

Ограниченность предложенного в качестве первого шага требования вернуть «отрезки» объяснялась недооценкой ширины и глубины демократического движения, что, в свою очередь, было результатом переоценки степени капиталистического развития в российском землевладении. В. И. Ленин писал: «...верно определяя **направление** развития, мы неверно определили **момент** развития. Мы предположили, что элементы капиталистического земледелия уже вполне сложились в России, сложились и в помещичьем хозяйстве (минус кабальные «отрезки» — отсюда требование отрезков), сложились и в крестьянском хозяйстве, которое казалось выделившим крепкую крестьянскую буржуазию и неспособным поэтому к «крестьянской аграрной революции».⁴

Ход революции вскрыл эту ошибку. Остатки крепостничества в деревне оказались более глубокими, чем предполагалось, и вызвали общенациональное движение крестьянства, ставшее, по меткому определению В. И. Ленина, оселком всей буржуазной революции.

Крестьянское движение развернулось против всего помещичьего землевладения и выступало за всю землю, за всю волю. Старая программа этим требованиям не удовлетворяла. Рабочий класс и его партия должны были поддержать крестьянство в борьбе за полное освобождение от крепостничества.

⁴ В. И. Ленин, Соч., т. 13, стр. 264.

Для этого нужно было отобрать всю землю у помещиков, а, стало быть, выдвинуть новые конкретные требования, которые бы четко отражали последовательно — крестьянский способ осуществления буржуазного переворота. «Исправление ошибки, — указывал В. И. Ленин, — состояло в том, что вместо частной задачи борьбы с остатками старого в земледельческом строе мы должны были поставить задачи борьбы со всем старым земледельческим строем. Вместо очистки помещичьего хозяйства поставили уничтожение его».⁵

Это обусловило необходимость пересмотра конкретных требований аграрной программы в период революции 1905—1907 годов.

Поэтому по инициативе большевиков в повестку дня IV (Объединительного) съезда РСДРП был поставлен вопрос о пересмотре аграрной программы.

Учитывая имевшиеся разногласия по аграрной программе между большевиками и меньшевиками, объединенный ЦК партии создал специальную аграрную комиссию, которой была поручена разработка аграрной программы.

Комиссия свела все выявившееся внутри социал-демократии точки зрения по аграрному вопросу к четырем основным типам проектов: В. И. Ленина, Н. Рожкова, П. Маслова, А. Финн-Енотаевского и представила их съезду. В самой комиссии большинство поддержало точку зрения В. И. Ленина. Его предложения были представлены IV съезду как проект большинства аграрной комиссии при ЦК РСДРП.

IV (Объединительный) съезд РСДРП открылся в Стокгольме 10 апреля и продолжал свою работу до 25 апреля 1906 года. Среди делегатов с решающим голосом было 46 большевиков и 62 меньшевика.

Борьба между большевистской и меньшевистской частями началась с первого заседания, но наиболее острый характер она приняла при обсуждении аграрного вопроса. Вопрос о пересмотре аграрной программы находился в центре внимания.

С двумя основными докладами по аграрному вопросу на IV съезде выступили В. И. Ленин и Джон (П. Маслов), с содокладами: Шмидт, (П. Румянцев), Г. В. Плеханов и Борисов (С. Суворов). Последний, огласив на съезде свой проект, отстаивал программу раздела помещичьих земель между крестьянами.

Первым с докладом выступил В. И. Ленин. Владимир Ильич в своей речи развил взгляды и принципы, изложенные в брошюре «Пересмотр аграрной программы рабочей пар-

⁵ В. И. Ленин, Соч., т. 13, стр. 264—265.

тин», написанной им в конце марта и опубликованной в начале апреля 1906 года.

Разрабатывая политику марксистской партии по отношению к крестьянству В. И. Ленин отмечал, что аграрная программа партии должна: сформулировать самый решительный призыв к революционному натиску на помещичье землевладение; точно указать дальнейший шаг, который может и должно сделать движение для того, чтобы закрепить крестьянские завоевания и перейти от победы демократии к непосредственной борьбе за социализм; определить классовые задачи партии, настоятельно надвигающиеся в связи с приближением победы крестьянского восстания.

Всем этим трем условиям полностью соответствовал проект аграрной программы В. И. Ленина.

Задача организации революционного крестьянского натиска на помещичье землевладение решалась в проекте аграрной программы выдвиганием лозунга безвозмездной конфискации всей помещичьей земли. Захват помещичьих земель путем вооруженного восстания и обязательно до созыва Учредительного собрания возлагался на революционные крестьянские комитеты. Они же должны были явочным путем осуществить демократические преобразования в деревне, выкорчевать все остатки крепостничества и стать органами власти на селе.⁶

Итак, центральное звено практических требований аграрной программы в условиях буржуазно-демократической революции у В. И. Ленина составляли требования безвозмездной конфискации всех помещичьих земель и учреждения революционных крестьянских комитетов для проведения демократических преобразований в деревне.

Эти меры были революционны и безусловно выгодны при любом исходе революции.

Что касается дальнейших мероприятий, то их В. И. Ленин ставил в зависимость от успеха революции, от силы и организованности рабочего класса и крестьянства.

При доведении буржуазно-демократической революции до конца, В. И. Ленин считал необходимым провести национализацию всей земли.⁷ В случае же невозможности довести революцию до полной победы, В. И. Ленин соглашался на раздел конфискованных земель в частную собственность крестьянства.

⁶ См. Протоколы съездов и конференций ВКП (б). Четвертый (Объединительный) съезд РСДРП. Партийное издательство. Москва, 1934 г., стр. 540

⁷ См. Протоколы IV (Объединительного) съезда РСДРП, стр. 540.

С предельной четкостью эти два варианта выступают в работе В. И. Ленина «Пересмотр аграрной программы рабочей партии».

«Против помещичьей собственности, — пишет В. И. Ленин, — за крестьянскую собственность при существовании частной собственности на землю вообще. Против частной собственности на землю за национализацию земли **при определенных политических условиях**».⁸ В борьбе против меньшевизма в годы первой русской революции В. И. Ленин научно обосновал программу национализации земли. Он объяснял, что в условиях капитализма национализация земли есть требование капиталистического развития. А с политико-юридической стороны национализация земли означает передачу права собственности на землю государству, т. е. передачу государству права на получение дифференциальной ренты и определение общих правил владения и пользования землей.

Теоретической основой национализации земли, учил В. И. Ленин, является марксистская теория ренты, согласно которой при капитализме в сельском хозяйстве имеется монополия двоякого рода: 1) монополия земли, как объект хозяйства и 2) монополия земли, как объект частной собственности.

Монополия первого рода возникает в силу ограниченности земли как объекта хозяйства. Вследствие чего цены на продукты земледелия определяются условиями производства на худшей земле. Поэтому, труд на всех лучших землях порождает добавочную прибыль или дифференциальную ренту.

При отмене частной собственности на землю, т. е. при национализации земли дифференциальная рента сохраняется, но переходит в руки государства, которое сдает землю в аренду капиталистам-фермерам и крестьянам.

Монополия второго рода, обусловленная частной собственностью на землю, порождает абсолютную ренту. Источником абсолютной ренты является излишек прибавочной стоимости над средней прибылью, возникающей в земледелии, благодаря более низкому органическому строению капитала. Абсолютная рента задерживает свободный прилив капиталов в земледелие, мешая переходу капитала из одной отрасли производства в другую. Национализация земли, уничтожая частную собственность на землю, **УНИЧТОЖАЕТ и АБСОЛЮТНУЮ ЗЕМЕЛЬНУЮ РЕНТУ**, высвобождая капиталы, затрачиваемые на покупку земли, для производственного потребления.

⁸ В. И. Ленин, Соч., т. 10, стр. 159.

Национализацию земли большевики ставили в неразрывную связь с доведением до конца буржуазно-демократической революции и установлением революционно-демократической диктатуры пролетариата и крестьянства.

«Мы должны, — указывал В. И. Ленин, — прямо и определенно сказать крестьянину: если ты хочешь довести аграрную революцию до конца, то ты должен также довести и политическую революцию до конца; без доведения до конца политической революции не будет вовсе и не будет сколько-нибудь прочной аграрной революции».⁹

Национализация земли не только ускоряла смерть крепостничества, но и усиливала дифференциацию в деревне, расчищала путь для классовой борьбы. Она являлась революционным средством для того, чтобы, покончив с противоречиями между всем крестьянством и классом помещиков, т. е. с противоречиями докапиталистического общества, обнажить, развить противоречия в деревне между сельской буржуазией и сельским пролетариатом.

Вот почему в проект аграрной программы, предложенной В. И. Лениным на IV съезде, указывалось, что партия ставит своей задачей «... неуклонно стремиться к самостоятельной классовой организации сельского пролетариата, разъяснять ему непримиримую противоположность его интересов интересам крестьянской буржуазии, предостерегать его от обольщения системой мелкого хозяйства, которая никогда, при существовании товарного производства, не в состоянии уничтожить нищету масс, и, наконец, указывать на необходимость полного социалистического переворота, как единственного средства уничтожить всякую нищету и всякую эксплуатацию».¹⁰

В этом документе с большой силой отражено одно из руководящих начал политики большевиков в аграрном вопросе, умение дифференцированно подойти к различным классам, слоям и группам сельского населения.

Одновременно названный документ предельно четко свидетельствовал, что выдвинутая партией большевиков программа конфискации помещичьей земли и национализации всей земли была не только лозунгом аграрной крестьянской революции, но и важной составной частью ленинской теории перерастания буржуазно-демократической революции в социалистическую.

Подчеркивая значение национализации земли для перерастания буржуазно-демократической революции в социалистическую, В. И. Ленин называл ее единственным и необходи-

⁹ В. И. Ленин, Соч., т. 10, стр. 256.

¹⁰ Протоколы IV (Объединительного) съезда РСДРП, стр. 540.

мым шагом вперед от победы буржуазного демократизма к началу настоящей борьбы за социализм.

Таким образом, ленинский проект аграрной программы вносил в крестьянское движение политическую сознательность, развязывал революционную инициативу крестьянства России, углублял и расширял крестьянское движение в стране, воспитывал в крестьянстве доверие к пролетариату как к гегемону революции, цементировал союз основных движущих сил революции — рабочего класса и крестьянства, придавал борьбе всенародный характер и поднимал массы на всенародное вооруженное восстание. Без этого нечего было и думать о прочности крестьянских завоеваний и об уничтожении помещичьего землевладения. Без этого тем более были невозможны ликвидация дворянско-помещичьего самодержавия, провозглашение демократической республики и установление революционно-демократической диктатуры пролетариата и крестьянства. Без этого, стало быть, нельзя было разрешить основной вопрос революции — вопрос о власти.

Между тем, только уничтожение самодержавного гнета и создание государственной власти, выбранной народом, подотчетной народу и сменяемой народом, могло обеспечить полную победу демократической революции в том числе и **завершение буржуазно-демократического переворота в области аграрных отношений, что означало на практике национализацию земли как конфискованной, так и наделной.**

Против ленинской программы национализации земли на съезде выступили меньшевики Маслов, Плеханов, Жордания и другие.

Основным аргументом меньшевиков в 1906 г. против национализации земли было утверждение, что крестьяне не поддержат этого лозунга и даже ответят на него Вандеей. При этом меньшевики лживо представляли национализацию как отнятие наделной земли у крестьян.

Как известно, и кадеты уверяли, что национализация земли не встретит сочувствия в крестьянской массе мелких собственников. Это совпадение «теоретических» прогнозов кадетов и меньшевиков против национализации земли не случайно. Что касается запугивания крестьянской «Вандеей», то жизнь быстро разоблачила и опровергла эти лженаучные доводы.

Революция показала, что повсеместно лозунгом крестьянского движения была конфискация всей помещичьей земли и национализация всей земли, так как в действительности осуществление этих требований не только оставляло наделную землю в пользовании крестьян, но добавляло им еще всю помещичью землю.

Крестьянство выдвигало требование национализации земли в своих петициях, в выступлениях в Думе, в решениях Крестьянского союза.

На Всероссийском крестьянском съезде, состоявшемся 6 ноября 1905 года в Москве главное требование гласило: «... передать в собственность народу всю землю, взяв ее у частных владельцев и у казны».¹¹

В I и II Думе был выдвинут проект 104-х с требованием национализации. Причем среди депутатов, выступивших с проектом, были представители всех местностей России (земледельческого центра, промышленных, нечерноземных губерний, северных, восточных и южных окраин, Бессарабской, Донской, Екатеринославской, Кубанской, Таврической, Ставропольской губернии и областей, а также губерний малороссийских, югозападных, северно-западных, Польши и Сибири). Все группы или отдельные депутаты, выражавшие точку зрения и интересы крестьянства, высказывались за национализацию земли, хотя, разумеется, не всегда четко представляли характер будущей системы землевладения.

Подчеркивая повсеместный характер глубокой ненависти крестьянства к существовавшей в России системе землевладения и его несомненную заинтересованность в национализации, В. И. Ленин писал: «Очевидно, придавленность мелкого крестьянина крепостническим помещичьим землевладением, выраженная всего сильнее и непосредственнее в чисто-русском земледельческом центре, дает себя знать по всей России, вызывая у мелких землевладельцев повсюду поддержку борьбы за национализацию земли».¹²

Таким образом, революционная практика свидетельствовала о правильности революционной теории большевиков в аграрном вопросе и непреложно доказала, что путь к укреплению союза рабочих и крестьян в России лежит через национализацию земли.

Главным политическим и тактическим «доводом» меньшевиков против национализации земли была их демагогическая ссылка на то, что национализация не дает «гарантий от реставрации».

«Припомните историю Франции, — говорил Плеханов, — припомните историю Англии: в каждой из этих стран, за широким революционным размахом, последовала реставрация. То же может быть и у нас: наша программа должна быть такова, чтобы, в случае своего осуществления, довести до минимума вред, который может принести реставрация».¹³

¹¹ «Новая жизнь», № 7, 8 ноября 1905 г.

¹² В. И. Ленин, Соч., т. 13, стр. 244.

¹³ Протоколы IV (Объединительного) съезда РСДРП, стр. 61.

Мысль Плеханова сводилась к тому, что национализация земли в случае реставрации усилила бы царское самодержавие.

Плеханов упорно не хотел видеть взаимосвязи между коренным аграрным и политическим переворотом, не хотел понять, что полный аграрный переворот в России был возможен лишь при условии свержения самодержавия и установления революционно-демократической диктатуры пролетариата и крестьянства.

В. И. Ленин подчеркивал преднамеренный характер подобных утверждений Плеханова, называл их не аргументами, а демагогией, заимствованной из идеологического арсенала буржуазии. «Ссылка на отсутствие гарантий от реставрации, — писал В. И. Ленин, — есть идея чисто кадетская, есть политическое оружие буржуазии против пролетариата».¹⁴

Русская буржуазия, стремясь ослабить революционный порыв масс, внести в их ряды шатание, сомнение и неверие в свои силы, умышленно запугивала их «неизбежностью» реставрации, толкая на сделку с царизмом.

Плеханов с его общезвестной оценкой декабрьского восстания («не надо было браться за оружие») не случайно использовал фразеологию и систему «доказательств» русской буржуазии.

Что касается позиции большевиков в этом вопросе, то В. И. Ленин указывал, что единственной абсолютной гарантией русской революции от реставрации может быть только социалистический переворот на Западе. «Относительной же и условной «гарантией», т. е. возможно большим затруднением реставрации, является возможно более глубокое, последовательное, решительное проведение революционного переворота в России.¹⁵ После проведения национализации реставрация должна была бы для восстановления старого землевладения ликвидировать миллионы новых крестьянских хозяйств. Таким образом, и в этом смысле национализация, ломая перегородки между помещичьим и надельным землевладением, максимально затрудняла бы реставрацию старых экономических порядков.

Защищая и обосновывая национализацию земли, В. И. Ленин решительно высказывался против меньшевистского проекта — муниципализации. В области сельского хозяйства России эта программа признавала единственно возможным и закономерным помещичий тип буржуазной эволюции. Наиболее подробно меньшевистскую аграрную программу развил

¹⁴ В. И. Ленин, Соч., т. 10, стр. 310.

¹⁵ В. И. Ленин, Соч., т. 13, стр. 299.

II. Маслов. Проект Маслова состоял из трех основных требований:

1) отчуждение и передача частновладельческих земель (крупное землевладение) в руки областных самоуправлений или земств (муниципалитетов);

2) конфискация церковных, монастырских и удельных земель и передача их во владение демократического государства;

3) уничтожение всех сословных стеснений крестьянства.

В проекте меньшевиков аграрный вопрос сводился к ликвидации пережитков средневековья в помещичьих имениях. Эту задачу предлагалось решить путем отчуждения тех помещичьих земель, которые сдавались в аренду, с передачей их в собственность органов местного самоуправления. Таким образом аграрный вопрос как крупнейший вопрос национального масштаба превращался в один из вопросов местных самоуправлений. Крестьянские надельные земли и земли мелких собственников в соответствии с программой муниципализации должны были оставаться в собственности прежних владельцев. Программа муниципализации, стало быть, сохраняла все феодально-крепостнические пережитки, свойственные мелкому крестьянскому землевладению и земле — пользованию.

Нельзя не отметить и того, что программа муниципализации земли фактически была требованием мелкобуржуазной реформы.

Не случайно в проекте Маслова вопрос о форме экспроприации обойден и в очень туманных выражениях говорится лишь об отчуждении помещичьей земли. Выдвигая столь обтекаемый термин как отчуждение, меньшевистская программа на деле предполагала отчуждение путем выкупа.

Таким образом, в требовании муниципализации не было ни грама революционности. Муниципализация не усиливала классовую борьбу в деревне, а наоборот, притупляла ее, толкала крестьянские массы на путь соглашений с помещиками.

В такой программе не нашел, разумеется, места призыв к революционному осуществлению аграрного переворота. Более того, программа муниципализации, построенная на идее сделки с помещиками, враждебно относилась к самой мысли организации крестьянства на почве общих интересов в борьбе за землю и волю. Революционный лозунг создания «крестьянских комитетов» меньшевики заменили лозунгом «общедемократических бессословных комитетов». Крестьянство устранилось от решения земельного вопроса, революционный путь заменялся бюрократическими решениями органов местного самоуправления.

Меньшевистская программа муниципализации земли не отражала интересов крестьянства. Крестьяне, говорил Владимир Ильич, не пойдут на муниципализацию, так как захотят поделить землю между собой или сделать ее собственностью всего народа.

Муниципализация, учил В. И. Ленин, вредна, ибо она аграрный переворот не связывала с полным демократизмом центральной власти. «Если центральная власть не будет **вполне демократической** (республика и пр.), тогда местные власти смогут оставаться лишь в мелочах «автономны», лишь в вопросе о лужении умывальников самостоятельны...»¹⁶

Меньшевистская программа муниципализации, как в экономической так и в политической областях не выражала победы аграрной крестьянской революции, ибо в экономическом отношении победа крестьянской революции не совмещалась с надельным владением, с частной собственностью на землю, а в политическом отношении — с демократизацией органов местного самоуправления при сохранении реакционной центральной власти. Эта программа, говорил В. И. Ленин, специально приспособлена к половинчатому, неполному и обезвреженному реакцией демократическому перевороту. Она была проникнута не духом революции, а духом сделки с реакцией, духом обмана народных масс.

Недаром Плеханов, опасаясь «народного творчества», назвал на IV съезде идею захвата власти народом, отраженную в ленинском проекте аграрной программы, народовольчеством и демагогически призывал бороться с попытками его реставрации.

В. И. Ленин, язвительно высмеивая напуганных народной революцией меньшевиков, метко подчеркнул, что Плеханову народовольчество мерещилось в захвате власти революционным крестьянством.

Программа Маслова ярко отражала оппортунистическую сущность меньшевизма, его страх перед решительными революционными действиями. Скатившиеся в болото соглашательства, меньшевики выступали не как пролетарские революционеры, а как буржуазные реформисты. Их программа в аграрном вопросе ничем не отличалась от аграрных программ буржуазных партий.

Программа муниципализации, — говорил В. И. Ленин, — является «... **программой сделки с реакцией**. Это не социал-демократическая, а кадетская программа, если брать ее **реальное политическое значение** в обстановке современной России...»¹⁷ Мелкобуржуазная соглашательская позиция мень-

¹⁶ В. И. Ленин, Соч., т. 10, стр. 301—302.

¹⁷ В. И. Ленин, Соч., т. 10, стр. 308.

шевиков проистекала из отрицания роли пролетариата как гегемона революции, из отрицания значения крестьянства как союзника пролетариата и руководящей роли пролетариата в этом союзе.

В. И. Ленин показал, что меньшевики, с их программой муниципализации земли, шли по стопам тех европейских «социалистов», которые мечтают о «социальном мире», о примирении классов и желают перенести общественное внимание с коренных вопросов всего экономического строя и всего государственного устройства на мелкие вопросы самоуправления. В. И. Ленин заклеил эту программу как разновидность муниципального социализма — одного из наиболее реакционных течений в международном рабочем движении.

Итак, в отличие от большевистской программы национализации земли, которая отвечала интересам крестьянского аграрного переворота и исходила из признания необходимости решить земельный вопрос действием снизу, действием народных масс, меньшевистская программа муниципализации отвечала интересам помещичье-буржуазного переворота и означала признание решения земельного вопроса действием сверху, реформистски, по-столыпински, т. е. в интересах помещиков и капиталистов.

На съезде выступали также «разделисты». Принципиально против раздела помещичьих земель большевики не возражали, так как предварительным условием раздела явилась бы конфискация захваченных помещичьих земель.

По сравнению с меньшевистской программой муниципализации земли программа «разделистов» была революционной. Она способствовала росту крестьянского революционного движения, поддерживала стремление крестьянства к захвату помещичьих земель, разрушала помещичий строй и уничтожала экономическую основу крепостничества. Одновременно в программе «разделистов» предусматривалась необходимость уничтожения самодержавия революционным путем.

Все это составляло положительные стороны программы раздела.

После того, как на съезде выяснилась невозможность обеспечить принятие программы национализации земли, В. И. Ленин и его сторонники присоединялись к «разделистам», чтобы объединить голоса противников муниципализации.

Основное отличие проекта Борисова — автора программы раздела — от ленинского проекта заключалось в решении вопроса о том, что делать с конфискованными помещичьими землями и землями других классов. В проекте Борисова эти требования были сформулированы так: «... во всенародном

Учредительном собрании социал-демократическая партия будет поддерживать требования конфискации всех помещичьих, церковных, монастырских, удельных и т. п. земель, причем: 1) леса, воды, рудники и другое имущество общенародного значения должны состоять во владении демократического государства; 2) имущества, на которых может вестись общественное хозяйство, должны быть во владении органов местного самоуправления; 3) все же остальные земли, образующие сельскохозяйственный фонд, необходимый для крестьянского хозяйства, после распределения прав на них между отдельными местностями, должны поступить в полную собственность крестьян, с обложением всех земель прогрессивным подоходным налогом.»¹⁸

В. И. Ленин указывал, что «разделисты» на IV Объединительном съезде в теоретическом отношении стояли на правильной позиции, однако, повторяли ошибку программы «отрезков».

Борясь за ликвидацию помещичьего землевладения и крепостнической кабалы, программа раздела сохраняла другой пережиток крепостничества — крестьянское надельное землевладение. Именно за это В. И. Ленин и критиковал ее. Кроме того, «разделисты» своей аграрной программой сеяли всевозможные иллюзии у мелкого производителя, не показывая перспектив его развития.

В. И. Ленин особенно подчеркивал, что «раздел» односторонне рассматривает крестьянское движение только с точки зрения прошлого и настоящего, не привлекая точку зрения будущего.

Между тем «... социалист, беспощадно разоблачая мелкобуржуазные иллюзии крестьянина насчет «божьей земли», должен уметь показать крестьянину путь вперед.»¹⁹

Именно этим отличалась программа национализации земли. Она не только завершала демократический переворот в аграрных отношениях, но и наносила могучий удар по частной собственности, который облегчал в дальнейшем экспроприацию капиталистов и обеспечивал социалистическое преобразование крестьянского хозяйства, ликвидируя рабскую привязанность крестьянина к своему клочку земли.

Ошибка разделистов объяснялась тем, что они при рассмотрении данного вопроса не исходили из ленинского учения о перерастании буржуазно-демократической революции в революцию социалистическую.

«Только спустя некоторое время, — указывал Н. В. Сталин, — когда ленинская теория перерастания буржуазной

¹⁸ См. Протоколы IV (Объединительного) съезда РСДРП; стр: 502—503:

¹⁹ В. И. Ленин, Соч., т. 10, стр. 316.

революции в России в революцию социалистическую стала руководящей линией большевистской партии, разногласия по аграрному вопросу исчезли в партии, ибо стало ясно, что в такой стране, как Россия, где особые условия развития создали почву для перерастания буржуазной революции в социалистическую, — марксистская партия не может иметь какой-либо другой аграрной программы, кроме программы национализации земли».²⁰

Таковы основные точки зрения по аграрному вопросу, представленные на съезде. Пользуясь большинством голосов на IV съезде, меньшевикам удалось протащить свой проект аграрной программы.

Меньшевистская программа в силу отмеченных ранее коренных недостатков была неприемлема для рабочей партии нового типа, партии большевиков. В соответствии с замыслом соглашателей она совмещала три вида собственности на землю:

1) допускала частичную национализацию, так как требовала конфискации церковных, удельных и монастырских земель с передачей их во владение демократическому государству для наиболее удобного пользования ими населением;

2) вводила муниципализацию земли, т. е. передачу крупных частно-владельческих земель во владение областных органов местного самоуправления;

3) сохраняла частную собственность на землю средних и мелких землевладельцев.²¹

Под давлением большевиков, съезд принял некоторые поправки к меньшевистской программе. Так, например, было принято решение о конфискации (вместо «отчуждения») всех помещичьих земель. Большевикам удалось также добиться решения о национализации переселенческого земельного фонда, как и лесов и вод общегосударственного значения.

Кроме того, в дополнение к аграрной программе большевики сумели провести тактическую резолюцию по аграрному вопросу,²² ряд основных положений которой был заимствован из ленинского проекта аграрной программы.²³

Наконец, в принятой съездом резолюции об отношении к крестьянскому движению имелось также требование об организации крестьянских комитетов.²⁴

Таким образом, IV съезд партии не дал единого решения аграрного вопроса. В принятой программе есть и национали-

²⁰ И. В. Сталин, Соч., т. I, стр. XIV.

УУУЮщ

²¹ См. Протоколы IV (Об'единительного съезда РСДРП, стр. 541.

²² Там же, стр. 541—542.

²³ См. выше, стр. 34.

²⁴ См. выше, стр. 542—543.

зация, и муниципализация, и сохранение частной собственности на землю, и даже раздел части помещичьих земель. При этом вполне точного определения того, когда стоять за муниципализацию и когда за раздел, ни в программе, ни в тактической резолюции нет.

Несмотря на отдельные поправки, аграрная программа, принятая съездом, осталась реформистской, и большевистские делегаты в своем обращении к партии открыто заявили, что будут идейно бороться против программы муниципализации и других решений съезда, которые являются ошибочными, антиреволюционными.

В своем «Докладе об объединительном съезде РСДРП», В. И. Ленин дал следующую характеристику этой программе: «Вместо первоначальной масловской программы получилась, как острили на съезде «кастрированная» программа... Программа получилась, в конце концов не подкованная на все четыре ноги, а со всеми четырьмя хлюпающими подковами.»²⁵

Вместе с тем В. И. Ленин отмечал, что программа, принятая на IV съезде, явилась крупным шагом вперед по сравнению с прежней программой, так как, выдвигая требование конфискации помещичьих земель, РСДРП решительно встала на путь признания крестьянской аграрной революции в России.

IV (Объединительный) съезд партии показал, что борьба двух линий в РСДРП — революционной, большевистской и оппортунистической, меньшевистской приобрела особую остроту.

«Большевики держали курс на развертывание народной революции и ее победу, на освобождение трудящихся от гнета царизма и помещиков, на перерастание буржуазно-демократической революции в революцию социалистическую. Меньшевики, наоборот отстаивая гегемонию либеральной буржуазии в революции, держали курс на свертывание революции. Они скатились в болото соглашательства и превратились в агентуру буржуазии в рабочем движении.»²⁶

В борьбе между большевиками и меньшевиками особое место занимал вопрос о союзе рабочего класса и крестьянства.

Выступая против меньшевизма за укрепление союза основных движущих сил революции, В. И. Ленин на IV съезде РСДРП выдвинул и обосновал программу национализации земли, имевшую величайшее значение в борьбе за крестьянство.

²⁵ В. И. Ленин Соч., т. 10, изд. 4, стр. 318:

²⁶ Пятьдесят лет Коммунистической партии Советского Союза (1903—1953), ГИПЛ, 1953, стр. 12

Хотя аграрная программа большевиков не была принята IV съездом РСДРП, тем не менее она сыграла большую роль в отрыве крестьянских масс от либеральной буржуазии, в завоевании крестьянских резервов на сторону героического рабочего класса России и его славной Коммунистической партии.

Ленинская аграрная программа как средство завоевания крестьянства на сторону рабочего класса имела большое значение для латвийской социал-демократии, которая именно по вопросу аграрной программы допускала ошибки.

Вопрос об аграрной программе латышской социал-демократией обсуждался накануне I съезда ЛСДРП. По этому вопросу высказывались на страницах партийной печати различные соображения. Так журнал «Socialdemokrāts»²⁷ в небольшой редакционной статье, посвященной проекту искровской программы, еще в 1902 году выступил против ее аграрной части. В этой статье отмечалось: «Рассматривая аграрные требования проекта программы, мы находим, что ни одно из них не применимо для условий Прибалтийского края».²⁸ Однако своих положительных предложений по данному вопросу «Socialdemokrāts» не выдвинул.

Елгавской социал-демократической организации был разработан проект аграрной программы. К программе РСДРП, принятой на II съезде в 1903 году, проект елгавцев добавлял: «отмену всех привилегий помещиков и духовенства и превращение монастырских, церковных и царских владений в общественную собственность».²⁹

К этому проекту Фр. Розин-Азис³⁰ в конце 1903 или в начале 1904 г. сделал свои замечания.

В этих замечаниях Фр. Розинь-Азис указывал, что проект Елгавской организации не затрагивал казенных земель, с которыми, по его мнению, надо было обойтись как с частными. Но на вопрос, как поступить с крупным землевладением, замечания ответа не давали.

Несмотря на отсутствие подробных сведений о проекте елгавцев и, учитывая, что он, повидимому, имел ограниченный характер, для нас наличие самого проекта аграрной программы представляет все же значительный интерес. Это, говорит о том, что среди латышских социал-демократов были сторонники аграрной программы.

²⁷ См. «Проект программы Российской социал-демократической рабочей партии, «Sociāldemokrāts», № 7, 1902 г.

²⁸ «Sociāldemokrāts», № 7, 1902 г.

²⁹ См. LKP Vēstures komisija, Proletārliskā revolūcija Latvijā, М. 1924, стр. 512.

³⁰ Фр. Розинь-Азис — видный деятель Коммунистической партии Латвии.

Первый Учредительный съезд латышской социал-Демократической рабочей партии в 1904 году обсудил и принял за основу проект программы разработанный Прибалтийской латышской социал-демократической рабочей организацией. В проекте говорилось, что остатки крепостничества в сильнейшей мере препятствуют экономическому развитию и мешают всестороннему развитию классовой борьбы пролетариата, а также «сохраняют и усиливают те средства, при помощи которых государство и имущие классы самым безжалостным образом эксплуатируют многомиллионное крестьянство и держат в темноте и бесправии весь народ».³¹

Проект программы ЛСДРП указывал на необходимость ликвидировать последние остатки крепостничества, которые тяжелым грузом лежат на крестьянах, расчищать путь свободному хозяйственному развитию, а вместо с тем свободному развитию классовой борьбы. Для этого предлагалось отменить всякие повинности и подати, лежащие тяжелым бременем только на крестьянах, и отменить все привилегии, которыми пользовались помещики и духовенство. Проект отмечал, что стремясь к достижению своих ближайших политических и экономических целей Латышская социал-демократическая рабочая партия поддерживает всякое оппозиционное и революционное движение, направленное против господствующего в России общественного и политического порядка. Однако конкретные требования по аграрному вопросу в проекте программы ЛСДРП отсутствовали.

Проект подчеркивал, что «ЛСДРП борется со всякого рода эксплуатацией и притеснениями, но в настоящий момент ограничивает сферу своей деятельности прямой защитой интересов пролетариата и не выдвигает поэтому требований, которые шли бы на пользу только мелким землевладельцам как таковым. ЛСДРП высказывается против включения в свою программу требований, которые содействуют осуществлению интересов мелко-буржуазного (мелко-собственнического) класса и укрепляют их собственнический уклад за счет интересов общества, а стало быть и рабочего класса».³²

Авторы проекта не понимали, что именно для развертывания классовой борьбы в деревне социал-демократия формулирует основные требования по крестьянскому вопросу, вовсе не имея при этом в виду защиты мелкой собственности против крупной или поддержку крестьян как мелких хозяйчиков в капиталистическом обществе. I съезд ЛСДРП отка-

31 «Sociāldemokrāts», № 17, 1903 г.

32 «Sociāldemokrāts», № 17, 1903 г.

зался от разработки аграрной программы, мотивируя свой отказ специфическими условиями Латвии, сравнительно развитым капитализмом в сельском хозяйстве и значительным количеством сельскохозяйственного пролетариата.

Такая постановка вопроса связана с тем, что некоторые латышские социал-демократы переоценивали степень капиталистического развития в помещичьих хозяйствах, в которых под тяжелым игом баронов находились и сельские пролетарии, и все крестьяне в целом. Латышские социал-демократы переоценили и дифференциацию крестьянства, не обратив нужного внимания на желание среднего и мелкого крестьянства получить землю.

Кроме того, при составлении программы нужно было исходить не только из особенностей экономического развития Латвии, а из общих черт, свойственных большинству местностей России. Нужно было найти доминирующую линию, а именно рассматривать аграрный вопрос в Латвии в органической связи с решением его в центральной России.

Еще в работе «Развитие капитализма в России» В. И. Ленин показал, что если в чисто русских губерниях преобладали отработки, то вообще по Европейской России капиталистическая система помещичьего хозяйства должна быть признана господствующей.³³

Этот же вывод В. И. Ленин делает в своем труде «Аграрный вопрос в России к концу XIX века». Однако здесь он считает необходимым более резко подчеркнуть один факт, очень важный для понимания большевистской аграрной программы. «Важно отметить при этом, — пишет В. И. Ленин, — что в I группе (капиталистическая система) числятся как раз не характерные для земледельческого центра местности: прибалтийские губернии, юго-западные (свекловичный район), южные, обе столичные».³⁴

И далее В. И. Ленин указывает, что наличием крепостнических латифундий, аграрный кризис в России порождается в земледельческом центре. Ибо эти крепостнические латифундии были основой господства черносотенных помещиков, основой самодержавия. Они задерживали развитие производительных сил не только в центре, но и на окраинах России, не только в сельском хозяйстве, но и в промышленности, во всем народном хозяйстве. На их уничтожении должно было быть сосредоточено внимание рабочих и крестьян. Одной из причин отказа ЛСДРП от разработки аграрной программы бы-

³³ См. В. И. Ленин, Соч., т. 3, стр. 162.

³⁴ В. И. Ленин, Соч., т. 15, стр. 69.

ло метафизическое истолкование тезиса Маркса о превосходстве крупных хозяйств перед мелкими. Некоторые руководители латышской социал-демократии считали, что конфискация и раздел крупных помещичьих хозяйств, якобы задержат обеспеченное развитие.

Этим можно объяснить и то, что состоявшийся в июне 1905 года II съезд ЛСДРП не выдвинул лозунга конфискации помещичьих земель.

Имела место и недооценка значения аграрной программы для создания и укрепления революционного союза рабочего класса и крестьянства.

Однако следует подчеркнуть, что отсутствие в программе ЛСДРП аграрных требований по крестьянскому вопросу не означало, конечно, отрицания или игнорирования латышской социал-демократией революционных тенденций крестьянства. Вся деятельность ЛСДРП в революции 1905—1907 годов свидетельствовала о том, что борьба за создание и укрепление союза рабочего класса и крестьянства стояла в центре ее внимания.³⁵

В 1906 году мартовская конференция ЛСДРП, приняв решение об объединении с РСДРП, сохранила за собой право самостоятельно определить свое отношение к аграрному вопросу в Латышском крае.³⁶

Это требование было учтено IV съездом РСДРП, который постановил сделать в аграрной программе Российской социал-демократической рабочей партии отметку «... о необязательности ее для Социал- демократии Латышского края».³⁷

Отрицание необходимости аграрной программы для пролетарской партии некоторыми латышскими социал-демократами имело точки соприкосновения с позицией выступавшего на IV съезде С. Струмилина.

Струмилин также отрицал необходимость социал-демократической аграрной программы. Он говорил, что социал-демократическая партия должна исключить из своей общей программы любые конкретные требования «в защиту мелких собственников», так как подобные требования не могут быть спаяны неразрывной логической связью с постоянными классовыми интересами пролетариата.

³⁵ Подробнее об этом вопросе автор пишет в статье «Борьба революционной социал- демократии за союз рабочего класса с крестьянством летом и осенью 1905 года». Ученые Записки ЛГУ имени Петра Стучки. Том XXVI, выпуск второй, 1959 год.

³⁶ См. «ЛКР 25 gadi», изд. «Прометей», М. 1930 г. стр. 66. стр. 104—105.

³⁷ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, ч. I, стр. 134.

В поддержке крестьянских требований он предлагал заявить только в тактической резолюции.

Точку зрения Струмилина на аграрную программу поддерживал Ванюшин,³⁸ делегат с решающим голосом от рижской организации РСДРП.

Отрицание необходимости специальной аграрной программы в программе-минимум РСДРП — Ванюшин мотивировал специфическими общественными отношениями в деревне на окраинах России. В частности он ссылался на Прибалтийский край, где господствовало капиталистическое интенсивное сельское хозяйство и где расслоение крестьянства на сельскохозяйственный пролетариат и на крестьян-собственников стало уже свершившимся фактом. Ванюшин говорил об обострении классовой борьбы между сельским пролетариатом и крестьянами-собственниками в период кровавого похода карательных экспедиций по Прибалтийскому краю.

Ванюшин признавал, что оставить аграрный вопрос без внимания социал-демократы не могут, так как без помощи крестьян пролетариат не в состоянии довести до конца революцию. Однако считал достаточным ограничиться принятием тактической резолюции.

В. И. Ленин показал, что сторонники этой точки зрения не понимали, что попытка провести абсолютную грань между программой и тактикой ведет только к схоластике и педантизму. «Программа, — говорил В. И. Ленин, — определяет общие, основные отношения рабочего класса к другим классам. Тактика — частные и временные отношения. Это, конечно, справедливо. Но нельзя забывать, что вся наша борьба с остатками крепостничества в деревне есть частная и временная задача по сравнению с общесоциалистическими задачами пролетариата».³⁹

Поэтому аграрные требования должны были найти место в программе-минимум социал-демократической партии. В. И. Ленин учил, что на первом этапе буржуазно-демократической революции, когда борьба идет, главным образом, против пережитков крепостничества, все крестьянство в целом заинтересовано в конфискации помещичьей земли и поддержит это требование пролетарской партии. Так оно в действительности и получилось.

Своей неумолимой логикой революция сильно затронула помещичью собственность на землю. Революционное крестьянство не признавало ее святости и неприкосновенности. Поджоги баронских дворцов и выкуривание помещиков из их

³⁸ Бородин-Грузенберг, М. М. (Ванюшин) на съезде большевиков с решающим голосом от Рижской организации. Протоколы IV съезда РСДРП, ³⁹ В. И. Ленин, Соч., т. 10, стр. 155.

насиженных гнезд происходили с революционной последовательностью. Когда помещики бежали, сельским организаторам ничего не оставалось как взять баронские имения под контроль комитетов действия — органов революционного союза рабочих и крестьян. И, разумеется, латышские социал-демократы под влиянием борьбы большевиков за ленинскую программу и опыта революции должны были перестроить свои взгляды по аграрному вопросу, который в то время обсуждался во всех партийных организациях и только карательные экспедиции и военно-полевые суды не дали довести до конца частично начатую работу. Мартовская конференция ЛСДРП 1906 г. в революции «об отношениях на селе и о сельских организациях» признавала необходимым разрешить вопрос о судьбе «... тех земель, владельцы которых принесли столько бедствий всей стране...»⁴⁰, т. е. о судьбе помещичьего землевладения.

Туманность формулировки не позволяет, конечно, отождествлять ее полностью с ленинским требованием конфискации помещичьей земли. Все же указание о невозможности оставить земли в руках класса, который причинил столько горя всей стране, говорит об эволюции взглядов латышской социал-демократии по аграрному вопросу.

В резолюции о вооруженном восстании отмечалось, что «... вооруженное восстание может привести к окончательной победе революции только тогда, если в нем примут участие кроме пролетариата также массы крестьян и городской мелкой буржуазии».⁴¹

Если просмотреть партийную печать того времени, можно сделать небезинтересный вывод. Почти повсеместно мы находим признания, что крестьяне требуют землю.

Для нас это представляет особенный интерес, т. к. в 1905 г., как правило, латышская социал-демократия отрицала тягу крестьян к получению земли.

В то же время социал-демократия Латышского края разоблачала политику царского самодержавия, рассчитанную на то, чтобы отвлечь сельский пролетариат и трудящиеся массы крестьянства от революционной борьбы продажей земли мелкими участками менее доходных казенных имений.

Партийная печать 1906 года давала исключительно резкую оценку правительственным мероприятиям по аграрному вопросу. Газета «Борьба» называла их «образцом наглого надругательства над нуждами народа»,⁴² раскрывая стремление столыпинщины завоевать на сторону царизма кулачество

⁴⁰ «ЛКР 25 gadī», стр. 65.

⁴¹ Там же.

⁴² «Борьба» № 9, 11 декабря 1906 г.

и взорвать, таким образом, единый фронт крестьян. Особое внимание орган ЦК СДЛК обращал на антибедняцкую направленность аграрной политики правящих кругов: «Деревенская беднота очень скоро поймет, что за овечьей шкурой царской власти скрываются вольчи зубы». ⁴³

Все выступления партийной печати пронизаны мыслью о неизбежности аграрной революции в стране, поскольку не удовлетворяются основные чаяния крестьян о всей земле и всей воле.

Газета «Aģājs» в передовой статье «Придворная партия» подчеркивала: «Теперь Россия перед великой революцией. Крестьяне требуют себе всю землю без возмещения». ⁴⁴

Латышская социал-демократическая печать с помощью фактических примеров преодолевала наивную веру в Думу, которая сохранилась у отсталых слоев крестьян. «Никакая Дума, — писала «Борьба», — не может дать и не даст земли и воли народу, пока действительная власть будет в руках погромщиков и палачей свободы». ⁴⁵

В другом номере газета призывала членов партии подготовить благоприятные условия для вооруженного восстания «... чтобы в момент наступления открытой борьбы с самодержавием у пролетариата был надежный союзник в лице революционной демократии, не вполне пока научившейся, как надо бороться за всю волю и землю народу». ⁴⁶

Для мобилизации сельского населения на революционную борьбу в партийной печати широко использовались факты о крестьянском движении в русской деревне. Орган Рижской социал-демократической военной организации СДЛК «События дня» в каждом номере помещал раздел «Борьба за землю и волю в деревне». В нем печаталась информация из разных районов страны.

Стремление крестьян приобрести землю неизменно относили теперь и к Латвии. Сообщая о съезде латышских земледельцев, организованном реакционными кругами латышской буржуазии Лифляндии, «Aģājs» признавал, что батраки и хозяева желают приобрести землю: «Даже при своей политической наивности съезд свидетельствует о глубоких корнях, которые ставила революция. Крестьяне все же требуют... земли». ⁴⁷

С особой четкостью новые веяния в латышской социал-демократии проявились в вопросе о конфискации.

⁴³ «Борьба» № 9, 11 декабря 1906 г.

⁴⁴ «Aģājs», № 2, 31 июля 1906 г.

⁴⁵ Там же, № 10, 19 декабря 1906 г.

⁴⁶ Там же, № 11, 1 января 1907 г.

⁴⁷ Там же, № 2, 31 июля 1906 г.

Происхождение этой проблемы непосредственно связано с партизанской борьбой.

Изучение печати латышской социал-демократии показывает, что в подавляющем большинстве случаев отношение к конфискации было положительным, хотя и не всегда последовательным.

Уже в номере 32 газеты «Сīпа» была помещена статья, которая резко осуждала эсеровский индивидуальный террор. В ней же подчеркивалось положительная сторона организованной партизанской борьбы и не отвергалась конфискация оружия и прочие формы экспроприации.

В передовой «Сīпа» за № 35 было сделано еще более прямое указание «О конфискации часто говорим, когда обсуждаем аграрный вопрос. Все согласны, что народ должен конфисковать, т. е. без возмещения изъять все государственные, монастырские и даже частные земли, если они превышают максимум. Приблизительно так и звучит программа РСДРП».⁴⁸

Наибольший интерес представляет № 37 газеты «Сīпа», где автор статьи «Конфискация земли и буржуазия», выступал за конфискацию помещичьих земель без выкупа.⁴⁹

Предварительно автор рекомендовал ограничиться бойкотом всех государственных учреждений, отказом от всех платежей помещикам, государству и земельному банку, а также от купли земли у помещиков. Статья призывала до созыва Учредительного собрания не платить даже за купленные земельные участки. В заключение автор настаивал на ведении хозяйства в брошенных баронами имениях, чтобы «не позволить помещикам возвратиться в свои берлоги».⁵⁰

Аналогична точка зрения высказана в статье «За деньги или бесплатно» в газете «Arājs».⁵¹

Передовая статья под знаменательным названием «Конфискация как вопрос политической власти»⁵² была опубликована в газете «Борьба». В статье отмечалось, что крестьяне стараются явочным порядком захватить помещичьи земли, вспахивают их поля, скашивают дуга, выгоняют скот на их уголья. «Борьба» отмечала, что в условиях господства самодержавия такие меры могут иметь только временный характер. Газета призывала крестьянство к сочетанию экономической борьбы против помещиков с политической борьбой за захват власти. Борьба за землю должна протекать во взаимосвязи с борьбой за волю.

⁴⁸ «Сīпа» № 35, от 21 мая 1906 г.

⁴⁹ Там же, № 37, 4 июня 1906 г.

⁵⁰ Там же.

⁵¹ См. «Arājs», № 3, 15 июля 1906 г.

⁵² См. «Борьба» № 13, 31 января 1907 г.

С другой стороны «Борьба» возлагала вполне определенные задачи и на социал-демократию: «В своей теперешней борьбе, — писала газета, — пока борьба ведется за свержение старого режима и за введение земельного управления, **мы можем в иных местах защищать** не только политические требования пролетариата, **но также требования широких слоев мелкой буржуазии и крестьянства** (подчеркнуто нами — З. Д.)». ⁵³

Вскоре после IV съезда РСДРП появились проекты аграрных программ, авторами которых были видные представители социал-демократии Латышского края. ⁵⁴

Своеобразную аграрную программу выдвинул один из теоретиков латышской социал-демократии Фр. Розин-Азис. ⁵⁵

Проект Розин-Азиса был опубликован в I томе выходившего в Петербурге сборника популярных и научных статей «Atvases» («Ростки»). Статья носила название «Мысли об аграрной реформе». В этой статье Розин-Азис ставит вопрос о необходимости двух различных аграрных программ для центральной России и Латвии.

В отношении центральной России автор признавал ликвидацию остатков феодализма при опоре на крестьянство и высказывал готовность «удовлетворить требование крестьян о разделе земли». ⁵⁶ В центральной России, пояснял свою мысль Розин-Азис, это способствовало бы внедрению капитализма в сельское хозяйство, что в свою очередь привело бы к ликвидации мелкого земледелия.

Для Прибалтийского края он считал такой «экономически противоречивый шаг» совершенно излишним и опасным. Излишним потому, что капитализм, ускорение развития которого составляло в России прогрессивную задачу, здесь в Прибалтике, уже утвердился. Опасным потому, что были бы растоптаны всходы капитализма. Отсюда автор делал вывод, что в Латвии остается лишь задача рационализации земледелия.

С этой целью он предлагал в каждой области с одинаковыми условиями почвы, климата, рынка и т. д. избирать на основе всеобщего, прямого и равного избирательного права «сельскохозяйственные управления» для надзора за развитием сельского хозяйства. «Сельскохозяйственные правления» должны были, по его замыслу, наблюдать за тем, чтобы местные хозяйства, рационально использовали все богатство земли и развивали до совершенства производительные силы.

⁵³ См. «Борьба» № 13, 31 января 1906 г.

⁵⁴ См. «Пролетарий» № 35 24 (II) сентября 1908 г.

⁵⁵ См. «Atvases», Populārznātnisku rakstu krājums, т. I, Peterburgā, 1907. г. — Domas par agrarreformu.

⁵⁶ «Atvases», т. I, стр. 26.

Кроме того, по замыслу автора, им было предоставлено право определять размер аренды и «защищать хозяев от чрезмерной хищности землевладельцев, а батраков от чрезмерной эксплуатации хозяевами».⁵⁷

Управления должны были бы также издавать обязательные постановления для крестьян об агрономических, мелиоративных и прочих мероприятиях. В их функции, наконец, входило бы регулирование отношений между владельцами и определение границ владений.

Проект Розин-Азиса не предусматривал ликвидации крупного землевладения. Владельцы крупных земельных участков путем экспроприации лишались бы только некоторых участков земли, необходимых для округления крестьянских хозяйств, а также необработанных земель. Твердые нормы в проекте не устанавливались: «Размер — частное дело каждого управления в зависимости от местных условий, но ни один участок не должен пропадать зря».⁵⁸

Автор изъяслял свое согласие с Масловым «так как программа Маслова настолько гибка, что в нее можно включить нужды и стремления всех кругов России, несмотря на все взаимные противоречия».⁵⁹

Однако свой проект он не желал назвать «муниципализацией» и приводил ряд соображений в пользу создания сельскохозяйственных управлений как учреждений государства, а не муниципалитетов.

Таков проект аграрной программы (реформы) Розин-Азиса.

При ознакомлении с ним прежде всего следует отметить, что на деле это не столько проект аграрной программы, сколько план агрономических реформ. Практическая сторона вопроса, разные мелкие и крупные улучшения в сельском хозяйстве заслоняют самую сущность проблемы. В данном «проекте» нет прямого и определенного ответа на вопрос о конфискации земли.

Из сказанного ясно, что проект Розин-Азиса был неприемлем для социал-демократии Латышского края и не получил одобрения.

Все же сам факт стремления разработать аграрную программу заслуживает внимания, как свидетельство более ясного понимания роли программы в борьбе за крестьянские массы.

Особое значение имели взгляды по аграрному вопросу революционного борца латышского народа П. Стучки. Среди его многочисленных трудов мы находим исследования, посвященные специально или отчасти этой теме.

⁵⁷ «Atvases», 1907 г., т. I, стр. 31.

⁵⁸ Там же.

⁵⁹ «Atvases», т. I, 1907 г., стр. 33

На I съезде ЛСДРП П. Стучка отрицал необходимость аграрной программы для латышской социал-демократии, мотивируя это тем, что в Латвии крестьянство дифференцировалось и поэтому главное внимание следует обратить на сельскохозяйственный пролетариат. Соглашаясь с требованием РСДРП ликвидировать все остатки крепостничества и дать путь обострению классово-борьбы в деревне, он ставил вопрос так: аграрная программа или аграрная политика? Такова была точка зрения П. Стучки и в 1906 году, высказанная в статье «Замечания об аграрном вопросе» в журнале «Nākotne» («Будущее»).⁶⁰

Таким образом, и у П. Стучки мы сталкиваемся со знакомой нам тенденцией отрицать необходимость аграрной программы. Но позиция П. Стучки в большей степени, чем чьи бы то ни была вовсе не означает отказа от борьбы за крестьянство.

Напротив, П. Стучка категорически требовал, чтобы социал-демократия ясно и четко определила свое отношение к крестьянству как к союзнику рабочего класса в буржуазно-демократической революции.

В этой связи он в журнале «Nākotne» в 1906 г. писал, что социал-демократы требуют выполнения хозяевами определенных условий по отношению к батракам.

С другой стороны, хозяева в результате установления демократического строя получают поддержку от социал-демократов: а) в борьбе против земельной ренты (снижение или полное уничтожение); б) в борьбе против прав на земельную собственность (не только ограничение, но и изъятие без выкупа, если создается демократическое правление); в) в борьбе против всех помещичьих привилегий; г) в борьбе против стихийных катастроф (эпидемии, град и т. д.); д) в развитии земледелия, а также е) путем национализации лесов и вод.

Такой, говорит П. Стучка, должна быть аграрная политика.

Из этого он делает вывод, что ни одна партия не может дать крестьянству столько, сколько социал-демократия. Причем, отмечает П. Стучка, это не обещание, а стремление, вытекающее из интересов самого пролетариата.

Каково же отношение П. Стучки к проблемам конфискации, раздела, муниципализации и национализации?

В статье «Аграрная программа или аграрная политика»⁶¹ П. Стучка решительно высказался за конфискацию крупных земельных владений, отмечая, что в Латвии необходимость конфискации не оспаривалась. Выступая за конфискацию, П. Стучка самым решительным образом высказывался против выкупа и предупреждал против хитрых уловок немецких баронов. Дело в том, что балтийские помещики, которые всегда

⁶⁰ См. «Nākotne», № 2, 1906 г., Прил.

⁶¹ См. «Atvases», т. II, 1908 г., стр. 11.

стремились к сохранению земли в своих руках, в годы революции выдвинули проекты выкупа поместий и даже выхлопотали, чтобы в Латвии была введена система российских крестьянских банков.

Все это делалось из страха перед революцией, в надежде опереться на имущих крестьян. Требование выкупа, несомненно, лило воду на мельницу помещиков.

П. Стучка критиковал меньшевиков, которые в первой и второй думе хотели выбросить слова: «без выкупа», а в своей декларации в третьей думе это требование опустили. Он считал такую позицию характерной для меньшевизма и в свою очередь безоговорочно заявлял, что социал-демократия только в том случае может поддержать отчуждение земли, если оно производится без выкупа.

Как же разрешал П. Стучка вопрос о судьбе конфискуемых земель?

В годы революции 1905—1907 годов он высказывался против раздела помещичьих земель в крестьянскую собственность. Он писал, что разрешение вопроса не в разделе, а в концентрации производства под общественным управлением.

Мы видим, что в тот период П. Стучка, как и многие латышские социал-демократы, недооценивал положительных сторон раздела земли. — догматически понимал тезис К. Маркса о преимуществах крупного хозяйства. Позднее во взглядах П. Стучки по этому вопросу произошли серьезные изменения.

В работе «Darbs un zeme. Agrārrevolūcija un komūnisms» («Труд и земля. Аграрная революция и коммунизм») П. Стучка писал, что если бы крестьяне просили раздела земли, то социал-демократия дала бы свое согласие. Поясняя свою мысль, он подчеркивал: «... помещики — это такое зло, что за их ликвидацию можно уплатить любую цену».⁶²

Социал-демократия, — писал он, — могла поддержать требование раздела, если бы не удалось убедить крестьян, что мелкое хозяйство не может быть достаточно производительным и обеспечить человеческие условия труда. При этом необходимо было открыто охарактеризовать раздел как только первый шаг в разрешении аграрного вопроса, который ведет лишь к более безболезненному развитию капитализма и ничуть не означает введение основ социализма.⁶³

П. Стучка решительно выступал против меньшевистской программы муниципализации земли.

П. Стучка говорил, что самоуправление не может оста-

⁶² П. Стучка, «Darbs un zeme», «Agrārrevolūcija un komūnisms», М. 1920 г., стр: 233.

⁶³ См. П. Стучка, «Darbs un zeme», «Agrārrevolūcija un komūnisms», М. стр. 236.

ваться долгое время демократическим при реакционной центральной власти. «Эти «основательные» и «неопровержимые» аргументы, которые Плеханов и Маслов выдвинули против государства как собственника, — являются наивными, так как они исходят из положения, что в государстве может существовать абсолютизм в центральном правительстве и демократизм в местном самоуправлении. Это невозможно на сколько-нибудь продолжительное время».⁶⁴

П. Стучка считал, что при национализации земля фактически окажется в распоряжении крестьян, которые не выпустят ее из своих рук и будут защищать ее против реакции.

Выступая против муниципализации, П. Стучка в конечном счете подошел к идее национализации. «Если, — писал он, — говорить о праве земельной собственности как праве распоряжения землей, то оно должно находиться у всего народа, всей страны, т. е. у государства, ибо конфискация земли будет делом всего революционного народа».⁶⁵

В предисловии к материалам о II съезде СДЛК по этому поводу говорится: «Это была первая статья в нашей литературе, в которой популяризовался ленинский принцип национализации земли, хотя и не в последовательном ленинском духе».⁶⁶

В материалах о II съезде СДЛК по этому поводу говорится: «Это была первая статья в нашей литературе, в которой популяризовался ленинский принцип национализации земли, хотя и не в последовательном ленинском духе».⁶⁶

В своих «Замечаниях»⁶⁷ П. Стучка отстаивал мысль, что требование о национализации земли отражает интересы крестьян и социал-демократия должна его поддержать. Причем, обязательной предпосылкой национализации земли он считал демократизацию государства.

Критикуя позднее недостаточно последовательную линию СДЛК в аграрном вопросе, П. Стучка писал, что национализация внесла бы больше ясности среди членов партии в аграрном вопросе. «Мы ведь и так выдвигали целую демократическую программу — минимум и могли туда включить и лозунг национализации земли».⁶⁸

Такова была позиция П. Стучки в аграрном вопросе.

Таковы серьезные сдвиги в подходе латышской социал-демократии к аграрному вопросу, сдвиги происшедшие под влиянием уроков революции и борьбы большевиков во главе с В. И. Лениным за марксистскую аграрную программу РСДРП.

⁶⁴ См. «Atvases», т. II, 1908 г.; стр. 17.

⁶⁵ Там же. стр. 17.

⁶⁶ См. «Nākotne», № 2, 1906 г.

⁶⁷ LKP Vēstures komisija, Latvijas sociāldemokrātijas II kongress, M. 1935 г., стр. 12.

⁶⁸ П. Стучка, Piezīmes par agrāro jautājumu, Rīgā, 1917. g.

J. Ruberts

KURZEMES TAUTSKOLU STĀVOKLIS XX GS. SĀKUMĀ

Latviešu tautas cīņā par atbrīvošanos no cara patvaldības un vācu baronu jūga izcilu vietu ieņēma revolucionārie tautskolotāji, kas aktīvi piedalījās Krievijas pirmās revolūcijas cīņās. Tomēr latviešu padomju vēsturnieki vēl maz uzmanības veltījuši tautskolu vēstures jautājumiem, nav lielāku darbu, kas apgaismotu toreizējo tautas izglītības darbinieku dzīves un darba apstākļus, viņu cīņu par skolu demokrātizāciju. Maz skārts arī jautājums par tautskolu stāvokli un cēloņiem, kas kavēja tautas izglītības attīstību Latvijā šā gadsimta sākumā.

Plašāks apcerējums par latviešu revolucionāro tautskolotāju lomu 1905. gada revolūcijas notikumos ir tikai S. Ziemeļa brošūrā,¹ atzīmējams arī šā paša autora raksts «Latvijas tautskolotāji triju revolūciju cīņās».² Latvijas tautskolotāju cīņu par skolas tuvināšanu praktiskajai dzīvei līdz 1917. gadam vispārīgos vilcienos raksturojis J. Anspaks.³ Balstoties uz arhīvu materiāliem, latviešu tautskolu stāvokli XIX gs. otrā pusē īsumā aplūkojuši L. Stroda un H. Strods.⁴ Par Kurzemes tautskolām kā atsevišķs pētījums, plaši izmantojot arhīvu materiālus, jāmin vienīgi A. Salmiņa raksts «Kurzemes tautskolas un to pārvalde XIX gs. pēdējā trešdaļā».⁵

Izmantojot nepublicētus arhīva materiālus, kā arī toreizējo periodiku, šinī rakstā aplūkots Kurzemes tautskolu stāvoklis un tautskolotāju darba apstākļi XX gs. sākumā, vispārīgos vilcienos raksturoti cēloņi, kas kavēja sekmīgu tautskolu attīstību un radīja nepieciešamību cīnīties par skolas demokratizāciju.

Ķipātālisma attīstība, kas sevišķi strauji noritēja XIX gs. otrā pusē, prasīja vairāk izglītotu speciālistu dažādās tautsaim-

¹ S. Ziemeļs, «Latvijas tautskolotāji Krievijas pirmajā revolūcijā (1905.7—1907. g.)». LVI, 1956.

² Padomju Latvijas skola, 1957. g. Nr. 8.

³ Turpat, Nr. 2.

⁴ Turpat, Nr. 7.

⁵ Turpat, 1959. g. Nr. 9.,

niecības nozarēs. Cara valdība bija spiesta lielāku uzmanību veltīt izglītības jautājumiem. 1885. gadā Tautas izglītības ministrija pārzinā nodeva visas Baltijas guberņu luterāņu skolas, ko līdz tam pārzināja Iekšlietu ministrija. Latviešu un igauņu tautskolu pārvaldei XIX gs. beigās un XX gs. sākumā noteica 1887. gada 17. maijā cara apstiprinātie «Pagaidu papildnoteikumi par Vidzemes, Kurzemes un Igaunijas guberņu pamatskolu pārvaldi», kas kļuva par pamatu visiem lēmumiem un rīkojumiem vēlākajā laika posmā, ar dažādiem papildinājumiem tie saglabājās arī XX gs. sākumā.

Visas toreizējā Tērbatas mācību apgabala zemākās mācību iestādes tika pakļautas mācību apgabala kuratoram, kura rīcībā bija plašs aparāts — 2 apgabala inspektori, 3 tautskolu direktori, 22 tautskolu inspektori un vairāki kancelejas darbinieki. Kaut gan tautskolu uzraudzības augstākās tiesības tika nodotas cara birokrātiskajiem ierēdņiem, tomēr turpināja pastāvēt arī vāciskās skolu komisijas, vācu muižniecībai netika atņemtas iespējas piedalīties tautas izglītības jautājumu izlemšanā. Kurzemes guberņā darbojās tautskolu virskomisija, kuras sastāvā bija guberņas muižniecības maršals, viņa apriņķa muižniecības maršals, ģenerālsuperintendentants, baznīcas un skolotāju semināru kuratori, kas visi bija vācu muižnieki. Kā valdības ierēdņi komisijas sastāvā ietilpa tautskolu direktors un inspektors. Bez tam katrā apriņķī bija vairākas t. s. «ķirspēles», kurās pastāvēja vāciskas ķirspēļu skolu komisijas, to sastāvā bija inspektors — vācu barons, 2 baznīcas priekšnieki, kas arī bija vācu baroni, «garīgais loceklis» — vācu mācītājs un 2 latviešu budžu pārstāvji. Saldus ķirspēles skolu komisijas sastāvā 1907. gadā bija vācu muižnieki Kerkoviuss, Reke un Grothuss, mācītājs Zēzemanis un 2 turīgo saimnieku pārstāvji.⁶

Kurzemes tautskolu virskomisija izsūtīja tai pakļautām ķirspēļu skolu komisijām instrukcijas, apstiprināja un atcēla skolotājus, sazināj ar Izglītības ministriju noteica skolās lietojamās mācību grāmatas, izskatīja savās sēdēs jautājumus, kas skāra skolu lietas, katra gada sākumā Izglītības ministrijai iesniedza ziņas par tautskolu stāvokli. Visās virskomisijas sēdēs piedalījās arī tautskolu direktors vai inspektors, kam bija noteicošais vārds visos jautājumos. Skolotāju iepriekšēja apstiprināšana Kurzemes tautskolās ietilpa tautskolu inspektoru pilnvarās, bet galīgā apstiprināšana notika skolu virskomisijā. Inspektoru vara bija ļoti liela: viņi pārzināja savu rajona skolas, izdarot to revīzijas, varēja pārbaudīt skolotāja darbu, dot dažādus rīkojumus, atlaist skolotājus no amata.⁷

⁶ LPSR Centrālais Valsts arhīvs (CVA), 621. fonds, 1. apraksts, 25. līsta, 17. lapa.

⁷ «Свод законов Российской империи», т. XI, ч. 1, ст. 3583, 3601.

XIX gs. 80.—90. gados cara valdība uzsāka pastiprinātu rusifikācijas politiku, cenšoties pastiprināti pārkrieivot nomāju iedzīvotājus. Sākot ar 1890. gada rudenī, lauku skolās visus mācību priekšmetus, atskaitot ticības mācību un dzimto valodu, trešziemniekiem vajadzēja mācīt krievu valodā. Pilsētu elementārskolās ar 1891. gadu visus mācību priekšmetus mācīja krievu valodā jau no pirmā mācību gada, mācību plānos dzimtajai valodai nebija paredzēta neviena stunda, tikai piezīmē pie mācību plāna atļava mācīt dzimto valodu kā neobligātu priekšmetu. Cara valdības birokrātiskie ierēdņi bija tie, kas, sadarbojoties ar vācu muižniekiem un mācītājiem, nosacīja latviešu tautskolu mērķus un uzdevumus, sastādīja skolu mācību plānus un programmas. Kaut gan augstākā vara izglītības jautājumu risināšanā pargāja valdības iecelto ierēdņu rokās, tomēr joprojām arī vācu muižnieku un mācītāju loma bija ļoti liela, jo viņi bija skolu komisiju locekļi un varēja kontrolēt skolu darbību, panākt nevēlamu skolotāju atcelšanu. Latviešu darbaļaužu parstāvju domas netika ņemtas vērā ne mācību plānu un programmu sastādīšanā, ne arī mācību metožu noteikšanā.

Kurzemē XX gs. sākumā, tāpat kā citas Krievijas guberņas, lauku un pilsetu darbaļaužu bērniem bija domāta elementarizglītības sistēma, kas bija samēra sadrumstalota, jo pastāvēja dažādu tipu skolas. Laukos visizplatītākais skolu tips bija pagastiskolas jeb lauku tautskolas, ka tas parasti sauca Kurzemes guberņa. Lauku tautskolas macījās trūcīgo lauku iedzīvotāju — kalpu, vaļņnieku, pusgraudnieku, rentnieku u. c. bērni, mācību laiks bija 3—4 ziemas. Kā liecina statistiskās atskaites, tautskolu skaits Kurzemē XIX gs. beigās nepartraukti samazinājās: pēc Kurzemes skolu virskomisijas ziņām 1877./78. mācību gadā Kurzemē bija 360 lauku tautskolu, kuras mācījās 27943 skolēni, bet 1902./03. mācību gadā tautskolu skaits bija 337, tajās mācījās 20959 skolēni.⁸ Tautskolu skaita samazināšanās izskaidrojama ar to, ka dažas mazākas skolas sēdza sliktu teipu dēļ, jo pagasta sabiedrības dažkārt nespēja uzcelt jaunas skolu ēkas, bez tam kopš XIX gs. beigām cara valdība atvēra izglītības ministrijas skolas, ar kuru palīdzību centās pastiprināt rusifikācijas politiku. Ministrijas skolām parasti izmantoja iepriekšējās skolas telpas, bez tam valdība piešķīra vienreizēju pabalstu pagasta sabiedrībai, kas bija domāts esošās pagastiskolas pārveidošanai, kā arī daļēji sedza skolas uzturēšanas izdevumus. Atsevišķos gadījumos ministrijas skolām uzcēla arī jaunas ēkas.

Ta ka ministrijas skolas nebija pakļautas vāciskajai tautskolu virskomisijai, vācu muižnieki un mācītāji izturējās pret tām naidīgi un visiem spēkiem centās aizkavēt to atveršanu. Rīgas mācību apgabala kurators savā atskaite par skolu stā-

⁸ CVA, 621. f., 1. apr., 1123. l., 88. lpp.

voki 1902. gadā atzīmēja, ka ministrijas skolas atver pēc pagastu sabiedrības lūguma, bet ļoti bieži ir tādi gadījumi, kad muižnieku un mācītāju varas un aģitācijas dēļ pagasta vietnieku pulks grozījis savu agrāk pieņemto lēmumu un atteicies no ministrijas skolas, kaut gan valdība atvēlējusi tās atvēršanai nepieciešamos līdzekļus.⁹

Vācu baronu un mācītāju, bet vēlāk arī cara ierēdņu apgalvojumiem par izglītības uzplaukumu Baltijas guberņās nebija nekāda pamata, jo daudzas tautskolas šauru telpu dēļ nevarēja uzņemt visus bērnus, kuriem bija nepieciešams mācīties, arī privātskolas un baznīcas skolas aptvēra samērā nelielu bērnu skaitu. Pēc oficiālajiem statistiskajiem datiem 1911. gadā 1 skola Kurzemes guberņā iznāca caurmērā uz 38,2 kvadrātverstīm vai vidēji uz 1206 iedzīvotājiem. Daudzās guberņās stāvoklis bija nedaudz labāks, piemēram, Vidzemē 1 skola bija caurmērā uz 22,7 kvadrātverstīm vai vidēji uz 832 iedzīvotājiem. Neliels bija arī skolēnu skaits attiecībā pret visiem iedzīvotājiem, kas šinī pašā gadā Kurzemes guberņā bija 5,72%, bet Vidzemes — 6,53% no kopējā iedzīvotāju skaita.¹⁰

Kurzemes tautskolu uzturēšanas izdevumi bija pilnīgi jāsedz lauku iedzīvotājiem, valdība parasti tām nepiešķīra nekādus līdzekļus, atskaitot ministrijas skolas. Tautskolas laukos vajadzēja atvērt uz katriem 300 līdz 1000 iedzīvotājiem, to uzturēšana pagasta zemniekiem, it sevišķi bezzemniekiem, nozīmēja kļaušu un nodokļu palielināšanos. Tomēr cara valdība un tās ieceltie ierēdņi apgalvoja, ka mācības ziemas mēnešos ir bez maksas, kaut gan visi pagasta iedzīvotāji maksāja nodokļus skolas uzturēšanai. Likums noteica, ka Igaunijas un Kurzemes guberņās visiem bērniem, kas bija 10—13 gadus veci, obligāti jāapmeklē skolas 3 gadus no 15. oktobra līdz 15. aprīlim, neatļausnotas kavēšanas gadījumā bija jāmaksā sods līdz 10 kapeikām par katru nokavēto dienu.¹¹

Kaut gan likumā bija paredzēts, ka visiem bērniem nodrošināta pagastskolas kursa beigšana, tomēr praksē daudzi kalpu bērni skolu apmeklēja 1—2 ziemas, daudzās vietās nebija arī nepieciešamais skolu skaits. Talsu pagastā 1900. gadā nebija nevienas skolas, kaut gan pagastā dzīvoja 1047 iedzīvotāji. Kad Kuldīgas rajona tautskolu inspektors pieprasīja atvērt skolu, pagasta valde uzskaitīja dažādus iemeslus, kāpēc tas nav iespējams: pagasts sastāv no divām daļām, viena robežojas ar Talsu

⁹ Центральный государственный исторический архив в Ленинграде (ЦГИАЛ), ф. 733, оп. 204, ед. хр. 123, л. 3.

¹⁰ «Одnodнёвная перепись начальных школ в империи», произв. 18, 1. 1911 г., вып. IX, ч. 1, стр. 5.

¹¹ «Свод законов Российской империи», т. XI, ч. I, ст. 3630.

pilsētu, bet otra — Kūļciema tuvumā ir 30 verstu attālumā no Talsiem, bez tam pagasts bija nonācis pārdots, tāpēc skolas ēkas būvei nebija līdzekļu. Pēc 4 gadus ilgas sarakstes šīnī jautājumā, pakļaujoties zemnieku lietu komisāra spiedienam, Talsu pagasta valde piekāpās un nolēma uzcelt savu skolu.¹²

Nevienas skolas nebija Tumes pagastā, kura vietnieku pulka 1905. gada janvāra sēdes protokolā atzīmēts, ka pagastam nav līdzekļu skolas celšanai, ja šim nolūkam nepieciešamo naudu piedzītu no pagasta nodokļu maksātājiem, tad katram būtu jāmaksā ļoti liela summa, jo nodokļus maksā 350 pagasta iedzīvotāji.¹³ Skrundas pagastā uz 5000 iedzīvotājiem bija tikai viena skola, kurā 1901. gadā mācījās 340 skolēnu. Kurzemes skolu virskomisija bija spiesta atzīt, ka pārpildītās skolas telpas «ļoti ļauni ietekmē ne tikai mācību sekmes, bet arī bērnu fizisko attīstību...»¹⁴ Pagasta vietnieku pulks atteicās uzcelt otru skolu. Kad 1905. gada februārī nodega skolas otra ēka, kurā bija ēdamistaba, meiteņu guļamistaba un skolotāju istabas, blakus esošai ēkai uzceļa tikai piebūvi. Atteikšanos būvēt otru skolu turīgo saimnieku pārstāvji motivēja ar to, ka pagastam trūkst līdzekļu.

Bieži vienu skolu izmantoja vairāku līdzās esošu pagastu iedzīvotāji un sūtīja tajā savus bērnus. Daudzkārt tas noveda pie nesaprašanās šo pagastu starpā un beidzās ar skolas slēgšanu, ko labprāt atbalstīja un centās sekmet arī vācu baroni. Aizputes apriņķa Pūņu skolā mācījās Kalvenes, Kazdangas un Telšu Padures, kā arī vietējie bērni. 1902. gadā Kazdangas pagasta vecākais Priednieks ierosināja slēgt Pūņu skolu, jo pēdējos gados to apmeklēja ap 40 skolēnu, pie kam tikai 26 pieder Kazdangas un Pūņu sabiedrībām, bet pārējie nāk no Telšu Padures pagasta, kurš vairs nevēlas atjaunot līgumu par skolas nomāšanu un sūtīt savus bērnus Kalvenes skolā. Pūņu bērni varēs mācīties Kazdangas skolā. Vietnieku pulka sēdes protokolā atzīmēts, ka vietējās muižas īpašnieks no 1903. gada 23. aprīļa nevēlas vairs atjaunot līgumu par skolas ēkas iznomāšanu Pūņu skolas vajadzībām, tāpēc nav vajadzības izvēlēties jaunu skolotāju un vēl vienu gadu maksāt skolas uzturēšanas izdevumus.¹⁵

Pūņu zemnieki nebija apmierināti ar Kazdangas un Kalvenes pagasta vietnieku pulka lēmumu, tāpēc sūdzējās Kurzemes skolu virskomisijai. Iesniegumā, ko parakstījuši apmēram 70 zemnieku pārstāvji, teikts: «Kalvenes un Kazdangas pagastiem bija ļoti

¹² CVA, 621. f., 1. apr., 973. l., 2.—9. lpp.

¹³ Turpat, 835. l., 3. lp.

¹⁴ Turpat, 971. l., 8. lp.

¹⁵ Turpat, 888. l., 42.—50. lp.

vēlama skolas slēgšana, lai samazinātu izdevumus skolotāja un skolas uzturēšanai. Vai tas atbilst sabiedrības patiesajām interesēm, neviens neskatās, jo vietnieku pulka vairākums pieder pie sabiedrības, kam nav nekā ar musu interesēm.»

Tautskolu virskomisija atbalstīja Kazdangas turīgo saimnieku ierosinājumu par Pūņu skolas slēgšanu, bet tā kā daļa zemnieku protestēja, tad lieta tika nodota Senātam, kas zemnieku sūdzību noraidīja, paskaidrojot, ka zemnieku tiesības uz skolas ēku jāpierāda tiesas ceļā. Neņemot vērā trūcīgo zemnieku protestu, kuru bērniem skolas apmeklēšana kļuva daudz grūtāka, Pūņu skolu tomēr slēdza.¹⁶

Vācu baronu centieni kavēt tautskolu sekmīgu darbu sevišķi izpaudās pēc 1905. gada revolūcijas, kad daudzi muižnieki uzteica skolu zemes un pat ēku lietošanu, kaut gan tam nebija nekāda likumīga pamata.

Ventspils rajona tautskolu inspektors 1906. gada augustā ziņoja Kurzemes skolu virskomisijai, ka Kandavas II pagastskola, ko uzturēja muižnieku labprātīgie ziedojumi, slēgta jau kopš iepriekšējā gada oktobra mēneša, jo muižnieki vairs neatvēl līdzekļus tās uzturēšanai. Inspektors pieprasīja panākt mācību atjaunošanu. Skolu virskomisija atbildēja, ka «uzskata par neiespējamu piespiest privātas personas, kas cietušas no novadā notikušajiem nemieriem, uzņemties izdevumus minētās tautskolas uzturēšanai.»¹⁷ Protams, ka vācu baroni, kas bija skolu virskomisijā, nedomāja uzstāties pret citu baronu interesēm un tām kaitēt.

Kalnmuīžas skolas uzturēšanai līdzekļus pirms 1905. gada revolūcijas deva grāfs Pālens, kas revolūcijas laikā aizbēga uz Vāciju un atteicās no jebkādas skolas atbalstīšanas. Vēl vairāk, Pālens pat pieprasīja, lai pagasts nomā skolas ēku, tātad — maksā baronam par tās lietošanu, izvirzot dažādus noteikumus: pagastam jāatbild par visa inventāra saglabāšanu, skolā nedrīkst sarīkot sapulces, izrādes un cita veida sarīkojumus. Grāfa Pālena mēģinājums izspiest no pagasta 150 rubļus lielu nomas maksu sastāpa visu vietnieku pulka locekļu pretestību, kas savā sēdē pieņēma lēmumu barona nekaunīgo prasību noraidīt.¹⁸ Tomēr vairākos gadījumos vācu muižnieku naidīgās nostājas dēļ mācības nācas uz laiku pārtraukt, jo tie uzteica telpu izmantošanu skolas vajadzībām, cenšoties atiebties progresīviem skolotājiem un latviešu lauku darbaļaudim.

¹⁶ Turpat, 63., 93. lp.

¹⁷ Turpat, 895. l., 1.—2. lp.

¹⁸ Turpat, 1093. l., 2.—11. lp.

Daudzi dokumenti liecina, ka arī bagāto saimnieku pārstāvji, kas bija galvenie noteicēji pagasta valdē, rūpējās par to, lai kalpu un citu bezzemnieku bērni skolā mācītos pēc iespējas mazāk, jo pretējā gadījumā nebūtu lētu ganu. Pie tam budžu pārstāvjiem savu nevēlēšanos sekmēt izglītības izplatīšanos darbaļaužu vidū bija laba izdevība maskēt ar pagasta sabiedrības interešu «aizstāvēšanu», apgalvojot, ka viņi cenšoties ietaupīt sabiedrības līdzekļus. Šim nolūkam izmantoja jau minēto ministrijas skolu dibināšanu, slēdzot citas pagasta skolas. Planīcas pagasta vietnieku pulks 1900. gadā nolema lūgt Izglītības ministriju piešķirt vienreizēju pabalstu jaunās skolas ēkas būvei un līdzekļus skolas uzturēšanai, jo pašreizējās 3 skolas pagasta sabiedrībai grūti uzturēt, kā arī nav līdzekļu jaunas skolas uzcelšanai. Ministrijas skolu bija nolemts atvērt Vilgalē, līdz ar to visas pagastā esošās skolas paredzēja slēgt. Pret šādu Planīcas vietnieku pulka lēmumu protestēja Planīcas un Jāteles zemnieki, norādot, ka uz Vilgales skolu pagasta iedzīvotājiem grūti nokļūt lielo mežu un ezeru dēļ, kam jābrauc apkārt, tāpēc daudzi skolēni šo skolu nevarēs apmeklēt. Zemnieku vairākuma protesta dēļ skolu virskomisija neuzdrošinājās atļaut slēgt pagasta esošās skolas.¹⁹

Vecauces pagasta vietnieku pulka locekļi savā sēdē 1913. gadā konstatēja, ka Vecauces un Ķēveles skolas ir tik vecas, ka ēkām vajadzīgs kapitalremonts, tapec labāk uzcelt jaunu skolu. Vietnieku pulks nolēma jauno skolu celt Vecaucē — pagasta nama tuvumā, bet otru — nojaukt, jaunu tās vietā neuzceļot, kaut gan taja mācījas ap 40 skolēnu, kam attālums līdz jaunajai skolai palielinājas par vairākām verstīm.²⁰ Pagastu vietnieku pulka locekļi centas «ietaupīt» uz bērnu izglītības reķina arī citādā veidā — samazinot skolotāju skaitu. 1912. gadā Vānes pagasts nolēma atlaist otro skolotāju, turpmāk atstājot tikai vienu skolotāju. Šim lēmumam pievienojās arī skolu virskomisija un vietējais mācītājs, kas apņēcināja, ka viens skolotājs pavisam labi varēs mācīt 60—80 bērnu.²¹

Skolu apkurināšanas, apgaismošanas un apkopšanas izdevumi parasti bija jāsedz pagastu valdēm, bet daudzi dokumenti liecina par lielsaimnieku negatīvo nostāju pret savu pagastu skolām. Susejas pagasta vietnieku pulks 1904. gadā pieņēma lēmumu, ka skolas apgaismošanas izdevumi jāmaksā pašiem skolēniem, šai vajadzībai katram jāmaksā 50 kapeikas par mācību ziemu.²² Daudzos pagastos valdes neatļāva bez īpašas atli-

¹⁹ Turpat, 846. l., 8.—9. lp.

²⁰ Turpat, 977. l., 3. lp.

²¹ «Kurzemnieks», 1912. gada Nr. 1.

²² CVA, 621. f., 1. apr., 801. l., 6.—8. lp.

dzības skolu apmeklēt t. s. «ārpagastnieku» bērniem, t. i., laukstrādnieku, vaļinieku u. c. trūcīgo lauku ļaužu bērniem, kas, meklējot darbu, bija spiesti gandrīz katru gadu meklēt jaunu saimnieku un līdz ar to mainīt dzīves vietu, atstājot pagastu, kurā bija pierakstīti un maksāja nodokļus. Šādi «ārpagastnieki» bērnus sūtīja tuvākajā skolā, jo «sava» pagasta skola bija ļoti tālu. Tā Jaunauces pagasta vietnieku pulks 1903. gadā konstatēja, ka gandrīz puse skolēnu nepieder pagasta sabiedrībai un tāpēc nolēma no katra skolēna iekasēt pa 3 rubļiem par mācīšanos skolā.²³

Ļoti neizdevīgā stāvoklī bija muižu laukstrādnieki, jo arī par viņu bērnu mācīšanos pagasta vietnieki tāpat pieprasīja samaksu. Kādā Valgundes vietnieku pulka 1909. gada lēmumā teikts: «nepieņemt skolā bērnus, kuru vecāki pagasta sabiedrības labā nemaksā nekādus nodokļus un dzīvo uz muižas zemes. Tikai tad, ja skolās ir brīvas vietas, pieņemt to personu bērnus, kas dzīvo uz muižas zemes, ... pie kam šādu bērnu vecākiem jāmaksā sabiedrībai par katru skolēnu, kas apmeklē skolu, par sabiedrības telpu un apgaismojuma izmantošanu pa 3 rubļi par ziemas pusgadu un pa 1 rublim vasarā».²⁴ Dažos pagastos vecākie kalpu bērnus centās padzīt no skolām, jo tie nevarēja samaksāt mācību maksu. 1910. gada februārī Padures pagasta vecākais ieradās skolā un pieprasīja, lai visi muižas kalpu bērni samaksā katrs 4 rubļi. Skolā mācījās 30 kalpu bērni, no kuriem neviens nespēja samaksāt prasīto mācību naudu, tāpēc pagasta vecākais vēlreiz ieradās skolā un neļāva to apmeklēt nevienam no viņiem. Pēc kalpu sūdzības zemnieku lietu komisārs pagasta vecākā rīkojumu atcēla, un pēdējais bija spiests piekāpties.²⁵

Apgalvojumi, ka Kurzemes guberņā visiem bērniem bija pieejama bezmaksas pamata izglītība, bija tukša runāšana, ko apgāž daudzie gadījumi, kad bez nodokļu maksāšanas bērnu vecākiem vēl nācās maksāt īpašu atlīdzību par to, ka viņu bērni mācās tautskolā. Arī Kurzemes tautskolu virskomisija atzina, ka gadījumā, ja visos pagastos muižu laukstrādnieku un «ārpagastnieku» bērniem pieprasīs maksu par skolas apmeklēšanu, tad «... izglītību varēs iegūt tikai saimnieku bērni, kas ir tik turīgi, ka viņu bērniem vasarā nav jāmeklē peļņa kā ganiem un kalpiem, bet visi strādnieki un nabadzīgie ļaudis, kas sastāda pagastā vairākumu, divkārti piedalīsies skolu uzturēšanā — pēc viņu pierakstīšanās un pēc viņu bērnu dzīves vietas, ... viss lauku skolu uzturēšanas smagums gulsies uz visnabadzīgāko

²³ Turpat, 927. l., 27. lp.

²⁴ Turpat, 928. l., 54. lp.

²⁵ «Kuldīgas Vestnesis», 1910. g. Nr. 6.

gubernas iedzīvotāju daļu, kam reizē ar to tiks ievērojami ierobežota pārvietošanās brīvība no vienas vietas uz otru».²⁶ Praksē ļoti bieži bija gadījumi, kad trūcīgie laukstrādnieki tiešām divkārsī piedalījās skolu uzturēšanā, bez tam nodokļu galvenais smagums bija jānes pagasta bezzemniekiem, kas sastādīja lielāko lauku iedzīvotāju daļu. Lielsaimnieki tautskolu uzturēšanas izdevumus uzvēla galvenokārt kalpiem u. c. pagasta trūcīgajiem iedzīvotājiem.

Tautskolu uzturēšanā bija jāpiedalās arī vācu muižniekiem, jo daļu skolēnu sastādīja muižas rentnieku, kalpu u. c. bērni, kas strādāja muižas laukos un dzīvoja uz muižnieku zemes. Taču latviešu tautas izglītības veicināšana neatbilda vācu baronu interesēm, tāpēc XX gs. sākumā vācu muižniecība pastiprināti centās atbrīvoties no latviešu tautskolu uzturēšanas, jo ar skolu pakļaušanu cara ieceltiem ierēdņiem vācu muižnieku loma izglītības jautājumā risināšanā samazinājās. 1900./01. mācību gadā no kopējiem tautskolu uzturēšanas izdevumiem, kas Kurzemes gubernā bija 167561 rublis, vācu baroni iemaksāja tikai 16283 rubļus — apmēram 9%. Latviešu zemnieki tāpat samaksāja 9/10 no tautskolu uzturēšanas izdevumiem, kaut gan muižniekiem piederēja gandrīz puse no Latvijas zemes platības. Arī atsevišķos apriņķos strauji samazinājās vācu muižnieku piedalīšanās tautskolu uzturēšanā. Bauskas apriņķī 1900./01. mācību gadā no skolu uzturēšanai izdotiem 15087 rubļiem muižnieki sedza tikai 2248 rubļus, bet 1912./13. mācību gadā no 18928 rubļiem vācu baroni iemaksājuši tikai 1086 rubļus (5,7%). Arī Talsu apriņķī tanī pašā laikā vācu baronu līdzdalība tautskolu uzturēšanā lielā mērā samazinājās: 1900. gadā tie iemaksāja 4433 rubļus, bet pēc 12 gadiem — tikai 2678 rubļus.²⁷ Tanī pašā laikā attiecīgi pieauga latviešu zemnieku izdevumi skolu uzturēšanas vajadzībām.

XX gs. sākumā Baltijas tautskolu uzturēšanai ļoti niecīgus līdzekļus atvēlēja arī cara valdība, kas bija «tautas izglītības lielākais ienaidnieks Krievijā».²⁸ Tā atbalstīja tikai ministrijas skolas un pilsētu valdības elementārskolas, bet pārējam lauku tautskolām parasti neatvēlēja ne kapeikas. 1910. gadā, kad bija nodibinātas vairākas ministrijas skolas katrā gubernā, kā arī pieaudzis citu valstu uzturēto skolu skaits, cara valdība sedza tikai 14,7% no kopējiem elementārskolu uzturēšanas izdevumiem Rīgas mācību apgabalā. Kurzemes gubernā uz 1 iedzīvotāju pēc 1911. gada 18. janvāra oficiālās skolu skaitīšanas datiem

²⁶ CVA. 621. f., 1. apr., 928. l., 62. lp.

²⁷ Turpat, 789. l., 25., 28., 36. un 208. lp.

²⁸ V. Ī. Ļeņins, Raksti, 19. sēj., 117. lpp.

tautas izglītības vajadzībām iedzīvotāji un valdība kopā izdeva tikai 80,7 kapeikas gadā. Vidzemē stāvoklis bija nedaudz labāks — tur izdeva apmēram 1 rubli.²⁹ Šie niecīgie līdzekļi nevarēja panākt tautas izglītības uzplaukumu.

Iepriekš aprakstīto nelabvēlīgo apstākļu dēļ Kurzemes tautskolu lielākā daļa XX gadsimta sākumā bija neapmierinošā stāvoklī, it sevišķi telpu ziņā. Apmēram pusei tautskolu Kurzemē bija tikai viena klases telpa, kur mācījās visu 3—4 ziemu skolēni kopā, lielākā daļa no tām bija vecas koka celtnes, kas vairs nebija piemērotas augošajam skolēnu skaitam un skolas vajadzībām vispār. Skolu neapmierinošo stāvokli, it sevišķi telpu trūkumu, bija spiests atzīt Rīgas mācību apgabala kurators savā atskaitē 1901. gadā. Kurators atzīmēja, ka veco ēku pārbūvi un jaunu uzcelšana kavē tas, ka muižnieki var atņemt skolas zemi, ja tā nodota pagasta lietošanā bez dāvināšanas akta vai cita rakstiska dokumenta.³⁰ Praksē šādi gadījumi nebija retums.

Daudzi dokumenti un tālaika periodika stāsta par tautskolu darba grūtajiem apstākļiem. Ļoti nepievilcīgās krāsās kāds korespondents «Pēterburgas Avīzēs» attēloja Sakas skolas darba apstākļus, atzīmējot, ka pagastā ir tikai 1 skola un viens skolotājs, kaut gan ir ap 5000 iedzīvotāju. Skola bija ļoti mitrā, purvainā vietā, tās telpās sienas ziemas laikā vienmēr ļoti slapjas, cementa grīda — auksta un mitra, gaiss — drēgnis, tāpēc liela daļa skolēnu vienmēr klepoja. Sakas skola spēja ik gadus uzņemt tikai 90 skolēnu, kaut gan pavisam pagastā ap 200 bērnu bija jāsūta skolā. Daži zemnieki savus bērnus sūtīja uz Ulmales un Salienas skolām, bet to spēja tikai turīgākie, jo citiem tas lielā attāluma dēļ nebija iespējams.³¹

Apmeklējot Penkules skolu, Jelgavas rajona tautskolu inspektors 1899. gadā konstatēja, ka šaurajā, zemajā klases telpā, kur mācījās 112 skolēnu, bērni nedrīkstēja uzturēties ilgāk par pusstundu, nenodarot ļaunumu savai veselībai. Ņemot vērā telpu platību, varēja mācīties tikai 60 skolēni. Pārāk šauras telpas lielajam skolēnu skaitam — 340 bērniem bija Skrundas skolā. Par to Skrundas pagasta saimnieki un zaldātu zemju īpašnieki 1905. gadā sūdzējās Kurzemes skolu virskomisijai, norādot, ka klašu telpas ļoti pārpildītas: daži skolēni solu vietā sēdējuši pie palodzēm un rakstījuši tur, tomēr arī tad vēl visiem nav pieticis vietu. Rendas pagasta skola 1904. gadā bija nonākusi tādā stāvoklī, ka draudēja tās sagrušana lielā ēkas vecuma dēļ.³²

²⁹ «Однодневная перепись начальных школ» ..., ч. 1, стр. 2.

³⁰ ЦГИАЛ, ф. 733, оп. 203, ед. хр. 2786, л. 5.

³¹ «Pēterburgas Avīzes», 1904. g. Nr. 3.

³² CVA, 621. f., 1. apr., 1020. l., 1. lp.

Rucavas pagastā uz 10000 iedzīvotājiem bija tikai 4 skolas, kas visas bija nožēlojamas koka ēkas ar šaurām, skolēnu daudzumam nepiemērotām telpām. Aizputes Padures skolas nams izskatījās pēc slihta kroga vai kalpu mājas, jo atradās vecā koka ēkā ar maziem lodziņiem un cauru jumtu.³³ Vairākās Aizputes apriņķa skolās bija cementa grīda vai arī izpuvušās koka grīdas vietā ielikti ķieģeļi. Veselībai nelabvēlīgo apstākļu dēļ skolēni bieži slimoja ar lipīgām slimībām — šarlaku, difteriju un trahomu. Šauro telpu dēļ visus skolēnus nevarēja uzņemt Engures skola, bez tam zem viena jumta ar skolu atradās arī pagasta tiesas telpas. Kad skola nodega, pagasta vietnieku pulks vispirms rūpējās par telpām tiesai, tikai pēc tam — skolai, bet skolēniem bija jāiztiek kādu laiku gadījuma telpās.³⁴ Vienā ēkā kopā ar skolu bieži vien bija ne tikai pagasta tiesa, bet arī aresta telpas un pagasta valde.

Skolas telpās 1902. gadā atradās Turlavas pagasta valde. Kaut gan zemnieku lietu komisārs pavēlēja pagasta valdei atrast citas telpas, tomēr vietnieku pulks negibēja liekus izdevumus, tāpēc palika skolas telpās un gaidīja, kamēr zemkopības un valsts ipašumu ministrija izlems jautājumu par bijušā Lipaiķu kroga nodošanu pagasta valdes un tiesas rīcībā. Skolēnu skaits nepārtraukti pieauga, bet skolas telpas palika tās pašas, un arī pēc vairākus gadus ilgas sarakstes šinī jautājumā stāvoklis nebija mainījies — Turlavas skola joprojām strādāja tikpat šaurās telpās.³⁵

Kopā ar skolu vienā ēkā pagasta valde bija arī Padures pagastā, kur skolai bija atvēlēts II stāvs, bet pirmajā stāvā atradās pagasta valde. 1902. gadā Kuldīgas apriņķa zemnieku lietu komisārs atļāva skolas telpās apmesties uz dzīvi pagasta rakstvedim, neskatoties uz to, ka bija nepieciešams paplašināt skolēnu pārāk šauro guļamtelpu. Tādā kārtā skolas darbu traucēja dažādi cilvēki, kas apmeklēja rakstvedi.³⁶

Daudzi korespondenti, visbiežāk tie bija progresīvie skolotāji, rakstīja toreizējos preses izdevumos par Kurzemes tautskolu nožēlojamo stāvokli. Kāds skolotājs par Grobiņas apriņķa skolām 1902. gadā rakstīja: «Kā par skolām gādā, to redzam pēc tā, ka daudzas vēl tagad ir zem viena jumta ar kūti vai arī ievietotas zemnieku mājas, kur bērni gaisa trūkuma dēļ slāpst nost».³⁷

³³ «Baltijas Vestnesis», 1900. g., Nr. 200., piellikums.

³⁴ «Apskats», 1904. g. Nr. 13. un 17.

³⁵ CVA, 621. f., 1. apr., 974. l., 14.—22. lpp.

³⁶ Turpat, 1064. l., 11.—13. lp.

³⁷ «Peterburgas Avīze», 1902. g. Nr. 45.

Latvijā lauku iedzīvotāji dzīvoja viensētās, skolas parasti atradās pagasta centrā, tāpēc bērniem bija jāiet dažreiz pat 10—15 verstis līdz skolai. Attālāk dzīvojošie ieradās skolā pirmdienās un dzīvoja visu nedēļu skolas telpās, ko grūti nosaukt par internātu, jo tas neatbilda šim nosaukumam. Skolā dzīvojošiem pašiem bija jāgādā par uzturu, visbiežāk viņi iztika ar sausu maizi, kas bija paņemta līdz no mājām, jo ne katreiz vecāki varēja iedot līdz arī aizdaru. Skolēni dažreiz skolā nedabūja pat siltu ūdeni, nerunājot par siltām pusdienām. Guļamistabas bieži vien tika ierīkotas jumta istabēlēs, kur uz 4—5 kvadrātasu platības ēda, gulēja un savu brīvo laiku pavadīja 20—25 bērni. Lai ievietotu vairāk bērnu šinīs šaurajās telpās, guļamās lāvas izvietoja 2 un pat 3 stāvos. Aukstā laikā turpat zem lāviņām glabājās pārtika.

Ļoti šauras guļamistabas bija Skrundas skolā, kur lielā skolēnu skaita dēļ lāviņas bija iekārtotas 2 stāvos. Zēnu mazgājamā telpa atradās atsevišķi piebūvē, kur vienmēr vilka vējš, bija auksti. 1903. gadā Aizputes apriņķa ārsts par apstākļiem Sakaslejas skolā rakstīja, ka skolēnu guļamistabas nemaz neatbilst higiēnas prasībām: ir ļoti mazas, lāviņas novietotas pārāk tuvu griestiem, tāpēc nepaliek vietas gaisa apmaiņai, bez tam meiteņu guļamistabā grīdas vietā ir ķieģeļu klons, turpat guļamistabā glabājas arī produkti, pat kartupeļi. Skolēnu dzīvei nepiemēroto tumšo un mitro telpu dēļ 8 skolēni slimoja ar trahomu. Ārsts sava ziņojuma beigās pieprasīja skolā ierīkot koka grīdas, izbalzināt klašu sienas, ar trahomu slimos skolēnus nodalīt atsevišķās guļasvietās.³⁸

Skolēniem neērtas telpas bija abās Džūkstes pagasta skolās: bez klasēm un guļamistabām nekādu citu telpu nebija. Tāpēc guļamistabās skolēni gulēja, ēda, mazgājās, klašu telpās pēc stundām mācījās. Pēc pastāvošajiem atzinumiem katram bērnam skolā vajadzēja ap 150 kubikpēdu gaisa, bet šinī skolā bija tikai 60 — tātad varēja mācīties vairāk kā uz pusi mazāks skolēnu skaits. Svaiga gaisa trūkuma un lielās saspīestības dēļ bērni ātri nogura, novāļēja un slimoja.³⁹

Toreizējie progresīvie izdevumi atzīmēja, ka dažās skolās guļamistabas ir tik šauras, ka skolēni nevar piekļūt savām gultām, dažkārt pat vienā gultā gul pa diviem, kas vēl jo biežāk rada saslimšanu ar lipīgam slimībām. Daudzās skolās skolēniem bija jāguļ klases telpās, jo guļamistabā telpu nebija, sevišķi ziemas laikā. Pa dienu gultas maisus sameta kaudzē vienā klases kaktā, kas radīja veselus putekļu mākoņus, ko bērni ieelpoja

³⁸ CVA, 621. f., 1. apr., 1021. l., 2.—3. lp.

³⁹ «Apskats», 1904. g. Nr. 51.

Raksturīgus datus minēja ārsts Reinharde par saviem novērojumiem 120 Kurzemes skolās laikā no 1899. gada līdz 1903. gadam. Viņš rakstīja, ka skolas higiēniskajā ziņā ir visbēdīgākajā stāvoklī: tajās nepieciešams labs gaiss, laba gaisma, labs ūdens un laba pārtika, bet tās ir ļoti reti sastopamas lietas. Reinharde norādīja, ka skolās trūkst gaisa, jo telpas pārpildītas — vajadzētu būt uz pusi mazākam skolēnu skaitam. Skolēnu veselību ļauni iespaido tas, ka jāiztiek bez silta ēdiena, kopgalda skolās nav. Reinharde izmeklēja ap 8000 skolēnu un konstatēja, ka 26% no tiem slimo ar trahomu.⁴⁰

Minētie fakti uzskatāmi rāda, cik grūtos apstākļos bija jāstrādā Kurzemes tautskolām XX gs. sākumā. Šādā stāvoklī tās bija nostādījuši cara valdības reakcionārā politika tautas izglītības jautājumā, kā arī vācu muižnieku vara laukos. «... Krievija ir ne vien nabaga, tā ir ubadze, kad runa ir par tautas izglītību», rakstīja V. I. Ļeņins un atzīmēja, ka taņi pašā laikā Krievija ir ļoti «bagāta» ar izdevumiem dzimtbūtnieciskajai valstij, policijai, karaspēkam, lielajām algām muižniekiem un cara valdības avantūru un laupīšanas politikai.⁴¹

Cariskajā Krievijā par tautskolotājiem varēja strādāt personas, kas bija beigušas skolotāju seminārus, pedagoģiskās klases (sievietes) vai arī nolikuši eksāmenus tautskolotāja tiesību iegūšanai. XIX gs. beigās Kurzemei skolotājus sagatavoja Irlavas un Baltijas skolotāju semināri. Irlavas seminārs darbojās no 1841.—1900. gadam, tā bija vāciešu vadītā un arī uzturētā mācību iestāde, kas centās sagatavot skolotājus, kuri cildinātu vācu kultūru, neuzstātos pret vācu muižniecības interesēm Baltijā, sadarbotos ar vācisko priekšniecību. Rusifikācijas laikmetā semināram nācās darboties grūtos apstākļos, un beidzot tas tika slēgts, jo pārkrievošanas apstākļos muižniecība nevēlējās atbalstīt semināru, kura absolventiem bija jāstrādā rusificētā tautskolā, arī cara valdības ierēdņiem nebija vajadzīga mācību iestāde, kas negatavoja Krievijas interesēm «nekaitīgus» skolotājus.

Pēc Irlavas semināra slēgšanas turpināja darboties Baltijas skolotāju seminārs, ko nodibināja 1870. gadā Rīgā, bet pēc 15 gadu ilgas darbības pārcēla uz Kuldīgu, kur seminārs sāka darboties no 1886. gada sākuma. Semināra pārcelšana uz Kuldīgu izskaidrojama ar to, ka valdība centās tā audzēkņus tuvināt laukiem, kur tiem bija turpmāk jāstrādā, jo semināru beigušie skolotāji bija paredzēti tieši Kurzemei. Bez tam nelielā nomales pilsētīnā, kur nebija lielu rūpniecības uzņēmumu, nebija pat

⁴⁰ «Izglītība», 1909. g., Nr. 7., 558.—559. lpp.

⁴¹ V. I. Ļeņins, Raksti, 19. sēj., 114.—115. lpp.

dzelzceļa, varēja topošos tautskolotājus turēt tālāk no augošās revolucionārās kustības.

Izveidojot attiecīgu režīmu, te varēja audzināt inspektoriem un citiem ierēdņiem paklausīgus skolotājus. Neskatoties uz to, Baltijas skolotāju semināra audzēkņi tomēr bija aktīvi cīnītāji 1905. gada revolūcijas periodā par jaunas, demokrātiskas tautskolas izveidošanu.

Baltijas skolotāju seminārs atradās Kuldīgas pareizticīgo biedrības ēkā, ko attiecīgi pārbūvēja semināra vajadzībām. Šinī ēkā tika iekārtotas klašu telpas, audzēkņu internāts, kā arī dzīvokļi direktoram, internāta pārzinim — inspektoram un pareizticīgo ticības mācības skolotājam. Semināra uzturēšanas izdevumu lielāko daļu sedza valsts, daļēji — arī audzēkņi, kas nesaņēma stipendijas, iemaksājot mācību naudu un uztura naudu.

No 1888. gada ik gadus 80 semināra audzēkņi par brīvu saņēma uzturu un nemaksāja arī mācību naudu, to sedza ar valsts stipendiju 90 rubļu apmērā. Sakarā ar to, ka XX gs. sākumā pieauga dzīves dārdzība — paaugstinājās pārtikas produktu cenas, bet valsts atvēlētie līdzekļi semināra uzturēšanai palika tie paši, Izglītības ministrija atļāva samazināt stipendiju skaitu, palielinot to apmērus. Agrāko 80 stipendiju vietā no 1906. gada sāka maksāt 72 stipendijas, katru 100 rubļu apmērā.⁴²

1900. gadā seminārā mācījās 135 audzēkņi. Vēlāk sakarā ar uztura naudas paaugstināšanos audzēkņu skaits seminārā ievērojami samazinājās: 1912. gadā mācību apgabala kurators Šcerbakovs savā atskaitē minēja, ka semināra audzēkņu skaits samazinājies līdz 99 skolēniem.⁴³ Tā kā caurmērā semināra audzēkņu skaits bija ap 120, tad vairāk kā 1/3 valsts pabalstus nesaņēma un tie mēģināja jāmaksā ne tikai uztura nauda, bet arī mācību maksa, kas bija 20 rubļus liela par katru mācību gadu.

Semināra audzēkņi nāca no latviešu zemnieku vidus, visvairāk tie bija saimnieku dēli, kas varēja saviem bērniem nodrošināt mācīšanos seminārā. Semināru varēja apmeklēt un pabeigt bez lielām materiālām grūtībām vienīgi tie, kas saņēma valsts pabalstu — stipendiju. Apmēram 36% no kopējā seminārā uzņemto skaita to nav beiguši — visvairāk materiālo grūtību dēļ. No 576 Baltijas skolotāju semināra audzēkņiem, par ko tika savāktas ziņas, tikai 91 bija nācis no trūcīgo lauku darbaļaužu ģimenēm — kalpiem, vaļiniekiem u. c., bet pārējie bija vairāk vai mazāk turīgi zemnieku dēli.⁴⁴

⁴² ЦГИА.Т. ф. 733. он. 175, е.л. хр., 210, л. 1.

⁴³ Turpat, 205. apr., 4459. lieta, 5. lp.

⁴⁴ «Baltijas skolotāju seminārs», 167.—168. lpp.

Latviešu jaunekļu, kas vēlējās kļūt par skolotājiem, bija diezgan daudz, nekad seminārā nav uzņemti visi, kas ir bijuši pieteikušies: 1891./92. mācību gadā no 120 kandidātiem uzņēma tikai 42, bet 1898. gadā pieteicās 64 cilvēki, no kuriem eksāmenus nokārtoja 40, tomēr no tiem seminārā varēja uzņemt 31 un tikai 18 no jaunuzņemtajiem saņēma valsts pabalstu, pārējiem bija jāiztiek uz sava rēķina.⁴⁵ Pēdējiem dažkārt palīdzēja «Trūcīgo skolēnu palīdzības biedriba», bet daudz biežāki bija gadījumi, kad nebija naudas, ar ko samaksāt mācību maksu, un bija jāatstāj seminārs.

Semināra kurss bija četrgadīgs. Ar 1904./05. mācību gadu ievēda jaunu mācību plānu, ko izstrādāja Baltijas, Valmieras un Tērbatas skolotāju semināru direktoru komisija. Šim mācību plānam atšķirībā no iepriekšējā bija raksturīgs tas, ka vietēiām valodām bija paredzētas 2 stundas II klasē un 1 stunda nedēļā III klasē. Kaut gan savu dzimto valodu semināristi šinīs nedaudzajās stundās neiemācījās, tomēr tas arī nebija sevišķi vajadzīgs pēc cara valdības iecelto inspektoru domām. Visvairāk stundu — kopā 19 (katrā klasē pa 5, atskaitot IV klasi, kur bija 4) stundas nedēļā bija atvēlētas krievu valodas mācīšanai. Ticības mācībai tāpat bija ierādīta ievērojama vieta — 12 stundas nedēļā — katrā klasē pa 3 stundām, bet aritmētikai tai pašā laikā bija 11 stundas un ģeometrijai — tikai 6 stundas. Bez tam semināra audzēkņi mācījās vēsturi — pa 2 stundām nedēļā katrā klasē, tikpat daudz stundu ģeogrāfijai, 8 stundas kopā bija paredzētas dabas zinībām un lauksaimniecībai. Pa 2 stundām nedēļā paredzēts katrā klasē dziedāšanai, vingrošanai, rokdarbiem (atskaitot pēdējo klasi) un mūzikai. Maz stundu — kopā tikai 5 bija paredzētas fizikai, 8 stundas — zīmēšanai un glīt-rakstīšanai. Pēdējā klasē ik nedēļas 12 stundas bija domātas praksei.⁴⁶ Galvenais šī mācību plāna trūkums — daudz stundu bija paredzēts ticības mācībai, bet ļoti maz dzimtajai valodai. Visos mācību priekšmetos mācības notika krievu valodā, atskaitot dzimto valodu. Programas prasības visos priekšmetos bija ļoti minimālas, plašāks un pamatīgāks kurss tika izņemts vienīgi krievu valodā.

Runājot par Baltijas skolotāju semināra telpām, mācību apgabala kurators Izglītības ministrijai ziņoja, ka telpas higiēniskā ziņā nav piemērotas semināram, jo nebija atsevišķas skolēnu pastaigu zāles, kur audzēkņiem uzturēties starpbrīžos, nebija arī vingrošanas zāles un ģērbtuvju audzēkņiem, tāpat nepietiekoši lielas bija 3 guļamistabas.⁴⁷ Vēl nepievilcīgākās krāsās semināra

⁴⁵ ЦГИА.Т. ф 733, оп. 203, ел. хр. 2752, л. 11.

⁴⁶ СВА. 7395. ф., 1. apr., 52. lieta. 2. лр.

⁴⁷ ЦГИА.Т. ф 733, оп. 204, ел. хр 4459, л. 2.

stāvokli savā atskaitē 1913. gadā tēloja toreizējais tā direktors Pamfilovs: «Semināra īpašums ir šausmīgā stāvoklī. Klašu iekārta jau daudzus gadus tika grauta, un to ignorēja. Soli ir sagrauzīti, novecojušās konstrukcijas, kustas no mazākās pieskaršanās. Internāta mēbeles ir veci krāmi. Nepieciešams kapitālremonts, bet līdzekļu nav. Telpas semināram ir pilnīgi nepiemērotas...»⁴⁸ Kaut gan Baltijas skolotāju semināru uzturēja valsts, tomēr arī tā materiālā bāze nebija apmierinoša.

Audzēkņu dzīve seminārā bija stingri reglamentēta, katru soli kontrolēja un novēroja. Visiem internātā dzīvojošiem audzēkņiem pirms brokastīm bija jāpulcējas uz kopēju lūgšanu, kas notika pareizticīgajiem dežūrējošā skolotāja vai popa vadībā, luterticīgajiem — atsevišķi. Stundas ilga no plkst. 8—14, pēcpusdienā bija atļauta pastaiga pa pilsētu, pie kam vajadzēja reģistrēties un saņemt rakstisku atļauju, kas pēc atgriešanās bija jānodod. Katru svētdienu semināristiem bija jāiet uz baznīcu, bet, kā stāsta semināra audzēkņi savās atmiņās, semināristi bieži vien laiku pavadīja citur un atgriezās seminārā pēc dievkalpojuma beigšanās.⁴⁹

Bez Baltijas skolotāju semināra 1910. gadā nodibināja otru semināru, kas atradās Ilūkstē, vēlāk — Grīvā, bet šī semināra audzēkņi kursu beidza jau imperiālistiskā pasaules kara priekšvakarā. Par skolotājiem strādāja arī daudz pašmācības ceļā tiesības ieguvušu tautas izglītības darba entuziastu, kā arī tādu, kas bija beiguši gada kursus pie pilsētas skolām vai pedagoģiskās klases pie ģimnāzijām. Galvenā prasība, ko toreiz izvirzīja tautskolotājiem cara birokrātiskie ierēdņi — labi prast krievu valodu. Šim nolūkam rikoja kursus, kuros katru vasaru bija jāpiedalās tiem, kas nepietiekoši labi prata krievu valodu.

Kurzemes tautskolotāju dzīves un darba apstākļi XX gs. sākumā visumā bija grūti, atskaitot dažus skolotājus, kuru ekonomiskais stāvoklis puslīdz bija nodrošināts. Grūtības radīja samērā zemās darba algas, sliktie dzīvokļi un lielā darba slodze. Visam tam pievienojās tautskolotāja beztiesība un atkarība no vietējā muižnieka, mācītāja un pagasta turīgajiem saimniekiem. Bez tautskolu inspektora, kas varēja jebkurā laikā skolotāju atcelt, arī vācu muižniekam un mācītājam bija tiesības iejaukties skolas darbā, jo viņi ietilpa skolu komisijās. Arī pagasta vietnieku pulks, kas pieņēma skolotāju darbā un maksāja tam algu, varēja diktēt savas pavēles. Viens no pagasta turīgākajiem saimniekiem bija skolas vecākais, kas tāpat varēja pārbaudīt

⁴⁸ CVA, 7395. f., 1. apr., 52. l., 9.—10. lp.

⁴⁹ «Baltijas skolotāju seminārs», 107.—108. lpp.

skolotāja darbu. Šādos apstākļos strādāt nebija viegli. Administratīvajiem spaidiem pievienojās stingra uzraudzība politiskajā ziņā: katru, kas nonāca aizdomās kā politiski neuzticams, atlaida no darba.

Pēc pastāvošajiem noteikumiem skolotājus vēleja pagastu vietnieku sanāksmēs, kur arī tika noteikta skolotāja alga. Bieži skolotāju vēlēšanas izziņoja laikrakstos, bet ne katrreiz tur ievietoja arī noteikumus par algu, dzīvokli utt., taču šādu noteikumu bija ļoti daudz, un tajos bija sīki uzskaitīts, kas jāveic skolotājam un kādi ir pagasta pienākumi. Skolotāju algas bija ļoti dažādas, tās pilnīgi patvaļīgi noteica pagasta vietnieku pulka locekļi, ne vienmēr vadīdamies no likuma, kas paredzēja, ka pagasta sabiedrībām ar iedzīvotāju skaitu līdz 500 skolotājiem jānod bezmaksas dzīvoklis un vismaz 100 rubļu liela alga gadā, ko var maksāt kā naudā, tā arī nododot lietošanā zemi. Pie minētās summas bija jāpieliek pa 10 rubļiem no katra iedzīvotāju simta, kas pārsniedza 500 cilvēku.⁵⁰

Minētais atalgojums jāatzīst par ļoti zemu, bez tam, vadoties no šiem noteikumiem, nevarēja skaidri noteikt, cik liela alga jāmaksā lielos pagastos ar divām vai vairākām skolām. Tāpēc arī praksē parasti algu noteica turīgo saimnieku — vietnieku pulka sapulce, pie kam vislabprātāk pieņēma skolotāju, kas piekrita strādāt par zemāku atalgojumu. Ja visi vēlēšanās ieradušies kandidāti vienprātīgi prasīja augstāku atalgojumu, kā to solīja pagasta «dižvīri», tad pēdējie izvēlējās par skolotāju kādu no tiem, kas bija pieteikušies rakstiski. Arī jaunajiem skolotājiem parasti noteica zemāku atalgojumu, nekā to, par ko bija strādājis iepriekšējais skolotājs. Skolotāju atalgojums sastāvēja no dažādiem avotiem: samaksas skaidrā naudā, ienākumiem no zemes, atlīdzības par vasaras skolēniem un «ārpagastnieku» bērniem u. c.

Aizputes apriņķa Aizviķu skolā skolotāja vēlēšanas notika 1903. gadā, uz tām bija ieradušies 6 kandidāti. Pagasta valde skolotājam solīja maksāt skaidrā naudā 250 rubļu un dot 2 istabu dzīvokli ar virtuvi, kas jāļauj izmantot arī bērniem. Skolotājam bija jāgādā par telpu apkopšanu, apgaismošanu un apkurināšanu, šim nolukam pagasts deva eļļu un malku. Skolotājs bija atbildīgs par telpu uzturēšanu kārtībā, bez pagasta valdes atļaujas nedrīkstēja pieņemt nevienu bērnu bez maksas, dzīvokli nedrīkstēja turēt nevienu svešu cilvēku. Visi kandidāti, atskaitot Kārklīņu, prasīja 300 rubļu lielu algu, taču pēdējais piekrita strādāt par zemāku atalgojumu, un tika pieņemts darbā. Emburgas pagasta skolotāja vēlēšanās, kur bija pieteikušies

⁵⁰ «Свод законов Российской империи», т. XI, ч. I., ст. 3634.

15 skolotāji un 10 skolotājas, pagasta vietnieku pulka locekļiem izdevīgāk šķita izvēlēties par skolotāju kādu no kandidātiem, kas pats nebija personīgi ieradies, jo varēja algu noteikt pēc savas vēlēšanās.⁵¹

Vecsvirlaukas pagasta skolotāja vēlēšanās jaunais skolotājs tika pieņemts uz šādiem noteikumiem: alga skaidrā naudā — 300 rubļu gadā, bet tam 6 pūrvietas zemes, pagasts piegādāja apkurināšanai malku un deva līdzekļus apgaismošanai, kā arī telpu mazgāšanai, skolotājam pašam bija jāgādā cilindri lampām.⁵² Lamiņos 1901. gadā skolotājam maksāja 200 rubļu skaidrā naudā un deva 24 pūrvietas zemes vai arī vēl 50 rubļus naudā, bet skolotājam pašam no savas algas bija jāalgo rokdarbu skolotāja. Skolotāja vēlēšanās Bārtā pagasta vietnieku pulks gribēja «ietaupīt» 50 rubļus, bet tā kā visi kandidāti vienprātīgi uzstājās pret to, tad pagasta «saimnieki» bija spiesti maksāt skolotājam 300 rubļu lielu algu.⁵³

Arhīvu dokumentos atrodamas daudzas skolotāju sūdzības par zemajām algām. Tā par pārāk mazu algu 1902. gadā Kurzemes skolu virskomīsjai sūdzējās Rucavas pagasta skolotāji: katrs no viņiem saņēma 200—250 rubļu lielu algu gadā un nedaudz zemes. «Pie tik zema atalgojuma mums ne tikai grūti eksistēt, bet arī nevaram pilnīgi nodoties pedagoģiskajam darbam, jo visu vasaru esam spiesti nodarboties ar fizisku darbu, pārvērsties par kalpiem...»⁵⁴ Tomēr prasība paaugstināt algu tika noraidīta, skolotāji neko nepadarīja. Zemes lielumu nenoteica nekādi likumi, to pagasts piešķīra pēc vietējām iespējām un tāpat pilnīgi patvaļīgi. So zemi varēja izmantot visā pilnībā tikai tie skolotāji, kam bija lielākas ģimenes, jo tad nebija jāalgo svešs darbaspēks. Jāpiebilst, ka bija arī tādi skolotāji, kas, ilgāku laiku vienā vietā dzīvodami, bija iekopuši savas saimniecības un kļuvuši par samērā turīgiem saimniekiem, kam zeme bija galvenais iztikas avots. Vēl samērā neliels ienākumu avots bija «vasaras skolēni», kas bija turīgu vecāku bērni un varēja maksāt dažus rubļus par mācībām vasarā, bet tādu parasti nebija daudz, tāpēc arī skolotāju ienākumi par šo skolēnu mācīšanu bija nelieli.

Pastāvošā skolotāju vēlēšanu kārtība noveda pie tā, ka vēlēšanu dienā notika kaulēšanās par atalgojumu: skolotājs centās saņemt vairāk, bet pagasta vietnieki — maksāt pēc iespējas mazāk. Tas, protams, nenāca par labu tautas izglītības attīstībai.

⁵¹ «Pēterburgas Avīzes», 1903. g. Nr. 20. un 1904. g. Nr. 75.

⁵² CVA, 621. f., 1. apr., 802. lieta, 23. lp.

⁵³ «Latviešu Avīzes», 1901. g. Nr. 82.

⁵⁴ CVA, 621. f., 1. apr., 1191. l., 1. lp.

Lai novērstu šo parādību, Kurzemes gubernātors pat izdeva speciālu cirkulāru, ar ko pavēlēja pirms kandidātu uzaicināšanas uz brīvo skolotāju vietu jau iepriekš noteikt skolotāja algu, vadoties no izglītības cenza, pie kam skolotāju semināru audzēkņiem jāmaksā vairāk kā citiem. Skolotāju līgšanas noteikumi jāizziņo agrāk. Taču praksē, kā jau minēts, neviena pagasta sabiedrība iepriekš skolotāja atalgojumu parasti nemaz neizziņoja, cerot vēlēšanu dienā to noteikt pēc iespējas mazāku.

Kāds skolotājs, rakstot par tautas izglītības darbinieku nepmierinošajiem dzīves apstākļiem, izteicās: «... skolotājs tikai tad varēs krietni strādāt un savam darbam nodoties ar miesu un dvēseli, ja, rītā pieceļoties, tūlīn varēs domāt par saviem audzēkņiem un šīs viņa domas nenospiedīs jautājums: ko nu edīsim un ar ko gērsimies? Dažs pagasts laikam domā atdot skolotāja vietu mazākprasītājiem... Dabūs jau skolotāju arī tādā ceļā un pie laba atgadījuma ar visu diplomu. Bet izvēlētāju kungji tik lai nebrīnas, ja vēlāk izrādās, ka tie ir dabūjuši algādzi, kurš dažu labu reizi aizmirst, ka viņa rokās nav vis nedzīvs materiāls, bet jaunā paaudze.»⁵⁵

Tam, ka latviešu un it sevišķi igauņu tautskolotāji nav pilnīgi nodrošināti, piekrita arī Rīgas mācību apgabala kurators savā atskaitē Tautas izglītības ministrijai 1903. gadā. Kurators izvoļskis atzīmēja, ka mazo algu dēļ daudzi skolotāji atstāj savas vietas, bez tam joprojām ir gadījumi, kad skolotāju atalgojums tiek samazināts.⁵⁶ Par skolotāju aiziešanu no savām vietām rakstīja arī avīze «Apskats»: «Pie mums tagad tiešām izplatījusies jauna epidēmija: skolotāji begdami beg no savām skolām, bēg no viņu smacīga gaisa un skolas plānā kumosa».⁵⁷

Sevišķi nenodrošināts bija otro skolotāju stavoklis, kas vienmēr saņema mazākas algas nekā pirmie. Likums paredzēja, ka otrie skolotāji tāpat jāizvel vietnieku pulka sanaksme, ka veļēja pirmos skolotājus, tomēr daudzas pagasta sabiedrības pārka pa šo noteikumu, aizbildinoties ar to, ka otrie skolotāji savas algas saņem no pirmajiem, kas pārzina skolu. Pagastiem izdevīgāk bija atļaut izveletajam skolotājam pašam meklēt sev palīgu, jo liela bērnu skaita dēļ viens skolotājs bieži vien nevarēja viens pats veikt darbu. Ja skolotāju izveļēja, tad pagastam visu gadu bija jāmaksā alga, bet palīgskolotājam maksāja pirmais skolotājs — tātad atkal varēja «ietaupīt» pagasta līdzekļus. Kaut arī tas kaitēja audzināšanas darbam, jo palīgskolotāji bieži mainījās, tas neinteresēja pagasta «saimniekus». Arī izvēlētie otrie skolotāji mainījās daudz biežāk ka pirmie skolotāji,

⁵⁵ «Majas Viesis». 1901. g. Nr. 33.

⁵⁶ ЦГИА.], ф. 733, он. 204, л. 123. лл. 3—6.

⁵⁷ «Apskats», 1904. g. Nr. 21.

jo dažkārt par vasaras mēnešiem viņi atlīdzību nemaz nesaņēma, tāpēc daudzos gadījumos algas bija ap 180 rubļiem, ar ko pēc tālāka atzinuma nevarēja iztikt: uzturs vien izmaksāja ap 100 rubļu, bet bija nepieciešams arī apģērbs, apavi, grāmatas utt. Pie tam otrajiem skolotājiem mācīšanā nodeva jaunāko klasi, kur darbs bija vienmēr grūtāks, jo daži bērni bija jāmaca lasīt, arī skolēnu bija parasti vairāk.

Tautskolotāju stāvoklis visās Baltijas guberņās pasliktināja tas, ka līdz 1910. gadam viņu vecumdienas netika nodrošinātas ar pensiju. Skolotājam, kas savu mūžu bija veltījis tautas izglītības darbam, vecuma dienās bija jālūdzas zēlastības dāvanas vai jāiet uz nabagmāju, ja viņš strādāt vairs nespēja. Piemēram, Kalnmuižas pagasta skolotājs Forstmanis pēc 55 gadu nostrādāšanas 1906. gadā pārtrauca skolotāja gaitas, bet pensiju nesaņēma.⁵⁸ No 1910. gada arī Baltijas tautskolotāji ieguva tiesības kļūt par Tautas izglītības ministrijas pensiju kases neobligātiem dalībniekiem. Lai vecuma dienās saņemtu pensiju, bija ik gadus jāiemaksā 12% no algas. Tā kā pēc 25 gadu nostrādāšanas pensiju kases locekļu saņemtā pensija bija tik neliela, ka nenodrošināja pensionāra eksistenci, tad jaunie skolotājiem nebija izdevīgi iestāties pensiju kasē: 12% atskaitījumi bija pārāk lieli. Pēc likuma publicēšanas pensiju kasē iestājās vienīgi gados vecāki skolotāji ar lielu darba stažu.⁵⁹

XX g. s. sākumā tautskolotājiem bija jāstrādā ar ļoti lielu skolēnu skaitu, kas dažkārt sasniedza pat 100, pie kam mācību darbs mazākajās skolās notika vienlaicīgi ar visu 3 un pat 4 ziemu skolēniem vienā telpā. Alsungas skolu, kuras telpas bija nepiemērotas plašajai apkaimei, ko aptvera skola, apmeklēja 225 skolēni, tos mācīja tikai 2 skolotāji. Vairāk kā 100 skolēnu bija jāmaca vienam no Sarkanmuižas II skolas skolotājiem. Kaut gan skolu virskomisija atzina, ka būtu nepieciešams pieņemt vēl vienu skolotāju, pagasta valde to nedarīja. Remtes pagasta vietnieku pulks 1910. gadā apsprieda skolotāja Jēkaba Goldmaņa prasību pieņemt otru skolotāju, jo vienam nebija iespējams strādāt ar 100 skolēniem. Pagasta valde, kaut arī nelabprāt, tomēr bija spiesta pieņemt otru skolotāju.⁶⁰ Arī šajos gadījumos spilgti izpaudās lauku buržuāzijas centieni atvēlēt izglītības vajadzībam pēc iespējas mazāk līdzekļu.

Liels skolēnu skaits, kas parasti mācījās šaurās telpās, kavēja mācību procesa sekmīgu norisi, sagādāja tautskolotājiem lielas grūtības. Šādos apstākļos sekmju līmenis nevarēja būt augsts. Sekmīgam mācību darbam kaitēja arī tas, ka skolēnu kontingents bija ļoti nepastāvīgs, jo dzīves un darba apstākļu

⁵⁸ «Gederts Forstmanis. Kalnmuižas pagasta skolotājs», 19. lpp.

⁵⁹ «Русская школа», 1913 г., № 10, стр. 90—91.

⁶⁰ CVA, 621. f., 1. apr., 1024. l., 6. lp.; 1110. l., 8. lp.

dēļ laukstrādnieki bieži mainīja dzīves vietas, tāpēc viņu bērni bija spiesti gandrīz katru gadu apmeklēt citu skolu.

Parasta parādība tautskolās bija bieži skolēnu kavējumi, jo ziemas laikā bija grūti nokļūt uz skolu, kas atradās 10 un vairāk verstis tālu, it sevišķi bieži puteņu un slikto ceļa apstākļu dēļ uz skolu nevarēja tikt kalpu bērni, jo saimnieki savējos aizveda ar zirgu, bet trūcīgo laukstrādnieku bērni parasti gāja kājām. Kalpu bērniem bieži nācās palikt mājās arī apavu un apģērba trūkuma dēļ. Sarkanmuižas pagasta skolā reta bija tā mācību diena, kad no 80 skolēniem mācības nekavētu 25, daži vecāki savus bērnus sūtīja tikai pa pusziemai skolā.⁶¹ Biežo kavējumu dēļ cieta skolēnu sekmes, pie kam mācību līmenis jau tāpat bija zems, tāpēc pagastskolās iemācīja tikai rakstīt, lasīt un nedaudz rēķināt, bet par nopietnām zināšanām nevarēja būt runas, jo apmēram 1/5 visa stundu skaita aizņēma ticības mācība — bausību un bībelstāstu iekalšana. «Skolēniem liek mācīties vai pusbielas no galvas bez saprašanas, lick ticēt, ka pie visa laba un ļauna dievs vainīgs, ka dievs kārtas iecēlis un ka katram jāpalick tur, kur dievs to licis,» tā par ticības mācību skolās rakstīja nelegālā brošūra «Mūsu tautskola».⁶²

1887. gada pagaidu papildnoteikumi paredzēja, ka lauku tautskolās un ministrijas skolās visu priekšmetu pasniegšanai jānotiek krievu, igauņu vai latviešu valodā, atskaitot ticības mācību un baznīcas dziedāšanu, ko varēja pasniegt dzimtajā valodā. Piezīmē pie likuma bija teikts, ka jautājumu par to, «kā izdevīgāk» mācīt — latviešu vai krievu valodā jau pirmziemniekus, izlemj mācību apgabala priekšniecība. Kurators, tautskolu direktori un inspektori neatlaidīgi uzstājās par to, ka jau no pirmās dienas var sākt mācīt krievu valodā, tikai atsevišķos gadījumos ņemot palīgā latviešu valodu. Šim nolūkam kalpoja t. s. «naturālā» krievu valodas mācīšanas metode, kas tika ieviesta, lai nebūtu jālieto latviešu valoda. Mācot pēc šīs metodes, skolotājs parādīja attiecīgos priekšmetus un nosauca tos krievu valodā, nemaz neminot to latviskos nosaukumus. Arī gramatikas likumus un piemērus vajadzēja iekalt bez salīdzinājuma ar dzimto valodu. Lieki ir pierādīt, cik šī metode bija kaitīga patiesam mācību un audzināšanas darbam, jo salīdzināšanu ar dzimto valodu tā pilnīgi ignorēja.

Īsais mācību laiks tautskolās, skolotāju vājā sagatavotība, varmācīgie pārkrievošanas centieni, skolu trūcīgā materiālā bāze — viss tas noteica mācību procesa zemo līmeni. Galvenā prasība, ko izvirzīja toreizējā skolu priekšniecība, lai skolēni labi iemācītos krievu valodu. Ka inspektori tam veltīja galveno uzmanību, liecina daudzu skolotāju atmiņas, par to liecina arī ku-

⁶¹ «Pēterburgas Avīzes», 1902. g. Nr. 62.

⁶² «Mūsu tautskola», 1902. g., 6. lpp.

ratora Švarca atskaite Izglītības ministrijai par 1900. gadu, kurā viņš sūdzējās, ka joprojām skolotāji nepietiekami apguvuši pasniegšanas metodiku, bet galvenais — daudzi slikti zina krievu valodu, kaut arī tiek rīkoti kursi.⁶³

Ja krievu valodas apgūšana jāvērtē kā vajadzīga un nepieciešama, lai pazītu krievu tautas kultūras sasniegumus, sekmīgāk kopā ar lielo krievu tautu cīnītos par cara patvaldības gāšanu, tad nevar atzīt tās metodes, ar kādām centās panākt tās iemācīšanu, tāpat nevar atzīt latviešu un citu cariskās Krievijas apspiesto tautu valodas noniecināšanu. Krievijas daudzo tautu ignorēšana spilgti izpaudās arī mācību grāmatās, kuras XX g. s. sākumā gandrīz visas iznāca krievu valodā. Pravdins, Ovčiņņikovs, Popovs un citi cara birokrātiskie ierēdņi rūpējās par latviešu tautskolu apgādāšanu ar ģeogrāfijas, aritmētikas, vēstures un citām grāmatām krievu valodā, kas nebūt nebija piemērotas latviešu skolēnu izpratnei — vispirms valodas dēļ. Pravidina sastādītā ģeogrāfijas grāmatā uzskaitītas visas Pēterbargas un Maskavas baznīcas, pilis un pieminekļi, bet ne par krievu tautas dzīvi un darbu, ne arī citu Krievijas tautu dzīvi šī grāmata nekā nestāstīja. Skolotāji, kas skolēnus iepazīstināja ar citām Eiropas valstīm, dabūja par to stingras piezīmes. «Programās uz aptieķera svariem nodalīts mērs, cik no zinātnēm drikst skolēniem pasniegt. Pāri pār to ir no lielāka ļaunuma nekā zem tā», — tā toreizējās programmas raksturoja progresīvie skolotāji.⁶⁴

Mācību grāmatas pēc ārējā ietēra bija ļoti pelēcīgas, maz bija ilustrāciju, tām bija zema iespaiduma un arī papīra kvalitāte. Neskatoties uz to, mācību grāmatas bija dārgas — maksāja 10 un vairāk kapeikas par iespaidloksni. Tā kā gandrīz katru gadu tika izdotas jaunas grāmatas, tas bērnu vecākiem radīja lielus papildus izdevumus, un trūcīgo lauku darbaļaužu bērniem līdz ar to vēl grūtāk kļuva apmeklēt skolu.

Latviešu progresīvie skolotāji asi kritizēja Voskresenska vēstures grāmatu, ko izmantoja pilsētu skolās un skolotāju semināros. Šinī grāmatā, kā atzīmēja žurnāls «Izglītība», notikumi bija atstāstīti pārspīlēti «patriotiskā garā». Tāpat pamatota kritika izteikta par melnsimtnieka Dāvja «Skolas draugu», kurā bija Latvijas vēstures materiāli: «Dāvja vēstures gabali sarakstīti Voskresenska garā ar tendenci, kas bojā un aptumšo pareizu vēstures saprašanu. Visur pirmā vietā nostādīta tikai valdnieka griba, bet ne tiešie parādību un pārgrozību cēloņi.» Turpat skolotājiem ieteica izmantot Fr. Roziņa «Latviešu zemnieku», K. Landera «Latvijas vēsturi», J. Asara «Kā Baltijas muižniecība tikusi pie savām privilēģijām», Fr. Engelsa «Ģimenes, privāt-

⁶³ ЦГИАЛ, ф. 733, оп. 203, ед. хр. 2786, л. 11.

⁶⁴ «Mūsu tautskola», 1902. g. 10. lpp.

īpašuma un valsts izcelšanās» un daudzus citus darbus, no kā skolotāji varēja mācīties zinātnisku, materiālistisku vēstures izpratni.⁶⁵

Ļoti nabadzīga bija skolu materialā bāze, maz bija dažādu mācību un uzskates līdzekļu. Kā liecina atskaites, gandrīz vienīgais mācību līdzeklis lauku skolās bija dažas kartes, globuss un daži attēli. Ļoti trūcīgas bija arī bibliotēkas pie skolām. 1898./99. mācību gadā no kopējā Kurzemes lauku tautskolu skaita — 342 skolām tikai 238 skolās, tas ir, 2/3 no kopējā skolu skaita bija bibliotēkas. Skolu bibliotēku papildināšanai šīnī gadā izlietoja 1000 rubļu, tātad neiznāca pat 3 rubļi caurmērā uz vienu skolu. Tapat niecīgi līdzekļi šīnī gadā tika izdoti arī mācības līdzekļu papildināšanai — kopā visās guberņas tautskolās tikai 3136 rubļi.⁶⁶ 1911. gadā caurmērā uz vienu Kurzemes tautskolas bibliotēku bija 148 grāmatas par 50,3 rubļiem.⁶⁷ Tātad caurmērā uz katru skolēnu bibliotēkā bija 2 grāmatas.

Sevišķi nepietiekošs bija latviešu grāmatu daudzums tautskolu bibliotēkās, bez tam io vēl nepārtraukti samazināja, jo pie Rīgas mācību apgabala kuratora bija izveidota īpaša komisija, kas izskatīja skolēnu bibliotēkām atļautās grāmatas. Arī Kurzemes tautskolu virskomisija «rūpējās» par latviešu bērnu izglītību un 1902. gadā Ordangas pagasta skolā no apgrozības lika izņemt A. Pumpura «Lāčplēsi», A. Lerha — Puškaiša sakārtotās «Latviešu tautas pasakas» un citus «kaitīgus» darbus. Līdzīgā kārtā arī no citu skolu bibliotēkām izņēma grāmatas, kas nepatika vacu muižniecībai vai cara ierēdņiem un pauda progresīvas tendences.

1903. gadā Kurzemes tautskolu virskomisija iesniedza Rīgas mācību apgabala kuratoram sarakstu par Kurzemes skolās lietojamām grāmatām, kurā bija tikai 79 nosaukumi. Pat tādas grāmatas kā Apsīšu Jēkaba «Bagāti radi», Marka Tvena «Princis un ubaga zēns» u. c. nebija atļautas turēt tautskolu bibliotēkās un dot skolēniem lasīšanai, tās bija svitrotas no lietojamo grāmatu saraksta. Tomēr arī šis skaitliski trūcīgais saraksts, kurā lielu daļu ieņēma reliģiska satura grāmatas, birokrātiskajai priekšniecībai šķita pārāk plašs, tāpēc sevišķā komiteja pie mācību apgabala kuratora, apstiprinot galīgo skolu bibliotēku grāmatu sarakstu, 1910. gada atstāja vairs tikai 62 grāmatas. Skolēniem ieteicamo «daiļdarbu» skaitā bija, piemēram, Debnera «Svēti stāsti, iz dieva vārdiem izlasīti», Valtera «Skolas katķisms», Leitāna «Divreiz 52 bībeles stāsti priekš skolām un mājām», Stendera «Mazā bībele», Hērvāgena «Sinaja un Golgāta» u. c. tamlīdzīgi sacerējumi skolēnu prātu aptumšošanai.⁶⁸

⁶⁵ «Izglītība», 1909. g. Nr. 1. 72.—74. lpp.

⁶⁶ «Baltijas Vēstnesis», 1900. g., Nr. 287.

⁶⁷ «Однодневная перепись начальных школ...» ч. II, стр. 55.

⁶⁸ CVA, 621. f., 1. apr., 1066. l., 18., 36.—37. un 77. lp.

Maz ziņu par toreizējo mācību un audzināšanas darbu ir tālaika dokumentos, jo skolu revīzijas aktu saglabājus maz vai arī tie nemaz netika rakstīti. Taču arī no parīs piemēriem varam spriest, kas visvairāk interesēja toreizējos skolu revidentus. Alsungas ķirspēles skolu komisijas 1903. gada 24. marta aktā minēts, ka Labraga — Ulmales skolas revīzijā bez skolu komisijas inspektora fon der Launica piedalījās arī Apriķu mācītājs Grīners un skolas vecākais — kāds no turīgiem saimniekiem. Ar gandarījumu šīnī aktā atzīmēts, ka skolēnu zināšanas ticības mācībā bija apmierinošas, baznīcas dziesmu izpildījums — labs. Toties samēra maz šie skolas pārbaudītāji uztraukušies par to, ka mazāk apmierinošas skolēnu zināšanas bija ģeogrāfijā u. c. priekšmetos.

Arī Klosteres — Aizputes skolas revīziju iesāka ar ticības mācības pārbaudi, un te revidenti sevišķi uztraukušies par to, ka pats skolotājs nav labi pārzinājis katehisma vielu. Skolēni vāji zināja aritmētiku un ģeogrāfiju, bet tas skolas pārbaudītājiem nešķita tik svarīgi kā vājas zināšanas ticības mācībā. Līdzīgā kārtā revidēta arī Biržu skola, kur tāpat skolēnu zināšanas katehismā atzītas par ļoti nepietiekošām, skolēnu domāšana bijusi neattīstīta.⁶⁹

Tātad mācību darba trūkumus radīja skolu neapmierinošā materiālā bāze, nepietiekošā skolotāju sagatavotība, cara patvaldības un valdošo vācu šķiru nacionālie un ekonomiskie spaidi, bet vēl jo vairāk — visa cariska izglītības sistēma, kas nesekmēja tautas izglītību, cenšoties to atstāt neizglītotu, carismam paklausīgu vergu stāvoklī. Šim nolūkam kalpoja arī tās daudzās stundas, ko mācību plāni paredzēja ticības mācības un dažādu citu dzīvē nevajadzīgu «zināšanu» apgūšanai. Šīnī ziņā ļoti labu cariskās skolas raksturojumu devis V. I. Ļeņins, norādot, ka «tā piespieda cilvēkus apgūt ļoti daudz nevajadzīgu, lieku, nedzīvu zināšanu, ar kurām pieblīvēja pilnu galvu un padarīja jauno paaudzi par ierēdņiem, kas pielāgoti vispārīgam šablonam.»⁷⁰

Mācību atrautība no dzīves, kas bija raksturīga cariskās Krievijas skolu sistēmai, bija vērojama ik uz soļa arī Kurzemes tautskolās. Tāpēc, kad 1905. gada revolūcijas laikā Latvijā plaši izvērtās cīņa par skolas demokratizāciju, tautskolu stāvokļa uzlabošana, mācību procesa tuvināšana praktiskās dzīves vajadzībām bija viena no galvenajām prasībām, ar ko uzstājās revolucionārie tautskolotāji un plaši latviešu progresīvās inteliģences slāņi. Tā bija daļa no vispārējās cīņas par muižnieku, kapitālistu un cara patvaldības jūga gāšanu, cīņa par izglītības pieejamību visplašākām darbaļaužu masām.

⁶⁹ Turpat, 821. l., 4. lp.

⁷⁰ V. I. Ļeņins, Raksti, 31. sēj., 247. lpp.

I. Greitjānis

PAR DAŽĀM LAUKU IEDZĪVOTĀJU CĪŅAS FORMĀM PRET FEODĀLISMA PALIEKĀM LATVIJĀ XIX g. s. 80. GADOS.

XIX g. s. 80. gados Latvijā tāpat kā Krievijas pārējos apgabalos, nenotika bruņotas sacelšanās, kas vērstas pret pastāvošo iekārtu, nebija plašu, organizētu zemnieku kustību, kuras rezultātā novestu pie lielām un nopietnām izmaiņām apgabala ekonomiskajā un politiskajā iekārtā.

Lauku iedzīvotāju cīņai pret feodālisma paliekām, cīņas metožu un līdzekļu izvēlei noteiktu zīmogu uzspieda politiskie apstākļi 80. gados visā Krievijā. Patvaldība savas varas nostiprināšanas nolūkā izlietoja gan nežēlīgas represijas pret masu un revolucionāro kustību valstī, gan piekāpšanos un demagoģiskus solījumus liberālajām aprindām. Bargie sodī masu kustību uz laiku samazināja. Baltijā tautas masu pretošanās valdībai ierobežoja sabiedrības apmuļošanas politika, kurā nozīmīgu vietu ieņēma senātoru revīzijas.

Tomēr arī politiskās reakcijas apstākļos visas dažādās cīņas formas bija vērstas pret feodālisma paliekām, lai radītu kapitālistisku zemnieku īpašumu laukos, kas būtu brīvs no jebkādiem ierobežojumiem muižnieku labā, lai iegūtu vispār zemi, lai likvidētu feodālisma paliekas policijā, pārvaldē, tiesā utt.

Piekāpjoties zemnieku prasībām pēc zemes, Baltijas baroni to bija piešķīruši nelielam lauku iedzīvotāju skaitam, cerot ar to ne tikai apklusināt prasību pēc zemes un nodrošināt sevi ar darba rokām, bet arī pastiprināt sociālo nevienlīdzību pašu zemnieku vidū, izmantojot pretrunas to starpā viņu neapmierinātības vieglākai apspiešanai.

Pie zemnieku kārtas piederšie lauku iedzīvotāji jau sen bija zaudējuši savu relatīvi vienādo ekonomisko un tiesisko stāvokli. Zemnieku kārtas ļaužu vidū jau pastāvēja viskrasākās kapitālistiskās iekārtas pretrunas, risinājās nepārtraukta šķiru cīņa tāpat kā muižās starp muižniekiem un kalpiem. Tomēr šī cīņa nepieņēma tik asu raksturu kā visu lauku iedzīvotāju cīņa pret feodālisma paliekām laukos. Lai bezzemnieki pilnīgi izprastu kapitālistiskās ekspluatācijas pamatus arī saimnieku mājās,

bija jāattīra ceļš «...brīvai un atklātai šķiru cīņai...»¹ kalpu un saimnieku starpā, kas pati noteiktu, kā tiktu tālāk risināts agrārāis jautājums lauku iedzīvotāju masu interesēs. Kamēr tas nebija noticis, pie dažādām šķirām piederšie lauku iedzīvotāji daudzos gadījumos uzstājās vienoti pret savu kopīgo ienaidnieku — baltvācu baroniem un mācītājiem, muižniecisko policiju, tiesu un citām iestādēm, kas ar savu darbību centās saglabāt feodālisma paliekas. — Kopīgo uzstāšanos veicināja saimnieku paņēmieni visās savās neveiksmēs kalpu priekšā vainot tikai muižu. Tas tika darīts algu nosīšanas, tas izmaksas termiņu novilcināšanas un citos nolūkos, kas noderēja kapitālistiskās ekspluatācijas palielināšanai. Smagā ekspluatācija un nenodrošinātais stāvoklis padarīja kalpus par aktīvāko elementu kopīgās cīņas laikā pret feodālisma paliekām.

Cīņa pret feodālisma paliekām laukos šai laikā bija stihiska, neorganizēta. Strādnieku kustība Latvijas pilsētās tikko sākās, tādēļ proletariāts vēl nevarēja kļūt par vadītāju spēku lauku iedzīvotāju cīņā. Arī latviešu pilsētu buržuāzija nevarēja vadīt kustību laukos, jo organizētā cīņā būtu jāprasa ne tikai pastāvošo likumu ievērošana, kā to darīja zemnieki savos lūgumos un sūdzībās, bet gan šo likumu izdevējas valdības gāšana un muižnieku zemes sadalīšana zemniekiem brīvā kapitālistiskā īpašumā. Izvirzīt šādas prasības latviešu buržuāzija nespēja savas šķiriskās ierobežotības dēļ. Lauku iedzīvotāju masu kustību pret feodālisma paliekām buržuāzija centās izmantot vienīgi savās savtīgās interesēs, cerot panākt sev izdevīgas ekonomiskas pozīcijas un politiskās tiesības uz vācu muižniecības un pilsētu buržuāzijas rēķina.

Uzskaitot dažādas lauku iedzīvotāju pretošanās formas, to skaits sniedz divos desmitos: lūgumi un sūdzības iestādēm visdažādākajos jautājumos (īpašu vietu te ieņem lūgumi izdarīt reformas, kā arī bezzemnieku lūgumi piešķirt tiem zemi), atteikšanās maksāt rentes naudu, atteikšanās pieņemt paaugstinātas saistības rentes līgumos, pretošanās iedzīvotāju skaitīšanai, pretošanās īpašumu uzskaitēi, pretošanās lauku apskatei, pretošanās mantas aprakstīšanai un iztūrupēšanai, pretošanās izlikšanai no mājām, atgriešanās mājās pēc izlikšanas no tām, draudu vēstuleju piesūtīšana muižniekiem, dedzināšanas, uzbrukumi muižniekiem, medību un zvejas tiesību pārkapšana, zemnieku māju īpašuma iznīcināšana, aizejot no tām, pāreja pareizticībā, muižnieku pļavu organizēta nopļaušana, arestēto zemnieku atbrīvošana, uzbrukumi policijas ierēdņiem, mieru laikā, līgumu uzteikšanas dokumentu atsavināšana, vietnieku pulka lēmumi pret muižniecības interesēm un vairākas citas.

¹ V. I. Leņins, Raksti. 15. sēj. Rīgā, 1950. g., 123. lpp.

Zemāk aplūkotas divas pretošanās formas, kas vēstures literatūrā par šķiru ciņu 80. gados mazāk aplūkotas — zemnieku sabiedriskās pārvaldes ciņa pret feodālisma paliekām un lauku iedzīvotāju pāreja pareizticībā kā īpaša pretošanās forma feodālisma paliekām.

ZEMNIEKU SABIEDRISKĀS PĀRVALDES CIŅA PRET FEODĀLISMA PALIEKĀM LAUKOS 80. GADOS.

80. gados pastāvēja zemnieku sabiedriskā pārvalde, kādu to izveidoja 1866. g. 19. februāra pagastu nolikums, kas saglabāja zemnieku izvēlēto amatpersonu faktisko atkarību no muižnieka kā muižas policijas pārstāvja un no muižnieciskās policijas un tiesas ierēdņiem.

Zemnieku pārvaldes darbību regulēja sīki noteikumi. Tomēr to realizēšana zināma loma bija pārvaldes personālajam sastāvam. Zemnieki bija ieinteresēti ievēlēt personas, kas nebūtu akli paklausīgi ieroči muižniecības rokās. Taču tas nācās ļoti grūti, jo muižnieki gan ar pierūnāšanu, gan draudiem, gan ekonomiskiem spaidiem ietekmēja zemniekus sev vēlamā virzienā. Sevīšiņi tādi ietekmei pakļāvās saimnieki.

Ja arī zemniekiem izdevās vairākos gadījumos ievēlēt amatos personas, kas uzņēmās ciņu pret muižas nelikumībām par zemnieku tiesībām un taisnību, tad muižnieciskās iestādes pēc pastāvošajiem noteikumiem viegli panāca to atstādināšanu — vai nu vienkārši neapstiprināja amatā, atrodot kādu formālu ieganstu, vai arī atcēla no amata par «dienesta pārkāpumiem», kādas tiesības bija aprīnņa zemnieku tiesai.

Pagasta valde (pagasta vecākais ar vietniekiem) un pagasta tiesa sastāvēja tikai no saimniekiem. Bezzemniekiem, kas bija lauku iedzīvotāju lielākā daļa, bija iespējas izvēlēti savus pārstāvjus vienīgi uz vietnieku pulka «celšanu», kurā tos varēja izvēlēti arī par pagasta vietniekiem; ieņemt pagasta amatus tiem nebija atļauts, lai gan pagasta nodokļus viņi maksāja tāpat kā saimnieki, dodot līdz ar to pagasta ienākumu lielāko daļu. Rezultātā pagastā saimniekoja jaunā lauku buržuāzija, ko muižniekiem bija daudz vieglāk ietekmēt savās interesēs nekā plašo bezzemnieku slāni. Privātīpašnieku un ekspluatācijas intereses, kā arī augošā šķiru ciņa starp saimniekiem un kalpiem saimniekus mudināja pakļauties muižas prasībām.

Sakarā ar to zemnieku amatpersonas nebija lauku iedzīvotāju masu un to interešu aizstāvji. Vienīgi vietnieku pulks, ja tā sastāva bezzemnieku pārstāvīgas un apzinīgas darbības rezultātā iekļuva enerģiski un droši bezzemnieki, varēja pieņemt

kādus lēmumus arī plašāku slāņu interesēs. Tādos gadījumos visu lauku iedzīvotāju cīņa pret muižu, pret feodālisma paliekām pienēma asāku raksturu.

Metodes, ar kādam muižniecība cīnījās pret lauku iedzīvotāju vispārējo neapmierinātību, atstāja noteiktu negatīvu ietekmi arī uz pagastu amatpersonām. Turīgie saimnieki, iesēdušies amata krēslos, jutās kā mazi baroni, kuru patvaļai padoti pārējie saimnieki un bezzemnieki. Redzot, ka sistemātiski paliek nesodīti muižniecisko ierēdņu dienesta pārkāpumi nevien pret atsevišķiem zemniekiem, bet arī pret zemnieku sabiedrisko pārvaldi, amata vīri sāka pārņemt šīs metodes arī savā darbā.²

Šādu rīcību apzināti veicināja muižniecība un muižnieciskās iestādes, lai lauku iedzīvotāju uzmanību novērstu no muižnieku sociāli ekonomiskajiem un politiskajiem spaidiem, kas vērsti pret visiem lauku iedzīvotājiem, uz šiem pārkāpumiem un sadursmēm pašu zemnieku kārtas ļaužu vidū. Šai nolūkā muižnieciskās tiesu iestādes pat paaugstināja patvaļīgi uzliktos sodus it kā par pretošanos zemnieku amatpersonām.³

Šāds stāvoklis tomēr neizslēdza gadījumus, kad zemnieku pārvalde, galvenokārt pagasta vietnieku pulks, kas stāvēja tuvāk pagasta iedzīvotāju masām, uzsāka cīņu pret feodālisma paliekām sabiedriski ekonomiskajā dzīvē un pārvaldē Baltijā.

Tāda cīņa katrā ziņā bija daudz nozīmīgāka nekā individuālie lūgumi un sūdzības iestādēm un valdībai. Šeit varam runāt jau par cīņu zināmās organizētās formās, kaut arī tā izpaudās visai ierobežotos apmēros. Tā vietnieku pulks:

- 1) cīnījās pret muižnieku ielikteniem pagasta amatos,
- 2) lūdza izdarīt reformas Baltijā,
- 3) atbrīvoja bezzemniekus no galvasnaudas maksāšanas,
- 4) lūdza sadalīt bezzemniekiem rentē valsts muižu,
- 5) atteicās maksāt nodevas baznīcas labā utt.

Pagasta tiesas vairākos gadījumos noraidīja muižas prasības pret zemniekiem, kā arī protestēja pret nelikumīgiem noteikumiem rentes līgumos, ko zemniekiem centās uzspiest muižnieki.

² Degoles pagasta vecākais Reinbergs naktī ar četriem piedzērušiem vīriešiem iebrauka Valeiku mājās un ālējās, stipri nobiedējot iedzīvotājus. Kurzemes galma virstiesā sodīja nevis Reinbergu, bet saimnieku Brūveli ar 5 dienām arestu, jo tas protestēja ar vārdiem pret Reinberga varas darbiem. ЦГИАЛ, ф. 1345, г. 1882, оп. 160, ед. хр. 548, лл. 1—4.

³ Cēsu bruģu tiesa noturēja cietumā zemnieku Andreju Auziņu 47 dienas it kā par pretošanos varai mājās kratišanas laikā. Patiesībā Auziņš bija pretojies vienīgi pagasta vecākā nelikumīgam rīkojumam sasiet viņu -Jāņa Auziņa māju kratišanas laikā.

ЦГИАЛ, ф. 1345, г. 1882, оп. 160, ед. хр. 360, лл. 1—59.

Amatpersonu vidū muižniecībai vispaklausīgākie un pakalpi-
gākie izrādījās pagastu skrīveri. Lai gan arī viņus izvēlēja pa-
gasta vietnieku pulks, tie tomēr bija vāiāk saistīti ar pagasta
interesēm nekā paši zemnieki. Un tā kā skrīvera ievēlēšanas
apstiprināšana aprīņa zemnieku tiesā bija atkarīga no viņa
paklausības muižnieciskajām iestādēm, tad šie cilvēki daudzos
gadījumos nostājās muižniecības interešu sardzē. Tādēļ 80. ga-
dos muižniecība regulāri centās nostādīt skrīveri par pirmo un
galveno personu zemnieku pārvaldē. Pagastiem tas bija ļoti ne-
izdevīgi sevišķi sakarā ar to, ka daudziem pagasta vecākajiem,
to vietniekiem un tiesnešiem bija zems izglītības līmenis,⁴ kura
dēļ tie nevarēja kontrolēt skrīveru darbību. Vācu valodu, kas
80. gadu sākumā tika lietota lietvedībā un sarakstīšanās, bez
skrīvera zināja niecīgs skaits amatpersonu.⁵ Skrīverus — baronu
roklaizās iestādes kontrolēja reti un pavirši, tie varēja atlauties
rupjības pret zemnieku amatpersonām un atteikties uzrādīt tām
pagasta dokumentāciju.⁶ Policijai un tiesai rūpēja vispirms tas,
lai skrīveris nenostātos neapmierināto zemnieku pusē pret muiž-
niecību un iestādēm.

Pagastu vietnieku pulki centās no tādiem skrīveriem pēc
iespējas atbrīvoties. Krasāko cīņu piemēri 80. gados bija Dun-
dagas un Ezeres pagasti.

Dundagas pagasts šo cīņu turpināja vēl no 1878. gada.⁷ Šajā
gadā izbeidzās dienesta laiks skrīverim Eduardam Neilandam,
kas šajā vietā bija nostrādājis 23 gadus. Ar savu darbību Nei-
lands bija izpelņījis gan muižas atzinību, bet ne zemnieku; tādēļ
1878. g. 28. decembrī no 20 vietniekiem tikai pieci balsoja par
viņa palikšanu amatā. Pārējās 15 balsis ieguva bijušais Sesavas
pagasta skrīveris Pēteris Alunāns no Jelgavas.

⁴ Sniedzot ziņas Kurzemes gub. statistiskajai komitejai pēc Manaseina
pieprasījuma 1882. gadā, no pagastu vecākajiem tās pašrocīgi nevarēja pa-
rakstīt 39,25%, bet no pagasta tiesu priekšsēdētājiem pat 50,21% visu
amatpersonu.

CVA, 416. f., 1. apr., 184. l., 1.—333. lp.

CVA, 416. f., 1. apr., 186. l., 1.—305. lp.

⁵ Uz Manaseina aizrādījumu par šādas kārtības nepareizību Grobiņas
apriņķa tiesnesis atbildēja, ka nekāds slīkums no pārējo amatpersonu vācu
valodas nezināšanas neviens neceļoties.

ЦГИАМ, ф 677, г. 1882, оп. 1, ед. хр. 555, л. 52.

⁶ Skrīveris Blumbergs strādāja Talsu apriņķa 7 (!) pagastos. Vietniekiem
viņu kontrolēt tas nepieļāva. Desmit gadu laikā Blumbergs piesavinājis
6000 rubļu pagastu naudas. Sešus pagastus bija revidējis pats apriņķa tiesne-
sis barons Frikss, nekādus pārkāpumus tomēr neatklājot. Manaseinam revizi-
jas laikā nācās nodot tiesai pat apriņķa tiesas locekļus par savu pienākumu
paviršu pildīšanu.

ЦГИАМ, ф 677, г. 1882, оп. 1, ед. хр. 555, лл. 56—57.

⁷ ЦГИАЛ, ф. 1291, г. 1883, оп. 38, ед. хр. 57, лл. 1—16.

Vietējais muižnieks kā muižas policijas pārstāvis ar šo lēmumu bija nemierā un lūdza Ventspils apriņķa tiesu apstiprināt amatā Neilandu, nevis Alunānu. Šādu lūgumu pretēji vietnieku pulka lēmumam izteica arī Dundagas pagasta valde, kas bija pakļāvusies barona ieteknei. Abus šos lūgumus ievēroja apriņķa tiesa un apstiprināja amatā Neilandu. Šis iestādes rīcībā izpaudās noteikts aprēķins, ko tā paskaidroja vēlāk, kad zemnieki sūdzējās par šādu acimredzamu nelikumību: Dundagas pagasts ir grūti pārvaldāms, jo tas atrodas tālu no Ventspils; bez tam tā iedzīvotāji jau sen ievērojami ar savu nemierīgumu; šādos apstākļos tiesai esot ļoti grūti pagastu pārraudzīt, ja nav uz vietas «uzticamas personas».⁸ Tādās pašās domās bija arī gubernātors un gubernas zemnieku lietu komisija, noraidot zemnieku sūdzību pret apriņķa tiesas lēmumu. Neilanda palikšana amatā tika atzīta par absolūti nepieciešamu.

Vairākus gadus turpinājās Dundagas pagasta vietnieku cīņa pret baronu ielikteņa palikšanu amatā. Tika iesniegta sūdzība pat Senātam. Šai laikā apriņķa tiesa dažādi centās aplūsināt zemnieku pilnvarotos. 1880. g. 15. decembrī tā ar pavēli piedraudēja sodīt Dundagas vietnieku pulku, ja tas vēl nospriedīs skrīvera vēlēšanas lietas sūdzības vajadzībām ņemt naudu no pagasta «lādes». Vietnieku pulks uz to atbildēja ar jaunu pretošanos, 1881. g. 8. janvārī nolemjot «... par šo Ventspils apriņķa tiesas pavēli augstākā vietā sūdzību vest un tiem vietnieku pulka locekļiem ... Straumer un Šlāger pilnvari dot to sūdzību kur pienākas pienest.»⁹

Tāpat vietnieki cīņu turpināja. Tomēr tā bija ļoti nevienāda cīņa — muižnieciskais policijas, tiesas un pārvaldes aparāts guva uzvaru: Neilands palika amatā visus 80. gadus.¹⁰ Lai gan vietniekiem tā rezultātā attiecības ar Neilandu bija ļoti asas, 1882. g. 7. janvārī, kad tam no jauna izbeidzās dienesta laiks, vietnieki izvēlēja tieši viņu, gan it kā morāli kompensējot šādu lēmumu ar piebildi, ka Neilandam jāatzīst, ka vietnieku agrākais lēmums par viņa atcelšanu tomēr ir likumīgs un respektējams. Neilands to arī atzina.¹¹

Līdz ar to šajā lietā nekādas izmaiņas neienesa Senāta 1883. g. 11. novembra lēmums sakarā ar vietnieku pilnvaroto sūdzību: gubernatora un zemnieku lietu komisijas lēmumi ir nepareizi, lieta jāskata no jauna.¹²

⁸ ЦГИАЛ, ф. 1291, г. 1883, оп. 38, ед. хр. 57, л. 3.

⁹ CVA, 874. l., I. apr., 61. l., 41. lp.

¹⁰ Skat. pagasta protokolu grāmatas — CVA, 874. l., I. apr., 61.—63. lieta.

¹¹ CVA, 874. l., I. apr., 61. l., 71. lp.

¹² ЦГИАЛ, ф. 1291, г. 1883, оп. 38, ед. хр. 57, лл. 15—16.

1887. g. 9. oktobrī arī Ezeres pagasta vietnieku pulks atstādīnāja no amata bijušo skrīveri Lerhu un ar 19 balsīm pret vienu izvēlēja jaunu skrīveri — Jēkabu Krauli.¹³ Kādā vēlākā sūdzībā Senātam vietnieki paskaidroja, ka pagasts «... ilgāk nevēlējās paturēt šo skrīveri, jo viņš vairāk aizstāvēja muižas nekā zemnieku intereses, naidīgi izturējās pret ministrijas skolas dibināšanu, neprot krievu valodu un vienmēr bija vācu valodas aizstāvis.»¹⁴

Seit skaidrāk kā jebkur citur zemnieki izteica savas rīcības motīvus, tā bija cīņa pret baronu ielikteni, kas uz baronu pieprasījumu rūpējās par feodālisma palieku saglabāšanu muižas un zemnieku attiecībās: līdz ar to tā bija cīņa pret pašam feodālisma paliekām laukos.

Lerhs šai vietā strādāja jau vairāk kā 24 gadus. Valdošajai šķīrai bija ļoti svarīgi paturēt Lerhu skrīvera posteni, jo pēdējos gados no Ezeres vietnieku pulka viens pēc otra nāca vairāki lēmumi pret feodālisma paliekām laukos. Tādēļ Kuldīgas apriņķa zemnieku tiesa 1887. g. 2. novembrī vietnieku pulka lēmumu atcēla, uzdodot izdarīt jaunas vēlēšanas.¹⁵ Lerhu šī iestāde raksturoja kā spējīgu un uzticamu cilvēku, ar kura dienestu iestādes esot ļoti apmierinātas.¹⁶

Zemnieku vietnieki turpināja cīņu, iesniedzot sūdzību gubernātoram pret Kuldīgas apriņķa tiesas lēmumu. Kad gubernātors sūdzību noraidīja, vietnieku pilnvarotie iesniedza sūdzību Senātam.¹⁷ Tajā norādīts uz tiem nepamatotajiem ieganstiem, kuru dēļ gubernātors noraidījis sūdzību, kā arī ļoti skaidri un loģiski izklāstīts vietnieku pulka viedoklis attiecībā uz savām tiesībām un to izmantošanu skrīvera vēlēšanās. Vietnieki protestēja pret to, ka gubernātors attaisnojis apriņķa tiesas spriedumu ne tikai no formālās puses, bet arī pēc būtības: viņš atsaucies uz gubernas zemnieku lietu komisijas priekšrakstu 1871. g. 30. septembrī, kurā norādīts, ka likums par trīs gadu dienesta laiku neattiecoties uz pagasta tiesas skrīveriem, bet tikai uz pagasta valdes skrīveriem. Ja tāds priekšraksts ir, rakstīja Ezeres vietnieku pilnvarotie, tad tas ir nelikumīgs, jo runā preti pagastu nolikuma 26. pantam. Lerhs tāpat kā pārējo Kurzemes pagastu skrīveri izpildīja abus pienākumus — pagasta valdes un pagasta tiesas, tādēļ uz viņu attiecināmi noteikumi par trīs gadu dienesta laiku. — Ļoti asi un drosmīgi sūdzētāji rakstīja, ka vietējās kār-

¹³ CVA, 776. f., 1. apr., 57. l., 7. lp.

¹⁴ ЦГИАЛ, ф. 1344, г. 1888, оп. 13, ед. хр. 1736, л. 5.

¹⁵ CVA, 776. f., 1. apr., 57. l., 7. lp.

¹⁶ Turpat, 12. lp.

¹⁷ ЦГИАЛ, ф. 1344, г. 1888, оп. 13, ед. хр. 1736, лл. 5—8.

tības aizstāvji uz minēto zemnieku lietu komisijas cirkulāru balstās vienīgi aiz tīri politiskiem apsvērumiem: ja tiesas skrīveris nevar izvēlēties vietnieku pulks, tad tāds skrīveris protams necinīsies un neaizstāvēs pagasta intereses, bet gan muižas, jo viņa palikšana amatā ir atkarīga no muižnieciskās aprīņa zemnieku tiesas. Ar tādu kārtību stipri tiek ierobežotas vietnieku pulka tiesības, rakstija Ezeres vietnieku pilnvarotie; tā kā skrīvera loma pašreiz pārvaldē ir stipri liela, tad vietnieku pulkam ir saistītas rokas un kājas. Norādījuši, ka «... politiski apsvērumi nedrīkst sagrozīt likumu pareizu iztulkošanu...», vietnieku pilnvarotie lūdza Senātu atcelt gubernātoru lēmumu.

Pagāja pusgads, bet atbildes vēl nebija. Vietnieku pilnvarotie sūtīja jaunu sūdzību Senātam, jo sakarā ar gubernātoru lēmumiem Ezeres pagastā bija radies juceklīgs stāvoklis, kas stipri traucēja normālu vietnieku pulka un pagasta valdes darbu.¹⁸

Vairākus gadus ilga cīņa bija jāzīcīna Pučurgas pagasta vietnieku pulkam un pagasta tiesas locekļiem pret Rīgas VI draudzes tiesnesi baronu Štakerbergu, kas centās par katru cenu paturēt pagasta amatos baronu ieliktenus, pagasta vecāko Priedīti un skrīverī Vintēnu.¹⁹ Ar muižnieciskās policijas un tiesas svētību abas šīs personas pagastā bija izveidojušas grupu, kas, vadoties vienīgi no savtīgiem nolūkiem, izgādāja sev dažādas materiālus labumus uz pārējo zemnieku rēķina. Zemnieki vairākkārt sūdzējās par to draudzes tiesnesim baronam Štakerbergam, bet tas ne tikai nenovērsa šādu stāvokli, bet pat atbalstīja Priedīti un Vintēnu, jo tie abi lieliski prata izdabāt nevien Štakerbergam, bet arī citām amatpersonām un vietējai muižniecībai.

Zemniekiem neizdevās ar sūdzību palīdzību panākt abu atstādīnāšanu, jo sūdzētāji sākumā nesaprata tiešo sakaru starp muižniecības realizēto policejisko varu un tās ielikteniem pagastu amatos.

Tad 1883. gadā Pučurgas zemnieki izvēlēja par pagasta amatpersonām cilvēkus (tris tiesas locekļus), kas bija gatavi uzsākt cīņu pret «valdošo» grupu. Lai nepieļautu pastāvošās kārtības grozīšanu pagastā, Štakerbergs veselu gadu vilcinājās

¹⁸ ЦГИАЛ, ф. 1344, г. 1888, оп. 13, ед. хр. 1736, л. 15.

Senāta lēmuma šai jautājumā lietā nav. Tomēr, spriežot pēc atzīmēm uz pilnvaroto lūguma. Senāta ierēdņi piekrita sūdzības argumentācijai; pēc Senāta lietu izskatīšanas prakses lēmuma projekta sagatavošana bija izšķirošais moments lietas gaitā. Tā kā par Ezeres vietnieku pulka iepriekš iesūtīto sūdzību (skat. zemāk materiālu par atteikšanos maksāt baznīcas nodevas) no iekšlietu ministra bija saņemta lūgumu atbalstoša atbilde, jādama, ka arī šajā lietā lēmums būs bijis labvēlīgs vietnieku pulkam, jo sūdzību saturs un būtība ir diezgan līdzīgi un šajā gadījumā vietnieku argumenti pārlicināsi un juridiski pamatoti.

¹⁹ ЦГИАЛ, ф. 1344, г. 1887, оп. 12, ед. хр. 1, лл. 1—28.

ar jauno tiesnešu apstiprināšanu. Tas tika izdarīts tikai pēc sūdzības iesniegšanas gubernātoram. — Izvēlētajiem pagasta tiesas locekļiem nācās cīnīties pret skrīvera Vintēna īpašu «boikotu» — viņš neierādās protokolēt tiesas sēdes, kurās piedalījās jaunievēlētie tiesneši. Kad tiesas locekļi paši izdārīja vajadzīgās atzīmes, vienlaicīgi iesniedzot sūdzību Stakelbergam par Vintēna rīcību, draudzes tiesnesis sodīja nevis Vintēnu, bet atcēla no amata tiesnešus par skrīvera «patvaļīgu atstumšanu no amata».

Gubernātors ievēroja tiesnešu sūdzību par pārāk nepamatoto apvainojumu un atcēla Štakelberga rīkojumu. — Tomēr drīz vien neatlaidīgie tiesneši tika no jauna atcelti no amata: viņi nebija ieradušies draudzes tiesā sniegt paskaidrojumus kādā lietā; nelīdzēja tas, ka tiesas locekļi bija šai dienā atsūtījuši protokolu grāmatu ar paskaidrojumu, ka viņiem jau sen šajā dienā ir nolikta tiesas diena un saziņots liels skaits cilvēku. Pat Vidzemes galma tiesa, saņēmusi zemnieku sūdzības, atzina viņus šajā lietā par nevainīgiem. Tomēr aprīņa tiesa vēl pēc diviem gadiem nebija izšķīrusi jautājumu par minēto tiesas locekļu iecelšanu atpakaļ amatā; divus gadus viņu vietas pagasta tiesā stāvēja brīvas.

Pagasta vietnieku pulka locekļi, kas neatbalstīja Priediša un Vintēna grupu, neatlaidīgi lūdza gubernātoru izdarīt pagasta revīziju. Kad 1885. gadā tas beidzot tika izdarīts, Priedīti un Vintēnu nācās atcelt no amata, jo ar Štakelberga svētību viņi bija strādājuši lietas, ko par sodāmām atzina pat muižnieciskā likumdošana. Abus nodeva tiesai. — Vietnieku pulks par pagasta vecāko izvēlēja Ungeru, par skrīveri Lukinu. Štakelbergs tomēr atteicās jaunizvēlētos apstiprināt amatos, jo tie neizrādīja tādu bezierunu padevību kā Priedītis un Vintēns. Ar daudzām sūdzībām vietnieki tomēr panāca abu apstiprināšanu.

Draudzes tiesnesis Štakelbergs — viens no atklātākajiem muižnieku ierēdņu cīnītājiem par saviem ielikteniem pagastu amatos. Lidzīgi viņš bija rīkojies arī citos pagastos. Šāda rīcība izsauca lielu neapmierinātību zemniekos un vietnieku pulku locekļos, kas sūtīja gubernātoram neskaitāmas sūdzības par izdarītām nelikumībām. Lai kaut nedaudz nomierinātu zemniekus, 1886. gadā gubernātors noliedza Štakelbergam (pārējiem draudzes tiesnešiem tas joprojām bija atļauts) bez iepriekšējas sazināšanās ar gubernātoru atcelt no amatiem zemnieku amatpersonas.²⁰

Cīņa pret baronu ielikteniem pagastu amatos izpaudās sūdzību iesniegšanā gubernātoram par vēlēšanu norisi un izvēlēto

²⁰ ЦГИАЛ, ф. 1291, г. 1888, оп. 38, ед. хр. 246, л. 2.

amatpersonu apstiprināšanu arī citos apvidos. 1881. gadā dažos Kurzemes apriņķos bija iesūtītas sūdzības par 80% no notikušajām vēlēšanām; liels skaits sūdzību ienāca arī nākošajā vēlēšanu gadā — 1884.²¹ Zināmu daļu šo sūdzību protams radīja tās mahinācijas, ko realizēja pagastu turīgie saimnieki savās interesēs, lai nepieļautu aktīvu bezzemnieku ievēlēšanu vietnieku pulkā.

Lielākajai daļai sūdzību un lūgumu, ko zemnieki 80. gados iesniedza dažādām valdības iestādēm, bija atsevišķs, privāts raksturs.

Bet sakarā ar Manaseina revīziju radās liels skaits vispārīgu, programmatiska rakstura lūgumu, kas bija sastādīti organizēti zemnieku sanāksmēs pagastos, ar prasību pēc reformām Baltijā.²² Lai gan šajos lūgumos ietverta jautājumu saturu un ietvarus būtībā noteica revīzijas programma un revidējošais senātors, tomēr tie raksturoja nevien asās šķiru attiecības šai laikā, bet arī izsauca šķiru cīņas saasināšanos laukos.

Viens no spilgtākajiem piemēriem šai ziņā bija Ventspils apriņķa Licentes pagasta zemnieku lūgums un cīņa par tā iesniegšanu Manaseinam.

Uzzinājuši, ka senātoram Manaseinam pagasti var iesniegt savus lūgumus un sūdzības, Licentes kroņa pagasta saimnieki — māju rentnieki nolēma izmantot šo izdevību.²³ Pagasta vecākais K. Grīntāls bija iepriekšējās sarunās iepazinies ar saimnieku prasībām un sastādījis lūguma projektu, ko apsprieda saimnieku sanāksmē 1882. g. 29. jūlijā. Lūgums saturēja tās pašas prasības, ko pamatos arī pārējie pagastu lūgumi: brīvas kapitālistiska uzņēmēja tiesības saimnieku īpašumos, lai palielinātu to ienesīgumu; feodālisma paliekas atbalstītāju juridisko institūtu likvidēšanu — kārtu iestāžu iznīcināšanu, saimnieku piedalīšanos pārvaldē un tiesā, miertiesu, zemstu ieviešanu, patronāta tiesību atcelšanu, ceļu klausības jautājumu nokārtošanu utt.²⁴

Licentes pagasta skrīveris Eķis, būdams pakalpiņš muižniecisko iestāžu un baronu ieliktenis, mēģināja atrunāt saimniekus no lūguma iesniegšanas. Tomēr viņu atbalstīja vienīgi Akse-

²¹ ЦГИАЛ, ф. 1284, г. 1885, оп. 223, ед. хр. 64, л. 18.

²² A. Drizulis. Manaseina revīzija. (Priekšvārda vietā.) Grāmatā «Manaseina revīzija». Rīgā, 1949., 13.—16. lp.

CVA, 874. f., 1. apr., 61. l., 81.—82., 102. lp.

CVA, 959. f., 1. apr., 30. l., 96. lp.

CVA, 7332. f., 1. apr., 3. l., 39. lp. u. c.

²³ Vēlākā izmeklēšanā bija sīki noskaidrots, ka lūguma sastādīšanā un parakstīšanā piedalījušies tikai saimnieki, atskaitot vienīgi saimnieka Valdmaņa kalpu.

ЦГИАЛ, ф. 1345, г. 1883, оп. 161, ед. хр. 1807, л. 14.

²⁴ CVA, 412. f., 1. apr., 17082 l., 16.—17. lp.

nieku māju saimnieks Kantsons; pārējie 28 sapulces dalībnieki apspriesto lūgumu parakstīja un uzdeva pagasta vecākajam K. Grīntālam nogādāt to Manaseinam.

Tomēr uzdevumu izpildīt Grīntālam neizdevās. Izrādījās, ka Aksenieku saimnieks Kantsons un skrīveris Eķis bija paziņojuši Ventspils pilskungam par saimnieku sapulci un lūgumu. Pilskungs barons Osten-Sakens nekavējoties izsauca uz Ventspili Grīntālu un kā tieši sev padotai amatpersonai pavēlēja viņam iesniegt sastādīto lūgumu. Nenojaušot pilskunga mērķi, Grīntāls lūgumu tam atdeva, ticēdams, ka tas nonāks pie Manaseina. Pēc iepazīšanās ar lūgumu Osten-Sakens to nenodeva pēc pieredības, bet iesniedza Ventspils apriņķa zemnieku tiesai, ierosinot pret Grīntālu krimināllietu. Apriņķa zemnieku tiesa atcēla Grīntālu no amata un nodeva Kuldīgas virspilskunga tiesai izmeklēšanai lietu par amata pārkāpšanu, ko it kā izdarījis Grīntāls.²⁵ Sastādītais lūgums tika pasludināts par necienības izrādīšanu pret iestādēm un pastāvošās kārtības apvainojumu.²⁶ Grīntālu apvainoja, ka tas ierosinājis neapmierinātību un radījis nekārtības iedzīvotājos.²⁷

Uzzinājis par savu atcelšanu, Grīntāls sāka cīņu lūgumu un sūdzību veidā pret iestāžu nelikumīgo rīcību un spriedumu. 1882. g. 17. septembrī viņš iesniedza divus lūgumus gubernātoram, dienu vēlāk — Manaseinam.

Gubernātors lietas izmeklēšanā tomēr neiejaucās. Kuldīgas virspilskunga tiesa 1883. g. 21. janvārī sodīja Grīntālu ar 4 nedēļām arestā, atļaujot pēc soda izciešanas atkal ieņemt pagasta vecākā amatu.²⁸ — Kurzemes galma virstiesā, kam šo spriedumu vajadzēja apstiprināt, atskanēja vairākas balsis Grīntāla labā. Tomēr ar balsu vairākumu šī tiesa 1883. g. 1. februārī sodīja Grīntālu ar rājienu un 7 dienām arestā par iestāžu apvainošanu un varas robežu pārkāpšanu.²⁹

Abi šie spriedumi bija pārāk pārspīlēti, kaut arī otrais jau bija ievērojami samazināts. To pat saprata atsevišķi tiesas ierēdņi, izsakot protestus galma virstiesā pret Grīntāla sodīšanu un pievienojot spriedumam īpašu viedokli.³⁰

Grīntāls atkārtoti iesniedza sūdzību Manaseinam un arī Senatam. Pēdējais viņa sūdzību skatīja 1883. g. 5. septembrī, atbrīvojot to no soda, ko tam uzlika 1883. g. 1. februāra spriedums.³¹

²⁵ Turpat, 2., 5. lp.

²⁶ Turpat, 20. lp.

²⁷ Turpat, 9. lp.

²⁸ ЦГИАЛ, ф. 1345, г. 1883, оп. 161, ед. хр. 1807, л. 19.

²⁹ Turpat, 29. lp.

³⁰ Turpat, 14.—28. lp.

³¹ Turpat, 33. lp.

Un tikai tad — 1883. g. 4. oktobrī, t. i., pēc gada un diviem mēnešiem, Manaseins saņēma viņam adresētā lūguma kopiju no Kurzemes gubernatora.

Ipašu vietu lauku iedzīvotāju cīņā par reformām Baltijā ieņem savdabīgs mēģinājums nodibināt bezzemniekiem — atvaļinātiem un rezerves zaldātiem un zemākām pakāpēm īpašu pagasta pārvaldi un tiesu.³²

Atvaļinātie un rezerves zaldāti dzīvoja tai pašā bezcerīgajā stāvoklī, kādā visa pārējā bezzemnieku masa. Tos ekspluatēja nevien muižnieki, bet arī saimnieki — māju īpašnieki un retnieki, pie kuriem tie bija spiesti kalpot sava nenodrošinātā stāvokļa dēļ. Pagasta pārvalde un tiesa aizstāvēja vispirms saimnieku intereses.

Atgriezušies no dienesta, kas arī bija smags, zaldāti it kā cerēja pagastā iegūt drošāku un noteiktāku stāvokli nekā pirms dienesta, it kā zināmu kompensāciju par grūto dienestu un upuriem «tēvzemes» labā. Bet mājās viņi sadūrās nevien ar savu beztiesību, bet arī ar patvaļu, mahinācijām un citām līdzīgām parādībām zemnieku sabiedriskajā pārvaldē. — Neapmierināti ar to, atvaļinātie zaldāti un citas zemākās pakāpes, skaitā 48 cilvēki no Seces, Altenu, Brunenu, Bugumuižas un citām Jaunjelgavas apriņķa muižām, sapulcējās un, apsprieduši jautājumu par parestībām pret viņiem un sastādījuši par to aktu, izvēlēja no sava vidus sev atsevišķas pagasta iestādes.³³ Sastādīto aktu un protokolus par vēlēšanām jaunajā Talsiņas pagastā zemnieku pilnvarotie Zīle, Reševskis un Lasmanis iesniedza Kurzemes gubernatoram, kā arī citām attiecīgām iestādēm, un lūdza apstiprināt vēlēšanas.

Lūgumi tika atstāti bez ievērības.

1887. g. 30. novembrī pilnvarotie iesniedza lūgumu šai pašā lietā Senātam. Senāta lēmums nav saglabājies, bet tas protams bija noraidošs, jo šāds lūgums jau tīri formāli neatbilda pastāvošajiem noteikumiem par pagastu pārvaldi, tāpēc vieglāk bija to noraidīt. Bez tam valdība tāpat kā vietējā muižniecība negribēja pieļaut apvienoties šādā veidā pagastu bezzemniekiem, kas dotu tiem iespējas organizētai cīņai pret feodālisma paliekām un varmācībām no budžu puses.

Šis lūgums pilnīgi izgāja ārpus tiem ietvariem, kādos valdība gatavoja priekšā stāvošās reformas un kādos iesniedza lūgumus pagastu saimnieku sapulces Manaseina revīzijas laikā.

³² ЦГИАЛ, ф. 1344, г. 1888, оп. 13, ед. хр. 1742, лл. 3—7.

³³ Turpat, 6. лр.

Ārpus pastāvošās likumdošanas noteiktajiem ietvariem izgāja arī divu Ilūkstes apriņķa pagastu vietnieku pulku lēmumi par galvasnaudas atcelšanu bezzemniekiem.

Nomaksāt valsts nodokļus un pagasta maksājumus bezzemniekiem bija grūta lieta. Tādēļ lielas summas sasniedza šo maksājumu parādi pagastiem un valdībai. Parasta parādība bija maksājumu piedzišana ūtrupes ceļā, bet liels bija to parādnieku skaits, kas savas saistības ar pagastu nevarēja nokārtot, pat izūtrupēti līdz sikākām iedzīves lietām.

Tādēļ sevišķu izbrīnu neizraisa Šenbergas vietnieku pulka lēmums 1884. gadā, ar kuru bija nolemts ievest jaunu kārtību nodokļu un pagasta maksājumu sadalīšanā: galvasnaudu, kas uzlikta pagasta 96 iedzīvotājiem, sadalīt pa sādžām un uzlikt tikai saimniekiem, bet pagasta maksājumus ievākt no visiem pagasta iedzīvotājiem.³⁴

Šenbergas pagasta valde pēc tam sūdzējās Ilūkstes pilskunga tiesai, ka rezultātā palicis ļoti maz galvasnaudas maksātāju — tikai ap 10 cilvēku, jo no maksāšanas tikuši atbrīvoti arī tie, kas vēl nav dienējuši, lai gan līdz šim tie maksājumus kārtotojuši.

Par šāda lēmuma pieņemšanu Šenbergas pagasta bezzemniekiem bija jāpateicas pagasta vietnieka Jura Zuboviča aktivitātei, drosmei un apņēmībai cīnīties par pagasta iedzīvotāju materiālā stāvokļa uzlabošanu.³⁵ Pirms minētās vietnieku pulka sanāksmes Zubovičs vietniekiem teica, ka uz priekšu visi maksājumi pagastā tiks sadalīti tā, kā tam patiesībā jābūt. Zubovičam izdevās pierunāt visus klātesošos vietniekus pieņemt viņa projektu. Pats viņš vadīja vietnieku pulka sapulci un lika skrīverim jauno projektu pierakstīt un realizēt.³⁶

Arī Kumbuļu pagasta vietnieki pirms maksājumu sadalīšanas savā pagastā bija apspriedušies ar Zuboviču.³⁷

Šī pagasta vietnieku pulka sapulces vadītāju Kušeli un Zuboviču pilskunga tiesa nosauca par «... visādu nekārtību ierosinātājiem, kas apgrūtina nodevu ievākšanu.»³⁸ Tie abi centušies

³⁴ ЦГИАЛ, ф. 1291, г. 1882, оп. 38, ед. хр. 61, л. 10.

³⁵ -Juris Zubovičs — muižniecisko iestāžu vērtējumā aģitators un musinātājs zemnieku vidū.

1882. gadā Zubovičs pretojās viņa izlikšanai no mājām un mudināja to darīt arī citus rentniekus. 1884. g. pavasari Zuboviču izlika no mājām; viņš patvaļīgi atgriezās atpakaļ un apmetās no jauna tajās uz dzīvi.

Zuboviča izvēlēšana vietnieku pulkā bija pagasta locekļu liels panākums, jo muižniecība uz viņu skatījās ne tikai ar neuzticību, bet ar naidu.

³⁶ Pēdējais protams netika izdarīts, jo protestēja nevien pagasta saimnieki, bet to nepieļāva arī muižnieciskās iestādes.

³⁷ ЦГИАЛ, ф. 1291, г. 1882, оп. 38, ед. хр. 61, л. 11.

Sadalīšanas rezultāts nav zināms.

³⁸ Turpat.

zērnīekus pīerunāt, ka galvasnauda vispār nav jāmaksā, un ja arī jāmaksā, tad tikai saimnīekiem, bet ne bezzērnīekiem.

So vietnīeku uzskatus acīmredzot atbalstīja arī plašākas pagastu iedzīvotāju mazturīgās masas, jo citādi nevar izskaidrot Šenbergas saimnīeku lielo uztraukumu pagasta valdē, kad tie prasīja saukt pie atbildības vietnīekus par «melīgu runu izplatīšanu».

Šenbergas un Kumbuļu pagasta vietnīeku pulka lēmumi ir ļoti nozīmīgi lauku iedzīvotāju cīņā pret feodālisma palīekām. Kamēr lauku jaunā buržuāzīja rakstīja lūgumus par galvasnaudas maksājumu atcelšanu,³⁹ minēto pagastu vietnīeki praktiski risināja jautājumu par šī nodokļa taisnīgāku sadali — pēc materiālajām iespējām.

Daudz lūgumu 80. gados saņēma vietējās un centrālās pārvaldes iestādes no bezzērnīekiem ar lūgumu piešķirt viņiem rentē valsts muižu zemes gabaliņus. Par privāto muižu sadalīšanu lūgumos runa nebīja, bezzērnīeki neiedrošinājās to prasīt, jo pat lūgumi pēc valsts zemes izsauca represijas no vietējo iestāžu puses. — Parasti šie lūgumi bīja individuāli vai vairāku zērnīeku pilnvaroto iesnīegti.

Bet Nīcas pagasta vietnīeku pulks nolēma šo jautājumu risināt organizētā kārtībā. Jautājuma ierosināšanā liels nopelns bīja pagasta vecākā vietas izpildītājam Ēerendam Ignātam, ko šajā amatā apstiprināja 1882. gada pavasarī.

Kārtojot stipri ielaistās nodokļu lietas, Ignāts kailāk un skaidrāk kā agrāk ieraudzīja bezzērnīeku postu un nenodrošināto stāvokli — savus maksājumu parādus tie nespēja nokārtot. Šis fakts pamudināja Ignātu domāt par izeju no šāda stāvokļa. 1882. g. 9. septembrī Ignāts sasauca pagasta vietnīeku pulku un paziņoja tam: pagastā ir vairāk kā 500 bezzērnīeku, viņu stāvoklis ir ļoti grūts; pagastam nav brīvas zemes, ko piešķirt šiem cilvēkiem, tāpēc daudzi pagasta locekļi, it sevišķi bezzērnīeki izteikuši vēlēšanos caur vietnīeku pulku lūgt caram atļauju sadalīt sīkos rentes gabalos Nīcas kroņa muižu un nodot tos rentē bezzērnīekiem. Vietnīeku pulks šo ierosinājumu atbalstīja un uzdeva Ignātam sastādīt vietnīeku pulka vārdā lūgumu caram un gādāt par tā iesnīegšanu.⁴⁰

Nīcas pagasta vietnīeku pulka lēmums bīja pieņemts pilnīgi patstāvīgi un neatkarīgi no vēlāk izdotā valdības ukaza par brīvo valsts zemju rentēšanu, kas tik plaši sakustināja bezzērnīeku masas Latvijā. Lēmums liecināja, ka lielākā daļa viet-

³⁹ CVA, 874. t., 1. apr., 61. l., 81. lp.

⁴⁰ ЦГИАЛ, ф. 1291, г. 1884, оп. 38, ед. хр. 68, л. 18.

nieku pulka locekļu ir gatavi viņu rīcībā esošiem līdzekļiem cīnīties pret agrāro likumdošanu, kas radīja bezzemnieku lielo skaitu laukos.

Valdības iestādes protams lūgumu noraidīja, jo vēlāk izdo-
tais ukazs atļāva pagastiem rentēt brīvās, neapbūvētās valsts
zemes, kādu Kurzemes kroņa muižās nebija. Šis lūgums tāpat
kā daudzie individuālie lūgumi par zemes izrentēšanu palika
bez rezultātiem.

Kā katrs protests un mēģinājums atbrīvoties no feodālisma
paliekām, arī šis lēmums izsauca asus uzbrukumus zemniekiem
no vietējo muižniecisko iestāžu puses. Tās sanikvoja fakts, ka
zemi prasa organizēti zemnieku sabiedriskā pārvalde. Atšķirībā
no vairākiem citiem gadījumiem šeit bezzemnieku intereses aiz-
stāvēja arī pagasta vecākā vietas izpildītājs un skrīveris.

Lai gan Ignāts savus pienākumus izpildīja labāk par iepriek-
šējo pagasta vecāko un maksājumu lietas bija ievērojami uzla-
botas, 5. oktobrī Grobiņas pilskunga tiesa pieprasīja apriņķa
zemnieku tiesai saukt Ignātu pie «likumīgas atbildības» par no-
dokļu nekārtīgu ievākšanu;⁴¹ jau 11. oktobrī Grobiņas apriņķa
tiesa sodīja viņu ar 2 dienām aresta par šo «pārkāpumu». Vien-
laicīgi Grobiņas pilskunga tiesa izdarīja steidzīgu izmeklēšanu
9. septembra vietnieku sapulces lietā, pat nenogaidot apriņķa
tiesas 25. oktobra spriedumu par pagasta vecākā Ignāta un skrī-
vera Skaras atcelšanu no amata un nodošanu tiesai par **amata
noziedzumiem**. Noziedzumu tiesas saskatīja tai apstākļi, ka zem-
nieku amatpersonām esot pēc likuma noliegts «... būt par at-
sevišķu pagasta locekļu interešu pārstāvjiem».⁴²

Atšķirībā no daudziem citiem gadījumiem, kur par «atsevišķu
pagasta locekļu» interešu pārstāvēšanu netika uzlūkota atsevišķu
amatpersonu patiešām savtīga, pret lielākās daļas pagasta
locekļu interesēm vērsta darbība,⁴³ 500 bezzemnieku tika uzlūkoti
par nenozīmīgām atsevišķām personām. Aizputes virspilskunga
tiesa pēc Kurzemes galma virstiesas priekšraksta atzina, ka
Ignāts apsūdzams par varas pārkāpumu, bet Skara — par varas
bezdarbību (viņam vajadzējis nekavējoties ziņot iestādēm par
vietnieku pulka «nelikumīgo» lēmumu).⁴⁴ Visiem vietnieku pulka
locekļiem tika uzlikts disciplinārs sods.⁴⁵

Sākas Ignāta un Skaras cīņa par viņu iecelšanu atpakaļ
amatos. Gadiem ilgi (1882.—1889.) abi sūtīja sūdzības guber-

⁴¹ ЦГИАЛ, ф. 1344, г. 1886, оп. 9, ед. хр. 1666, л. 22.

⁴² Turpat.

⁴³ Skat. augstāk materiālu par Pučūrgas pagastu.

⁴⁴ ЦГИАЛ, ф. 1291, г. 1884, оп. 38, ед. хр. 68, л. 18.

⁴⁵ ЦГИАМ, ф. 677, г. 1882, оп. 1, ед. хр. 555, л. 53.

nātoram, Manaseinam, Iekšlietu ministrijai un pat caram. Vietējās iestādes stūrgalvīgi atteicās izpildīt lūgumus. Kad Nīcas pagasta vecākais Piķelis uz laiku atbrīvojās no izmeklēšanas vai cietuma, tam atļāva ieņemt no jauna savu vietu, lai gan bija zināms, ka viņš ir pat piesavinājies pagasta naudu.⁴⁶ Pārējā laikā viņu aizvietoja citas personas.

Pēc senātora Manaseina iejaukšanās guberņas valde bija spiesta 1883. g. 7. septembrī atzīt, ka apriņķa tiesa rīkojusies nelikumīgi, atceļot Ignātu un Skaru no amata, jo nevienā likumā nav rakstīts, ka zemnieki nedrīkstētu izvēlēties pagasta vecāko par sava lūguma iesniedzēju caram.⁴⁷ Guberņas valdes priekšraksts uzdeva pieņemt abus atpakaļ darbā.

Tomēr apriņķa iestādes atteicās šo priekšrakstu izpildīt. Saņemot to, 13. oktobrī Grobiņas apriņķa tiesa pieņēma spriedumu, ka Skara vispār atceļams no amata administratīvā kārtā, jo viņš neesot spējīgs šo dienestu pildīt. Līdzīgu lēmumu pieņēma arī Guberņas zemnieku lietu komisija, kas bija izdarījusi speciālu revīziju un atzinusi, ka tādā «lielā un smagā» pagastā Skara skrīvera pienākumus nespēj veikt.⁴⁸

Tas, protams, bija tīrs izdomājums. Senātors Manaseins iepriekšējā gadā personīgi revidēja Nīcas pagastu un Skaras darbā neatrada nekādus trūkumus; par viņa «slikto» darbu netika nekas minēts apsūdzībā līdz pat guberņas valdes 7. septembra lēmumam par viņa pieņemšanu atpakaļ darbā. Pieņemt Skaru darbā iestādes nevēlējās, jo tas vairs nebija muižniecībai uzticams. Lai tiktu no Skaras un Ignāta valā, viņiem piedēvēja tos trūkumus un pārkāpumus, kuros bija vainojams pagasta vecākais Piķelis, kuru tomēr viņa paklausības un iztapības dēļ iestādes paturēja amatā, neraugoties uz tiesas izmeklēšanu un apvainojumiem līdzekļu izšķērdēšanā un piesavināšanā.

Ķad Skaras sūdzības lieta nonāca Senātā, izskatot apsūdzības un izmeklēšanas materiālus, Senāts bija spiests atzīt, ka noziegumā ir apvainojams nevis Skara, bet gan Grobiņas apriņķa zemnieku tiesa, kas nav izpildījusi priekšniecības pavēles, ar nodomu novilcinājusi guberņas valdes lēmumu izpildi.⁴⁹

Vietējās policijas un tiesu represijas pret Ignātu un Skaru, kā arī daudziem citiem zemnieku sabiedriskās pārvaldes locekļiem apstiprina domu, ka policijas un tiesas iestāžu ierēdņu dienesta noziegumi pret zemniekiem bija izveidota sistēma, ko

⁴⁶ ЦГИАЛ, ф. 1344, г. 1886, оп. 9, ед. хр. 1666, лл. 18—20.

⁴⁷ Турпат. 23. лр.

⁴⁸ ЦГИАЛ, ф. 1291, г. 1884, оп. 38, ед. хр. 68, лл. 19—20

⁴⁹ Senāta bardzība izskaidrojama vispirms ar to, ka minētais guberņas valdes lēmums bija pieņemts pēc revidējošā senātora priekšraksta.

realizēja ik dienas kā valdošās šķiras cīņas formu pret zemnieku neapmierinātību un viņu cīņu par feodālisma palieku likvidēšanu. Baroniem un ierēdņiem pagastu amatos bija vajadzīgi akli viņu pavēļu izpildītāji; preteļā gadījumā tie tika atcelti no amatiem un sodīti.

Smags slogs pagastiem bija dažādās klausības luterāņu baznīcas un mācītājmuižas labā. Dažas no tām regulēja muižnieku-zemnieku ligumi, citas sabiedriskas vienošanās vai vienkārši paradumi. Luterāņu mācītāji bija pietiekami veikli, lai panāktu šo klausību kārtīgu pildīšanu; drošs balsts te bija policija un tiesa.

Sakarā ar nelikumībām baznīcas klausību pieprasīšanā valdības iestādēs ienāca liels skaits sūdzību. Pa lielākai daļai tās tika noraidītas. Tādēļ enerģiskākie pagastu vietnieki ierosināja atteikties no šām klausībām. 1887. gadā šādu lēmumu pieņēma Ezeres vietnieku pulks.

Apspriedis jautājumu par pagasta nodevu sadalījumu, Ezeres vietnieku pulks nolēma atvieglināt zemnieku klausības, samazināt to apjomu. Šai nolūkā tika pasludināts, ka pagasts uz priekšu vairs nemaksās noteiktu naudas summu Ezeres luterāniskās baznīcas kalpotāja algošanai.⁵⁰

Šis lēmums bija tikai cīņas sākums pret klausību, ko savas nezināšanas un neizprašanas dēļ jau ilgāku laiku bija maksājis Ezeres pagasts.

Kuldīgas apriņķa zemnieku tiesa vietnieku pulka lēmumu atzina par nelikumīgu un atcēla to, uzdodot pagastam pildīt minēto klausību kā agrāk. Gubernātors zemnieku sūdzību pret apriņķa tiesas spriedumu noraidīja. Vietnieku pulka pilnvarotajiem Jānim Eihmanim un Matisam Vitiņam vajadzēja sūdzēties pat Senātā, lai panāktu vietnieku pulka lēmuma ieviešanu.

1888. gada 13. martā Senātam iesniegtā sūdzība⁵¹ izceļas ar labu valodu, loģisku un veiklu jautājuma vēstures izklāstu. Sūdzībā pārliecinoši pierādīts vietnieku pulka lēmuma juridiskais pamats. Sūdzībā veikli pamatota arī šīs lietas formālā puse: kādas vienošanās neieviešana ir jāizšķir tiesu iestādēm, ja šī vienošanās ir likumīga. Tāpēc — lai baznīca sūdz pagastu tiesā. Turpretī apriņķa tiesa bez šādas sūdzības nevar vienkārši piespiest pagastu pildīt šo klausību.

Senāts 1891. gadā atcēla gubernātoru lēmumu, iesakot pretējai pusei sūdzēt pagastu tiesā, ja minētā klausība ir likumīga.⁵²

Kā redzams no sūdzības, atteikšanos no klausības ierosinā-

⁵⁰ ЦГИА.7, ф. 1344, с. 1888. оп. 13. ед. хр. 1735, л. 6.

⁵¹ Турпат, 6.—7. лр.

⁵² Турпат, 17. лр.

juši bezzemnieki, kas papildus maksājumus baznīcas labā izjuta kā lielu slogu.

Šī lieta Ezeres vietnieku pulkam veicās ar panākumiem. Daļēji tas izskaidrojams ar valdības pastiprinātu cīņu šai laikā pret luterāņu mācītāju politisko darbību un pret viņu uzbrukumiem pareizticīgajiem zemniekiem un pareizticīgās baznīcas kalpotājiem Baltijā. Šādam lēmumam vajadzēja celt valdības autoritāti zemnieku vidū.

Par vietnieku pulka atklātu pretošanos apriņķa tiesas pavēlēm liecināja arī Dundagas vietnieku pulka lēmums 1886. gada 13. martā.⁵³

Noklausījies Ventspils apriņķa zemnieku tiesas pavēli Nr. 274., ar kuru tiek pasludināts, ka četras kļaušu mājas tiek apmainītas ar četrām muižas mājām, vietnieku pulks nosprieda: «... šādu pavēli nepieņemt, tādēļ ka pagasts nav prasīts, ka ar tādu pārmaiņšanu ar mieru». Bez tam vietnieki norādīja, ka minētās muižas mājas pēc pirkšanas kontraktiem jau apliktas ar pagasta klausībām, tā kā apriņķa tiesas rīcība ir nelikumīga. Pagasta vecākajam tika uzdots iesniegt šai lietā sūdzību gubernātoram. — 4. jūlijā vietnieki no jauna skatīja šo jautājumu un uzdeva pagasta vecākajam iesniegt sūdzību tiesu iestādēs.⁵⁴

↪ Vairāki pasākumi, ko valdība realizēja Baltijā aiz tīri politiskiem apsvērumiem (piem., krievu valodas ieviešana iestādēs, pareizticības izplatīšana u. c.), vietējo lauku iedzīvotāju acīs ieguva it kā šķiru cīņas nokrāsu un saturu, jo šie pasākumi skāra vācu baronu politiskās privilēģijas, bija cīņa pret baroniem un luterāņu mācītājiem, zemnieku uztverē — tā pati cīņa, ko viņi paši veica dažādās formās ar pretošanos muižniekiem un iestādēm. Tāpēc zemnieku uzstāšanās par šo valdības pasākumu atbalstīšanu, cīņu pret baronu pretošanos reformām Baltijā utt. jāuzskata par lauku iedzīvotāju cīņas formu pret feodālisma paliekām laukos, kaut arī minētie valdības pasākumi šīs feodālisma paliekas nelikvidēja.

Virkni asu sadursmju starp zemnieku sabiedrisko pārvaldi un muižniecisko policiju un tiesu izsauca valodas jautājums iestādēs.

⁵³ CVA, 874. f., 1. apr., 62. l., 85.—86. lp.

⁵⁴ CVA, 874. f., 1. apr., 62. l., 94. lp.

Dundagas pagasta vecākais šai laikā bija atstādināts uz laiku no amata. Domājams, ka tas ir tieši par apriņķa tiesas 4. februāra rīkojuma neizpildīšanu: par to liecina vietnieku pulka 7. augusta lēmums: lietas vešanu sākarā ar sūdzību par 4 mājām uzdot vest vietnieku pulka loceklim Biškēvičam. Vietnieki jautājumu uzskatīja par ļoti svarīgu, kura vilcīšanās nav pieļaujama. Turpat, 96. lp.

1887. gadā Ezeres vietnieku pulks nosūtīja atpakaļ bez atbildes uz Kuldīgas apriņķa zemnieku tiesu kādu vācu valodā rakstītu sūdzību, ko apriņķa zemnieku tiesa bija atsūtījusi, pieprasot paskaidrojumus. Ar šo rīcību pagasta vietnieki demonstrēja savu pretestību muižnieciskajai tiesai un tās tiesnesim baronam Firkssam, kas vienmēr rupji un neiecietīgi izturējās pret pagasta vietniekiem un neapstiprināja nevienu vietnieku pulka lēmumu, kas kaut mazākā mērā skāra muižniecības vai luterāņu baznīcas materiālās un tiesiskās intereses.

Vietnieku pulka lēmuma iniciatori bija bezzemnieki. To pierāda apriņķa tiesas darbība pēc minētās sūdzības atpakaļ saņemšanas.

Tiesa nekavējoties izsauca Ezeres pagasta vietniekus uz Kuldīgu, lai sodītū tos par pretošanos. Saruna ar baronu Firkssu iznāca ļoti asa. Nopratināti tika astoņi saimnieki, viens krodznieks un četri kalpi. Firkss pa vienam sauca pie sevis vietniekus. Saimniekus viņš tikai kaunināja un norāja par viņu «rīcības nepareizību», jo tie pretī nerunāja. Kalpi turpretī ciņu pret vācu valodas lietošanu turpināja arī šeit — muižas kalps Vidzirksts Firkssam norādīja, ka pēc gubernatora priekšraksta pagastam bija noliegts pieņemt papīrus vācu valodā, tāpēc pagasta vietnieku rīcība pilnīgi attaisnojama.⁵⁵ Līdzīgi izturējās arī kalpi Tracis un Klestrons, aizstāvot savu iepriekšējo rīcību. Protestētājus Firkss pamatīgi izlamāja — par lopiem, muļķiem, mopšiem utt.⁵⁶

Vietnieku cīņas turpinājums bija sūdzība gubernātas valdei par vietnieku pulka apvainošanu. Pārkāpums bija smags, tāpēc gubernātas valde bija spiesta atcelt Firkssu no amata un nodot tiesai.⁵⁷

Arī Kurmenes pagasta vietnieku pulks pieņēma lēmumu, ka sarakstīšanās ar dažādu dokumentu pieņemšana pagasta valdē turpmāk notiks tikai latviešu valodā. Par šādu «pārdrošību» pilskunga tiesa sodīja vietniekus. Pilskunga tiesa sodīja Kurmenes pagasta vecākā vietniekus Egliņu un Vitolu ar divām dienām arestā arī par to, ka tie sūdzējās gubernātas zemnieku lietu komisijai, ka Kuldīgas tiesu iestādes pieprasa no pagasta valdes dokumentus vācu valodā.⁵⁸

Augstāk aplūkotie vietnieku pulka lēmumi nebija masveida parādība 80. gados. It sevišķi reta parādība bija lēmumi par bezzemnieku stāvokļa uzlabošanu.

⁵⁵ ЦГИАЛ, ф. 1345, г. 1888, оп. 166, ед. хр. 329, л. 4.

⁵⁶ Turpat, 2. лр.

⁵⁷ Turpat, 9.—12. лр.

⁵⁸ ЦГИАМ, ф. 677, г. 1882, оп. 1, ед. хр. 555, л. 52.

Šādu lēmumu pieņemšana vispirms bija atkarīga no vietnieku pulka sastāva. Pagasta bezzemniekiem nācās grūti ievēlēt vietnieku pulkā tos cilvēkus, kas būtu gatavi cīnīties par viņu interesēm, jo muižniecība un saimnieki izlietoja visus līdzekļus, sākot ar pierunāšanu un draudiem un beidzot ar sodīšanu par faktiski nenotikušiem pārkāpumiem, atlaišanu no darba utt., lai ievēlētie bezzemnieku vietnieki būtu nespējīgi, pasīvi, bailīgi, ko vieglāk būtu pakļaut muižas un saimnieku diktātam. Tikai tur, kur desmitnieki uzstājās apzinīgi un organizēti, viņiem izdevās ievēlēt arī enerģiskākus un drošākus kalpus vietnieku pulka sastāvā. Tā vairāki šādi kalpi bija Ezeres vietnieku pulka locekļi. Acīmredzot nav nejaušība tādēļ Ezeres vietnieku pulka ļoti aktīvā cīņa pret baznīcas klausībām, pret barona ielikteni skrīvera amatā, sūdzības pret apriņķa tiesnesi baronu Firksu par nelikumībām pret pagasta iestādēm utt. Kalpu aktivitāti izsauca skaidri izteikta kapitālistiskā ekspluatācija laukos, ko radīja pilnīga viņu stāvokļa nenodrošinātība, kā arī īpašuma trūkums, kas tos padarīja neatkarīgākus no muižas nekā rentniekus vai saimniekus.

No pieminētajām lietām redzams, ka vairākos gadījumos Senāts ievēroja un apmierināja zemnieku pārstāvju lūgumus vai sūdzības pret Baltijas tiesu iestādēm par zemnieku pārvaldes vajāšanu sakarā ar viņu lēmumiem. Senāta locekļi ar to, protams, nedomāja nostāties zemnieku interešu sardzē. Kā Senātam, tā valdībai bija svarīgi, lai zemnieku sabiedriskajā pārvaldē būtu valdošajai šķirai un tās valstij uzticīgas personas. Bet šie lēmumi vērsti pret Baltijas vācu baroniem, kas ne tikai ekonomiskās, bet arī politiskās interesēs savas kārtas iestādes centās pārvērst par instancēm valsts pārvaldes sistēmā. To nevēlējās pieļaut valdība savas cīņas periodā pret baronu privilēģijām Baltijā. Bez tam grūti kontrolējamās Baltijas policijas un tiesu iestādes savā cīņā pret zemnieku neapmierinātību bieži nerēķinājās ar likumiem un instrukcijām, pieļāva rupjus pārkāpumus izmeklēšanā, sodu uzlikšanā utt. Tādos gadījumos Senāts bija spiests spriedumus atcelt un saukt pie atbildības Baltijas iestāžu ierēdņus.

Pāreja pareizticībā — lauku iedzīvotāju cīņas forma pret feodālisma paliekām laukos 80. gados

Pāreja pareizticībā kā lauku luterticīgo iedzīvotāju cīņas forma 80. gados nebija vairs jaunums. Kaut arī kustība šai laikā nenasniedza tādus apmērus kā 40. gados, tā bija nozīmīga ar savu skaidri izteikto sociālo būtību — cīņu pret feodālisma pa-

liekām, kuras zemnieku uztverē iemiesoja savī baroni un vācu mācītāji.

Luterāņu baznīca blakus muižnieciskajai policijai un tiesai bija drošs feodālisma palieku balsts citu virsbūves kategoriju vidū. Tā potēja bezierunu palāvību uz dievu un tā vietniekiem zemes virsū — luterāņu mācītājiem un baroniem (politisku apsvērumu spiesta — arī uz Krievijas valdnieku). Luterāņu mācītāji savos pastorātos bija tādi paši muižnieki kā baroni. Pastorātu zemniekiem joprojām nebija tiesību iepirkt viņu rentes mājas: baznīcas vadība un muižniecība kategoriski pretojās priekšlikumam piešķirt zemniekiem šīs tiesības. Rentes līgumos mācītāji ietvēra daudz vairāk nelikumīgu noteikumu kā privāto muižu īpašnieki, jo praksē uzlūkoja, ka 60. gadu likumdošanas akti uz tiem neattiecas. Luterāņu baznīcas labā zemnieki maksāja ne tikai luterāņu baznīcas tiešās nodevas, bet pildīja arī klausības pēc pastorāta pieprasījuma. Luterāņu baznīca ar visu savu ideoloģisko un ekonomisko spēku rūpējās par lauku iedzīvotāju masu pakļaušanu nesaudzīgai ekspluatācijai no muižnieku un turīgo zemnieku puses.

Sie apstākļi luterāņu baznīcas popularitāti lauku iedzīvotāju masu vidū arvien vairāk samazināja; draudžu locekļi negāja pie dievgalda,⁵⁹ sūdzējās par mācītāju spaidiem un viņu politisko darbību, pat atteicās no luterticības un pārgāja pareizticībā vai iestājās dažādās sektēs.

Pāreju pareizticībā veicināja apstākļi, ka pareizticīgās baznīcas kalpotāju un garīdznieku vidū sāka parādīties latviešu tautības cilvēki, cēlušies no zemnieku kārtas. Populārākā persona 80. gados zemnieku vidū bija Talsu pareizticīgās skolas skolotājs un Talsu pareizticīgās draudzes psalmotāis Aleksandrs Kalniņš. Pats būdams pārliecināts baronu un mācītāju nelikumību un pārmērīgo spaidu pretinieks, Kalniņš labprāt uzklauzīja zemnieku likstas, pierakstīja viņu sūdzības, rakstīja pēc viņu ierosinājumiem lūgumus iestādēm zemnieku vārdā. Neko tamlīdzīgu zemnieki nevarēja gaidīt no saviem «garīgajiem tēviem» — vācu mācītājiem. Dabiski, ka reizē ar Kalniņa personīgo popularitāti auga arī pareizticības popularitāte, un zemnieki laborāt piekrita viņa uzaicinājumam pāriet pareizticībā. Pareizticības kā patvaldnieciskās valsts valdošās baznīcas sociālo būtību zemnieki neizprata; viņi ticēja, ka cars palīdzēs savas ticības «brāļiem» viņu cīņā pret baltvācu muižniecības un luterāņu mācītāju spaidiem. Šo baznīcas sociālo jēgu saprast un novērtēt nemācīja arī Kalniņš, pats būdams šīs baznīcas kalpotājs.

⁵⁹ Kalsnavas draudzē 80. gadu sākumā gada laikā nebija bijuši pie dievgalda 1000 draudzes locekļi.

ЦГИА.Т, ф. 821, г. 1882, оп. 129, ед. хр. 51, ч. III, л. 178.

Šķiru cīņas vēstures pētīšanā ļoti svarīgs ir lauku iedzīvotāju protesta moments šai cīņas formā pret feodālisma paliekām un ļoti asā cīņa no valdošās šķiras puses pret šo protestu. Abi šie momenti spilgti raksturo šķiru cīņu laukos XIX gs. 80. gados.

Atšķirībā no gadsimta vidus 80. gados pāreja notika galverokārt Kurzemes guberņā, pie tam apvidos, kur arī citas lauku iedzīvotāju cīņas formas šai laikā izpaudās klajāk — Talsu, Ventspils un Ilūkstes apriņķī. Īpašs pārejas «vilnis» bija 1884.—1885. g., kad Talsos un apkārtnē pareizticībā pārgāja 457 cilvēki,⁶⁰ Mazirbes draudzē 267 cilvēki,⁶¹ arī Dundagā pārgājēju skaits sniedzās vairākos simtos.⁶² Tuvākajā laikā tas pats notika arī Kalētu pagastā,⁶³ Pastendē⁶⁴ un daudzās citās vietās. Luterāņu draudzes ar to zaudēja lielu skaitu savu locekļu.⁶⁵

Lauku iedzīvotājus no pārejas pareizticībā neatturēja tas, ka vācu mācītāji un baroni ar visiem viņu rīcībā esošiem līdzekļiem to kavēja un ierobežoja, sākot ar draudiem un ekonomiskiem spaidiem un beidzot ar apmelojumiem un uzbrukumiem zemnie-
nu pareizticīgās baznīcas kalpotājiem. Mācītāju un baronu nīknumu pavairoja apstākļi, ka pareizticības izplatīšanās bija nevien baznīcas nodevu zaudējums, bet arī cara valdības politiskās ietekmes pieaugšana un panākums cīņā pret baronu privilēģijām Baltijā.

Lai atturētu lauku iedzīvotājus no pārejas pareizticībā, baroni un luterāņu mācītāji:

- 1) ar ekonomisku spaidu palīdzību pasliktināja pareizticīgo materiālo stāvokli (neatbrīvoja tos no nodevām luterāņu baznīcas un skolas labā, ierobežoja zemes rentēšanas un iepirkšanas iespējas, atteicās pieņemt darbā utt.);
- 2) nonievāja pareizticību;
- 3) apvainoja zemniekus savtīgu labumu iekārošanā;
- 4) mudināja pagastu amatpersonas vajāt pagastu pareizticīgos locekļus un to garīdzniekus;
- 5) apvainoja latviešu pareizticīgo inteliģenci zemnieku mu-
sināšanā pret muižniekiem un valdību.

⁶⁰ ЦГИАЛ, ф. 1152, г. 1886, оп. 10, ед. хр. 414, л. 2.

⁶¹ ЦГИАЛ, ф. 1345, г. 1890, оп. 168, ед. хр. 1006, л. 47.

⁶² ЦГИАЛ, ф. 1345, г. 1890, оп. 168, ед. хр. 1005, л. 120.

⁶³ СВА, 952. f., 1. apr., 209. l., 1. лр.

⁶⁴ СВА, 412. f., 1. apr., 19110. l., 64. лр.

⁶⁵ 1889. g. 20. novembrī Vidzemes guberņas muižniecības maršals rakstīja iekšlietu ministram, ka daudzām luterāņu draudzēm nebūtu iespējams uzturēt savas baznīcas iestādes, ja nodevas to labā neiekasētu arī no pareizticība pārgājušiem zemniekiem; arī Vidzemes guberņā luterāņu draudzēs vietām bija palicis niecīgs locekļu skaits.

ЦГИАЛ, ф. 821, г. 1885, оп. 129, ед. хр. 129, ч. III, л. 318—325.

Lauku iedzīvotāji iesūtīja daudz sūdzību par nepareizām novēmām luterāņu baznīcas labā; tiesu lietas parasti pareizticīgie zemnieki zaudēja; notika pat pareizticīgo zemnieku izūtrupēšanas, lai piedzītu nodevas luterāņu baznīcas un skolas labā,⁶⁶ Daudzo sūdzību rezultātā Senāts 1885. g. 19. decembrī uzdeva izbeigt šādu praksi;⁶⁷ tomēr vietējā muižniecība un vācu mācītāji tam pretojās un rīkojās pa vecam. — Pareizticīgajiem zemniekiem mākslīgi paaugstināja rentes maksas un centās atņemt tiem mājas.⁶⁸ Šādi pasākumi pa lielākai daļai bija likumīgi noformēti. — Baroni ne tikai draudēja, bet arī atļaida no darba pareizticībā pārgājušos kalpus,⁶⁹ baroniem sekoja paklausīgākie budži.⁷⁰

Tomēr šie pasākumi tikai daļēji sasniedza savu mērķi. Kurzemē tie uz neilgu laiku apturēja atsevišķu zemnieku pāreju, bet ne pavisam. Tikai Vidzemē 80. gados bija lielāks skaits pareizticīgo zemnieku, kas šādu spiedienu neizturēja un pārgāja atpakaļ luterticībā (sevišķi bezzemnieki).⁷¹

Vienlaicīgi vācu mācītāji centās savu draudzes locekļu acīs nomelnot, nonievāt pareizticību un tās kalpotājus un izcelt luterticības un savu pārākumu. Ja Vidzemes mācītāji to darīja diezgan slepeni un bailīgi, pa lielākai daļai aprobežojoties ar pareizticīgo kristīšanu un laulāšanu, tā cenšoties to pārvilkat atpakaļ luterticībā,⁷² tad Kurzemes mācītāji atļāvās atklātu impērijas valdošās ticības zaimošanu ne tikai sarunās ar draudzes locekļiem, bet pat sprediķos baznīcā. Šāda rīcība ļoti aizskāra pareizticīgos un tos, kas gatavojās pāriet pareizticībā. Tomēr lielākā daļa zemnieku saprata mācītāju nolūku un sūdzējās par šādu rīcību pareizticīgās baznīcas vadībai. Rezultātā radās vesela rinda lietu tiesās, no kurām nozīmīgākās bija: pret Dundagas mācītāju R. Krauzi,⁷³ pret Mazirbes mācītāju P. Treiju,⁷⁴ pret Apukalna mācītāju B. Treiju,⁷⁵ pret Puzes mācītāju K. Tiltingu⁷⁶ un citas.

⁶⁶ ЦГИАЛ, ф. 821, г. 1885, оп. 129, ед. хр. 129, ч. III, л. 133.

⁶⁷ ЦГИАЛ, ф. 821, г. 1885, оп. 129, ед. хр. 128, л. 18.

⁶⁸ ЦГИАЛ, ф. 1291, г. 1889, оп. 30, ед. хр. 42, лл. 16—17.

ЦГИАЛ, ф. 1345, г. 1890, оп. 168, ед. хр. 528, л. 36.

⁶⁹ ЦГИАЛ, ф. 821, г. 1885, оп. 129, ед. хр. 128, лл. 10—13.

⁷⁰ Турпат, II, лр.

⁷¹ ЦГИАЛ, ф. 821, г. 1886, оп. 129, ед. хр. 181, ч. II, л. 116.

⁷² Pēc Vidzemes gubernātora ziņām laikā no 1885. g. līdz 1890. g. gubernā tika ierosinātas izmeklēšanas lietas pret 90 mācītājiem 130 lietās (gubernā 141 draudze!).

ЦГИАЛ, ф. 821, г. 1886, оп. 129, ед. хр. 181, ч. II, л. 116.

⁷³ ЦГИАЛ, ф. 1345, г. 1890, оп. 168, ед. хр. 1005, лл. 1—444.

⁷⁴ ЦГИАЛ, ф. 1345, г. 1890, оп. 168, ед. хр. 1006, лл. 1—160.

⁷⁵ ЦГИАЛ, ф. 1345, г. 1888, оп. 166, ед. хр. I, лл. 1—92.

⁷⁶ ЦГИАЛ, ф. 1345, г. 1890, оп. 168, ед. хр. 528, лл. 1—65.

Šo lietu izmeklēšana un iztiesāšana Baltijas tiesu iestādēs lieliski parādīja luterāņu mācītāju un baronu vienoto nometni ne tikai cīņā pret valdības mēģinājumiem pielīdzināt Baltiju Iekšķrievijai, bet arī nevainojami vienoto nometni cīņā pret zemnieku pretošanos feodālisma paliekām jebkurā formā. — Lai gan apvainojumi pret mācītājiem bija pierādīti ar zemnieku liecībām, luterāniskās baznīcas vadība tos atzina par mazsvarīgiem un apvainotos attaisnoja. Tiesu lietas tika novilcinātas gadiem ilgi (5—6 gadi), cerot uz valdības politikas izmaiņām. Kurzemes galma virstiesa un Vidzemes galma tiesa attaisnoja visus apsūdzētos. — Vietējie baroni izmeklēšanas laikā gan piedāvāja drošības naudas, gan organizēja viltus lieciniekus no saimnieku un muižas kalpotāju vidus, lai vietējām tiesu iestādēm atvieglinātu formāli attaisnot mācītājus. Tiesu ierēdņi atļāvās pret zemniekiem nevien bardzību, bet tišām noveda tos apjukumā un strupcelā izmeklēšanas laikā, lai noraidītu viņu liecības kā nepamatotas.⁷⁷ Mācītāji (apsūdzētie!) sastādīja pat īpašus jautājumu sarakstus, pēc kuriem tiesā pratināja lieciniekus (īpašu sarakstu, piemēram, mācītājs P. Treijs sastādīja vicegubernatora Manžosa nopratināšanai).⁷⁸

Vienīgais šķērslis šīs labi organizētās sistēmās darbībā bija prokurors un Vidzemē arī gubernātors, kas protestēja pret tiesu spriedumiem, un Senāts, kas atcēla tiesu spriedumus un vainīgos tomēr sodīja.

Baltijas baroni centās savīt intrigas ap tiem valdības ierēdņiem, kas nepieļāva mācītāju tendenciozo un tīri politisko darbību zemnieku vidū. Tā Vidzemes guberņas muižniecības maršals Meiendorfs 1887. g. 16. aprīlī sūdzējās iekšlietu ministram, ka Vidzemes gubernatora rīcība izsaucot neapmierinātību ticīgo vidū un ka zemnieku vidū varot izcelties nemieri, jo laicīgā vara gribot piespiest pareizticībā cilvēkus, kas paši to nevēloties.⁷⁹

Kad ekonomiskie spaidi un pareizticības zaimošana savu mērķi tomēr nerasniedza, mācītāji kērās pie reliģiskiem draudiem — apvainoja zemniekus savtīgu labumu iekārošanā, kas tiem it kā solīti par pāreju pareizticībā un par ko draud dieva sods. Tā kā šāds sods tomēr bija diezgan nereaļa lieta, ko vislabāk saprata paši tā solītāji, tad mācītāji centās panākt citiem līdzekļiem to pašu rezultātu. Sākās apvainojumu straume iestādēm par to, ka pareizticības izplatītāji solījuši visiem zemniekiem zemi, musinājuši zemniekus to pieprasīt, bet pārgājēji tikai tādēļ pieņēmuši jauno ticību, ka šiem solījumiem ticējuši un zemi

⁷⁷ ЦГИАЛ, ф. 1345, г. 1890, оп. 168, ед. хр. 1005, л. 345.

⁷⁸ ЦГИАЛ, ф. 1345, г. 1890, оп. 168, ед. хр. 1006, лл. 29—30, 100.

⁷⁹ ЦГИАЛ, ф. 821, г. 1886, оп. 129, ед. хр. 181, ч. I, лл. 76—77.

iekārojuši. Plašā bezzemnieku kustība 1884. g. beigās — 1885. g. sākumā sakarā ar valdības ukazu par brīvo valsts zemju rentēšanu tika iztēlota tiešā sakarā ar pareizticības izplatīšanu. Kad pret skolotāju un psalmotāju A. Kalniņu tika ierosinātas pat tiesas lietas par zemnieku musināšanu, izmeklēšanā tomēr neviens no šiem apvainojumiem nepierādījās.⁸⁰

Vienīgais, uz ko pareizticīgie zemnieki cerēja, bija likumīga aizsardzība pret baronu un vācu mācītāju patvaļu. Protams šīs cerības saistījās ar materiālā stāvokļa uzlabošanu: atbrīvošanu no smagajiem pienākumiem luterāņu baznīcas labā, cerībām uz valdības palīdzību zemes rentēšanā, cerībām atgūt agrāk ne!ikumīgi zaudētās mājas un tamlīdzīgi; šīs cerības un vēlēšanās tomēr nevar nosaukt par savtīgu labumu iekārošanu.

Nevarēdami saviem spēkiem vien panākt lūzumu pārejas kustībā, baroni un mācītāji centās šai pasākumā izmantot arī zemnieku amatpersonas. Tām tika uzdots visiem spēkiem cīnīties pret P. Medņa, A. Kalniņa un citu pareizticīgās baznīcas kalpotāju darbību pagastos, kā arī draudēt ar represijām zemniekiem par pāreju pareizticībā.

Sevišķi citīgs šādu rīkojumu izpildītājs bija Dundagas pagasta vecākais K. Rovičs. Viņš sodīja zemniekus ar naudas sodu par «krievu klaidoņa» A. Kalniņa pieņemšanu mājās dievkalpojuma laikā,⁸¹ trīs reizes arestēja un noturēja vairākas dienas cietumā Vecvagaru māju saimnieku K. Derkēvicu par pāreju pareizticībā,⁸² draudēja arestēt arī citus zemniekus, kas pāries pareizticībā.⁸³ Tas arī tika izdarīts.⁸⁴ — Arī Ugāles pagasta amatpersonas līdzīgā kārtā vērsās pret pareizticīgajiem zemniekiem.⁸⁵

Zemnieku amatpersonas šai gadījumā bija tikai baronu un mācītāju rīkojumu izpildītāji; tā tas bija arī tajos gadījumos, kad pagasti iesniedza policijas un tiesu iestādēm viltotus protokolus un dokumentus par A. Kalniņa «noziedzīgo» darbību zemnieku vidū. Tiesu iestādes A. Kalniņu iztēloja par «...kaitīgu baumu izplatītāju, kuras uzbudina zemnieku kaislības un alkatību. Ja Kalniņam neaizliegs viņa revolucionāro(!) darbību, tā novedīs pie atteikšanās maksāt nodokļus un pretošanās varai...»⁸⁶ Talsu pilskunga tiesa saorganizēja Nurmuižas un

⁸⁰ ЦГИАЛ, ф. 1345, г. 1890, оп. 16, ед. хр. 1006, лл. 72, 76, 97.

CVA, 412. f., l. apr., 19110. l., 65. lp.

⁸¹ CVA, 412. f., l. apr., 19110. l., 1. lp.

⁸² Turpat, 45. lp.

⁸³ Turpat, 14. lp.

⁸⁴ ЦГИАЛ, ф. 821, г. 1885, оп. 129, ед. хр. 128, л. 9.

⁸⁵ CVA, 412. f., l. apr., 19110. l., 68. lp.

⁸⁶ Turpat, 23. lp.

Pastendes valžu ziņojumus par to, ka Kalniņš sola zemniekiem zemi bez atlīdzības par pāreju pareizticībā, sasauc plašas un trokšņainas bezzemnieku sapulces, kurās tie pieprasot zemi.⁸⁷

Izmeklēšana tiesas apsūdzības un minētos ziņojumus tomēr nepierādīja. Pastendes un citu pagastu bezzemnieki bija sapulcējušies sakarā ar valdības ukazu par valsts brīvo zemju rentēšanu pagastiem. Sapulcēs nebija notikušas arī nekādas nekārtības. — Bet izmeklēšanā spilgti parādījās policijas un tiesas tendenciozā rīcība mācītāju un baronu interesēs. Nurmuižas pagasta vecākais Stekers bija parakstījis pagasta valdes ziņojumu, nezinot, kas tajā rakstīts, jo skrīveris Grīnbergs to bija uzrakstījis vācu valodā un pēc sava prāta; Stekers noliedza vairākus faktus, ko saturēja ziņojums (piemēram, prasību piešķirt zemi par brīvu u. c.). Pilskunga tiesas pristavs Kronbergs liecināja, ka Talsu pilskungs barons Heikings izmeklēšanas laikā centies panākt no viņa kādu liecību par sliktu Kalniņam.⁸⁸

Saskatot apvainojuma nepamatotību, guberņas žandarmu pārvalde lietu pārņēma savā ziņā un izmeklēšanu pārtrauca.

Skaidri redzams, ka pret Kalniņu vērstie apvainojumi bija ierosināti nolūkā bremsēt pāreju pareizticībā un kompromitēt arī bezzemnieku prasību pēc valsts zemes rentēšanas. Muižniecība gribēja saglabāt tiesību tikai lielīpašniekiem rentēt valsts muižas, pie tam lielās platībās, lai pēc tam to daļēji nodotu subrentēt sīkiem rentniekiem uz smagiem noteikumiem par darbu. Muižniecība un mācītāji gribēja panākt Kalniņa atcelšanu no skolas un baznīcas darba. Tādēļ tie centās radīt iespaidu, ka A. Kalniņa rīcības atsevišķie fakti ir pārdomāta un iepriekš izstrādāta darbības sistēma vai programma. Kalniņš tika apvainots sistemātiskā aģitācijā un musināšanā zemnieku vidū un citos pārkāpumos.⁸⁹

Līdzīgi Kalniņam tika apvainots arī Dundagas skolotājs Miške, kas bija palīdzējis zemniekiem uzrakstīt sūdzības.⁹⁰

Pareizticības autoritātes graušana zemnieku acīs bija viens no apsvērumiem arī Cēsu aprīņa muižniecībai, kad tā 1882. gadā centās safabricēt lietu par sociālisma propagandu, kur par galvenajiem apsūdzētajiem figurēja pareizticīgie tautskolotāji. Muižnieki un ierēdņi apgalvoja, ka sociālisms izplatoties reizē ar pareizticību, ka zemnieku mājas dedzinot pareizticīgie utt.⁹¹

Aplūkotie notikumi spilgti parādīja luterāņu baznīcu un tās mācītājus kā aktīvu spēku cīņā par feodālisma palieku saglabā-

⁸⁷ CVA. 412. f., 1. apr., 19110. l., 63.—64. lp.

⁸⁸ Turpat. 64.—65. lp.

⁸⁹ ЦГИАЛ, ф. 1345, г. 1890, оп. 168, ед. хр. 1005, л. 177.

⁹⁰ ЦГИАЛ, ф. 1345, г. 1890, оп. 168, ед. хр. 1006, л. 94.

⁹¹ ЦГИАМ, ф. ДП, 3-е делопр., г. 1883, оп. 79, ед. хр. 315.

šanu laukos šajā laikā. Reliģijas lietās luterāņu mācītāji vadījās no tīri laicīgiem apsvērumiem, ticības jautājumus daudzkārt aizstājot ar politiku. Vācu mācītāji, uzstādamies kā Baltijas kārtības aizstāvji un ideologi, centās savos sprediķos notušēt sociālo pretrunu asumu laukos, iemidzināt zemniecību, kas bija pakļauta luterānismam, ar iluzijām par luterāņu vienību. Sevišķi plaši tā tika sludināta 1884. g. oktobrī, kad veselu nedēļu tika svinēta Mārtiņa Lutera 400. dzimšanas diena. Istenība tomēr bija ļoti tālu no sprediķos un vācu avīzēs tēlotās vienotības. Arī uz mācītāju aicinājumu 29. oktobrī iedziļināties Lutera mācībā tauta atbildēja ar lielu dzeršanu un līdzīgām izdarībām. Neveiksmīga bija arī naudas vākšana baznīcas celšanai par godu Luteram.⁹²

Turpretī skolotājs Kalniņš aicināja zemniekus nesamierināties ar mācītāju un baronu patvaļu un cīnīties pret to. Bez šaubām — Kalniņa darbība nebija revolucionāra. Viņš uzklaušīja zemnieku sūdzības, uzrakstīja tās, aicināja zemniekus pāriet pareizticībā. Kā Krievijas valdošās baznīcas kalpotājs viņš tāpat sludināja pakļaušanos dievam, valdniekam un tai pašai valdošajai šķirai visas impērijas mērogā. Tomēr viņa darbība bija kaitīga vietējās muižniecības un mācītāju interesēm un privilēģijām. Pāreju pareizticībā vietējā valdošā šķira vērtēja kā daudz asāku cīņas formu nekā lūgumu un sūdzību iesniegšanu. Pret lūgumu un sūdzību rakstītajiem tik plašas tiesu lietas netika ierosinātas kā pret Kalniņu, ko vajāja, lai panāktu viņa sodīšanu un izsūtīšanu no Baltijas.

Līdz ar to Kalniņa darbības praktiskie rezultāti izgāja ārpus sūdzību rakstīšanas un pārvešanas pareizticībā rāmjiem. Zemniekiem bija zināma Kalniņa vajāšana; tas palīdzēja tiem skaidrāk saskatīt valdošās šķiras cīņas metodes un paņēmienus pret neapmierinajiem lauku iedzīvotājiem un viņu cīņu pret feodālisma paliekām.

Zemniekiem nebija zināmi valdības politiskie apsvērumi sakarā ar pareizticības nostiprināšanu Baltijā. Viņi pāreju pareizticībā uztvēra kā pretošanos feodālisma paliekām, jo tā bija vēsta pret baroniem un vācu mācītājiem. Zemnieki nesaprata, ka arī pareizticīgā baznīca bija feodālisma palieku balsts visas valsts mērogā, tāpat kā Krievijas cara valdība. Kad divdesmit gadus vēlāk, pateicoties proletariāta partijas darbībai laukos, zemnieki to saprata, tie visā augumā pacēlās cīņā ne tikai pret vācu baroniem un mācītājiem, bet arī pret carisko patvaldību. Tagad zemniekos bija radusies pārliecība, ka īstais atbrīvošanās ceļš nav lūgumu iesniegšana vai pāreja pareizticībā, bet ka tas ir revolucionāras masu cīņas ceļš. Un līdz ar to sākās lauku iedzīvotāju revolucionārās cīņas.

⁹² Там же, лл. 20—22.

М. Духанов

К ВОПРОСУ О ПОЛИТИЧЕСКОЙ ПЛАТФОРМЕ ЦАРИЗМА В БАЛТИЙСКИХ ГУБЕРНИЯХ В 60-х ГОДАХ XIX ВЕКА

60-е годы XIX века составляют один из переломных моментов в истории народов Прибалтики. На базе кризиса крепостнической системы в балтийских губерниях, как и во всей Российской империи, часть которой они составляли, возникла революционная ситуация. Резко обострилась классовая борьба между основными антагонистическими силами — крестьянскими массами Прибалтики и их вековыми угнетателями — немецкими баронами. Балтийских помещиков активно поддерживало самодержавие, и благодаря этому они сумели в весьма сложной обстановке в основном отстоять свои позиции.

Какова же была политическая платформа царизма в балтийских губерниях в 60-х годах прошлого столетия, какие задачи и цели выдвигал он в этом крае, что побудило его к тесному взаимодействию с немецкими баронами, в какой мере совпадали и расходились их пути.¹

Балтийский край в течение всего десятилетия находился в центре внимания различных слоев русского общества.² Их интерес к балтийским губерниям определяли такие факторы как рост классовых противоречий в Прибалтике, ее соседство с восставшей в 1863 году Польшей и географическое положение вблизи Пруссии в условиях объединения Германии «железом и кровью». Как по всем коренным вопросам, так и

¹ Политике царизма в балтийских губерниях в XVIII в посвящено исследование проф. Я. Зутиса (см. J. Zūtis, Baltijas jautājums XVIII gadsimtā, R., 1951. g.).

² Исследованием этой проблемы занимался М. Козин в отдельных частях монографии, посвященной крестьянскому движению в Латвии (см. M. Kozins, Zemnieku kustība Latvijā XIX g. s. 70. gados R., 1958. g., (204.—221. lpp. un 240.—264. lpp.), см. также Я. Зутис, Очерки по исторграфии Латвии; ч. I, Рига, 1949 г., гл. 4—5.

по вопросу о дальнейшем развитии балтийских губерний и положении их народов, русское общество разделилось на два противоположных лагеря: революционно-демократический и либерально-крепостнический. Революционные демократы неизменно подчеркивали общность интересов прогрессивных сил русского народа и народов Прибалтики, наличие у них общего врага — русского царизма, а стало быть и общих задач. Чернышевский, Герцен, Огарев пришли к единственному правильному выводу, что, не свергнув царизм, народы Прибалтики не освободятся от гнета немецких баронов. Передовые люди России, первыми в многовековой истории латышского и эстонского народов, дали в 60-х гг. прошлого века революционно-демократическое решение балтийского вопроса как части центральной проблемы революционной борьбы народов Российской империи против царского самодержавия и уже тогда приступили к вовлечению передовой части населения балтийских губерний в общероссийское революционное движение.³

Совершенно противоположные позиции занимал либерально-крепостнический лагерь. Его представителей беспокоило одно: как укрепить позиции самодержавия в балтийских губерниях. Однако, несмотря на наличие общей цели и отсутствие разногласий по коренным вопросам развития балтийского края, внутри этого лагеря образовались две группировки. Размежевание между ними шло по линии выбора средств, необходимых для стабилизации самодержавия в Прибалтике.

Часть правящих классов России выступила с критикой остзейцев. Поначалу эту группировку составляли дворянские либералы (славянофилы, Д. Милютин). Разногласия между ними и остзейцами возникли по вопросу о мере уступок и напоминали тактические противоречия между русскими крепостниками и либералами накануне реформы 1861 года. В России реформа как компромисс между обеими напуганными угрозой революции группировками растворила противоречия внутри господствующего класса и свела до минимума различия между либералами и крепостниками. Иначе обстояло дело в балтийских губерниях. Здесь реформа 1861 года, как и другие буржуазные реформы, были подменены еще более ограниченными, чем в России мерами, и русских либералов это серьезно волновало.

Восстание в Польше в 1863 году, сопровождавшееся активизацией классовой борьбы в Прибалтике, как и ход прусских войн углубили эти противоречия и даже вывели их за

³ Более подробно данный вопрос изложен в другой статье автора (см. М. Духанов, *Орган вольной русской прессы «Колокол» о Прибалтике.* «Коммунист Советской Латвии», 1957 г., № 7).

пределы тактических разногласий. Теперь, когда вскрылась уязвимость царизма на окраинах, доминирующее место в полемической борьбе либералов заняли выступления против основанного на привилегиях особого положения балтийских губерний в составе Российской империи.⁴ С этого времени (1864 год) союзником либералов в балтийском вопросе стал лидер великодержавного шовинизма, редактор «Московских Ведомостей» Катков.

Сами по себе стремления представителей правящих кругов России ликвидировать особое положение балтийских губерний ничего нового не представляли. Как выражение притворений между централизмом и феодальным сепаратизмом они наблюдались уже значительно ранее и по источникам XVIII века глубоко исследованы Я. Зутисом в работе «Остзейский вопрос в XVIII веке». «Самодержавная власть русских царей, — пишет автор, — не могла существовать с такими привилегиями, которые имелись в помещичьей Польше, Курляндии и шведских колониях на южном побережье Балтийского моря. В результате столкновения этих двух различных политических систем и возник в XVIII веке вопрос о балтийских провинциях».⁵ В 60-х гг. XIX века это противоречие стало еще более острым, как противоречие между тенденциями централизма и провинциального обособления в момент перехода от феодального общества к буржуазному, усугубленное к тому же опасениями за окраины в связи с бурными событиями тех лет.

В сложной внутривнутриполитической и международной обстановке либералы и Катков выступили с критикой тех, кто смотрел на господство балтийских баронов как на неизбежную гарантию позиций царизма в балтийских губерниях и делал отсюда вывод о необходимости сохранения в этой части Российской империи статус кво. Дворянские либералы и Катков были, разумеется, весьма далеки от отрицания общности классовых интересов русских и балтийских помещиков. Они ничуть не сомневались в заинтересованности остзейцев отстаивать дело самодержавия. Не случайно противоречия между ними и остзейцами практически свободно укладывались в рамки союза обеих сторон по защите царизма и помещичьего землевладения. Однако либералы, а несколько позднее и силы группировавшиеся вокруг Каткова пришли к твердому убеждению, что методы балтийских баронов в борьбе против крестьянства ослабляют позиции царизма, а их прогиводейственне централизации объективно порождает даже

⁴ О возникновении привилегий и их классовой сущности см. — J. Zutis, *Baltijas jautajums XVIII gadsimtā*, гл. I.

⁵ J. Zutis, *Baltijas jautajums XVIII gadsimtā*, 75. lpp.

потенциальную угрозу владениям царизма на балтийском побережье. Исходя из этого ревностные защитники самодержавия, требовали от остзейских юнкеров уступок в границах буржуазных реформ 60-х годов, а также отказа от особого положения балтийских губерний в составе Российской империи.

На иных позициях находилась другая часть правящих классов России. Эта группа во главе с Александром II составляла в пореформенный период ядро правительства и практически осуществляла политическую линию русского царизма. Поэтому ее взгляды представляют наибольший интерес для ответа на поставленные вопросы о содержании политической платформы царизма в балтийских губерниях, причинах его взаимодействия с немецкими баронами и степени совпадения и расхождения путей, по которым шли эти две наиболее враждебные интересам народов Прибалтики силы.

В политической платформе правительственной группировки с максимальной рельефностью отражена взаимосвязь царизма с остзейцами. Не случайно о влиятельных лицах в правительстве даже говорили как о представителях немецкой партии.

Таким определением пользовались и русские революционные демократы. Термины «русские немцы», «петербургские немцы», «немецко-русское правительство» часто встречаются у Герцена, Огарева, а также на страницах «Колокола», «Общее Вече» и других органов революционно-демократической печати. При этом речь шла не о национальной принадлежности отдельных представителей царского правительства, а о классовом содержании их политики. И так оно в действительности и было. Как правило, все те, кто в наибольшей степени покровительствовал остзейцам, представлял лагерь помещиков-крепостников. В этом смысле можно говорить и о немецкой партии. К ней, в частности, относились такие защитники интересов немецких баронов, как П. А. Валуев (1814—1890), П. А. Шувалов (1827—1889), П. П. Альбединский (1825—1883). На характеристике их взглядов, как отражении политической платформы царизма в вопросах балтийских губерний, мы преимущественно и остановимся в данной статье.

Служебная карьера Валуева была в значительной степени связана с Прибалтикой. Ее начало датируется 1845 годом, когда Валуев в должности чиновника канцелярии Прибалтийского генерал-губернатора приступил к работе в Риге. С 1853 года он в течение пяти лет находился на посту губернатора Курляндии, а с 1858 года ведал балтийскими делами в качестве директора департамента в Министерстве государ-

ственных имуществ. В 1861 году Валуев стал министром внутренних дел и, находясь в этой должности семь лет, активно воздействовал на ход событий в Прибалтике. К этому времени он занимал прочное место в лагере крепостников.

Собственно говоря, его место всегда было там, если не считать мимолетных веяний либерализма вскоре после смерти Николая I.⁶ Но с наибольшей определенностью кредо Валуева — крепостника раскрылось в период подготовки крестьянской реформы.

Уже в записке о проекте редакционных комиссий Валуев рекомендовал в качестве образца решения аграрного вопроса в России крестьянское положение Лифляндской губернии и противился принятию куцых предложений дворянских либералов. И хотя вместе со своими единомышленниками Валуев был вынужден отказаться от идеи распространить балтийский образец решения аграрного вопроса на всю Российскую империю и согласиться с реформой 1861 года, тем не менее его симпатии принадлежали аграрным отношениям Прибалтики. Не случайно назначение Валуева на пост министра внутренних дел было истолковано различными слоями российского общества как стремление угодить крайне правому крылу дворянства — противнику всех реформ.

«Аристократическая... или помещичья партия, — писал Д. Милютин, — имела полное основание рассчитывать на Валуева для осуществления своих видов»⁷. Как пояснял Милютин, перед Валуевым стояла задача по возможности задержать реализацию реформы и эти надежды он оправдал, поддерживая тугой ход выкупного дела.⁸

Защитником интересов балтийских немцев был и граф П. А. Шувалов. В течение ряда лет, сначала на посту генерал-губернатора Прибалтики (1864—1866 гг.), а затем как шеф жандармов (1866—1874 гг.) он принимал деятельное участие в борьбе по балтийскому вопросу.

По своим политическим воззрениям Шувалов был близок Валуеву с той лишь разницей, что никогда не играл в либерализм. Недаром именно он возглавил жандармерию после каракозовского выстрела, когда в политике царизма произошел новый, еще более крутой поворот в сторону реакции. Заняв пост шефа жандармов, Шувалов стал общепризнанным

⁶ Тогда, во второй половине 1855 года появилась написанная им «Дума русского» (см. Копия выдержек из дневников Валуева за 1847—1860 гг., «Русская Старина», 1891 г., т. 70).

⁷ Отдел рукописей Государственной библиотеки имени В. И. Ленина (ГБЛ), ф. Милютиных, Воспоминания Д. Милютина, т. IX, 1860—1861 г., 169, 13, 4, л. 54—55.

⁸ Отдел рукописей ГБЛ, ф. Милютиных, Воспоминания Д. Милютина, т. XVI, 1866 г., 169, 15, 3, л. 9.

вождем реакции и наиболее влиятельной фигурой в правительстве. «Петр по прозвищу четвертый, Аракчеев же второй»,⁹ сказал о нем Ф. Тютчев, выразив кратко широко распространенное в России мнение о Шувалове.

Менее влиятельным в масштабе государства был Альбединский. О нем часто говорили как о креатуре Шувалова. И это в известной степени так. Для нас Альбединский представляет интерес как генерал-губернатор Прибалтики с 1866—1870 гг., в чьих руках находилось практическое осуществление политики царизма во второй половине шестидесятых годов.

Изучение архивного материала и других документов позволяет проследить тесную связь деятелей немецкой партии с остзейцами. Особенно обширные контакты имел с балтийскими помещиками Валуев. В балтийских губерниях у него еще со времени служебной карьеры возникло много знакомств. С балтийскими немцами его связывали и родственные узы. По линии матери Валуев был внучатым племянником одного из вождей остзейского либерализма Г. Фелькерзама. В родстве с Валуевым были также Менгдены¹⁰ и другие помещичьи семьи Прибалтики. Вряд ли найдется другой государственный деятель России с такой обширной сетью корреспондентов в балтийских губерниях и такой систематической перепиской, какую имел Валуев, будучи министром внутренних дел. Объемистые пакеты писем Валуева Ливенам, Эттингену и другим лидерам балтийских немцев, как и писем, адресованных министру внутренних дел из Прибалтики, говорят сами за себя.¹¹

Балтийские помещики видели в министре внутренних дел союзника и с достаточной откровенностью излагали в письмах свои взгляды на отдельные аспекты балтийского вопроса, сообщали о местных событиях, обращались за помощью и информацией о столичных делах¹² и, как правило, находили

⁹ Цит. А. Никитенко, *Дневник*, т. III, 1866—1877, М., 1956, стр. 422.

¹⁰ (J. Eckardt), *Aus der Petersburger Gesellschaft*, Lpzg. 1873, S. 123.

¹¹ Богатейшая коллекция переписки Валуева с остзейцами хранится в Государственном Центральном архиве в Ленинграде (ЦГИАЛ) в личном фонде Валуева (см. ЦГИАЛ, ф. 908, оп. I, д. 566, Письма Валуева В. Ливену; ф. 908, оп. I, д. 64, Письма В. Ливена Валуеву; ф. 908, оп. I, д. 75, Письма Эттингена Валуеву) Балтийским делам в основном посвящены также письма П. Шувалова Валуеву, ф. 908, оп. I, д. 73.

¹² По сведениям самого Валуева он с 1850 г. информировал управляющего канцелярией генерал-губернатора Прибалтики Тидебеля, одного из лидеров остзейских немцев о состоянии балтийских дел в Петербурге (см. *Дневник П. А. Валуева*, «Русская Старина 1891 г.», т. 71, стр. 399). Можно отметить также письмо губернатора Лифляндии А. Эттингена, в котором он просил Валуева дать характеристику Шувалова в связи с его назначением на пост генерал-губернатора (см. ЦГИАЛ, ф. 908, оп. I, д. 75, л. 31, Письмо А. Эттингена — Валуеву, 14 декабря 1864 г.).

в Валуеве отзывчивого исполнителя своих пожеланий. Широко известна например роль Валуева в запрещении газеты «Петербургас Авизес» и в репрессиях, предпринятых против Кр. Валдемара, К. Биезбарда и других руководителей младо-латышского движения.

Тесные связи с остзейцами сохранил и Шувалов в течение долгих лет после того, как он оставил Ригу. Шеф жандармов служил остзейцам не только силой своего влияния при дворе, но и как источник информации. Шувалов сообщал близким ему деятелям лагеря немецких помещиков о складывающейся обстановке и намечаемых правительственных мерах и подсказывал, в каком направлении следует действовать.

Балтийские немцы высоко оценили заслуги обоих государственных деятелей. Так, например, генерал-губернатор барон Ливен в феврале 1864 года писал: «Это непреложный факт: Валуев еще ни разу не оставил Остзейские провинции в беде. Напротив, при каждой возможности, он в меру своих сил отстаивал их».¹³ Как защитник остзейских порядков Валуев был отмечен не только его современниками из числа балтийских немцев, но и в официальной остзейской историографии.¹⁴ Что касается Шувалова, то в признании его заслуг остзейцы пошли еще дальше. Единогласным решением лифляндского ландтага он был занесен в матрикул Лифляндского дворянства. Немецко-балтийские историки особенно отмечали его настойчивость, в отстаивании немецко-балтийского своеобразия.¹⁵

Как объяснить такое взаимодействие? Начнем с того, что сразу обращает на себя внимание, хотя и не является главной причиной тесного союза немецкой партии с балтийскими юнкерами. Речь идет о колоссальном влиянии остзейцев при дворе. Хорошие отношения с остзейцами обеспечивали более широкие возможности продвижения по ступенькам административной иерархии и прочные позиции в правительственных органах. Поэтому даже карьеристские расчеты побуждали многих деятелей к тому, чтобы угодить остзейцам и избегать конфликтов с ними. При этом немалую роль играл учет настроений Александра II, чья проостзейская позиция ни для кого не составляла секрета.

Для большинства сатрапов царизма в Прибалтике должность в Риге служила трамплином для дальнейшего продвижения. Прав близкий Каткову публицист Феоктистов, когда

¹³ R. Stael v. Holstein, Fürst Paul Lieven als Landmarschall von Livland, Riga 1906, S. 66.

¹⁴ A. Tobien, Die livländische Ritterschaft in ihrem Verhältnis zum Zarismus und russischen Nationalismus, Bd I, Riga, 1925, S. 94.

¹⁵ Там же, S., 567.

говорил о Альбединском: «Заветная его цель выбраться как можно быстрее из Остзейского края и занять министерский пост».¹⁶ Прав и Валуев, когда в своем дневнике писал о Шувалове: «Его цель не Рига и Балтика. Они его предмет в виде средства».¹⁷ И кому же, как не Валуеву довериться в данном случае, если и сам он, будучи губернатором Курляндии, действовал подобным образом.

Среди других субъективных факторов, в силу действия которых царская администрация в Прибалтике часто шла на поводу у остзейцев, была недостаточная компетентность государственных сановников в делах балтийских губерний.

Специальные проблемы балтийских губерний были зачастую совсем незнакомы сановникам царя, и они в минуту откровенности сами в этом признавались. Так Шувалов в письме Валуеву говорил: «Ни я, ни один из моих сотрудников не изучали крестьянского вопроса в балтийских губерниях. Я его знаю только со слов».¹⁸ Аттестат бедности выдал себе в письме Шувалову и Альбединский. «Я, — писал он, — никогда не был юристом и даже, к великому моему прискорбию, учился весьма малому, да и то на медный грош, вследствие того не принимаю за собой права быть судьей г-на Тидебеля».¹⁹ И действительно, именно управляющий канцелярией Прибалтийского генерал-губернатора А. Тидебель, один из наиболее активных деятелей остзейского лагеря, готовил проекты законов по вопросам юстиции. О том, что из себя представлял один из них (проект мирового разбирательства) и какую роль в его подготовке сыграл сам Альбединский, мы узнаем из записи славянофильски настроенного чиновника канцелярии Альбединского Н. Мосолова. Он писал: «Затеявая в 1867 году ввести в Прибалтийских губерниях мировой институт (мировые суды), немцы ни за что не хотели принять общих начал, введенных во всей Империи. Тидебель, подготовлявший проект особенно ухищрился в проведении таких начал, которые бы еще более закрепили господство немецкого литературского элемента. До языка не дотрагивались из боязни; но впоследствии смело объявили через того же генерал-губернатора, который подмахивал свою подпись под всеми этими коварными проектами, что язык судопроизводства есть

¹⁶ Отдел рукописей ГБЛ, ф. Каткова, 37, Письмо Феоктистова — Каткову, л. 43.

¹⁷ ЦГИАЛ, ф. 908, оп. карт., д. I, т. II, л. 176. Отрывки из дневника 1863—1865 гг.

¹⁸ ЦГИАЛ, ф. 908, оп. I, д. 73, л. 73, Письмо Шувалова — Валуеву:

¹⁹ Отдел рукописей Государственной библиотеки им. М. Е. Салтыкова-Щедрина (ГБСШ), ф. Альбединского, 16, Письмо Альбединского — Шувалову, 27 января 1868 г.

и останется немецкий. Так кажется и будет».²⁰ Сам Альбединский в письме Шувалову давал схожую оценку всему делу. Как обычно, в переписке со своим единомышленником и наставником в деле потворствования остзейцам, он был правдив. В письме говорилось: «Проект о мировом разбирательстве подготовил Тидебель. . . Дворяне и литераты довольны. Остается решить, будет ли довольно население края и насколько упомянутый проект сообразен с основными принципами нашего судопроизводства».²¹

Так благодаря тому, что судебную реформу передоверили самим остзейцам, был сделан еще один шаг для сохранения в Прибалтике изжившего свое время строя. К тому же следует учесть, что подготовка проекта мирового разбирательства составляла всего лишь один эпизод из кипучей деятельности Тидебеля. Вообще же, по общему признанию, Альбединский да и другие генерал-губернаторы находились под влиянием управляющего своей канцелярией.²²

И все же главной причиной проостзейской политики части правящих кругов России была не недостаточная компетентность деятелей царизма в сложных вопросах балтийского края и даже не их карьеристские соображения. Представители правительства взаимодействовали с остзейцами прежде всего в силу общности интересов. Я. Зутис справедливо отмечает, что русское правительство руководствовалось в своей политике не симпатиями к немцам, а интересами России, преломленными через призму мировоззрения правящих классов.²³ И хотя этот вывод относится к XVIII веку, тем не менее он с полным правом распространим и на середину XIX века.

По своей идеологии крайне правое крыло помещиков России и привилегированные сословия балтийских губерний были естественными союзниками. Крайняя реакция в подходе к делам русских губерний неизменно переплеталась с симпатиями к остзейцам, и сами деятели немецкой партии это отчетливо сознавали. Так, например, Шувалов в беседе с лифляндским ландратом Лилиенфельдом в марте 1870 года

²⁰ ЦГИАЛ, ф. 1101, оп. I, д. 722, л. 3.

²¹ Отдел рукописей ГБСШ, ф. Альбединского, 16, Письмо Альбединского — Шувалову, 27 января 1868 г.

²² См. Государственный Центральный Исторический Архив, Москва (ЦГИАМ), ф. 109, ед. хр. 7, ч. 24, 1866 г., л. 28. Донесение жандармского офицера Лифляндской губернии Андрианова Управляющему III Отделением Мезенцову, 3 октября 1868 года. Валуев еще в 1855 году писал: «Крестьянские дела переданы Тидебелю, т. е. их даже под горизонтом не выщешь» (см. Копия выдержек из дачников Валуева за 1847—1860 г., «Русская Старина», 1891 г., т. 70, стр. 177).

²³ J. J. Zutis, Baltijas jautājums XVIII gadsimtā, 54. lpp.

говорил: «Под видом балтийского вопроса уже давно происходит крайне ожесточенная борьба, значение которой намного превосходит интересы вашего «медвежьего угла». Вы были часто лишь предлогом для борьбы, которая по существу велась за превосходство того или иного государственного принципа. Вы вправе на долгое время сохранить историческую славу Ваших провинций как арены битв по вопросам высшей политики. Находясь в состоянии борьбы против демократической и анархистской партии, консервативная партия России, поддерживала Вас для того, чтобы укрепить свои позиции.²⁴ Консервативное крыло помещицкой России, подобно, остзейцам видело свою цель в том, чтобы по возможности сохранить в неприкосновенности старые устои. В этом оно шло дальше либералов. М. Козин в работе «Крестьянское движение в Латвии в 60-х гг. XIX века» обоснованно указывает, что даже реформу 1861 года представители крепостников расценивали как вынужденную уступку и стремились предотвратить ее реализацию там, где это было возможно.²⁵

Балтийские губернии представляли в 60-х годах наиболее сохранившееся пристанище феодальной реакции. Для преобладавших в правительстве русских крепостников, взявших курс на линию наименьших уступок развитию капитализма, они являлись как бы последним рубежом обороны. Поэтому здесь они цепко отстаивали то, что не удалось отстоять в России. Такая платформа в основном совпадала с остзейским курсом сохранения статус кво и определяла тесное взаимодействие консервативных сил России с врагами всякого прогресса балтийских губерний — немецкими помещиками и бюргерами Прибалтики.

О том, к чему конкретно сводилась проостзейская линия царского правительства свидетельствуют личные и официальные документы таких его представителей как Валуев, Шувалов и Альбединский. Ознакомимся в первую очередь со взглядом этих деятелей на балтийский вопрос в целом.

Основные принципы своей деятельности в балтийском вопросе Валуев изложил в примечаниях к дневнику, написанных 14 августа²⁶ и 11 ноября 1868 года,²⁷ т. е. через шесть-девять месяцев после отставки с поста министра внутренних дел, а также в записке «Балтийский вопрос с правительствен-

²⁴ цит. А. Tobien, Die livländische Ritterschaft in ihrem Verhältnis zum Zarismus und russischen Nationalismus, Bd. I, S. 372.

²⁵ См. М. Kozins, Zemnieku kustība Latvijā XIX g. s. 60. gados, 221. lpp.

²⁶ ЦГИАЛ, ф. 908, оп. карт., д. I, т. II. Отрывки из дневника Валуева 1863—1865 гг., примечание № 94.

²⁷ ЦГИАЛ, ф. 908, оп. I, д. I, т. III, Дневник Валуева 1866—1868 гг., примечание № 135.

ной точки зрения» (начало 70-х гг.).²⁸ Очевидно под влиянием постигшей его неудачи Валуев критически оценивал деятельность правительства в балтийском вопросе, но в то время пытался снять с себя ответственность за проведение пророссийской линии. Однако даже здесь он вынужден сказать о своем постоянном старании «...сдерживать движение общего Прибалтийского вопроса в его совокупности и не допускать по возможности возбуждения частных Прибалтийских вопросов».²⁹ Это написано в августе 1868 года, а еще тремя месяцами позднее Валуев, возвращаясь к оценке своей роли в решении балтийского вопроса, писал: «Мое личное в нем участие во время управления Министерством Внутренних Дел было большей частью оборонительного и, так сказать, кунктаторского свойства. Я не предпринимал разрешения Прибалтийского вопроса по существу, в полном его объеме».³⁰ Как пояснял здесь же Валуев такому решению он предпочитал постепенный ход действий.³¹ Еще позднее он дополнил свои соображения требованием действовать, не раздражая немцев.³²

Аналогичные взгляды высказывал и Шувалов. Путеводной звездой его деятельности в балтийских губерниях служила полученная им при отъезде в Ригу инструкция Александра II: «Действуй, как хочешь, но делай так, чтобы в провинциях тобой были довольны!»³³ Следовать указанию царя Шувалову было легко, поскольку оно не расходилось с его личными взглядами. Еще до вступления в должность генерал-губернатора Прибалтики он писал Валуеву: «Счастье, что Император сохраняет благожелательное отношение к провинциям (имеются в виду привилегированные сословия — М. Д.) в тяжелый момент, который мы переживаем».³⁴ Совпадение точек зрения царя и Шувалова в целом сохраняло свою силу и в дальнейшем. Так, в феврале 1865 года, через полтора месяца после прибытия в Прибалтику Шувалов сообщал Валуеву о полученном от Александра II письме, в заключении которого выражен взгляд ...совершенно правильный и согласный с

²⁸ ЦГИАЛ, ф. 908, оп. 2, д. 45, ч. II.

²⁹ ЦГИАЛ, ф. 908, оп. карт., I, т. II, л. 110, Отрывки из дневника Валуева 1863—1865 гг., примечание № 94.

³⁰ ЦГИАЛ, ф. 908, оп. I, д. I, т. III, л. 123, Дневник Валуева 1866—1868, примечание № 135.

³¹ Там же, л. 120.

³² ЦГИАЛ, ф. 908, оп. 2, д. 45, ч. II, л. 160, «Балтийский вопрос с правительственной точки зрения».

³³ Цит. А. Buchholtz, Fünfzig Jahre russischer Verwaltung in den baltischen Provinzen, Leipzig, 1883, S. 287.

³⁴ ЦГИАЛ, ф. 908, оп. I, д. 73, л. 31, Письмо Шувалова — Валуеву, 28 октября 1864 г.

моими (Шувалова — М. Д.) мыслями и желаниями».³⁵ Остается еще добавить, что на этом этапе своей деятельности Шувалов был даже более далек от позиции остзейцев, чем когда бы то ни было впоследствии.

Для характеристики деятельности Альбединского примечательны его всеподданнейшие записки Александру II. Так в марте 1868 года он рекомендовал: «делать лучше мало, но достигать лучших результатов».³⁶ С результатами нам еще предстоит ознакомиться, пока же только отметим, что на оригинале имеется помета Александра II, и она гласит: «Справедливо».³⁷ В феврале 1869 года Альбединский предлагал смело (!) решить некоторые второстепенные вопросы, но в то же время советовал оставить «...в различных преобразованиях исторически сложившиеся особенности этого края, сообразно со степенью их общего значения, сохраняя в силе частное гражданское право этих губерний, не касаясь ни семейного языка, ни религии, ни национальности жителей Прибалтийских губерний, (имеются ввиду только балтийские немцы — М. Д.) равно и поземельных между ними отношений».³⁸ Как видим, фактически речь шла о сохранении основных привилегий остзейцев. В октябре 1869 года Альбединский писал: «Начатое дело не может и не должно остановиться. Местное управление во всех своих требованиях старается идти путем строгой справедливости, не допуская никаких насильий, никаких жертв».³⁹ При этом Альбединский призывал обращаться к опыту местных деятелей и не пренебрегать их указаниями.⁴⁰ Свою политику в целом Альбединский характеризовал как систему последовательности, соразмерной со средствами.⁴¹ Самому Альбединскому однако принадлежало лишь название. Фактически это была правительственная политика, основное направление которой сводилось к тому, чтобы по возможности меньше преобразовать. Не случайно все названные нами записки Альбединского были санкционированы Александром II не только в отдельных частях, но и в целом. На записках марта 1868 года царь написал: «Все здесь сказанное совершенно справедливо и согласно с моими собственными мыслями».⁴² На записках февраля 1869 года мы читаем: «Совершенно разделяю твой взгляд на все».⁴³ Соглашался Александр II и с выводами за-

³⁵ Там же, л. 35. Письмо Шувалова — Валуеву, 24 февраля 1865 г.

³⁶ Цит. Ю. Самарин, Сочинения, т. 9, М. 1898 г., стр. 373.

³⁷ ЦГИАЛ, ф. 1016, оп. I, д. 970, л. 55.

³⁸ ЦГИАЛ, ф. 1016, оп. I, д. 969, л. 123.

³⁹ ЦГИАЛ, ф. 1016, оп. I, д. 970, л. 72.

⁴⁰ Там же.

⁴¹ ЦГИАЛ, ф. 1101, оп. I, д. 696, л. 13.

⁴² ЦГИАЛ, ф. 1016, оп. I, д. 970, л. 29.

⁴³ ЦГИАЛ, ф. 1016, оп. I, д. 969, л. 123.

писок октября 1869 года: «Совершенно так»,⁴⁴ гласит его помета на документе.

Стремление правительства ограничиться самыми мизерными мерами наиболее ярко проявилось в аграрном вопросе. Позиция Валуева, Шувалова и Альбединского как выражение точки зрения царизма служит и на сей раз убедительным подтверждением.

С точкой зрения Валуева на состояние и пути решения аграрного вопроса в балтийских губерниях мы встречаемся уже с 1847 года. На страницах его дневника имеется немало замечаний о крестьянских делах и земельных отношениях в Прибалтике. В наиболее обобщенном виде взгляды Валуева в дореформенный период выражены им при сдаче дел губернатора Курляндии в 1858 году. «Положение курляндских крестьян, — говорил Валуев, — удовлетворительно. За исключением Илукстского уезда, где еще не укрепилась развивающаяся в других частях губернии денежная аренда, здесь нет необходимости в каком-либо вмешательстве правительства во взаимоотношения, утвержденные или утверждаемые между помещиками и крестьянами».⁴⁵ Как видим, Валуев прямо призывал правительство отказаться от вмешательства «сверху», т. е. сохранить основы аграрного строя в балтийских губерниях в прежнем состоянии. Такой оставалась позиция Валуева в течение всего периода его государственной деятельности.

Больше всего Валуев противился возможности хотя бы ничтожных изменений в отношениях землевладения. Когда на границах Курляндии проходила деятельность поверочных комиссий, он в письме бар. Ливену характеризовал ее как прямую провокацию.⁴⁶ А еще несколько позднее в письме архиепископу рижскому Платону он заявлял «... я не признавал и не признаю за Правительством обязанности, кого бы то ни было наделять землей, ему не принадлежащей».⁴⁷ Впоследствии в примечании к дневнику, сделанном в ноябре 1868 года, он сформулировал свою точку зрения как несогласную с тем, чтобы решение аграрного вопроса «... основывать на социальных теориях о правах земельной собственности».⁴⁸

⁴⁴ ЦГИАЛ, ф. 1016, оп. I, д. 970, л. 74.

⁴⁵ Цит. А. Altements, Studijas nacionālās atmodas vēsturē, Latvijas Vēstures Institūta Zurnāls, 1939. g., Nr. 1, 70. lpp.

⁴⁶ ЦГИАЛ, ф. 908, оп. I, д. 566, л. 16, Письмо Валуева—Ливену, 15 июня 1864 г.

⁴⁷ ЦГИАЛ, ф. 908, оп. 2, д. 45, ч. II, л. 15, Письмо Валуева—Платону, 29 августа 1864 г.

⁴⁸ ЦГИАЛ, ф. 908, оп. I, д. I, т. III, л. 121, Дневник Валуева за 1866—1868 гг., примечание 135.

Позиция Валуева весьма типична для всего лагеря русских крепостников, хотя и среди них министр внутренних дел выделялся особенно активной поддержкой остзейцев. Это подметил даже Александр II. Сам Валуев по этому поводу 10 июля 1865 года записал в своем дневнике: «По делам Прибалтийских крестьян Е. В. очевидно считает меня несколько односторонним и в Зеленом (министр государственных имуществ — М. Д.) находит противовес.»⁴⁹ Наиболее полно аграрная проблема в балтийских губерниях изложена Валуевым в документе «Балтийский вопрос с правительственной точки зрения», где ей посвящен специальный раздел «По вопросу о поземельных отношениях»,⁵⁰ а также отдельные замечания других разделов. Служебные функции данного документа уже выяснены. Валуев стремился в нем отвести обвинение в потворствовании остзейцам. Поэтому не удивительно, что здесь в отличие от более ранних документов он говорил о неудовлетворительном положении накануне занятия им поста министра внутренних дел, называл аграрный вопрос не разрешенным а свободу крестьян лишь номинальной и особенно акцентировал господство безземелья и полную зависимость крестьян от помещиков в балтийских губерниях.⁵² Такой мрачный фон при характеристике 50-х годов понадобился Валуеву для контрастного изображения в искаженном виде 60-х годов как периода решительных преобразований.

Краткий перечень реализованных правительством с 1863—1869 гг. мер Валуев сопроводил своим резюме, в котором в противоречии с истиной, говорил о полном прекращении барщины, устройстве крестьянского самоуправления на независимых от помещичьего влияния началах и преувеличивал значение таких мер процессов, как облегчение перехода крестьян в пределе и вне предела губерний, постепенное введение письменных долгосрочных контрактов и «...постепенное, хотя медленное развитие приобретения крестьянами поземельной собственности».⁵² Однако и в данном случае Валуев не был в состоянии скрыть проостзейский характер названных мер, которые производились «...постепенно, не нанеся даже временного материального ущерба помещикам».⁵³ И хотя Валуев отмечал, что не все было достигнуто и говорил о необходимости идти дальше, однако на деле он ставил точку на

⁴⁹ ЦГИА.Т. ф. 908, оп. карт., д. I, л. 161, Выдержки из дневников Валуева 1863—1865 гг.

⁵⁰ См. ЦГИА.Т. ф. 908, оп. 2, д. 45, ч. II, Балтийский вопрос с правительственной точки зрения, л. л. 147—156

⁵¹ Там же, л. 148.

⁵² Там же, л. 148—149.

⁵³ Там же, л. 149.

«достижениях» 60-х годов. Даже предложенное им в дополнение к прежним мерам расширение свободы передвижения крестьян балтийских губерний, охарактеризованное им как панацея от всех зол,⁵⁴ было задумано лишь для видимости. Под предлогом трудности осуществления такой меры,⁵⁵ Валуев практически отказывался и от нее и взамен предлагал лишь сбор информации об итогах реализованных в 60-х годах преобразований.

Таким образом, и после своей отставки Валуев не помышлял о том, чтобы выйти за пределы того, что было сделано в бытность его министром внутренних дел. Записка не содержит ни малейшего намека на желание Валуева ликвидировать хотя бы такие очевидные пороки аграрного строя, как безземелье подавляющего большинства крестьян и систему «свободных договоров». Поистине прав был Милютин, когда говорил о способности Валуева «...превосходно отделываться округленными фразами с риторическими украшениями, сглаживать всякие шероховатости, разводить все бесцветной водой и приводить самые важные вопросы к нулю, подобно алгебраическим формулам».⁵⁶ И в этом нет ничего удивительного. Ведь к воздержанию от преобразований и тем более в таком коренном вопросе как аграрный сводилась вся политика правительства.

Из тех же побуждений сохранить особенности аграрного строя балтийских губерний исходил и Шувалов. С достаточной убедительностью это подтверждает Всеподданнейшая записка, составленная им 4 января 1865 года, т. е. накануне отъезда в Ригу.⁵⁷ На записке имеется помета: «Высочайше повелено изложенные в сем докладе основания принять к неперемennomу руководству».⁵⁸ Кроме того в самой записке неоднократно подчеркивалось соответствие ее направленности линиям, намеченным Александром II для решения аграрного вопроса в Прибалтике. Таким образом, мы вправе рассматривать записку Шувалова как отражение основных принципов правительственной политики в области аграрных отношений.

Наиболее интересна та часть записки, в которой Шувалов определял основное направление политики правитель-

⁵⁴ См. ЦГИАЛ, ф. 908, оп. 2, л. 152. Подробнее см. M. Kozins, *Zemnieku kustiba Latvija XIX g. s. 60. gades.* 218. lpp.

⁵⁵ ЦГИАЛ, ф. 908, оп. 2, л. 45, ч. II, л. 152.

⁵⁶ Отдел рукописей ГБЛ, ф. Милютиных, Воспоминания Д. Милютина, т. XI, 1862, 169, 14, 2, л. 61.

⁵⁷ ЦГИАМ, ф. 109, ед. хр. 115, 1865 г., л. л. 17—19, Копия записки Шувалова.

⁵⁸ Там же, л. 17.

ства в аграрном вопросе и намечал свой план действий. Шувалов писал, что при постепенном развитии названных выше начал «...заметно устранялась Правительством мысль о наделении всех крестьян поземельным наделом, как это совершилось в других местностях Империи... Таким же образом устранялась система определения Правительством размеров, платимых крестьянами оброков, как несогласная и противоречащая принятому началу добровольных соглашений».⁵⁹ Таким, по мнению Шувалова, основным смыслом аграрной политики правительства и в этом направлении он продолжал действовать.

В духе отказа от распространения на балтийские губернии российского аграрного законодательства составлена вся заключительная часть записки. Шувалов называл своим долгом «не нарушать резко той последовательности распоряжений по решению крестьянского вопроса, которые проводились там Правительством в течение полувека».⁶⁰ Для этого он считал необходимым придерживаться следующих оснований: «I. Сохранение за дворянами-помещиками всей их поземельной собственности с удержанием однако существующих ограничений, относительно крестьянской арендной земли, но с оставлением за помещиками той доли этой земли, которая предназначена для поселения мызных батраков».⁶¹ Кроме того Шувалов проектировал возможно скорее уничтожить издольную повинность, установив постепенный выкуп земли без применения принудительных мер, вознаграждение хозяев, удаляемых помещиками с их участков по окончании контрактных сроков и ввести положение о волостном общественном управлении.⁶²

Характерным подтверждением общей целенаправленности этих мер могут служить заключительные слова записки Шувалова о стремлении рассеять чрезмерные опасения одной стороны и несбыточные надежды другой и таким образом, восстановить нарушенное в Прибалтике общественное спокойствие.⁶³

Свое обещание Шувалов постарался немедленно выполнить. Когда 9 января 1865 года он прибыл в Ригу, то в первую очередь заверил остзейцев, что правительство гарантирует неприкосновенность помещичьего землевладения. Реакция балтийских помещиков на заявление Шувалова сказалась сразу же. Уже 13 января Шувалов информировал Ва-

⁵⁹ ЦГИАМ, ф. 109, ед. хр. 115. 1865 г., Копия записки Шувалова, л. 18.

⁶⁰ Там же.

⁶¹ Там же, л. 19.

⁶² Там же.

⁶³ Там же.

луева: «Радость гарантирования собственности (мое назначение вызвало среди них новые опасения) доминировала над всем остальным».⁶⁴

В марте 1865 года в отношении, адресованном Лифляндской коллегии ландратов, Шувалов вновь в соответствии с указанием Александра II акцентировал: «...развитие и окончательное устройство поземельных отношений должно совершиться на неизменных основаниях принципа свободного соглашения и права собственности помещиков».⁶⁵ И хотя такие заявления Шувалов обычно сопровождал указаниями на необходимость улучшить быт крестьян, этому уже не придавалось значения. Новый генерал-губернатор был понят остзейцами с полслова. «С назначением Шувалова, — писал в одном из донесений жандармский офицер Лифляндской губернии Андриянов, — тревожное состояние помещиков успокоилось, ибо Шувалов заверил, что правительство предоставляет самим землевладельцам без вмешательства правительства обращаться крестьян по обоюдному добровольному согласию в собственников».⁶⁶ В результате балтийские помещики замедлили в 1865 году продажу земли крестьянам. Таким образом, вмешательство правительства затормозило даже то незначительное продвижение, которое происходило под влиянием движения масс и событий в соседних губерниях. Но представителей царизма это как раз и устраивало. Андриянов писал: «...именно медленность служит ручательством в том, что коренной переворот в быту крестьян, совершится рационально, без вредных потрясений в отношении имущества помещиков и общественного спокойствия».⁶⁷ Повидимому, такими же соображениями руководствовался и Шувалов, когда в письме Валуеву утверждал: «Принцип продажи хорош при условии постепенности и в течении нескольких лет».⁶⁸ Шувалов предлагал принять меры к тому, чтобы замедлить продажу усадеб и просил Валуева согласовать это с Александром II.⁶⁹

Остановимся еще на одном документе. Перед нами «Всеподданнейшая записка Прибалтийского генерал-губернатора о ходе управления Краем за 1865 год».⁷⁰ Записка интересна

⁶⁴ ЦГИАЛ, ф. 908, оп. I, д. 73, л. 33. Письмо Шувалова—Валуеву, 13 января 1865 г.

⁶⁶ ЦГИАМ, ф. 109, ед. хр. 190 1865 г., О ходе крестьянского дела, Донесение Андриянова 9 ноября 1865 г., л. 12.

⁶⁷ Там же.

⁶⁸ ЦГИАЛ, ф. 908, оп. I, д. 73, л. 41—42, Письмо Шувалова—Валуеву, 24 февраля 1865 г.

⁶⁹ Там же, л. 42.

⁷⁰ См. Отдел рукописей ГБСШ. ф. Альбединского, 16. Записка Шувалова.

в трех отношениях. Во-первых, в ней дан перечень практических мер, реализованных Шуваловым в области аграрного вопроса за 1865 год. Во-вторых, записка знакомит нас с оценкой, которую давал сам Шувалов предпринятым им реформам. И, наконец, в-третьих, в записке говорилось о дальнейших планах в области аграрного вопроса. Остановимся несколько подробнее на содержании записки. Названные в записке меры, осуществленные в 1865 году или намеченные к осуществлению в дальнейшем,⁷¹ лишний раз подчеркивают, что Шувалов как и правительство в целом, не собирались ликвидировать особенности аграрного строя балтийских губерний. Зато в гиперболизации значения, предпринятых в его генерал-губернаторство мер Шувалов презошел даже Валуева. Так, например, одной из реформ (10 февраля 1865 года) предусматривалось распространение на остров Эзель основ крестьянских положений, характерных для балтийских губерний в целом. Фактически это было равнозначно незначительному улучшению условий рабского существования. Между тем по утверждению Шувалова реформа 10 февраля 1865 года оградила крестьян от произвола помещиков, вела к росту их благосостояния, заложила основы для перехода земель в полную собственность крестьян и арендаторов.⁷² Наибольшее внимание Шувалов уделил рекламированию проекта преобразования волостного общественного управления.⁷³ По его утверждению, итог такой меры состоял бы «...в существовании самостоятельного волостного административного управления, отдельного от суда, в освобождении крестьянских обществ от влияния помещиков на их выборы и хозяйственные дела, в предоставлении этой администрации полицейской власти в округе волостных земель и в организации полицейского ведомства помещиков лишь округом мызных имений».⁷⁴ Не вступая в полемику по поводу действительного

71 а) Поземельное устройство крестьян Эзеля на началах остальной части балтийских губерний, б) Отмена в трехлетний срок издельной повинности, в) Вознаграждение помещиками крестьян-арендаторов, удаляемых с участков вследствие превышения арендной платы, г) Отмена права вотчинных владельцев наказывать телесно, д) Сравнение в Прибалтийском крае полицейских телесных наказаний с размером таковых во внутренних губерниях (проект сообщен в 1865 году Валуеву для внесения в Остзейский комитет), е) Проект преобразования волостных обществ.

72 Отдел рукописей ГБСШ, ф. Альбединского, 16, Записка Шувалова, л. 2.

73 Положение о волостном общественном управлении было утверждено 19 февраля 1866 года.

74 Отдел рукописей ГБСШ, ф. Альбединского, 16, Записка Шувалова, л. 5.

значения этой меры,⁷⁵ обратим внимание на попытку выдвинуть на первый план проблемы волостного общественного управления и уклониться от постановки даже таких вопросов, которые выдвигали дворянские либералы. Шувалов отрицал наличие недостатков в «свободных» договорах и безземельи и в качестве наибольшего порока отмечал положение, «...когда каждый общественный выбор, каждое постановление крестьянского общества могло быть отменяемо по произволу помещика».⁷⁶

В заключительной части записки Шувалов дал общую оценку своей деятельности, а также наметил ее дальнейшие перспективы. Ссылаясь на итог 1865 года,⁷⁷ он пытался доказать, «...несправедливость возводимого и по настоящее время обвинения на Прибалтийский край в его политической неподвижности и отсталости от общего движения дел в государстве»,⁷⁸ но в то же время высказывался за прекращение преобразовательных действий. «Мне кажется, — писал он, — что теперь, после целого ряда исчисленных реформ, следовало бы на некоторое время приостановиться на пути подобных преобразований и исключительно заняться введением их в действие».⁷⁹

И действительно, во второй половине 60-х гг. реформистская деятельность правительства в области аграрного вопроса еще более сузилась. Правительственный взгляд на аграрные отношения в этот период можно проследить по документам Альбединского.

Уже в начале пребывания на посту генерал-губернатора Альбединский прочно встал на позиции Шувалова. Совершенно в духе Шувалова Альбединский изображал положение крестьян. Во всеподданнейшей записке в июле 1867 года в

⁷⁵ М. Козин отмечает известное ослабление зависимости волостного управления от помещиков, которые теперь были лишены прав запрещать волостные собрания и утверждать кандидатов на должность волостного старосты и судей. Однако волостное управление и после реформы не стало органом самоуправления, а сохраняло свое место как низшее звено административно-полицейского управления и как таковое полностью подчинялось вышестоящим выборным органам управления помещиков, а частично и непосредственно самим помещикам (см. М. Kozins. Zemnieku kustiba Latvija XIX g. s. 60. gados, 267. lpp.).

⁷⁶ Отдел рукописей ГБСЦ, ф. Альбединского, 16, Записка Шувалова, л. 6.

⁷⁷ Нами не упомянуты меры по городскому и судебному устройству, а также по вопросу изучения русского языка, названные в записке Шувалова (см. Отдел рукописей ГБСЦ, ф. Альбединского, 16, Записка Шувалова, л. л. 9—14).

⁷⁸ Отдел рукописей ГБСЦ, ф. Альбединского, 16, Записка Шувалова, л. 12.

⁷⁹ Там же, л. 14.

разделе «О положении крестьянского дела»,⁸⁰ он говорил о перемене происшедшей в быту сельского населения в результате завершения правительственных мер. Особенно высоко генерал-губернатор, подобно Шувалову, оценивал закон о волостном общественном управлении. По оценке Альбединского закон 19 февраля 1866 года обеспечил крестьянам полное самоуправление и поставил их в совершенно независимое от помещичьей власти положение.⁸¹ Далее генерал-губернатор, утратив всякое чувство меры, выражал свой восторг по поводу некоторого роста выкупа земли и перехода на денежный оброк,⁸² умалчивая, разумеется, о свободных договорах на основе которых свершались названные процессы. При такой трактовке «благодеяний» царского правительства и балтийских баронов автору записки осталось только признать положение балтийских крестьян идеальным, что он и не преминул сделать: «Не только, — писал Альбединский, — быт крестьянина хозяина в Прибалтийских губерниях, особенно в Курляндии и Лифляндии представляет все условия для успешного развития благосостояния, но и большинство сельского населения, состоящего из батраков, в значительной степени обеспечено».⁸³ Правда от последней части оценки положения крестьян Альбединский позднее отказался. Во всеподданнейшей записке в марте 1868 года он противопоставлял обеспеченным, по его словам, крестьянам хозяевам остальную массу населения.⁸⁴

«...Как мало, — писал Альбединский, — отличается положение прибалтийских крестьян от крепостных, и как часто оно бывало еще хуже вследствие отсутствия той материальной обеспеченности, которую представляет до некоторой степени крепостное право».⁸⁵ Игак, оценка положения со временем менялась. Однако, как свидетельствуют документы, практические выводы и конструктивная программа оставались прежними. Сохранило свою силу и совпадение взглядов с Шуваловым. Так, например, Альбединский подобно Шувалову отодвигал на задний план проблему земельных отношений и предлагал взамен ее решать малозначительные вопросы. «Едва ли не полезнее, — писал он в записке Александру II в марте 1868 года, — не возбуждать никаких вопросов о преобразовании поземельного устройства прибалтийских губерний, устремляя все усилия на расширение лич-

⁸⁰ ЦГИАЛ, ф. 1016, оп. I, д. 970, л. л. 1—8.

⁸¹ Там же, л. I.

⁸² Там же, л. л. 4—5.

⁸³ Там же, л. 6.

⁸⁴ ЦГИАЛ, ф. 1016, оп. I, д. 963, л. 3.

⁸⁵ Цит. Ю. Самарин, Соч., т. 9, стр. 391.

ных и общественных прав всего крестьянского населения и в особенности на предоставление ему большего образования». ⁸⁶ Взаимодействие Альбединского с Шуваловым можно проследить и на примере столкновения генерал-губернатора Прибалтики с губернатором Эстляндии Галкиным. Галкин, будучи назначен губернатором Эстляндии, направил Альбединскому 30 марта 1869 года письмо. В нем он говорил о ненормальном положении эстонских крестьян. «Ближайшее знакомство с делом о выселении крестьян, — писал он, — убеждает, что не столько голод, сколько неопределенность положения крестьян, постоянная изменчивость контрактных обязательств и совершенно произвольная, часто ничем неоправдываемая передача законтрактованных участков от одного лица к другому — побуждают и не одних батраков, но и так называемых хозяев искать выхода из губерний». ⁸⁷ Выдвигая требование о принятии нужных по его мнению мер, Галкин писал: «По подробном и внимательном изучении крестьянского вопроса я не вижу решительно никакого препятствия по немедленному разрешению сего вопроса, в принципе, ограничив его размерами отведенной лишь номинально, так называемой крестьянской земли, отмеченной на здешних картах красной чертой». ⁸⁸ И хотя предложения Галкина ограничивались узкими рамками требований помещичьего либерала, он столкнулся с упорным сопротивлением генерал-губернатора. В письме, написанном приемнику Валуева на посту министра внутренних дел Тимашеву, Альбединский категорически подчеркнул, что «...далек от мысли о возможности немедленно приступить к исполнению всех его предложений». ⁸⁹ В обоснование такой позиции Альбединский писал: «Подобные преобразования должны быть келейно обдуманы, глубоко выработаны, дабы намерение являлось в равновесии с исполнением. Иначе легко повторить нашу постоянную ошибку в прибалтийских губерниях, где затевалось много, а удавалось исполнять мало» ⁹⁰

В конфликте с Галкиным Альбединский опирался на полную поддержку Шувалова. Шеф жандармов с неподдельным возмущением писал Альбединскому: «Что касается сущности письма, то беру на выдержку то, что говорится в нем о крестьянском вопросе. Он предлагает немедленное разре-

⁸⁶ Цит. Ю. Самарин Соч. т. 9.

⁸⁷ ЦГИАЛ, ф. 1101, оп. 1, д. 722, л. 7, Выдержки из донесения Галкина Альбединскому 30 марта 1869 г.

⁸⁸ Там же.

⁸⁹ Отдел рукописей ГБСШ, ф. Альбединского, 16. Письмо Альбединского — Тимашеву, май 1869 г.

⁹⁰ Там же.

шение этого вопроса в принципе! Без году неделя как в губернии, а подает мысль о таком радикальном перевороте».⁹¹ Свое единодушие с Альбединским и Шуваловым в «деле Галкина» демонстрировал и Александр II. Царь использовал первую возможность для снятия Галкина с должности губернатора. Сделано это было весьма просто. На прошении Галкина о предоставлении ему отпуска Александр II поставил резолюцию: «Считаю желательным, чтобы он ушел совсем».⁹²

Эпизод с Галкиным типичен для аграрной политики царизма. Даже позицию помещичьих либералов России представляли правительства считали излишне радикальной, а либералы наоборот, критиковали политику царизма за чрезмерную узость. Лидер славянофилов Самарин резко выступал против тех, кто объявлял «крестьянский вопрос окончательно решенным и навсегда закрытым»,⁹³ и особенно возмущался тем, что «... само высшее правительство повидимому держится того же мнения».⁹⁴ В свою очередь, Самарин полагал, что «... вопрос всетаки не разрешен, он окончательно испорчен».⁹⁵ Либералы требовали распространить на Прибалтику реформу 1861 года, правительство же всячески увиливало от такого решения вопроса.

Таким образом, и в конце 60-х годов аграрная политика правительства в целом была направлена на сохранение особенностей аграрного строя балтийских губерний. Главные черты ее курса совпадали с основными тенденциями аграрной политики балтийских помещиков. Вместе с интересами всех помещиков российской империи царизм в борьбе против крестьянского движения в Прибалтике отставал и интересы остзейских Junkеров, не пренебрегая при необходимости и солдатскими штыками. Однако даже жандарм народов — русский царизм в большей мере, нежели балтийские бароны, практиковал сочетание политики кнута как главного метода господства, с политикой пряника. Документы подтверждают, что царизм шел несколько дальше остзейцев в области реформ, а они в свою очередь активно противились даже вмешательству «сверху». Если оценить меры, предпринятые царизмом в области аграрного вопроса, то можно будет сказать, что правительственный вариант «прусского» пути развития капитализма в сельском хозяйстве отличался от ва-

⁹¹ Отдел рукописей ГБСШ, ф. Альбединского, 16, Письмо Шувалова — Альбединскому, 10 апреля 1869 г.

⁹² Цит. А. Tobien, *Die livländische Ritterschaft in ihrem Verhältnis zum Zarismus und russischen Nationalismus*, Bd. I, S. 53.

⁹³ Ю. Самарин, *Сочинения*, т. 9, стр. 74.

⁹⁴ Там же.

⁹⁵ Там же.

рианта остзейцев сохранением несколько меньшего груза феодальных пережитков. Сюда можно отнести закон 1863 года о расширении прав крестьян на передвижение, закон 1865 года, запрещавший помещикам применение телесных наказаний, закон 1866 года о волостном общественном управлении и др.⁹⁶

Готовность царского правительства к некоторым преобразованиям в области аграрного вопроса диктовалась прежде всего стремлением добиться таким путем разрядки напряженности в прибалтийской деревне. А в том, что ситуация здесь была острой, правительство не имело оснований сомневаться хотя бы в силу информации, которая поступала в жандармских донесениях. Даже офицеры жандармерии, особенно в первой половине 60-х годов признавали наличие оснований для волнения крестьян и выражали беспокойство по поводу твердолобого упорства балтийских помещиков. Обеспокоенные за «социальный мир», они рекомендовали правительству осторожно обращаться с крестьянами, «дабы не давать повода к взрыву страстей».⁹⁷ О положении дел в балтийских губерниях знали и лидеры немецкой партии Валуев и Шувалов и в равной мере, как и жандармы были этим весьма обеспокоены. Переписка Валуева с остзейцами обнаруживает серьезную тревогу министра внутренних дел в связи с ростом крестьянского движения. В одном из писем барону Ливену он писал: «Прилив нарастает, появляются все новые признаки опасности и мне лишь с трудом удается воспрепятствовать постановке неприятных для нас вопросов. Что бы человек ни делал, он не властен над событиями... Придет день, когда и вы, подобно Германии, окажетесь перед лицом *de la Ablösungsfrage*»⁹⁸ Валуев знал о чаяниях крестьян «...о даровом наделе или приобретении за бесценок повинностной земли».⁹⁹ Еще более знакома была ему непримиримость немецких баронов ко всяким уступкам. Очень отчетливо это звучит в документе «Балтийский вопрос с правительственной точки зрения», где Валуев объяснял причины происхождения балтийского вопроса «...далеко не тождественно понимаемыми интересами и расходящимися стремлениями трех заинтересованных в нем сторон: русской, немецкой и латышско-эстской»,¹⁰⁰ а основной причиной «...перехо-

⁹⁶ См. История Латвийской ССР, т. II, Рига 1954 г., стр. 36—40.

⁹⁷ ЦГИАМ, ф. 109, 1863 г., ед. хр. 202, л. 10, Донесение жандармского офицера Лифляндской губернии Андриянова, 19 июля 1863 г.

⁹⁸ ЦГИАЛ, ф. 908, оп. 1, д. 566, л. 13, Письмо Валуева — Ливену 2 октября 1863 г.

⁹⁹ ЦГИАЛ, ф. 908, оп. 2, д. 45, ч. II, л. 132, Балтийский вопрос с правительственной точки зрения.

¹⁰⁰ Там же, л. 126.

да балтийского вопроса из зародышевого состояния в состояние одного из важнейших вопросов внутренней политики России»¹⁰¹ называл страх остзейцев перед возможностью распространения русских реформ на балтийские губернии.

Не хуже Валуева ориентировался в обстановке и Шувалов. Еще до назначения на пост генерал-губернатора он по своей работе в жандармерии пользовался информацией подчиненных ему жандармских офицеров балтийских губерний. Прибытие Шувалова в Прибалтику совпало со значительным приливом крестьянского движения. Поэтому аграрным волнениям он уделил самое серьезное внимание. В личной и официальной переписке с Валуевым Шувалов информировал своего единомышленника о крестьянских выступлениях в районах Илуксте, Вентспилса, Кулдиги.¹⁰² Шувалов был вынужден признать наличие объективных оснований для недовольства крестьян. В докладе Валуеву 7 марта 1865 года он писал: «Побуждение оставить свою родину, как многие крестьяне объявили комиссии, развито в них потому, что в некоторых имениях все еще существуют смешанные контракты, т. е. барщина и оброчная плата, постоянно возвышаемая помещиками до таких размеров, покрыть которые они не могут».¹⁰³ Беспокойство Шувалова по поводу крестьянских волнений обусловило возникновение некоторых трений с остзейцами по вопросам реформ. В феврале и марте 1865 года Шувалов регулярно информировал Валуева о противодействии привилегированных сословий и предупреждал, что предвидит затруднения в реализации программы,¹⁰⁴ начертанной правительством. «Вы знаете, — писал он, — что они (остзейцы — М. Д.), когда не хотят какой нибудь реформы, действуют по одной системе, которая им часто удавалась. Затягивая рассмотрение предложенной правительства, они в конце-концов их отклоняют».¹⁰⁵ Шувалов называл балтийских дворян отставшими от цивилизации, пропитанными верой в непоколебимость их институтов, говорил, что они «...относятся к современным требованиям, как к чему то чудовищному»¹⁰⁶ и изъявлял готовность «принять все меры».¹⁰⁷

¹⁰¹ ЦГИАЛ, ф. 908, оп. 2, д. 45, ч. II, л. 133, Балтийский вопрос с правительственной точки зрения.

¹⁰² ЦГИАЛ, ф. 908, сп. I, д. 73, л. 46, Письмо Шувалова — Валуеву, 5 марта 1865 г.

¹⁰³ ЦГИАЛ, ф. 1282, т. 2, л. 1073, л. 29—30, Доклад исполняющего должность генерал-губернатора балтийских губерний от 7 марта 1865 г.

¹⁰⁴ ЦГИАЛ, ф. 908, оп. I, д. 73, л. 47, Письмо Шувалова — Валуеву, 5 марта 1865 г.

¹⁰⁵ Там же, л. 48.

¹⁰⁶ ЦГИАЛ, ф. 908, оп. I, д. 73, л. 47—48, Письмо Шувалова — Валуеву, 5 марта 1865 г.

¹⁰⁷ Там же, л. 47.

При этом он акцентировал серьезность положения и ссылался на полную дискредитацию всех местных органов власти. «Крестьяне, — заявлял он, — считают, что мы действуем совместно с землевладельцами».¹⁰⁸ Под влиянием таких наблюдений генерал-губернатор в начальный период его пребывания в Прибалтике выступил за реализацию некоторых мер, не предусмотренных первоначальными планами правительства. «Государь, — писал он, — не пострадает если пойти несколько дальше».¹⁰⁹ Высказывая такую мысль, Шувалов, разумеется, не имел в виду идти по линии удовлетворения чаяний крестьян. Его решительность определялась лишь стремлением приоткрыть клапан и разрядить атмосферу в крае. Но балтийские помещики не поддержали тактических маневров генерал-губернатора. Ходатаи из Прибалтики осаждали влиятельных лиц в Петербурге и требовали сдерживать его «преобразовательный» пыл. Для жалоб на Шувалова активно использовалась также переписка с Валуевым.¹¹⁰ Однако положение было таково, что даже Валуев нашел нужным выразить свое возмущение политической близорукостью обскурантов из балтийских губерний. «Прибалтийцы, — писал он, — не только разделяют его (Шувалова — М. Д.) взгляды, но и не сумели до сих пор различить необходимое и неизбежное от того, что может быть обойдено или избегнуто и подчиниться правильным требованиям времени и государственной пользы».¹¹¹ Трения между проостзейскими элементами правящих кругов России и остзейцами сохранялись не долго. Как только волна выступлений крестьян стала снижаться, и страх перед низами отпал, пошла на убыль и крохоборческая деятельность Шувалова в области реформ. Так, например, обстояло дело с реформой суда. Еще в марте 1865 года Шувалов высказывался за необходимость реорганизации судостройства в Прибалтике и прежде всего за назначение судей правительственными органами и отмену права привилегированных сословий избирать судей из своей среды (Wahlrecht). В письме Валуеву Шувалов писал: «Она (реформа — М. Д.) очень необходима, отложить ее было бы несчастьем. Необходимо осуществить реформу даже вопреки недовольству дворянства».¹¹² Как видим, генерал-губернатор был настроен весьма решительно. Прошло всего

¹⁰⁸ ЦГИАЛ, ф. 908, оп. I, д. 73, л. 39. Письмо Шувалова — Валуеву 24 февраля 1865 г.

¹⁰⁹ Там же л. 47. Письмо Шувалова — Валуеву 5 марта 1865 г.

¹¹⁰ ЦГИАЛ, ф. 908, оп. карт. д. I, т. II, л. 176. Отрывки из дневника Валуева 1863—1865 гг.

¹¹¹ Там же.

¹¹² ЦГИАЛ, ф. 908, оп. I, д. 73, л. 48. Письмо Шувалова — Валуеву. 5 марта 1865 г.

семь месяцев и за это время полностью изменилась точка зрения Шувалова. 10 октября, сообщая Валуеву решение Лифляндского ландтага вручить Александру II петицию о сохранении права выбора судей с их последующим представлением на утверждение царя, Шувалов писал: «Это не имеет по моему существенного значения. Это не результат чувства оппозиционности к точке зрения правительства. Такая позиция скорее всего внушена надеждами на Александра II».¹¹³ В заключение он отстаивал принципы «Wahlrecht» против которых немногим ранее, так категорически высказывался. «Почему, — писал он теперь Валуеву, — не сохранить то, что великолепно».¹¹⁴ Изменение отношения Шувалова к судебной реформе всего лишь один эпизод в его эволюции в 1865 году в направлении самого тесного союза с остзейцами. Что же касается аграрного вопроса, то он по мере ослабления крестьянского движения все более отодвигался на задний план. Особенно характерны в этом отношении документы Альбединского, отражающие политику царизма в конце 60-х годов. Еще в записках Александру II в 1867 году Альбединский рассматривал крестьянский вопрос как проблему № 1. Причем, почти одновременно с запиской Альбединский в июле 1867 года в письме, адресованном Тимашеву, сообщал о распространяемых среди эстляндских крестьян толках о даровом наделе и выражал опасение насчет возможности беспорядков.¹¹⁵ В более поздних документах под № 1 фигурировала проблема языка, за ней следовал конфессиональный вопрос и лишь после него — крестьянские дела. Такая очередность не означала, разумеется, полного игнорирования крестьянского движения. Наоборот, на каждое выступление крестьян, реакция была весьма бурной и моментально находила отражение в переписке.¹¹⁶ Однако как и сами выступления крестьян, так и реакция на них носили в конце 60-х годов менее систематический характер, чем в первой половине десятилетия.

По мере того, как постепенно стирались минимальные и ранее расхождения между остзейцами и правительством в вопросах тактики, к концу 60-х годов вышли на поверхность

¹¹³ ЦГИАЛ. ф. 908. оп. I, д. 73. л. 62. Письмо Шувалова — Валуеву, 10 октября 1865 г.

¹¹⁴ Там же, л. 63.

¹¹⁵ Отдел рукописей ГБСЦ. ф. Альбединского, 16, письмо Альбединского — Тимашеву, 8 июля 1867 г.

¹¹⁶ В переписке Альбединского с Тимашевым и Шуваловым в 1868 г. — 1869 г. активно обсуждался вопрос о переселенческом движении крестьян из балтийских губерний (см. Отдел рукописей ГБСЦ, ф. Альбединского, 16, письма Альбединского — Тимашеву, 5 августа 1868 года, 6 сентября 1868 года, 21 июня 1869 года).

противоречия по вопросу о положении балтийских губерний в составе России. Застрельщиком в этой области еще в 1864 году выступила антиостзейская часть правящей верхушки России. Однако принципиально с необходимостью ликвидации особого положения балтийских губерний соглашались и представители правительства. Такое совпадение взглядов было обусловлено стремлением обеих группировок к централизации управления, с целью укрепить внутривластные и внешнеполитические позиции царизма в Прибалтике. В области внутривластной — централизация мыслилась прежде всего в плане изыскания наиболее надежных средств для обуздания масс, что составляло основную функцию самодержавного государства. Не приходится говорить о реакционности таких расчетов, как и о том, что не ими были вызваны расхождения с остзейцами. Наоборот, балтийские помещики нуждались в сильном государстве как орудии подавления враждебных классов и оказывали поддержку начинаниям, направленным на укрепление власти. Однако централистские тенденции правящих кругов России в 60-х годах XIX века не исчерпывались интересами борьбы против народных масс. Актуальность проблемы статуса балтийских губерний в этот период определялась с точки зрения защитников самодержавия и такими внутренними и международными процессами, которые хотя и развивались не в «низах», все же внушали опасения даже тем, кто стоял на позициях поддержки остзейцев. Господствующие классы России были всерьез встревожены ходом прусских войн и перспективой появления на границах России объединенной Германской империи. Беспокойство за судьбу Прибалтики усугубляли тенденции обособления, которые не только ослаблялись в среде прибалтийских немцев, а наоборот, после реформы 1861 года еще более усиливались как реакция на возможность распространения русских реформ на Прибалтику. Одним из средств упрочения своих позиций в борьбе за сохранение привилегий остзейцы избрали политику германизации коренного населения края, что, разумеется, еще более усилило подозрительность в России.¹¹⁷ В результате произошло углубление противоречий между централизмом и феодальным сепаратизмом.

Поскольку базой особого положения балтийских губерний служили привилегии, борьба против обособления была объективно направлена против привилегированного положения

¹¹⁷ Подробнее о политике Бисмарка в балтийском вопросе и отношении балтийских немцев к Пруссии в 60-х годах XIX века см. М. Духанов, Бисмарк и балтийский вопрос в 60-х гг. XIX в., Ученые Записки Латвийского Государственного Университета, т. XVI, Рига, 1957 г.

немецких помещиков и бюргеров и требовала известных преобразований. Это сознавали русские либералы. Интересы централизации, обусловленные стремлением упрочить позиции царизма на окраинах, служили им наряду со страхом перед революцией доводом в пользу распространения на балтийские губернии реформ по образцу всей страны или в несколько более широких границах по подобию западных губерний. Даже столп русской реакции Катков призывал к преобразованиям такого рода и наращивал свою активность в этом направлении по мере того, как все более зримой становилась угроза Пруссии на границах России.¹¹⁸ Таким образом, борьба за централизацию представляла весьма сложное явление. Будучи в целом обусловленной интересами укрепления позиций самодержавия, она в то же время объективно ударяла по интересам балтийских помещиков как представителей крайней феодальной реакции и расчищала путь для развития капиталистических отношений в Прибалтике. Однако результативность и направленность борьбы против обособления, а стало быть и против сил, наиболее рьяно отстаивавших сохранение статус кво, зависела от того, кто осуществлял эту политику. Русские либералы и Катков как представители правящего класса России не выходили за пределы куцых преобразований, осуществленных в империи и к тому же рекомендовали их правительству как средство обуздания «низов». Весьма характерно, что даже лозунги руссификации, выдвинутые идеологами великодержавного шовинизма в 60-х годах только отчасти служили ответом на программу германнизации края, и в таком аспекте предполагали некоторое ограничение привилегий остзейцев. В остальном же политика руссификации в Прибалтике, как и во всех национальных окраинах была совершенно недвусмысленно продиктована намерениями укрепить позиции самодержавия в борьбе против масс. Само выдвижение задач руссификации отражало неуверенность антиостзейской части правящей верхушки России в способности немецких баронов держать в уезде движение крестьян и расчет на то, что при помощи руссифицированной школы, православной церкви и других средств духовного воздействия царизму удастся обеспечить идеологическое порабощение масс. Социальная заостренность руссификации выражалась и в том, что группировка либералов и Каткова не желала реализовать действительно серьезные меры в социально-экономической области и предпочитала перенести центр вопроса в более приемлемую для

¹¹⁸ См. Я. Зутис, К истории германского «Дранг нах Остен» Ученые Записки Латвийского Государственного Университета, т. XI, стр. 34—36.

«преобразований» сферу. И наконец, выдвижением в качестве проблемы № 1 — вопросов языка и религии руссификаторы надеялись отвлечь внимание масс от коренных вопросов. Как видим, антиюстзейское острое либералов и Каткова притуплялось их узко-классовыми позициями. Для ликвидации обособления требовалась решительная борьба против привилегий. Отсюда в свою очередь вытекала необходимость радикальной ломки того государственного, общественного и экономического строя, чьим ревностным защитником выступали либеральные помещики и их единомышленники в балтийском вопросе. Получалось нечто вроде квадратуры круга, выход из которой антиюстзейская группировка искала в названном комплексе реформ, способных лишь несколько ослабить основанную на привилегиях систему, но никак не подорвать ее.

Еще более ограниченной в вопросе о статусе балтийских губерний была в конечном итоге платформа правительства. Немецкая партия несколько позднее антиюстзейской группировки стала выражать свое беспокойство по поводу тенденций балтийских немцев к обособлению. Роль катализатора в выявлении противоречий между правительственной линией централизации и позицией остзейцев сыграл исход австро-прусской войны. После победы Пруссии угроза на западных границах России приобрела вполне осязаемые формы и заставила представителей правительства призадуматься над тем, в каком направлении действовать, чтобы предупредить возможные осложнения. Я. Зутис пишет: «...положение дел, созданное разгромом прежнего Германского союза, призывало Россию к новым соображениям, которые должны были усилить национальный характер политики, принятый ею с 1863 года. Германия, пересеченная прусским мечем, была далеко не та, какую создали трактаты 1815—1818 годов. При дальнейшем ходе дел в том же направлении маленькая колония, проживающая на русской земле и с некоторыми пор постоянно выдающая себя за форпост немецкой национальности в России, может получить иное значение».¹¹⁹ Этот вывод можно проиллюстрировать многочисленными фактами.¹²⁰

¹¹⁹ Я. Зутис, К истории германского «Дранг нах Остен». Ученые Записки Латвийского Государственного Университета, т. XI, 1956 г., стр. 34.

¹²⁰ В качестве подтверждения влияния, которое оказала война на некоторую эволюцию взгляда царя на балтийский вопрос, упомянем такой эпизод.

Известно, что в результате длительного подготовлявшейся кампании Валуеву при прямом содействии Александра II и Шувалова удалось в мае 1866 года добиться отстранения Каткова и Леонтьева от редактирования «Московских Ведомостей». Немалую роль при этом сыграла позиция газеты в балтийском вопросе. Однако через полтора месяца оба

Возьмем для примера Валуева. Исход балтийской проблемы, по его мнению, зависел от того, будет ли коренное население германизировано или руссифицировано.¹²¹ Вряд ли кого-либо может удивить, что Валуев не допускал и мысли о самостоятельном развитии латышского и эстонского народов и видел в них не более, чем этнографический материал.¹²² Ничего оригинального в таких переловах шовинизма нет. Более интересно другое: Валуев, один из наиболее близких остзейцам представителей царизма, отождествлял планы германизации со стремлением превратить балтийские губернии в воссоединенную с Россией отдельную страну со своей автономией,¹²³ и противопоставлял таким намерениям свою позицию сторонника централизма. В примечаниях к дневнику он писал: «В чем состоит Прибалтийский вопрос? — Он заключается в окончательном и прочном объединении Прибалтийского края с Россией, в развитии в нем коренных начал государственного единства, в ослаблении и устранении элементов, противоречащих этому единству, в усилении, наоборот, элементов сему соответствующих, наконец, в принятии надлежащих мер предосторожности на случай всегда возможных политических столкновений на нашей западной границе, а равным образом возможного появления немецких

редактора вернулись к исполнению своих обязанностей. Это произошло после аудиенции, данной царем Каткову 20 июня (по старому стилю) 1866 года в ответ на письменную просьбу Каткова, переданную через министра двора Адлерберга 4 июня (по ст. ст.) 1866 года, т. е. на следующий день после начала войны. О причинах допущения Каткова и Леонтьева к редакторству имеются две точки зрения. Представитель одной из них, Р. Кантор автор работы «Кризис «Московских Ведомостей» в 1866 году» утверждает, что это произошло в результате капитуляции Каткова (см. Р. Кантор. Кризис «Московских ведомостей» в 1866 году. Петроград, 1922 г., стр. 83—88). Редактор «Дневника» Никитенко И. Айзеншток, напротив, считает, что в роли «примирителя» выступал Александр II (А. Никитенко, Дневник, т. III, стр. 417, Примечание). Нам представляется, что действительным «примирителем» была война. Только в свете этого события можно понять, почему Александр, лишь недаяно санкционировавший удар по Каткову, в ходе аудиенции говорил: «Тебе не о чем беспокоиться. Я внимательно слежу за «Московским Ведомостями», постоянно их читаю. В тебе вполне уверен». (Цит. К. Любимов М. Н. Катков и его историческая заслуга. С. Пб 1889, стр. 344). И специально по балтийскому вопросу «Не надо как бы колоть и раздражать происхождением... Надо говорить об этом, но следует сохранять меру. Покущения этого рода есть, я знаю и с тобой согласен». (Там же). Как видим, при всей умеренности Александра II в отрицательной оценке остзейцев и поддержке Каткова заходил здесь дальше, чем обычно.

¹²¹ ЦГИА, ф. 908, оп. 2, д. 45, ч. II, л. 126. Балтийский вопрос с правительственной точки зрения.

¹²² Там же.

¹²³ Там же, л. 173.

симпатий в среде немецкого населения края». ¹²⁴ Как видим, даже такой оруженосец остзейцев как Валуев акцентировал наличие противоречий между линией царизма на слияние окраин с Россией и децентралистскими тенденциями балтийских немцев. Так трактовал Валуев проблему противоречий и позднее, когда в записке «Балтийский вопрос с правительственной точки зрения» признал обоснованной тревогу правящих классов России в связи с событиями в Польше, прусскими войнами и упорством остзейцев в отстаивании своей обособленности. Правда, Валуев отрицал заинтересованность Пруссии в балтийских губерниях. «Ныне, — писал он, — ни одному серьезному государственному человеку Пруссии присоединение к ней Остзейского края не представляется ни возможным, ни особенно желательным». ¹²⁵ Однако известно, что даже Катков в 60-х годах говорил лишь о потенциальных возможностях прусской агрессии, увязывая их с ростом шовинистических настроений среди балтийских немцев и их тенденциями к обособлению. Поэтому тем большего внимания заслуживают рассуждения Валуева о свойственной немецким баронам манере смотреть на балтийские губернии как на особую часть России со своей автономией, законодательными правами и конституцией. ¹²⁶

Так обстояло дело всегда, но для 60-х годов Валуев фиксировал учащение всплеск провинциального обособления, их более открытый характер и даже проявление антагонизма к России. Такой оборот дела Валуев справедливо объяснял опасениями остзейцев перед возможностью преобразований «сверху» и стремлением сохранить дорогие им права и господствующее положение в крае, ¹²⁷ во имя чего они «...решились не только отстаивать средневековые привилегии, но и отрицать право верховной власти на изменение местных законов и порядков». ¹²⁸ В более пространной формулировке эта мысль изложена Валуевым еще в примечании к дневнику, сразу после его отставки. «Коноводы Прибалтийских сословий, — писал он, — не признавали за Правительством никакого достоинства, кроме явного и неоспоримого преимущества материальной силы по их убеждению грубой и неразумной, но непреборимой. Они становились в отношении к этой силе в оборонительное положение, торговались, где могли и как могли

¹²⁴ ЦГИАЛ, ф. 908, оп. I, д. I, т. III, л. 119. Дневник Валуева 1866—1886 гг. Примечание 135.

¹²⁵ ЦГИАЛ, ф. 908, оп. 2, д. 45, ч. II, л. 129. Балтийский вопрос с правительственной точки зрения.

¹²⁶ Там же, л. 173.

¹²⁷ ЦГИАЛ, ф. 908, оп. 2, д. 45, ч. II, л. 173. Балтийский вопрос с правительственной точки зрения.

¹²⁸ Там же, л. 133.

е ее представителями, старались по возможности предупреждать или умалять вмешательство в местные дела, и вообще заботились, прежде всего и более всего о сохранении Status quo. Девиз: *poli me tangere* сделался их общим правилом. Признавалось более безопасным не изменять ничего». ¹²⁹

Немало признаний о различии между остзейцами и простозейцами в вопросе о статусе балтийских губерний содержат и записки Альбединского. Генерал-губернатор обычно сводил сущность планов привилегированных сословий Прибалтики к стремлению обеспечить законодательную автономию, ¹³⁰ и в этом с ним соглашался Александр II «N. В. Совершенно справедливо», ¹³¹ — писал царь на полях мартовской записки 1868 года, в которой Альбединский сообщал о противодействии балтийских немцев всяким мерам, хотя бы в малейшей степени затрагивающим их преобладание в крае. В другом месте в связи с отмеченными Альбединским антирусскими тенденциями остзейцев и выдвинутым им требованием не уступать развитию немецкого элемента, Александр II на полях записки пометил: «Разумеется». ¹³² Все это схоже с точкой зрения Самарина, Аксакова, Каткова и других представителей антиостзейской группировки. Подобно им, представители правительства в принципе признавали несовместимость интересов централизации с поползновениями остзейцев быть государством в государстве. С этих позиций в конце 60-х годов эпизодически выступали все деятели немецкой партии. Тон был задан в речи Александра II 15 июня 1867 года. Обращаясь в Риге к представителям баятийского рижского царства, царь сказал: «Я умею ценить ваши верноподданнические чувства, доверяю вам. Но я желаю господа, чтобы вы не забывали, что принадлежите к единой русской семье и образуете нераздельную часть России». ¹³³ Дух рижской речи наложил свой отпечаток и на ряд других декларативных заявлений Александра II. В наиболее открытой форме он проявился в событии, именуемом немецко-балтийской литературой «большая акция». Ее начало датируется 8 февраля 1870 г., когда парю был вручен адрес Лифляндского ландтага. В нем выражался протест против политики правительства и выдвигался ряд требований по вопросам законодательства, языка, церкви, школы и цензуры, направленных

¹²⁹ ЦГИАЛ, ф. 908, оп. I, д. I, т. III, л. 111, Дневник Валуева 1866—1868 гг.

¹³⁰ ЦГИАЛ, ф. 1016, оп. I, д. 972, л. 5. Записка по поводу прошения дворян, 1870 г.

¹³¹ ЦГИАЛ, ф. 1016, оп. I, д. 970, л. 43.

¹³² Там же, л. 47.

¹³³ Цит. С. Татищев, Император Александр II, т. II, СПб 1911, стр. 23.

на обеспечение автономии балтийских губерний. О том, как восприняли выступление остзейцев высшие сферы русского общества, повествует Милютин: «В первых числах февраля в Петербурге много было толков по поводу выходки прибалтийских немцев, позволивших себе с небывалой еще дерзостью высказать явно и формально свои сепаратичные стремления. Несколько отъявленных феодалов от имени всего Лифляндского дворянства, подали на Государя прошение (от 8 февраля), в котором жаловались на мнимое нарушение привилегий, дарованных краю в отношении религии, языка и обособленности местного законодательства». ¹³⁴ Рядом статей на «большую акцию» лифляндского ландтага откликнулись «Московские Ведомости»: «Никогда еще, — писала газета, — столь решительным тоном не дерзало говорить балтийское рыцарство в обращении своем к престолу. Вот как в Риге отозвались Кениггрец и Садовая». ¹³⁵ В другой статье Катков подчеркивал: «Главная сила этих домогательств заключается не столько в специальных предметах, к которым они относятся, только в той идее, совершенно недвусмысленно высказанной, что Лифляндия есть отдельное владение, находящееся как бы в отношениях федеративных к русскому государству или в ленных к Государю». ¹³⁶

Однако на сей раз остзейцев осуждали не только их противники из правящего лагеря России, но и те, кто их обычно опекал. Так, например, Альбединский в записке по поводу адреса говорил о неосновательности жалоб на стеснение свободы совести и угнетение лютеранской церкви, доказывал несообразность домогательств по поводу языка и законов и отмечал, что «доводы... направлены к цели, вполне противоречащей видам Правительства». ¹³⁷ В заключение Альбединский предлагал отклонить адрес. Не менее любопытна реакция Александра II. Его решение гласило: «Так как законы общие и местные заимствуют силу свою от единой Власти Самодержавной, то решительно отказать лифляндскому дворянству в ходатайствах, изложенных в сем прошении, тем более, что они не согласны с самим введением к своду местных узаконений». ¹³⁸ Такая резкость тона была несвойственна для Александра II. Необычным было и его намерение публично унизить остзейцев путем, не принятой в прежней практике, публикации резолюции в печати.

¹³⁴ Отдел рукописей ГБЛ, ф. Милютинных, Воспоминания, т. XIX. 1870—1871 гг., 169. 16, 3, л. 6—7.

¹³⁵ «Московские Ведомости», 17 марта 1870 г.

¹³⁶ Там же, 16 апреля 1870 г.

¹³⁷ ЦГИА.Т, ф. 1016, оп. 1, д. 972, л. 6.

¹³⁸ Цит. «Голос», 18 марта 1870 г.

Единоклюшная реакция обеих группировок России на «большую акцию» баронов не составляла в тот период исключения. Сближение обеих группировок имело место и в ряде других случаев. Однако даже тогда, когда позиция антиостзейцев и немецкой партии в наибольшей степени совпадали, они все же не сливались. Соответственно с этим и расхождения прavitельственной группировки с остзейцами были меньшими. Обратимся для подтверждения к Альбединскому. В письме Шувалову он следующим образом определял свое место в подходе к вопросу о статусе балтийских губерний: «Ни Самарин, ни Ширрен не могут служить для нас руководящей нитью. Один хочет сделать из Прибалтийских губерний чисто русские, подобные какой-нибудь Смоленской или Калужской. Но это не может сделаться так скоро, как он этого желает и теми способами, какие предлагает, да и едва ли вообще возможно; другой требует создания из Лифляндии и Эстляндии, а по возможности и из Курляндии, отдельных княжеств под русским скипетром».¹³⁹ План Ширрена Альбединский характеризовал как бессмысленный и противный интересам действительного объединения губерний с Россией. Для того, чтобы не было сомнений в правдивости Альбединского, на сей раз, напомним, что аналогичную мысль он высказал и представителю другой группировки — Феоктистову. «...Ни Самарин, ни кто-либо иной не поколеблят моей деятельности и не отклонят от избранного мной пути»,¹⁴⁰ — писал он в письме ему.

Чем же отличалась политика правительства от позиции Каткова и либералов в решении проблемы о статусе балтийских губерний в составе России и к чему свелись практические противоречия в этой области между правительством и остзейцами. Ответ на оба вопроса дают записки Альбединского. Санкционированные Александром II, они полностью выражали платформу царизма. Каково же их содержание?

Трудно сказать, сколько раз Альбединский как центральную задачу формулировал необходимость объединения края.¹⁴¹ Однако не менее трудно ответить на вопрос, каким

¹³⁹ Отдел рукописей ГБСЦ, ф. Альбединского. 16, письмо Альбединского — Шувалову, июнь 1869 г. Ширрен — профессор русской истории Дерптского университета автор работы «Лифляндский ответ». В ней в форме ответа Самарину была изложена программа провинциального обособления (см. С. Schirren, *Livländische Antwort*», Leipzig, 1869).

¹⁴⁰ Отдел рукописей Института русской литературы (Пушкинский дом) (ИРЛ), ф. Феоктистова. Письмо Альбединского — Феоктистову, 24 ноября 1869 г., л. 5.

¹⁴¹ Такой тезис содержит мартовская записка 1868 г. (см. Ю. Самарин, *Сочинения*, т. 9, стр. 344). О «государственной необходимости постепен-

образом соби́рался он как генерал-губернатор ее решить. Правда, Альбединский призывал к введению русского языка в администрацию, учреждению русских учебных заведений, поддержанию православия и в принципе выступал даже за унификацию учреждений и законов. Так, например, в марте 1868 года он предлагал преобразование «...существующих учреждений на началах более соответствующих общим государственным интересам и сходных с теми, которые положены в основу российской реформы»,¹⁴² а в 1870 году провозглашал приоритет общегосударственных законов над местными, обладающими силой действия лишь в точно определенных случаях».¹⁴³ Все это предельно близко позиции Самарина и Каткова. Больше того, Альбединский был недалек от Самарина и в постановке вопроса о привилегиях. Правда, генерал-губернатор в отличие от автора труда «Окраины России» и его единомышленников не оспаривал силы действия привилегий с формальной-юридической стороны. Однако выше юридических актов, на которых были основаны привилегии, он ставил право самодержца изменить их.

При этом Альбединский полностью пользовался аргументацией Самарина. Так, например, подобно идеологу антиостзейцев Альбединский, в октябрьской записке 1869 года ссылаясь на прецеденты нарушения привилегий поляками и шведами.¹⁴⁴ У Самарина Альбединский заимствовал и положение о несовместимости привилегий с интересами коренного населения и даже лицемерие в проявлении заботы о нем.¹⁴⁵ И, наконец, в резюме к записке он требовал устранения привилегий.¹⁴⁶ Однако так обстояло дело лишь в теории, пока речь шла о постановке вопроса в принципе. Стоило Альбединскому приступить к обсуждению практической стороны дела, как немедленно выяснилось, что между двумя группировками правящих кругов России даже в вопросе о статусе балтийских губерний пролегает заметная грань. В отличие от коалиции либералов с Катковым, признававшей необхо-

ного, но неуклонного объединения Прибалтийских губерний с Империей», говорится в записке в феврале 1869 г. (ЦГИАЛ, ф. 1016, оп. 1, д. 969, л. 123), а также в октябре 1869 г., где «...признание необходимости объединения Прибалтийских губерний с Россией» формулируется как главное содержание правительственной программы в прибалтийских губерниях (ЦГИАЛ, ф. 1016, оп. 1, 970, л. 27).

¹⁴² Цит. Ю. Самарин, Сочинения. т. 9, стр. 342.

¹⁴³ ЦГИАЛ, ф. 1016, оп. 1, д. 972, л. 6, Записка по поводу прошения дворян.

¹⁴⁴ ЦГИАЛ, ф. 1016, оп. 1, д. 970, л. 66—67.

¹⁴⁵ Там же, л. 72.

¹⁴⁶ Там же, л. 74.

димось устранения некоторых привилегий путем реформ, и в противовес собственным декларативным заявлениям правительство по существу отрицало возможность изменить в ближайшее время особое положение края даже по линии языка, школы и церкви, не говоря уже о непосредственных социально-экономических преобразованиях. Тактика постепенных действий, соразмерных со средствами, распространялась и на проблему статуса балтийских губерний и практически оставляла все на своих местах. Даже провозглашенная с большим шумом программа утверждения «русских начал» решалась лишь в плане осуществления некоторых мер по русификации дела образования и выдвижения требования о равноправии русского языка с немецким в городском управлении и суде.

Как видим, дистанция между признанием представителями царизма необходимости окончательного и прочного объединения Прибалтийского края с Россией и практическим осуществлением этой задачи весьма велика. Отсюда и другое несоответствие: сравнительно глубокие противоречия между правительством и остзейцами в самой постановке вопроса сглаживались в ходе реализации практической линии царизма. На первый взгляд здесь выражается только непоследовательность и отсутствие системы. Так это воспринимал поначалу и сам Альбединский. В своей записке в марте 1868 года он писал: «Ознакомление с предшествующим не давало почти никаких указаний. То, что делалось одним, совершенно изменялось другим. Ясно было, что само Правительство недостаточно ознакомилось со всеми особенностями Прибалтийских губерний и не могло поэтому усвоить себе ясной и соображенной во всех подробностях системы действий в этом крае».¹⁴⁷ И хотя Альбединский брался создать стройную систему правительственной политики в Прибалтике,¹⁴⁸ однако на деле он, осуществляя правительственную линию, не мог не оказаться продолжателем «бессистемности». Объясняется такая «непоследовательность» весьма просто: в вопросе о статусе балтийских губерний царизм метался между желанием ликвидировать особое положение Прибалтики и твердым стремлением сохранить в ее лице оплот феодальной реакции. К тому же нельзя забывать, что со второй половины 60-х годов в политике царизма в целом произошел прямой переход к еще более реакционному курсу.

Мы видели, как антиостзейская группировка, намереваясь застраховать себя от неожиданностей, соглашалась с необходимостью определенных реформ в Прибалтике. Таким

¹⁴⁷ ЦГИАЛ, ф. 1016, оп. 1, д. 970, л. 27.

¹⁴⁸ Там же.

стремлением избежать неприятных сюрпризов руководствовались и немецкая партия как наиболее влиятельная группировка правительства. И все же ее деятели оставались верными себе. Менее всего они желали реформ. Несовместимость признания необходимости реформ с нежеланием их практически осуществлять и создавала впечатление отсутствия системы. На деле же это была давно определившаяся система решительного противодействия преобразованиям. В данном случае она перевешивала даже реальные опасения, связанные с событиями в Польше, децентралистскими тенденциями остзейцев и объединением Германии. Общность идеологии русских и балтийских крепостников оказалась более весомой, нежели противоречия между ними. С наибольшей рельефностью это выразилось в решении аграрной проблемы во второй половине 60-х годов.

Представители царизма соглашались со своими оппонентами из лагеря антиостзейцев в том, что наделение части крестьян земельной собственностью могло бы способствовать более тесному слиянию края с Российской империей.¹⁴⁹ В заключении к записке «Балтийский вопрос с правительственной точки зрения» Валуев называл основной причиной тяготения латышских и эстонских крестьян к России надежды на то, что отсюда придет решение аграрного вопроса. «Разбить надежды, — писал он, — было бы самой крупной ошибкой внутренней политики и не менее крупной ошибкой внешней политики».¹⁵⁰ Однако этой недвусмысленной рекомендации, продиктованной страхом перед крестьянской революцией и интересами внедрения «русских начал», не следовал ни сам Валуев, ни царское правительство в целом. Аграрному вопросу попрежнему «не везло».

Возьмем вопрос о водворении православных крестьян в казенных имениях, как пример, где царское правительство в решении проблемы земельных отношений пошло сначала наиболее далеко. В числе инициаторов постановки этого вопроса был министр государственных имуществ. Зеленый, один из немногих деятелей правительственных кругов, кто по своим взглядам в балтийском вопросе примыкал к антиостзейской группировке.

В своих «Соображениях о сосредоточении православных Эстов и Латышей около православных церквей в Прибал-

¹⁴⁹ См. ЦГИА.Т. ф. 908, оп. 2, д. 45, ч. II, л. 171. Балтийский вопрос с правительственной точки зрения.

¹⁵⁰ См. там же, л. 151.

тийском крае»¹⁵¹ (1866 год), он говорил об угрожающем положении православной церкви в балтийских губерниях в связи с раздробленностью приходов и разочарованием крестьян, которые в 40-х годах перешли в православие в надежде таким путем добиться улучшения своего положения. Зеленый предлагал наделить безземельных крестьян землями из казенных мызных угодий и таким образом не только разрядить напряженность в прибалтийской деревне, но и сгруппировать сельское население около православных храмов.¹⁵² По расчетам Зеленого при постепенном процессе наделения по ходу освобождения контрактующих казенных имений в 1867 году могли быть наделены 200 хозяев и 1600 бобылей, а в 1868 году — 250 хозяев и 1800 бобылей. В дальнейшем предполагалось наделение 66.505 безземельных душ мужского населения, а также какой то части хозяев по следующим нормам: хозяевам — около 20 десятин, безземельным — около 5 десятин. Наделение земель предполагалось не в собственность, а лишь в пользование на основе облегченного оброка или полного освобождения от него на несколько лет.¹⁵³ Как видим, Зеленый предлагал весьма умеренный проект либерального толка, рассчитанный к тому же на то, чтобы поднять роль православной церкви в противовес идеологическому оплоту остзейского германизма — лютеранству. Тем не менее в правительственных кругах против проекта Зеленого развернулась борьба. Губернатор Курляндии Бреверн обратился к Валуеву с запиской «О предполагаемом в казенных имениях Курляндской губернии наделении землей работников (православных латышей)».¹⁵⁴ В ней Бреверн называл планы Зеленого нереальными из-за недостатка земли и пугал, что, не получившие землю, станут еще более недовольными, в результате чего в Курляндии вспыхнут волнения и «правительство будет вынуждено идти дальше».¹⁵⁵ Еще хуже, по словам Бреверна такая мера могла отозваться на частных имениях. «А объяснить батракам и бобылям этих имений, почему нельзя: как? Уже этой весной, когда ходили лишь слухи о мерах Министерства Государственных имуществ, работники частных имений требовали, чтобы земля, отданная в их пользова-

¹⁵¹ Отдел рукописей ГБСШ, ф. Корнилова П. Ф., № 379, к. 10, № 19, Соображения Министра Государственных Имуществ о сосредоточении православных Эстов и Латышей около православных церквей в Прибалтийско мкрае. (Соображения Зеленого).

¹⁵² Там же.

¹⁵³ Там же, л. 114.

¹⁵⁴ Отдел рукописей ГБСШ, ф. Альбединского, 16, Записка Бреверна.

¹⁵⁵ Там же, л. 51.

ние в счет жалования, предоставлена была в аренду по определенной правительством оценке».¹⁵⁶ По всему письму и особенно его заключению красной нитью проходила мысль об опасности, которую составляет намеченная мера для немецких помещиков. Валуев, как обычно, поддержал остзейцев и переслал записку Бревверна генерал-губернатору Э. Баранову.

На Баранова записка Бревверна, препровожденная Валуевым, оказала бесспорное влияние. В высказанных генерал-губернатором соображениях мы встречаем известные нам по записке Бревверна доводы.

Трудно сказать, чем бы завершилась борьба, если бы именно в это время не произошло событие, которое наложило печать на всю политику царизма и внесло коррективы в рассмотрение данного вопроса.

16 июня 1866 года началась война Пруссии против Австрии. Нам представляется, что именно это обстоятельство определило несколько неожиданный для Александра II образ действий и придало всему делу своеобразный оборот.

30 июня 1866 года по повелению Александра II под председательством Гагарина состоялось совещание по делу об отводе земли безземельным православным эстонцам и латышам Прибалтийского края. В совещании участвовали Валуев, Шувалов, Зеленый, Баранов, министр финансов Рейтерн и товарищ обер-прокурора синода. Хотя в составе совещания были влиятельные представители «немецкой партии», тем не менее в целом были приняты соображения Зеленого.¹⁵⁷ В августе решение совещания было утверждено Александром II. В нем говорилось: «1) для сосредоточения православных эстов и латышей возле православных церквей отводить тем из них, которые не имеют земли, участки из казенных мызных угодий, по мере освобождения тех угодий из под арендных контрактов».¹⁵⁸

Казалось бы в данном акте как в фокусе сошлись взгляды двух группировок правящей России. И так это в действительности и было, но только в течение небольшого времени. Защитники остзейцев вскоре раскаялись в поспешности своих действий и совершенно изменили курс. Враждебную позицию в вопросе о наделении безземельных крестьян православного вероисповедания занял Альбединский. Уже в июле-

¹⁵⁶ Отдел рукописей ГБСЦ, ф. Альбединского, 16. Записка Бревверна, л. 54.

¹⁵⁷ Отдел рукописей ГБСЦ, ф. Корнилова П. Ф., № 379, к. 10, № 319. Проект всеподданнейшей записки, л. 1123—134.

¹⁵⁸ Цит. Остзейский вопрос и православие, стр. 128.

ской записке 1867 года он писал: «Распоряжение о безземельных православных на мызных землях не соответствует установившемуся порядку землевладения, возбуждает толки о видах правительства и поддерживает в умах крестьян надежды на общее наделение батраков».¹⁵⁹ К этой мысли он возвращался часто и впоследствии. Так, в мартовской записке 1868 года он утверждал: «...всякое частное наделение землей с целью политической и религиозной, скорее обнаружит бессилие правительства действовать иными способами для достижения своих целей».¹⁶⁰ И там же: «Не могу признать частное наделение крестьян землей, потому только, что они православные, мерой достигающей цели».¹⁶¹ Не будучи в состоянии пересмотреть принятое решение, правительство делало все возможное для того, чтобы осуществить его в микроскопических дозах. И это ему удалось. К началу 1871 года землей было наделено всего около 1500 душ и в среднем на каждого из них приходился ничтожный клочок в 5 десятин. Земельные участки были переданы также церковным причтам и православным школам. Но и этот фонд был невелик. Всего до 1884 года в пользу причтов из казенных земель было отмежевано 8311 десятин, а в пользу школ 2087 десятин.¹⁶²

Таков был скудный итог аграрных преобразований конца 60-х годов по вопросу, где правительство под флагом решения двуединой задачи — распространения православия и ослабления классовой борьбы в прибалтийской деревне сначала шло по линии сближения с либералами и Катковым. На деле и здесь ощущалась проостзейская направленность действий правительства и за это Альбединского резко критиковал Самарин.¹⁶³ Он писал о медленном ходе реализации принятого решения, о передаче земель при активной поддержке местных властей лютеранам¹⁶⁴ и в заключение, обращаясь

¹⁵⁹ ЦГИАЛ, ф. 1016, оп. I, д. 970, л. 7—8.

¹⁶⁰ Цит. Ю. Самарин, Сочинения, т. 9, стр. 366.

¹⁶¹ Там же, стр. 395. В оригинале документа имеется перечеркнутое предложение: «для действительного упрочения в народе русских начал и создания в нем русских центров, без возбуждения религиозного и политического раздражения, пожертвовать предназначенные для православных батраков казенные мызные земли на поселение отставных и бессрочно-отпускных нижних чинов из местных уроженцев (ЦГИАЛ, ф. 1016, оп. I, д. 970, л. 54) Как видим Альбединского не устраивала ни одна форма наделения землей. Поэтому данный пункт был вычеркнут и в окончательном тексте документа отсутствует.

¹⁶² См. Остзейский вопрос и православие, стр. 131.

¹⁶³ См. Ю. Самарин, Сочинения, т. 9, стр. 107—154. Водворение православных крестьян в казенных имениях.

¹⁶⁴ Там же, стр. 148.

к своим оппонентам в балтийских губерниях и за границей, которые шумели по поводу руссификации, говорил: «Вот к чему сводятся на деле те «громадные наделы, те премии и разного рода привилегии, которыми правительство будто бы так щедро награждает православных к ущербу лютеран».¹⁶⁵

Итак, даже там, где единодушие двух группировок российских верхов по балтийскому вопросу было наиболее заметным, их позиции все же не сливались. Линия царского правительства проходила где то между Самариным и Ширреном и пожалуй более близко к последнему, нежели к первому.

Отношение правительственных кругов к остзейцам даже тогда, когда точки зрения не совпадали, сводилось к своего рода дружеским советам и просьбам во имя собственных интересов пойти на уступки там, где это неизбежно. Причем в конце 60-х гг. такие просьбы не распространялись на социальные проблемы, а ограничивались главным образом вопросом о ведении делопроизводства на русском языке. Немецкая партия старательно оберегала остзейцев от критики их оппонентов и недоброжелательно воспринимала анти-остзейские выступления Самарина, Каткова, Аксакова и их единомышленников в балтийском вопросе.

Характерным примером может служить следующий эпизод. В ноябре 1867 года, т. е. через неполных полгода после рижской речи Александра II Валуев по поручению царя написал статью в связи с острой полемикой между русской и остзейской печатью по балтийскому вопросу. Текст статьи, опубликованной 9 ноября в органе министерства внутренних дел «Северной Почте», был Валуевым предварительно согласован с Шуваловым и Альбединским и санкционирован Александром II¹⁶⁶, и может поэтому с полным правом рассцениваться как изложение правительственной точки зрения по балтийскому вопросу. И хотя в статье вновь поддерживалось требование о необходимости расширения сферы обязательного употребления русского языка и подчинения Прибалтики как части России общим началам государственного единства, тем не менее полемически она была направлена в защиту остзейцев против «Московских Ведомостей», «Москвы» и других органов печати антиостзейской группировки. Валуев пытался в своей статье рассеять распространенное среди остзейцев опасения насчет «целого ряда принудительных мер, будто бы предназначенных к окончательному устра-

¹⁶⁵ Там же, стр. 154.

¹⁶⁶ На сообщении Валуева о написании статьи Александр II 7 ноября 1867 года пометил: «Очень хорошо» (см. Отдел рукописей ИРЛ, ф. 559, № 21, Всеподданнейшие доклады Валуева о печати, л. 37).

нению всех местных особенностей»,¹⁶⁷ а в заключительной части даже конкретно указал, что правительство «оставляет в силе свод местных узаконений, развивает поземельное устройство сельского населения на основании особых условий и имеет в виду особые оттенки при распространении на Прибалтийские губернии главных начал судебной реформы».¹⁶⁸ Статья в «Северной Почте» прозвучала как официальный и публичный отказ правительства от ломки основ, на которых базировалось особое положение балтийских губерний и в этом смысле выражала противоречие с антиостзейской группировкой. Не удивительно, что после статьи «Северной Почты» полемика в русской печати не прекратилась, а с выходом в 1868 году первой серии «Окраин России» Самарина даже значительно обострилась. Правительство по-прежнему в целом придерживалось проостзейского курса. «Москва» Аксакова за неполных два года издания (1867—1868 гг.) получила 9 предостережений и дважды приостанавливалась, а в октябре 1868 года полностью прекратила существование. Репрессиям подвергались и другие газеты, оппонировавшие остзейцам.¹⁶⁹ Так дело длилось до второй половины 1870 года, когда правительство в связи с отказом России от статей Парижского договора о судоходстве на Черном море, категорически потребовало от печати прекращения полемики по остзейскому вопросу.¹⁷⁰ На этом платформа правительства 60-х годов XIX века в балтийском вопросе как выражение общности интересов российских и остзейских крепостников нашла свое логическое завершение.

На основе изложенного нам представляется возможным сделать следующие выводы: 1) Политическую платформу царизма в балтийском вопросе в 60-х годах XIX века определяли и практически направляли представители крепостнического крыла буржуазно-помещичьей России, союзники балтийских помещиков по своим классовым интересам и мировоззрению. Балтийские губернии представляли в пореформенный период наиболее сохранившееся пристанище феодальной реакции и являлись для русских крепостников чем то вроде последней линии обороны в борьбе за наименьшие уступки развитию капитализма. Крепостническая реакция цепко держалась за этот рубеж и предлагала для Прибал

¹⁶⁷ «Северная Почта», 9 ноября 1867 года.

¹⁶⁸ Там же.

¹⁶⁹ Отношение правительства к полемике при более детальном рассмотрении не выглядит столь прямолинейным. На некоторую зигзагообразность особенно влияли внешнеполитические соображения. Однако основная тенденция в целом выдерживалась.

¹⁷⁰ Подробнее см. Я. Зутис, К истории германского «Дранг нах Остен», Ученые Записки Латвийского Госуниверситета, т. XI, стр. 41—42.

тики еще более узкую программу мероприятий, чем та, которая осуществлялась почти во всей империи. Такая платформа в основном совпадала с остзейским курсом сохранения статус-кво, несколько расходилась с платформой либералов и Каткова и решительным образом противоречила интересам латышского, эстонского и русского народов, как и развитию балтийских губерний и всей России в целом. Вместе с балтийскими баронами царизм оставался злейшим врагом народов Прибалтики. 2) В то же время анализ политической платформы царизма обнаруживает наличие трений между русскими и остзейскими крепостниками. Источники таких трений двоякие. С одной стороны, имеются небольшие различия в тактике. Они относятся преимущественно к первой половине 60-х годов, когда балтийские губернии захлестнула волна крестьянского движения, и царизм, движимый страхом перед ним, осуществил ряд реформ (паспортную 1863 года, о запрещении применения телесных наказаний помещиками 1865 года, о вольностном общественном управлении 1866 года и др.). Хотя они были еще ограниченнее куцых реформ 60-х годов в России, тем не менее привилегированные сословия Прибалтики всячески противодействовали им. Это противоречие свидетельствовало о том, что даже царизм, хотя бы и поневоле, был склонен сделать несколько больший шаг по пути буржуазного развития Прибалтики, чем остзейцы.

В этом же направлении следует расценивать углубившиеся в условиях перехода к капитализму противоречия представителей самодержавия с остзейцами — извечными врагами «политического единства и централизации управления».¹⁷¹ Восстание в Польше и процесс объединения Германии еще более усугубили необходимость централизации и в сочетании с социальными моментами обусловили выдвижение программы тесного слияния балтийских окраин с Россией, объективно направленной против привилегий как основы особого положения балтийских губерний с их сословно-феодальным строем. Но и здесь итоги были мизерны. Намеченные царизмом, меры шли преимущественно по линии языка, школ и церкви и составляли подготовительный этап к реализации широкой программы руссификации. Что же касается необходимых для ликвидации привилегий социально-экономических преобразований, то враждебная таким мерам крепостническая точка зрения взяла верх. Солидарность интересов царизма с немецкими баронами оказалась значительно более весомой, нежели трения с ними и в результате привилегии сохранили свою силу. Русский царизм продолжал оставаться союзником и опорой немецких баронов.

¹⁷¹ J. Zutis, *Baltijas jautājums XVIII gadsimtā*, 36. lpp.

Е. Муравская

ОРГАНИЗАЦИЯ ТОРГОВЛИ РИГИ С ПОЛОЦКОМ, ВИТЕБСКОМ И СМОЛЕНСКОМ В XIII-XV вв.

Торговля Риги с Полоцком, Витебском и Смоленском в XIII—XV веках составляет часть проблемы социально-экономического развития Руси и Прибалтики в период феодальной раздробленности. Поэтому исследование торговых отношений Риги с Полоцком, Витебском и Смоленском имеет немаловажное значение. Кроме того, оно дает возможность более полно осветить вопрос русско-ганзейской торговли.

В исторической литературе утвердилось мнение, что в XIII—XV в. в Новгород олицетворял всю русскую торговлю с Западом. Внимание исследователей торговых отношений русских городов с Западом в средние века сосредоточивалось главным образом на новгородско-ганзейской торговле. В то же время торговля по Даугаве составляла значительную часть русско-ганзейской торговли. Однако вопрос торговли Риги с русскими городами по Даугаве изучен далеко не достаточно. В русской буржуазной историографии по данному вопросу имеются небольшие статьи М. Н. Бережкова «О торговле Руси с Ганзой до конца XV в.»¹, И. Тихомирова «Торговля в мирные отношения русских княжеств с Ливонией в VIII в.»². Косвенно затрагивается вопрос торговли Риги с Полоцком, Витебском и Смоленском в книге М. И. Славянского «Историческое обозрение торговых сношений Новгорода с Готландом и Любеком» (СПБ 1847 г.), А. Сапунова «Река Западная Двина», (Витебск 1893 г.), П. В. Голубовского «История Смоленской земли до начала XV в.» (Киев 1895 г.), В. Е. Данилевича «Очерки истории Полоцкой земли до конца XIV в.» (Киев 1896 г.). Значительно больше внимания данному вопросу уделили немецкие буржуазные ис-

¹ Журнал М. Н. П. СПб 1877 г. (февраль).

² Журнал М. Н. П. СПб 1876 г. (май); его же «Торговые сношения Полоцка с Ливонией в XIV в.», ис. М. Н. П. 1877 г. (декабрь).

торики Л. Гетц, П. Иогансен, Г. Холлин, Г. Шредер³. Наиболее крупными работами являются исследования Л. Гетца. Написаны они на большом фактическом материале. Однако основная мысль этих работ Л. Гетца, как и работ других немецких буржуазных историков, состоит в том, что влияние немцев на развитие торговли и культуры Прибалтики, а также русской торговли носило лишь исключительно прогрессивный характер. Л. Гетц утверждает, что торговля по Даугаве стала развиваться лишь после того, как в середине VII в. этот путь был открыт немецкими купцами. Но археологические данные говорят о том, что торговый путь по Даугаве был известен еще в IX—X веках. Об этом свидетельствуют найденные на территории Прибалтики серебряные арабские монеты-диргемы, например, в Навессала Огрского района или городище Даугмале, которые могли быть занесены сюда из городов Средней Азии, благодаря посредничеству русских купцов. Об оживленной торговле Прибалтики с Киевской Русью, а через нее с Византией, говорят найденные византийские монеты и некоторые предметы христианского культа⁴.

Рассматривая условия торговых договоров, Гетц стремится выявить преобладающее влияние немецкой или русской стороны. Так, договор 1229 г. Гетц оценивает как предписание немцев для русских, как победу немецких купцов. В договоре смоленского князя, датированном Гетцем 1250 годом, он видит усиление влияния русских. Однако социально-экономические причины, определявшие условия договоров и приводившие к их изменениям, Гетцем не раскрываются. Он ограничивается описанием политических событий этого периода времени.

Л. Гетц, Г. Шредер, Г. Холлин, П. Иогансен и др. немецкие буржуазные историки преследовали цель — приписать вторжению немецких рыцарей и деятельности немецких купцов в Прибалтике исключительно прогрессивную роль. При этом Иогансен непомерно преувеличивает значение Ганзы в развитии Ливонии⁵.

³ L. Götz «Deutsch-russische Handelsgeschichte des Mittelalters», Lübeck, 1922. Далее Н. Г.; его же «Deutsch-russische Handelsverträge des Mittelalters», Hamburg, 1916, Далее Н. V.

P. Johansen «Die Bedeutung der Hanse für Livland», H. Gbl. 1940./1941.
G. Hollihn «Die Stapel-und Gästepolitik Rigas in der Ordenzeit 1201—1562», H. Gbl. 1935.

H. G. Schroder «Der andel auf der Düna im Mittelalter», Hansische Geschichtsblätter, 1917. Далее Н. Gbl.

⁴ «История Латвии», т. I, стр. 58, Рига 1952.

⁵ P. Johansen HGbl. 1940./1941.

В зарубежной буржуазной исторической литературе до сих пор повторяется подобные утверждения. В этом отношении примером может служить работа В. Ниитемаа «Внутренняя торговля Ливонии в политике ливонских городов в средние века»⁶. Но следует отметить, что данная работа Ниитемаа, несмотря на ошибочные положения относительно роли и значения немецкого влияния в Прибалтике, представляет значительный интерес. Автор широко использует большое число источников и документов, на основе которых приводит целый ряд ранее не упоминавшихся в литературе фактов из истории торговли Ливонии в средние века.

В советской исторической литературе вопросу торговли по Даугаве в средние века уделено немного внимания. Частично он раскрыт в общих трудах по истории Латвии⁷, в «Очерках по истории СССР» т. I, АН СССР М-1952, в монографиях: М. Н. Тихомирова «Дневнерусские города» (М. 1956 г.), П. А. Храмова «Очерки экономики феодализма в России» (М. 1957 г.) в сообщении В. В. Дорошенко «Цены на продукты сельского хозяйства в Ливонии в XV в.»⁸.

В последние годы защищены диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук по вопросам, близким к освещаемому в данной статье⁹. В диссертации Н. Н. Усачева «Торговля Смоленска с Висби и Ригой в XIII—XIV» ставилась задача показать роль Смоленска в ганзейской торговле. Излишне много внимания в диссертации уделено политической истории Смоленска. Некоторые выводы Н. Н. Усачева, сделанные в диссертации, повидимому, являются спорными. В частности без достаточного подтверждения документальными данными Смоленску придана огромная роль в ганзейской торговле по Даугаве¹⁰.

Таковы краткие итоги рассмотрения вопроса о торговле по Даугаве в средние века в предшествовавшей и настоящей историографии.

⁶ V. Niitemaa «Der Binnenhandel in der Politik der livländischen Städte im Mittelalter». *Annales Academiae scientiarum fennicae*, Helsinki, 1952.

⁷ История Латвии, т. I, под редакцией Я. Я. Зутиса, Рига, 1952 г. Т. Zeids «Feodalisms Livonijā». Rīga 1951.

⁸ В. В. Дорошенко «Цены на продукты сельского хозяйства в Ливонии в XV в.» История СССР № 2 1959.

⁹ Н. А. Казакова «Сношения Новгорода с Ливонией и Ганзой в конце XIV и первой пол. XV в.» Вестник Ленинградского университета № 4, 1947.

Н. Н. Усачев «Торговля Смоленска с Висби, Ригой и северогерманскими городами в XII—XIV вв.», автореферат диссертации, М. 1952.

А. Л. Хорошкевич «Торговля Великого Новгорода с Прибалтикой и Ганзой в XIV—XV вв.» (состав ввоза и вывоза). Автореферат диссертации, М. 1958.

¹⁰ Автореферат названной диссертации, стр. 14.

В данной статье внимание сосредоточено на вопросе организации торговли Риги с Полоцком, Витебском и Смоленском в XIII—XV в. в. на основе договоров 1229 и 1406 г. г.

Основными источниками для освещения данного вопроса послужили договоры 1229 и 1406 г. г., грамоты и письма торгующих сторон, опубликованные в сборниках документов¹¹, протоколы (рецессы) съездов ганзейских¹² и ливонских¹³ городов, хроника Генриха Латвийского¹⁴, «Рижская долговая книга»¹⁵, которая велась при городском рате, документы хранящиеся в Рижском городском архиве¹⁶.

Одним из наиболее важных документов в истории торговых отношений Риги с русскими городами по Даугаве в XIII—XV в. в. является договор 1229 г. Договор 1229 г. привлекал внимание многих исследователей памятников древнерусского права, вопросов взаимоотношений русских земель с Восточной Прибалтикой, в частности, их торговых связей. Среди русских документов XIII в. этот договор выделяется многогранностью своего содержания. Договор 1229 г. охватывает вопросы не только торговых отношений; он отражает также сложившиеся к тому времени нормы торгового права, уголовного права и судопроизводства. Основными вопросами договора являются нормы торгового права.

Договор 1229 г. имеет несколько списков, один из которых хранится в рижском городском архиве. В сборнике документов «Русско-ливонские акты»¹⁷ опубликованы тексты 7 списков договора (А, В, С, D, E, F, G). Многочисленность списков объясняется тем, что с началом княжения каждого князя этот договор подтверждался. При этом производилось переписывание договора. Условия времени, в котором совершалось переписывание, сказывалось не только на правописании, но и на содержании статей договора. Поэтому указанные списки не являются точными копиями оригинала.

В первом томе LUB, изданных под редакцией Бунге, опубликованы два списка договора 1229 г. (I и II). Список I сов-

¹¹ «Liv-Est- und Kurländisches Urkundenbuch», begr. C. F. V. Bunge, Bd. I—XII, Riga 1852.—1909. Далее LUB.

¹² «Die Rezesse und andere Akten der Hansetag», Bd. I—VI, Leipzig, 1870.—1889. Далее H. R.

¹³ «Akten und Rezessen der livländische Ständetage», hrsg. v. L. Arbusow und A. Bauer, Bd. I—III, Riga 1910.—1938.

¹⁴ «Хроника Генриха Латвийского». АН СССР, М.-Л 1938.

¹⁵ «Das Rigische Schuldbuch», hrsg. v. H. Hildebrand. SPb 1872.

¹⁶ Рижский городской госархив отдел «Moscovitica Ruthenika».

¹⁷ Русско-ливонские акты, собранные К. Е. Напьерским, изданные Археологической комиссией, СПб, 1868. Далее Р-Л акты.

падает с упомянутым выше списком «D», а список II — со списками А, В, С. В данной статье используется список I, опубликованный в первом томе LUB.

Количество документов, характеризующих торговлю Риги с Полоцком, Витебском и Смоленском в XIII—XV в. в., а особенно в XIII—XIV вв. очень невелико. Поэтому большую ценность представляет собой «Рижская долговая книга» (1286—1352 г. г.), опубликованная Г. Гильдебрантом. В своем введении к «Рижской долговой книге» Гильдебрант дает описание и объяснение характера записей, внесенных в книгу, встречающихся в книге имен, денежных единиц, товаров, упоминающихся в записях и останавливается на участии русских и рижской торговле. Но Гильдебрант не показал, каковы были интенсивность торговли, удельный вес того или иного товара в общем объеме рижской торговли. Следует иметь в виду, что данные «Рижской долговой книги» относительны, в силу их неполноты, т. к. в книгу вносились не все записи о торговых сделках (могли быть случаи заключения торговых сделок без ведома торгового рата), вносились записи не регулярно, в книге не хватает нескольких листов, некоторые записи зачеркнуты, а некоторые записи не относятся к торговым сделкам. Кроме того «Рижская долговая книга» велась в течение небольшого промежутка времени. Трудно сказать, все ли записи о торговых сделках относятся к внешней торговле. Возможно, что часть из них фиксировала торговые сделки внутреннего рынка. Но имена должников и кредиторов говорят о принадлежности их к различным городам Э. Европы и русских земель. Это позволяет предположить, что часть записей «Рижской долговой книги», причем большая часть относится к внешней торговле. Несмотря на отмеченные недостатки «Рижская долговая книга» может служить ценным источником для выяснения ряда вопросов.

На основе названных документов, источников, а также указанной выше исторической литературы, автором делается попытка разрешить некоторые вопросы организации торговли между Ригой, Полоцком, Витебском и Смоленском в XIII—XV в. в.

I.

По территории Восточной Прибалтики проходило два особо выгодных торговых пути: один по Даугаве, другой — по Гауе и сухопутной дорогой через эстонские земли и Псков к Новгороду. Подымаясь вверх по Даугаве, купцы западноевропейских городов подходили к наиболее крупным русским

городам Полоцку, Витебску и через «волок» к Смоленску в верховьях Днепра. До начала XIII в. территория, заселенная прибалтийскими племенами, в низовьях Даугавы, входила в границы Полоцкой земли. На земле латгалов у Даугавы находились два укрепленных города Кокнесе (Кукенойс) и Ерсика, которые служили опорными пунктами для полоцких князей в Восточной Прибалтике.

В начале XIII в. в Кокнесе княжил Вячеслав (Вячко), в Ерсике — Всеволод. Находясь в вассальной зависимости от полоцких князей, они осуществляли их власть в Восточной Прибалтике, проводили регулярный сбор дани с подчиненных прибалтийских племен и поставляли вспомогательное войско. Особенностью русской власти было то, что она не разрушала насильственно прежних устоев социально-экономической жизни прибалтийских племен и одновременно влияла на дальнейшее развитие экономики и культуры.

Внутренняя междоусобная война русских феодальных княжеств и частые нападения литовских племен на Полоцкое княжество препятствовали объединению сил прибалтийских народностей и русских для совместного отпора немецким крестоносцам, вторжение которых в Прибалтику началось в XIII в. В 1206 г. крестоносцы подошли к Кокнесе, где в это время княжил Вячко. Епископ Альберт, возглавлявший в это время поход крестоносцев против Прибалтики, не решился пойти на прямое столкновение с Полоцком и заключил договор, по которому Вячко передал половину замка Кокнесе крестоносцам¹⁸. Вскоре, однако, крестоносцы нарушили договор и в 1207 г. захватили весь замок Кокнесе. Князь Вячко вынужден был оставить Кокнесе и уйти в русские земли.

Чтобы выиграть время в борьбе за северные и северо-восточные земли Прибалтики, по которым проходил торговый путь к Пскову и Новгороду, епископ Альберт заключил в 1210 г. с полоцким князем Владимиром договор «вечный мир», обязуясь выплачивать полоцкому князю Ливскую дань¹⁹.

Отряды крестоносцев субсидировались и поддерживались немецким купечеством, которое стремилось сосредоточить в своих руках торговлю с Прибалтикой и русскими землями. Епископ Альберт был вынужден поддерживать их интересы. Поэтому, когда в 1210 г. в Полоцк был послан для переговоров с князем Владимиром рыцарь Арнольд «...узнать не согласен ли он на мир...» ему поручалось также узнать «...не

¹⁸ Хроника Генриха Латвийского XIV-7, М-Л 1938.

¹⁹ Хроника Генриха Латвийского XIV-9, М-Л 1938.

откроет ли он (князь Владимир — Е. М.) рижским купцам доступ в свои владения»²⁰. Однако в договоре 1210 г. о правах купцов еще ничего не было записано.

Скорее, укрепив позиции немецких феодалов в Восточной Прибалтике, епископ Альберт отказался от выплаты ливской дани полоцкому князю, нарушив тем самым «вечный мир». Это грозило новым столкновением с Полоцким княжеством, но после переговоров в Ерике в 1212 г. был заключен договор с полоцким князем Владимиром. Полоцкий князь заключил договор в надежде обезопасить западные границы своего княжества от нападений немецких рыцарей и получить возможность сосредоточить силы для отражения набегов литовцев. Условия этого договора были далеко не выгодны для Полоцкого княжества. (Они явились прямым следствием отрицательных сторон феодальной раздробленности). Полоцкий князь по договору 1212 г. отдал епископу Альберту безвозмездно ливские земли. «...Предоставил господину епископу — пишет Генрих Латвийский, — всю Ливонию бездано, чтобы укрепился между ними вечный мир, как против литовцев, так и против других язычников»²¹. В интересах купечества в договоре 1212 г. впервые были записаны права купцов: «...а купцам был всегда открыт свободный путь по Двине»²². В 1211 г. епископ Альберт предоставил готландским купцам ряд привилегий. Среди них основным было то, что купцы прибывавшие в устье (гавань) Даугавы и другие ливонские гавани, освобождались от пошлины, от берегового права феодалов, т. е. береговое право феодалов не распространялось на товары купцов, поэтому купцы могли выносить свои товары на берег, в случае крушения судна, и феодалы тех земель, на берег которых выносились товары не имели право конфисковать их.²³

Эти привилегии подтверждались и расширялись несколько раз в течение XIII в. епископами Риги, Гарту (Дерпт), Эзеля и магистром Ливонского ордена²⁴. Подтверждая привилегии купцов, епископы отмечали большие заслуги купечества при утверждении христианской церкви в Прибалтике, а поэтому объявляли о том, что купцы находятся под защитой папы.

Таким образом, немецкие купцы, прибывшие с крестоносцами в Прибалтику и оказавшие им материальную под-

²⁰ Хроника Генриха Латвийского XIV-9. М.-Л 1938.

²¹ Хроника Генриха Латвийского XVI 2.

²² Там же.

²³ LUB I 25.

²⁴ LUB I 256, 284, 325, 445, 499, 514, 518.

держку деньгами и кораблями, получили, в свою очередь, от духовенства и рыцарства большие привилегии в торговле. Это дало им возможность развернуть широкую торговлю с Восточной Прибалтикой и с русскими городами.:

Рыночное место ливов Ригу немецкое купечество использовало как удобное место для транзитной торговли. Вскоре Рига выросла в значительный центр транзитной торговли. В стенах города Риги вели торговлю купцы различных городов Запада и Руси. Возросшее экономическое значение Риги позволило ей уже в первой половине XIII века в большой степени регулировать торговлю по Даугаве. В (1229) г. Рига заключила торговый договор со Смоленском. В подписании этого договора кроме Риги участвовали представители других городов балтийского побережья: Любека, Жата, Мюнстера, Грюнинга, Дортмунда, Бремена²⁵. Договор 1229 г. распространялся также на Полоцк и Витебск, которые находились это время под властью Смоленска.

Перечисленные названия городов показывает, что в торговле по Даугаве участвовало значительное число городов.

Договор 1229 г. в оценке Л. Гетца, Г. Холлина, а также М. Бережкова является односторонней большой победой немецкого купечества. Чем обосновывалась такая оценка договора 1229 г.? В основном формальной стороной договора, заключавшейся в том, что в большинстве статей слова «немецкий купец» поставлены ранее слов «русский купец» и кроме того в том, что в договоре были детально указаны права немецких купцов в русских городах и лишь упомянуто якобы «ради справедливости»²⁶, что русские купцы обладают такими же правами. «Та же правда боуди Роусиноу в Ризе на Готьском березе»²⁷.

Согласиться с приведенной оценкой договора нельзя. Для выяснения действительного положения торгующих сторон необходимо проанализировать содержание основных положений договора. Эти положения касаются основных вопросов торговых отношений в рассматриваемый период времени. Такими вопросами следует считать: 1) свободный проезд, 2) оптовая и розничная торговля, 3) гостевая торговля и 4) пошлины. Договор 1229 г. предоставлял право свободного проезда немецким и русским купцам. Кроме того, немецким купцам предоставлялось право проезда не только в Полоцк, Ви-

²⁵ LUB I 101.

²⁶ L. Götz H. G. S. 451; G. Hollihn H. Gbl. 1935. S. 102;

М. Н. Бережков ж. МНП стр. 337.

²⁷ LUB I 101 V, VI.

тебск и Смоленск, но и за пределы Смоленска. Русским купцам — в Ригу, на Готланд, в Любек и другие города²⁸. Разрешалась торговля немецким купцам в русских городах, а русским в Риге, на Готланде, в Любеке и других городах балтийского побережья любым товаром и в любом количестве, т. е. и оптовая и розничная торговля²⁹.

Право гостевой торговли в договоре 1229 г. не упоминается. Это говорит о том, что в данный период времени гостевая торговля для русских и немецких купцов еще не была запрещена в городах, представители которых заключили договор 1229 г. Вопрос о пошлине был разрешен следующим образом: за проезд как русских, так и немецких купцов пошлина не взималась³⁰, они также освобождались от берегового права³¹. Пошлина взималась лишь с немецких купцов при покупке ими в русских городах золота, серебра и воска. Пошлина взималась за взвешивание (весчая пошлина) купленного золота, серебра и воска. При продаже немецкими купцами золота или серебра пошлина не платилась. Таково разрешение в договоре 1229 г. основных вопросов торговых отношений. Отсюда следует, что договор 1229 г. предоставлял равные права как немецкому, так и русскому купечеству в вопросах свободного проезда, оптовой, розничной и гостевой торговли. Но вопрос о весчей пошлине при покупке серебра, золота и воска был решен в пользу русского купечества.

Исходя из этого нельзя считать оценку договора Л. Гетцом, Г. Холлином и М. Бережковым обоснованной. Если согласиться с оценкой договора названными авторами, то следовало бы считать немецкую сторону инициатором обложения пошлиной при покупке немецкими купцами таких ценных для средневековой торговли товаров как золото, серебро и воск, что вряд ли могло быть.

Введение весчей пошлины для немецких купцов в русских городах свидетельствует о самостоятельной линии русских при заключении договора и об активном характере русской торговли.

В ряде случаев, в соответствии с условиями договора, немецкие купцы имели некоторые преимущества перед русскими купцами. Например, в кредитной торговле (если русский купец был должен нескольким кредиторам, то в первую оче-

²⁸ LUB I 101. XX.

²⁹ LUB I 101 XIX, XXX.

³⁰ LUB I 101 XXXI.

³¹ LUB I 101 XXXVII.

редь он обязан был отдавать долг немецкому кредитору)³², при переправе купцов через «волок» (русские купцы переправлялись в последнюю очередь, если на «волоке» были другие, в частности немецкие купцы)³³. Но это не изменяет сделанного здесь вывода об активной роли русской стороны.

Анализ договора 1229 г. позволяет сделать следующий общий вывод: договор был заключен в основном на равных правах и выгодных для обеих сторон условиях, а не был продиктован одной из торгующих сторон.

В договоре были записаны и юридически, таким образом, закреплены те условия, на которых строилась торговля в бассейне по Даугаве. С заключением договора эти условия получили силу закона, к которому могли прибегнуть купцы в случае нарушения торговых связей.

Значение договора 1229 г. не ограничивается рамками торговых взаимоотношений короткого промежутка времени. Основные положения договора 1229 г. служили отправными пунктами для регламентации торговых отношений Риги с Полоцком, Витебском и Смоленском в течение XIII и XIV веков.

С середины XIII века отношения Риги с русскими городами осложнились вмешательством Литвы, которая подчинила себе Полоцк, Витебск, а затем и Смоленск. Сначала Рига установила широкие торговые связи с Литвою. В 1253 г. литовский князь Миндовг предоставил рижским и всем немецким купцам в своих владениях свободный проезд по рекам и сухопутным дорогам. Освободил от пошлин и берегового права³⁴. Со временем, однако, торговля Литвы стала конкурентной для Риги.

Во второй половине XIII века стала проявляться тенденция Риги к сосредоточению всей торговли по Даугаве под ее контролем. Для этого Рига использовала союз северо-европейских городов Ганзу, к которому примкнула в 1282 г. В конце XIII века увеличился товарооборот, шедший через Ригу. Используя данные рижской долговой книги можно заметить, что наибольшее число торговых сделок приходится на 80-е и 90-е годы.

Из общего числа записей (1909), 1876 говорят о торговых сделках. Из них на каждый из отмеченных в книге годов с момента ее введения (1286 г.) приходится:

³² LUB I 101 V, XIV.

³³ LUB I 101 XV, XVI.

³⁴ LUB I 273.

Годы	Количество сделок	Годы	Количество сделок
1286	63	1294	73
1287	43	1295	67
1288	69	1296	109
1289	126	1297	45
1290	113	1298	17
1291	128	1299	20
1292	151	1300	50
1293	99	1301	27

Среди торговых сделок 297 записей фиксируют сделки с русскими купцами, большее число которых, также падает на 90-е годы.

Годы	Количество сделок	Годы	Количество сделок
1286	7	1294	10
1287	4	1295	8
1288	10	1296	16
1289	24	1297	8
1290	21	1298	2
1291	36	1299	3
1292	39	1300	1
1293	21	1301	3

Увеличение товарооборота через Ригу в 90-е годы можно объяснить тем, что Рига, используя поддержку Ганзы, и сложившиеся для нее благоприятные условия, в связи с усилением распри Ливонского ордена с архиепископом Риги, ордена с Литвою, чем временно отвлекалось внимание ордена от борьбы с Ригой, стала сосредоточивать в своих руках всю немецкую торговлю с Полоцком, Витебском и Смоленском. Рига оттесняет других членов Ганзы, преграждая им путь в русские земли. Одновременно с этим Рига стремилась ограничить и сферу русской торговли: с этой целью Рига создает различные затруднения, препятствуя проезду русских купцов в Любек, Бремен и другие города.

В первой половине XIV в. товарооборот в Риге резко сократился. В рижской долговой книге в первой половине XIV в. записано:

в 1301 г. — 27 записей о торговых сделках
 в 1302 г. — 22 ..
 в 1306 г. — 5 ..
 в 1310 г. — 1 ..

В последующие годы, вплоть до 1352 г. число сделок за год не превышало 7. Сокращение товарооборота в Риге было вызвано войной, начавшейся в 1297 г. между Ригой и Ливонским орденом, торговые интересы которых все более стали кивались. Орден добивался подчинения Риги — одного из крупнейших политических и экономических центров Ливонии. Война длилась более 30 лет. Рига в этой войне опиралась на союз с Литвой. Но тем не менее Ливонскому ордену удалось в 1330 г. после длительной осады подчинить себе Ригу.³⁵

В конце XIV начале XV в. в. изменения в экономической и политической жизни городов, участвовавших в торговле по Даугаве, требовали заключения нового торгового договора. В 1406 г. в Копуссе был заключен торговый договор между Ригой и Полоцком. По своей значимости для рижско-русской торговли по Даугаве, договор 1406 г. (Копусский) равноценен договору 1229 г. Подобно договору 1229 г. Копусский договор охватывает основные стороны торговли и отражает изменения, происшедшие в торговых взаимоотношениях Риги с Полоцком, Витебском и Смоленском за время с 1229 г. по 1406 г. В первую очередь заметным становится то, что в торговле по Даугаве определяющую роль играли к этому времени с одной стороны Рига, с другой — Полоцк. В отличие от договора 1229 г., Копусский договор заключили только Рига и Полоцк. Договор 1406 г. не распространялся на Витебск, Смоленск и на города балтийского побережья. С XV в. речь идет о торговых взаимоотношениях только между Ригой и Полоцком, т. к. торговля североευропейских городов по Даугаве все более оказывалась в подчинении у Риги, а Полоцк выдвинулся среди русских городов.

Рассматривая договор 1406 г., Л. Гетц отмечает усиление влияния русской стороны³⁶. Такого же взгляда на документы, характеризующие торговлю по Даугаве в XV в. придерживается Г. Холлин³⁷. Это мнение Л. Гетца и Г. Холлина основывается, видимо, на том, что Риге не удалось добиться отмены ограничений в торговле, введенных в русских городах в течение XIII—XIV в. в. (запрещение проезда за Смоленск без разрешения смоленского князя³⁸, запрещение гостевой торговли без посредника из местных купцов³⁹). Такие ограничения свидетельствуют об укреплении самостоятельности и стремлении русского купечества оградить внутренний рынок от проникновения немцев. Согласно договору 1406 г. сво-

³⁵ История Латвии, т. I, стр. 116, Рига 1952.

³⁶ L. Götz H. G. S 468.

³⁷ G. Hollihn HGbl. 1935. S. 105.

³⁸ LUB VI 3014.

³⁹ LUB VI 3059.

бодный проезд предоставлялся немецким купцам только до Полоцка, а русским — до Риги. Запрещалась розничная торговля. Договором устанавливалась равная весчая пошлина для русских купцов в Риге, а немецких в Полоцке.

Таким образом, в договоре 1406 г. были разрешены те вопросы, вокруг которых возникали споры торгующих сторон. Но ни Рига, ни Полоцк не были до конца удовлетворены таким решением основных вопросов — о свободном проезде лишь до Полоцка и до Риги и запрещении розничной торговли, чем особенно была недовольна Рига. Тем не менее договор 1406 г. служил основным документом в торговых отношениях по Даугаве в течение всего XV века.

II.

Организация торговли между Ригой и Полоцком, Витебском, Смоленском в XIII—XV в. в. строилась в основном на условиях договоров 1229 и 1406 г. г. В то же время она носила общие черты, характерные для средневековой торговли.

Купеческие объединения.

Одной из таких типичных черт являлось то, что для ведения торговли или для заключения даже одной сделки купцы создавали различные объединения. Купеческие объединения организовывались с целью установить монополию на известный товар или определенный торговый район, что позволяло членам объединения сохранять в своих руках торговую прибыль. Немаловажной причиной объединения купцов следует считать, отмеченную уже ранее многочисленными авторами по вопросам средневековой торговли, опасность, которой подвергались купцы в пути. Частные случаи нападений, разбойничьих налетов, грабежей, а порой и убийств, заставляли купцов отправляться в дорогу не в одиночку, а совместно. Объединения купцов были различны по количеству членов, по характеру и форме их организации. Наиболее крупным союзом в средние века был союз североевропейских городов — Ганза, образовавшийся в XIII в. Центром Ганзы был город Любек. Экономическая жизнь Ганзы основывалась главным образом на торговле. Власть в городах, вошедших в состав Ганзейского союза сосредотачивалась в руках купеческого патрициата. Благодаря своей организованности, Ганза превратилась в крупный политический и экономический фактор. В XIII—XV в. в. Ганзе удалось отеснить из торговли на Балтийском море датчан, фланманцев, англичан, ограничить тор-

говлю Скандинавии, перехватить торговую связь с Русью и Прибалтикой и стать, таким образом, единственным посредником в торговле между Западной Европой и Русью. Чтобы сохранить и укрепить свое положение, Ганзейский союз организовал в крупнейших торговых центрах свои конторы

Такие конторы были созданы в Лондоне, Брюгге, Висби, а также в Новгороде, где ганзейская контора называлась «немецким двором». Принципы организации немецкого двора и его деятельность регламентировались уставом — скрой (шрагами)⁴⁰. Согласно наиболее ранней скре, купцы, прибывавшие в Новгород, избирали старосту — олдермана (фогта, как он стал называться позже). Сначала избирались два олдермана. Один из них был олдерманом двора. Он являлся и верховным судьей. Другой олдерман ведал хозяйственной стороной немецкого двора: собирал пошлины, штрафные деньги, ведал кассой, бумагой и ценностями двора. Олдерманы были наделены широкими правами, но они представляли административную власть. Высшая власть в немецком дворе принадлежала стевену, или купеческому собранию.⁴¹ Постоянного управления немецкий двор в Новгороде не имел, т. к. купцы, приезжавшие в Новгород, по истечению срока пребывания уезжали. Таких сроков было два: летний и зимний периоды. Поэтому купцы делились на «летних» и «зимних», причем «летние» купцы — это купцы, прибывавшие морским путем, пользовались преимущественными правами перед зимними.⁴² Стевен, летних или зимних купцов, будучи высшим органом власти, издавал распоряжения, вносил дополнения в скру и обязывал купцов немецкого двора знать все распоряжения и постановления стевена. (С этой целью для летних и зимних купцов, по их прибытии в Новгород, зачитывалась скра). Стевен избирал олдерманов и других должностных лиц. Тот, кто отказывался от возлагаемой на него обязанности, в первый раз штрафовался в 10 лотов серебра. Тот кто упорно отказывался и после третьего приглашения, платил штраф в 50 гривен серебра и лишался права посещать немецкий двор. 10 гривен серебра платил тот, кто спешил уехать домой, чтобы избежать поручаемой ему должности.⁴³

С течением времени в скру вносились новые положения, которые отражали те или иные изменения, происходившие в

⁴⁰ ИДВ VI 3023.

⁴¹ А. И. Никитский «История экономического быта Великого Новгорода», стр. 118, 119. М. 1893.

⁴² А. И. Никитский «История экономического быта Великого Новгорода», стр. 118, 119. М. 1893.

⁴³ Там же.

торговых отношениях Ганзы с Новгородом. Например, олдерманам предписывалось осматривать все привозимые товары, прежде чем они поступали в продажу. Запрещалось вывозить поддельный воск, ввозить недоброкачественные сукна. За нарушение этих положений взимался штраф. Никому не разрешалось оставаться во дворе после продажи своих товаров. Запрещалось ввозить товары более чем на 1000 марок серебра. Все излишки конфисковались в пользу казны церкви св. Петра, находившейся на немецком дворе в Новгороде.

Нарушение установленных правил скры влекло за собой исключение из членов купеческого союза и лишение права торговли с русскими.⁴⁴

Руководство и контроль за деятельностью немецкого двора в Новгороде осуществлял Любек.

Ганзейскую торговлю с русскими городами по З. Двине представляла Рига. Присоединение Риги к ганзейскому союзу способствовало расширению ее внешней торговли. Под контролем Риги находилась контора немецких купцов в Полоцке, оформившаяся в XIV в. Внутреннюю организацию этой конторы определяла скра, изданная Ригой в 1393 г.⁴⁵ Нормы скры распространялись на всех немецких купцов, находившихся в Полоцке. Скра для конторы в Полоцке во многом схожа с новгородской скрой. Она определяла организационные основы конторы, правила избрания олдермана (на собрании всех немецких купцов в Полоцке). Олдерман и здесь должен был следить за выполнением всеми купцами положений скры. Он решал все внутренние дела конторы, вопросы въезда и выезда купцов, купли — продажи товаров. Скра устанавливала ряд запретов, на первое место в котором выдвигалось запрещение покупать у полочан нечистый воск и порченные меха.⁴⁶ Купленный товар купец должен был отнести к себе на квартиру, что означало завершенность сделки.⁴⁷ Нарушение установленных правил каралось штрафом в 10 марок серебра.

Споры разрешал олдерман. При этом Рига являлась высшей апелляционной инстанцией.

Возможно и в Смоленске была подобного рода организация немецких купцов. Утвердительно об этом говорит А. И. Никитский¹⁶. Непосредственных документов, отражающих

⁴⁴ М. И. Славянский, назв. соч., стр. 28.

⁴⁵ LUB VI 29026.

⁴⁶ LUB VI 29026 § 2, 3, 7.

⁴⁷ LUB VI 29026 § 5.

⁴⁸ А. И. Никитский, названное исследование, стр. 97.

внутреннюю структуру этой организации, не имеется. О наличии организации немецких купцов в Смоленске позволяют предложить две статьи договора 1229 г. В одной из них упоминается староста немецких купцов в Смоленске. В другой говорится о немецкой церкви, где хранится эталон меры веса, с которыми следовало сверять.⁴⁹ Купеческие же объединения организовывались с средневека обычно при церкви.

В Смоленске, видимо, эта организация не носила столь замкнутой характер, как в Полоцке и, тем более, в Новгороде. Прибывшие в Смоленск немецкие купцы пользовались правом поселяться на квартирах у смолян. В договоре 1240—50-х годов говорилось, что запрещается поселять татарина или кого-либо другого в тот дом, где остановился немецкий купец. Повидимому, во всех крупных русских городах, где немецкие купцы вели торговлю, деятельность их регламентировалась внутренней организацией, назначением которой было следить за охраной прав и обеспечением прибыли немецких купцов в торговле с русскими.

О более простых и гораздо меньших по численности членов купеческих объединениях говорит Рижская долговая книга. Чаще всего в записках Рижской долговой книги фиксируются торговые сделки, заключенные товариществами из двух — четырех человек. Нередки были случаи объединения из родственных лиц: отца и сына, братьев, мужа и жены. Подобные товарищества создавались, видимо, для единовременной сделки. Однако, в нескольких записках Рижской долговой книги встречаются одни и те же имена. Например: *Alexe et Johan* записаны в 5 сделках, *Johann Ruthenus* в союзе с *Olifer, Olefrem et Peter* в — 64 сделках. Эти записки позволяют предположить относительно постоянные небольшие купеческие объединения или товарищества.

Русские города не противостояли Ганзе единым союзом, но внутри русских городов имели место купеческие объединения. «Русская торговля знала купеческие корпорации, объединявшие различные категории купцов и принимавшие участие в политической борьбе»⁵⁰. Наиболее крупной организацией русских купцов было объединение новгородского купечества торговавшего воском — Ивановская община на Опоках, образовавшаяся, как предполагает Никитский, в XIII веке.⁵¹ Крупные новгородские купцы объединялись вокруг церкви св. Иоанна, по имени которой и стало называться купе-

⁴⁹ LUB I 101. XXII. XXIX.

⁵⁰ «Культура Киевской Руси» под ред. Б. Д. Грскова и Рыбакова, стр. 367, изд. М.-Л 1948 г.

⁵¹ А. И. Никитский, назв. соч. стр. 97.

ческое объединение. При вступлении в объединение требовалось внести 50 гривен серебра, после чего купец становился настоящим («пошлым») купцом, причем звание это становилось наследственным. Половина внесенной суммы шла в церковную казну, которая, возможно, выделяла для всего объединения и ее отдельных членов ссуду.⁵² Более часто встречались среди русских небольшие купеческие объединения, основанные, видимо, на паевых началах. Немецкие купцы называли такие объединения русских купцов «geselschap» или «sukladnike.» Скупость сведений о русских купцах в Риге, затрудняет выяснение организации русского купечества в Риге. Известно, что в Риге был определенный район («конец»), где жили русские купцы.⁵³ Имеются сведения, что полоцкие, смоленские и витебские купцы имели свою колонию в Риге.⁵⁴

Наиболее крупный среди купеческих объединений, Ганзейский союз, добивался сохранения монополии на торговлю с Балтийским побережьем и русскими землями. С этой целью Ганза препятствовала торговле купцов, не принадлежавших к Ганзе. Она затрудняла проезд в Ливонские и русские города купцам Швеции, Норвегии, Дании, а в XV в. Англии и Голландии⁵⁵; создавала различные препятствия при проезде русских купцов в города З. Европы. Ганза особенно боялась проникновения неганзейцев в глубь Ливонии. Поэтому в 1417 г. на съезде ганзейских городов было принято решение запретить торговлю неганзейских купцов за пределами городов, расположенных на побережье⁵⁶. В 1421 г. было запрещено создавать купеческие союзы ганзейцев с купцами, не принадлежащими к Ганзе⁵⁷. Ганза установила для купцов сухопутные и водные пути, регламентировала предметы торговли, формы и размеры торговых сделок.

Господствующее положение за Ганзой в торговле на Балтийском море сохранялось, однако, до XV в. Закономерный процесс развития производства, общественного разделения труда, обмена вела к расширению торговых связей, втягивал в торговлю новые страны и города, которые стали успешно конкурировать с Ганзой. В самом Ганзейском союзе во второй половине XIV в. стала проявляться борьба между отдельными городами и социальная борьба внутри городов. Внутренние противоречия Ганзы ослабляли ее. Наиболее круп-

⁵² А. И. Никитский, назв. соч. стр. 94.

⁵³ «Kämmerei-Register des Stadt Riga 1348.—1361. und 1405.—1474., hrsg. V. A. Bulmeringk. München und Leipzig 1909.—1913.

⁵⁴ V. Nittmae, названное исследование, S. 324.

⁵⁵ H. R. VI 581, 585.

⁵⁶ H. R. I, VI, 397 §§ 89—91.

⁵⁷ H. R. VII 355 § II.

ные города Балтийского побережья — прусские и города Ливонии, несмотря на свою принадлежность к Ганзейскому союзу, стали объединяться на местах, противопоставляя свои интересы ганзейским.

Относительно единый союз ливонских городов сложился во второй половине XIV века, о чем свидетельствуют документы съездов городов.⁵⁸ Протоколы первых съездов датируются 1365, 1368, 1369 г. г.⁵⁹ Складывается же союз, повидимому, несколько раньше, так как в 1363 году видно совместное выступление ливонских городов с требованием права основания в Новгороде отдельной конторы, наравне с Любеком.⁶⁰

Получив от Ганзы согласие на расширение своих прав в Новгороде и на образование самостоятельной части в немецком дворе в Новгороде, ливонские города стали действовать более самостоятельно и создавать различные препятствия для проникновения ганзейских купцов других городов в русские земли. Так, например, в 1405 г. они запретили торговлю в кредит с русскими купцами, в 1415 г. запретили ввоз английского сукна, в 1425 г. потребовали наложения штрафа на всех ганзейских купцов в любом городе за нарушение установленных ливонскими городами условий и за ввоз запрещенных товаров.⁶¹ Распоряжение Любека о запрещении торговли с Новгородом, изданном в первой половине XV в., ливонские города не соблюдали.⁶² Любек возражал против требований и действий ливонских городов и в 1418 и 1422 г. г. вынес решение о строгом наказании ливонских городов за неповиновение руководству Любека и Висби.⁶³ Достигнутое к XV веку положение ливонских городов позволило им не считаться с угрозами Любека. На это Любек ответил ограничением прав ливонских подмастерьев (*kaufgesellen*) в Любеке.⁶⁴ Рижский рат, в свою очередь, на эти действия Любека ответил тем, что в 1459—1460 г. г. распространил запрет гостевой торговли на ганзейцев. Протесты Любека не дали положительных результатов. Ливонские города все более ограничивали право ганзейских купцов.⁶⁵

Руководящее положение среди ливонских городов занимала Рига. Съезды ливонских городов созывались чаще все-

⁵⁸ A. R.

⁵⁹ LUB II 987.

⁶⁰ LUB II 996; A. R. I Lieferung I N 79.

⁶¹ A. R. I Lieferung I Nr. Nr. 171, 202, 229, 347.

⁶² LUB VII 256, 305, 346, 348, 358.

⁶³ LUB VII 236, 237, 301, 302.

⁶⁴ LUB IX 178, 182.

⁶⁵ V. Niitmaa Назв. соч. стр. 317; G. Hollihn 1935, стр. 132.

го по ее инициативе. На съездах присутствовали представители: Риги, Тарту (Дерпт), Таллина (Ревель), Пярну, Цессиса (Венден), Валмиери (Вольмар), Кокнесе (Кокенгузен), Кулдиги (Гольдинген), Лимбажи (Лемзаль). Такие съезды свидетельствовали о возросшей политической и экономической самостоятельности ливонских городов. Это отражалось и на отношениях с орденом. К этому времени орден, как уже отмечалось, все более втягивался в торговлю и нарушал установленные Ригой порядки. Между городами и орденом усилилась конкурентная борьба. Представители ордена не всегда приглашались на съезды городов. Города обращались к ордену и прибегали к его поддержке лишь в тех случаях, когда их интересы совпадали, в частности, когда ливонские города не соглашались с распоряжениями и запретами Ганзы.⁶⁶

Съезды ливонских городов не были регулярными. Они созывались при необходимости оповестить города о письме Любека, разрешить вопросы внутреннего порядка или вопросы торговли.⁶⁷

Ослабленная внутренней борьбой городов и войнами с Данией, Швецией и Норвегией, Ганза все более теряла свои прежние позиции. Господство Ганзы окончательно падает в конце XV в., когда сложились национальные, централизованные государства.

Ограничения в торговле и пошлины.

К числу особенностей средневековой торговли относится ограничение торговых операций. Затруднительные условия, в которых велась средневековая торговля, заставляли купцов в целях обеспечения известной прибыли, вводить некоторые ограничения в торговле. Особенно это заметно в конкурентной борьбе местного купечества с иноземным. Наиболее широко распространенным ограничением в средневековых городах было «стапельное право».

В стапельное право входил целый ряд ограничений, среди которых были:

- запрещение проезда через некоторые торговые центры иноземным купцам;
- запрещение гостевой торговли;
- запрещение розничной торговли и другие.

⁶⁶ I. В VII 256, 305, 346.

⁶⁷ A. R. I Lieferung I Nr. Nr. 267, 277.

Все эти запрещения в Риге и Полоцке были введены не сразу. В начальной период торговли Риги с Полоцком, Витебском и Смоленском стапельное право не имело места. Равновесие сил торгующих сторон и равная заинтересованность в развитии интенсивной торговли обусловили те широкие права немецких купцов в Полоцке, Витебске и Смоленске и русских — в Риге, которые были предоставлены договором 1229 г.

Ограничения в рижско-русской торговле по Даугаве стали заметными со второй половины XIII в. Договор смоленского князя с Ригой, датированный 1240—50 годами запрещал немецким купцам проезд через Смоленск без разрешения смоленского князя.⁶⁸ В 1270 г. Рига запретила гостям продавать там же купленные товары.⁶⁹ В конце XIII в. (1298 г.) витебский князь Михаил Константинович запретил торговлю гостя с гостем в Витебске без посредника из местных купцов.⁷⁰ В XIV в. усилились препятствия в проезде русских купцов через Ригу, немецких — через Смоленск, а к концу века также через Полоцк. В то время все чаще стала запрещается как в Риге, так и в русских городах гостевая торговля и ограничивалась розничная торговля с тем, чтобы прибыль с внутреннего рынка оставалась в руках местного купечества.

Рига проводила политику ограничения прав торговли, но не одинаково по отношению к разным купцам, посещавшим Ригу. До середины XIV в. русским купцам предоставлялось право свободного проезда через Ригу. Со второй половины XIV в. это право стало ограничиваться. На требование русских купцов восстановить право свободного проезда, Рига отвечала отказом. С другой стороны, Литовскому княжеству, захватившему Полоцк, было выгодно сделать его крайним пунктом проезда рижских купцов и в Полоцке сосредоточить торговлю Риги с Литвой и русскими землями. В переговорах, предшествовавших Кофусскому договору, Рига и представители Литовского князя, которые выступали одновременно и как полоцкие власти, добивалась разрешения свободного проезда. Но этот вопрос договором 1406 г. не был решен до конца. В течение XV в. Рига и Полоцк не раз обменивались письмами по поводу предоставления свободного проезда.⁷¹ Полоччане обещали свободный проезд через Полоцк, если Рига вновь откроет русским купцам путь к морю.

⁶⁸ LUB V9 3014.

⁶⁹ К. Е. Напьерский «Die Quellen des Rigischen Stadtrecht» S 124 § 14.

⁷⁰ LUB VI 3059.

⁷¹ LUB X 272, XII 682.

Г. Холлин высказывает сомнение в том, что русские и литовцы совершали поездки за море в течение всего времени господства ордена и Ливонии.⁷² Но тогда не понятно, зачем же полочане столь настойчиво добивались свободного проезда через Ригу, обещая при этом предоставить право проезда через Полоцк немецким купцам. Почему же надо было запрещать русским проезд через Ригу, если они в действительности в праве проезда не нуждались, т. к. не пользовались им?

Исходя из того, что русское купечество настойчиво добивалось в течение многих лет права свободного проезда через Ригу в другие города, следует считать вполне вероятными морские поездки русских купцов в XIII—XV вв.

Рига не уступала требованиям полочан. В ответ на это и Полоцк не предоставлял право свободного проезда немецким купцам через Полоцк в другие русские города. Такая позиция Риги могла быть вызвана боязнью расширения русской торговли, интенсивность которой возросла с образованием в XV в. русского централизованного государства, Рига стремилась не допустить роста самостоятельной русской торговли на Балтике, и ограничивала поэтому выход к морю.

С другой стороны Рига не была заинтересована и в проезде ганзейских (не рижских) купцов через Ригу в русские города. Рига добивалась сосредоточения ганзейско-русской торговли по Даугаве в своих руках. Поэтому, если сначала она препятствовала проезду купцов, не принадлежавших к Ганзе, то позже стала ограничивать проезд и ганзейских купцов. В 1416 г. на съезде ливонских городов (в Пярну) было объявлено о запрещении проезда в русские города. Торговля с русскими купцами разрешалась лишь в Риге, Дерпте, Ревели и Нарве.⁷³

Дальнейшим шагом на пути введения stapleного права было запрещение Ригой в XV в. гостевой торговли. Сначала этот запрет распространялся на купцов — неганзейцев и на купцов ганзейских городов, но не принадлежащих к немецкой национальности (*undeutschen*). Еще в конце XIV в., как мы видели, было запрещено немцам вступать в купеческие союзы с местными жителями, для которых, например, с 1354 г. была закрыта и купеческая (большая) гильдия в Риге.⁷⁴ Естественно, что подобные ограничения ущемляли интересы коренных жителей Прибалтики и обостряли национальные противоречия.

⁷² G. Hollühn H. Gbl. S. 110.

⁷³ G. Hollühn H. Gbl. S. 118.

⁷⁴ «История Латвии», т. I, стр. 130.

В середине XV в. запрещение гостевой торговли было распространено Ригой на всех купцов других ганзейских городов.

Наряду с запрещением гостевой торговли была запрещена и розничная торговля как в Риге, так и в Полоцке.⁷⁵ Разрешалась розничная торговля и Полоцке немецким купцам только во время ярмарок.

Все эти ограничения обеспечивали прибыль местному купечеству.

Порядок взимания пошлин также должен был служить интересам местного купечества.

По условиям договора 1229 г. взималась лишь весчая пошлина с золота, серебра и воска. В середине XIV в. было принято весовое уложение, датированное примерно 1330—1338 г. г.⁷⁶ Оно вводило новые пошлины за взвешивание товаров. Немецкий купец платил за взвешивание одного берковца воска, меди, олова — заушню (заушня = любецкому пфенингу)⁷⁷, за берковец соли — долгую (долгая = 1/2 ор)⁷⁸.

Русский купец в Риге платил весчее в следующем размере: за один берковец воска, меди, олова, хмеля — 1/2 овря; за берковец соли — от веса любецкий; за гривну серебра — тоже любецкий. Очевидно под словом любецкий в обоих случаях подразумевался любецкий пфенинг.

Договором 1406 г. устанавливалась равная весчая пошлина для русских купцов в Риге и немецких в Полоцке. Анализируя использованные документы можно заключить, что никаких иных пошлин, кроме весчей в рижско-русской торговле по Даугаве в XIII—XV вв. не вводилось.

Товары рижско-русской торговли по Даугаве в XIII—XV вв. Единицы меры и веса

На основании использованных в данной работе документов, в которых упоминаются предметы русско-рижской торговли по Даугаве, можно составить следующие таблицы:

1) Виды товаров, находившиеся в обращении в XIII—XV вв.

⁷⁵ LUB VI 2967.

⁷⁶ LUB VI 2963.

⁷⁷ М. Н. Бережков, назв. соч. стр. 123.

⁷⁸ Там же.

№№ п/п	Документ	Год	Публикация	Товар	Примечание
1	2	3	4	5	6
1	договор	1229	LUB I C1	воск серебро золото	
2	письмо «Рижская долговая книга»	окт. 1287	LUB VI 3051 опубл. Г. Гильде- брантом	воск	упом. 428 раз
3		1286 —		воск	
		1352		лен пшеница поташ соль меха зола ячмень овес лес хлеб железо мед капуста лошади	
4.	письмо	окт. 1300	LUB VI 3056	жито	
5.	письмо	окт. 1300	LUB VI 3059	воск	
6.	весовое уложение	окт. 1338	LUB VI 3076	воск соль медь олово хмель соль	
7.	письмо	1397	LUB VI 2935		

К общему числу записей товаров, приведенных в таблице I, число записей на воск, соль, пшеницу, лен, металлы, серебро составляет:

воск	соль	пшеница	лен	серебро	металлы (железо, олово, медь)
432	16	16	24	1	3
или 80%	или 3%	или 3%	или 4,5%	или 0,19%	или 0,56%

Таким образом, наибольший удельный вес в общем объеме рижско-русской торговли по Даугаве в XIII—XIV вв. приходился на воск, пушнину, соль, лен. Сукно, повидимому, в это время в торговле по Даугаве встречалось редко. Упоминание

о сукне встречается лишь в договоре 1229 г., где сказано, что прибывший в город немецкий купец должен вручить княгине «поставь частины», а тиуну рукавицы готские пьерстатые». ⁷⁹

2) Виды товаров, находившиеся в обращении в XV в.

№№ п/п	Документ	Год	Публикация	Товар	Примечание
1	2	3	4	5	6
1	письмо	1400	LUB VI 2948	сукно	
2	письмо	1405	LUB VI 2962	воск	
3	письмо	1405	LUB VI 2963	соль воск пушнина	
4	проект договора	1406	LUB VI 2966	воск	
5	договор	1406	LUB VI 2967	соль серебро	
6	письмо	1409	LUB VI 2981	соль	
7	письмо	1412	LUB VI 2992	челядь воск соль серебро сукно	упомиш. 8 раз " 10 " " 3 " " 4 "
8.	письмо	окт. 1450— 1460 гг.	LUB XI 194	воск серебро	
9.	письмо	окол. сер. XV в.	не опублик. Гижский гор- родской ар- хив	воск лен	
10.	письмо	XV в.	"	сукно	
11.	письмо	XV в.	"	сукно	
12.	письмо	XV в.	"	соль	
13.	письмо	XV в.	"	воск	
14.	письмо	XV в.	"	лен	
15.	«Привилей месту По- лоцкому на право Майдебор- ское и иные вольности»	1498	Рукописный фонд библи- от. В. И. Ле- нина Р. 75	воск пушнина зола смола сукно соль пряности вино пиво металлы метал- лически изделия	2-й. 201 100

⁷⁹ LUB I CI XX.

К общему числу записей товаров, приведенных в таблице II, число записей на воск, соль, пушнину, лен, металлы и металлические изделия, серебро, сукно составляет:

воск	соль	пушнина	сукно	серебро	металлы и металлические изделия	лен	коренья и пряности
15 или 27%	15 или 27%	2 или 3,6%	8 или 15%	5 или 9%	1 или 1,8%	1 или 1,8%	1 или 1,8%

Исходя из этих данных, можно заключить, что в XV в. в рижско-русской торговле по Даугаве наибольший удельный вес приходился на: воск, соль, сукно, серебро, пушнину. Следует помнить, однако, что приведенные здесь данные являются относительными, но тем не менее они должны отражать в известной степени действительную картину торговли по Даугаве в XIII—XV вв.

Сравнивая состав товаров рижско-русской торговли по Даугаве в XIII—XIV вв. с составом товаров в XV в., можно заметить, что он пополнился некоторыми новыми товарами. Ярче всего об этом говорит «Привилей месту Полоцкому...» Среди товаров в XV в. мы видим сукно, пряности и коренья, большое число сортов пушнины. А. Л. Хорошкевич в своей статье о «Торговле иностранными тканями в Новгороде в XIV—XV вв.» утверждает, что Новгород в течение XIV—XV вв. был главным транзитным центром, откуда сукна расходились по всей Руси.⁸⁰ Документы, относящиеся к торговле Риги с Полоцком в XV в. позволяют нам отметить, что одним из центров распространения импортных сукон на Русь, наряду с Новгородом, являлся Полоцк.

Основные виды товаров рижско-русской торговли — воск, соль, пушнина, сукна, оставались доминирующими на протяжении XIII—XV вв. Главными предметами экспортной торговли Полоцка, Витебска и Смоленска в рассматриваемый период времени были воск, пушнина, лен. С Запада через Ригу в русские города шли соль, сукна, металлы, пряности и некоторые другие товары.

Практика торговли требовала принятия торгующими сторонами определенных предметов для взвешивания, единиц мер и веса. Сначала весами служил пуд (в Полоцке пудный ремень). Это был, повидимому, безмен большого размера. В XIII веке появились скалвы (скалки) — весы с двумя чашами.

⁸⁰ Исторические записки, т. 63, 1958, стр. 242.

Единицами веса в Риге были приняты: ласт, шиффунт (pá-valia talenta), лисфунт (livonica talenta), маркфунт, лоф. Наибольшей единицей веса был ласт. 1 ласт = 12 шиффунтов = 240 лисфунтов = 3840 маркфунтов; 1 шиффунт = 20 лисфунтов = 320 маркфунтов; 1 лисфунт = 16 маркфунтов; 1 лоф = $\frac{1}{4}$ шиффунта.⁸¹

Русскими единицами веса были: при пользовании безмена — берковец. 1 берковец = 10 пудам.

При использовании скальв — капь.

Капь была величиной непостоянной; содержала в себе 12 или 15 пудов.

В качестве меры длины служил локоть.

Мерою сыпучих материалов были капь или бочка, разделявшаяся на два половника, четыре четверти и две осмины.⁸²

За каждым товаром устанавливалась своя единица веса и меры. Так соль, зола, лен, хлеб измерялись чаще всего в ластвах, пудах, иногда бочками. Рожь измерялась и лофами.

Воск в берковцах, пудах или же кусках в 12—15 пудов (капь).

Шкурки пушного зверя исчислялись единицами, продавались чаще всего полутысячами.

Сукно продавалось килами (stucke) и полукипами (terlinge в русской метрологии «постав»).

Единицей меры для сукна служил локоть.

Измерение товаров наибольшими единицами веса объясняется по-видимому тем, что торговля велась, главным образом, оптовая. Торговля оптом предполагала достаточно большое количество товаров в обращении. Несмотря на низкий уровень развития товарного производства и затруднения в транспортировке товаров нередко в руках отдельных купцов сосредоточивалось большое количество товаров. Торговые сделки в рассматриваемый период времени заключались на довольно большое количество товаров или нередко на значительную сумму денег. По данным «Рижской долговой книги» сделки чаще всего заключались на: 1 лисфунт воска⁸³, от $\frac{1}{2}$ до 3 шиффунтов воска⁸⁴, хлеба (овес и др.) — $\frac{1}{2}$ ластва⁸⁵. Нередким случаем является сделка на $\frac{1}{2}$ ластва воска.

Письма и грамоты XV века также показывают на значительные количества товаров в отдельных торговых операциях.

⁸¹ Н. Hildebrandt «Das Rigische Schuldbuch» S. 43.

⁸² А. И. Никитский, назв. соч. стр. 97.

⁸³ «Das Rigische Schuldbuch» N 353.

⁸⁴ Там же № 501.

⁸⁵ Там же № 379.

Русские купцы привозили в Ригу в среднем по 3—4 берковца воска, изредка большее количество. Например, полоцкий мещанин Александр Матвеевич имел для продажи 21½ берковца воска и 20 берковцев льна.⁸⁶

Весами для воска обычно служили скалвы (скалки), для соли — пудный ремень.⁸⁷

Принятые единицы меры и веса определялись и подтверждались торговыми договорами и специальными грамотами. Около 1330 г. рижским ратом была направлена полочанам весчая грамота, в которой были записаны единицы веса, величина весчей пошлины, уплачиваемая рижскими купцами в Полоцке и русскими в Риге. Давалось подробное описание того, как взвешивать товар и напоминалось об обязанности купцов продавать доброкачественные товары.⁸⁸

Единицы веса и меры со временем изменялись и требовалось поэтому от торгующих сторон постоянно регулировать и проверять их.

На принятые единицы веса изготавливались эталоны, которые служили для контроля правильности веса. Договор 1229 год предусматривал проверку «капи» двумя эталонами, хранившимися в Смоленске: один в церкви Богородицы, другой — в латынской церкви. Для проверки капи должны были сверяться оба эталона.⁸⁹

По договору 1406 года гири для Полоцка изготавливались в Риге и для проверки или поправки они должны были пересылаться в Ригу, где хранились их образцы.

Хранение эталонов в церкви было не случайным. Прибегая к моральному авторитету церкви, купцы использовали ее и в торговых делах. Церковь служила в ряде мест объединительным центром купцов, местом склада товаров и хранения эталонов. При этом, чем ценнее был товар, тем ближе к алтарю его размещали. Являясь как бы символом честности, она должна была уберечь товары от расхищения, не допускать подделки ни в качестве ни в весе товаров. Многочисленные жалобы купцов обеих сторон на недоброкачественность товаров, на неправильность, неполноту веса говорит, однако, о том, что свои «глубоко религиозные» убеждения купцы умели совмещать с обманом в торговле, даже по сенью церкви.

Русские купцы нередко жаловались рижскому рату на то, что немцы продают недоброкачественное сукно, обвертывают лишь верхний слой тюка хорошим сукном, тогда как под

⁸⁶ Государственный рижский городской архив «Moscovitica Ruthenica».

⁸⁷ LUB VI 3076.

⁸⁸ LUB VI 3076.

⁸⁹ LUB 101 XXIX.

ним прячут плохое. В одном из писем полочан, адресованном рижскому бургомистру и ратманам, говорилось о споре, возникшем из-за поставки некоему Петричко «гнилого сукна». Полочане сообщили рижанам, что возможно будет прекратить спор и восстановить торговлю при условии, если истцу Петричко будет выдано сукно сполна.⁹⁰ Несколько писем полочан рижскому рату содержат жалобы на то, что купленный товар не отдается полочанам немецкими купцами. Так, полочанин Ольхромей Андреевич заключил в Риге сделку на покупку сукна, а продавец не выдал ему купленный товар. Полоцк просит «учинить справедливость» и следить, чтобы впредь «не было шкоды». Со своей стороны полочане обещают придерживаться справедливости.⁹¹ Требование «учинить справедливость» и обещание со своей стороны придерживаться справедливости повторялось не раз в письмах полочан к Риге. Подобная концовка многих писем полочан вызывалась как нарушением условий торговли рижскими купцами, так и виною русских купцов, жалобы на которых поступали от рижских властей. Жалобы немцев касались, главным образом, того, что русские купцы продавали нечистый воск, примешивали к топленому воску сало, песок. Шкурки пушного зверя нередко продавались выщипанными, с отрезанными головками и лапками или сшитыми из разных кусков.⁹²

Обе торгующие стороны жаловались друг на друга за недобросовестное взвешивание товаров, неполноту меры и веса. В кипах и полукипах сукна недоставало той длины, за которую они продавались. В кусках воска нередко были спрятаны камни или куски железа. Нарушались условия договора 1406 года о весе и порядке взвешивания. В письмах полоцкой конторы в Ригу немецкие купцы сообщали, что из четырех имеющихся в Полоцке гирь, три не содержат в себе обозначенного веса, а в четвертой проделано отверстие, куда русские при желании помещают камень в два маркфунта.⁹³ Оправдывая полоцких купцов перед рижскими, которые жаловались на полочан «О весу солоном...», полоцкий наместник напоминает в своем письме ратманам, что «...солоные восковые и серебряные... весы...» были привезены послами из Риги. Чтобы избежать новых жалоб, наместник предлагает рижанам взять эти весы обратно, «а мы весим в свои весы в старыи...» В этом же письме полоцкий наместник упрекает рижан в том, что они не соблюдают правильность веса «...въ

⁹⁰ Государственный рижский городской архив «Moscovitica Ruthenica».

⁹¹ Государственный рижский городской архив «Moscovitica Ruthenica».

⁹² Р.-Л акты № 117.

⁹³ Н. Hildebrandt «Das deutsche Kontor u Polozk», Baltische Monatschrift b. 22 s. 359, Riga 1873.

вашихъ весахъ у беръковска полпуда нет, а в серебряныхъ весахъ ползолотника по крестному целованию».⁹⁴

Для устранения обмана и различных подлогов с весами несколько раз в XV веке заново изготавливались гири и весы. В Риге в XV в. были введены должности контролеров на рынке — смотритель рынка (Marktvogt) а позже бракеры для различных товаров.⁹⁵ Торгующие стороны обменивались письмами с заверением о соблюдении справедливости, обязывая весчего крестному целованию.

Неоднократные жалобы и споры торгующих сторон, однако, говорят о продолжавшихся различных хитростях, к которым прибегали и русские и рижские купцы во время продажи своих товаров, с целью извлечения наибольшей прибыли.

Формы обмена и кредит.

Формы торговых операций обуславливались уровнем развития товаро-денежных отношений. В условиях господства натурального хозяйства, что характерно для периода феодальной раздробленности, товаро-денежные отношения не имели возможности широкого развития: натуральное хозяйство сковывало развитие обмена и денежное обращение. В течение длительного времени поэтому сохранялась простая или натуральная форма обмена товара на товар (Т—Т¹).

Господство натурального хозяйства не означало, однако, абсолютного отсутствия денежного обращения. Движение денег в условиях феодальной системы хозяйства все же имело место и увеличивал это движение купеческий капитал, который, как писал Маркс: «...как и торговля, старше капиталистического способа производства и в действительности представляет исторически древнейшую свободную форму существования капитала».⁹⁶ В зависимости от степени развития обмена деньги выполняли ту или иную, присущую им функцию как: меры стоимости, средства обращения, средства платежа, мировых денег и сокровища. В условиях феодальной раздробленности, когда движение денег было незначительным, деньги чаще всего выполняли функцию меры стоимости и сокровища. Участвуя в торговых операциях, деньги порождали более высокую форму обмена (Т—Т—Т¹).

⁹⁴ Государственный рижский городской архив, отдел «Moscovitica Ruthenica».

⁹⁵ V. Niitemaa.

⁹⁶ К. Маркс, Капитал, т. III, 1950. стр. 227.

Преобладание первой или второй формы обмена находилось в прямой зависимости от степени господства натурального хозяйства и уровня развития товарно-денежных отношений. В период феодальной раздробленности обмен, опосредованный деньгами, составлял незначительную долю.

В XV веке, когда изменения в феодальной экономике привели в ряде стран к смене продуктовой ренты — денежной рентой, которая «...предполагает уже сравнительно значительное развитие торговли, городской промышленности, товарного производства вообще, а вместе с тем и денежного обращения»,⁹⁷ преобладающей формой обмена стала более сложная форма Т—Д—Т'.

Сохранение в течение длительного отрезка времени простой формы обмена объясняется однако, не только слабым развитием товарно-денежных отношений, но и тем монетным хаосом, который порождался феодальным дроблением государств. Количество благородных металлов в обращении было невелико и оно выполняло в это время не столько функций обращения, сколько функцию сокровища. Местные же монеты отдельных феодальных княжеств не представляли какой-либо ценности, так как нередко содержали в себе много примеси меди и очень часто перечекались по воле феодала или других обстоятельств.

Не останавливаясь на вопросе истории денег на Руси, здесь следует отметить лишь те монетные единицы, которые находились в обращении при торговых сделках в рассматриваемый период времени.

С того момента, когда в Киевской Руси стали чеканить монету, в основе денежной системы большинство русских княжеств и послекиевского периода оставалась гривна. Кроме гривны, денежными единицами, названными еще «Русской Правдой» служили: куны, резаны, ногаты, векши.⁹⁸ Помимо металлических монет, в качестве денежных единиц очень долгое время использовались шкурки и морды пушного зверя.

Отсутствие единой денежной системы в феодальных княжествах порождало различного типа гривны с различной ценностью. Известны были, кроме киевской, новгородская и смоленская гривна.

В киевский период, в период феодальной раздробленности и до момента образования централизованного государства, когда Иван III стал вводить общегосударственную монету, наряду с русской монетой, в обращении находилась иностранная монета: серебрянные марки, фертинги, шкилки (шиллинг), пенязи (пфеннинги), ортучи (шведская монета).

⁹⁷ К. Маркс, Капитал, т. III, ч. 2, изд. 1950, стр. 341.

⁹⁸ «Русская Правда», т. II, стр. 299 ст. 9—10, изд. АН, Л.-д., 1947.

Иностранные монеты имели хождение особенно в торговых городах: Новгороде, Пскове, Полоцке, Смоленске. В рижско-русской торговле в обращении находились: серебряные марки и мелкая монета: фертинги, ор, лотонес.

По данным «Рижской долговой книги» денежные сделки заключались чаще всего на серебрянные марки.

При небольшом движении денег и малой ценности их в период феодализма до образования централизованных государств кредитная торговля был неизбежна, несмотря на риск, с которым она была связана.

Торговля в кредит имела значительное место в рижско-русской торговле. Кредитная торговля послужила поводом для введения в договоре 1229 года условий об обязательном погашении долга, если не самим должником, то его наследниками.⁹⁹

Ганза препятствовала кредитной торговле, запрещала членам своего союза торговлю в кредит. Однако, внутренняя борьба городов ганзейского союза приводила к частым нарушениям этого запрета. Рига, в частности, вопреки запретам Ганзы, и, обходя условия скры ею же изданной для немецких купцов в Полоцке, вела кредитную торговлю с русскими. «В Риге, — пишет Довнар-Запольский, — были специальные торговые дома, имевшие преимущественно кредитные операции с русскими купцами».¹⁰⁰

ского ига, когда внешняя торговля русских земель сильно сократилась, вместе с тем уменьшился прилив денег и денежное обращение. Создавшееся положение не могло не отразиться и аторговле и денежном обращении таких городов, как Полоцк и Смоленск, несмотря на то, что они не попали непосредственно под власть татар. Этим, в частности, объясняется тот факт, что в записях «Рижской долговой книги» русские в большинстве случаев выступают должниками, причем главным образом, денег, и в редких случаях кредиторами. Например Johannes Ruthenus, который заключает 64 сделки, лишь в двух случаях является кредитором.¹⁰¹

Было бы неверно, однако, говоря о кредитной торговле, ограничиваться только данными «Рижской долговой книги». Они неизбежно приводят к выводу об односторонности кредитной торговли. Жалобы русских купцов рижским властям на несоблюдения долговых обязательств рижскими купцами, свидетельствуют о том, что и русские купцы предоставляли

⁹⁹ LUB I CI VII.

¹⁰⁰ М. В. Довнар—Запольский «История русского народного хозяйства», т. I, Киев, 1911, стр. 191.

¹⁰¹ «Das Ragsische Schuldbuch», NN 74, 1460.

рижским купцам свои товары в кредит. Так, в письме полочан к Риге сообщалось о том, что... мещанин места полоцкого Федор Матвеевич имел торг с мещанином места рижского..., который служил у немца Гармана и взял у Федора двадцать берковец и полтора берковец льна и каждый берковец продал по 12 ефимков и не заплатил за тот лен и уехал за море... Полочане просят уплатить сыну Федора или самому Федору Матвеевичу по 12 ефимков за 21½ берковец льна и не допускать подобных случаев впредь. Со своей стороны полочане обещают охранять интересы рижских купцов в Полоцке.¹⁰²

Воевода витебский Иван Семенович передает в письме из Вильно Кузьме Тимошковича на Ганса (Гануска) Гармана, которому он дал 4 берковца воску с условием, что тот передаст Кузьме Тимошковичу через своих представителей (сподручных) в Смоленске соль. Условия сделки Гарман не выполнил и, отозвав своих представителей из Смоленска, хотел уехать за море. Просьба «...чинить справедливость...» и заставить Ганса Гармана отдать Кузьме Тимошковичу соль.¹⁰³

Таким образом, эти факты позволяют отметить, что кредитная торговля имела немалое место в рижско-русской торговле и что кредиторами выступали обе торгующие стороны, а не только немецкие купцы, как это принято считать.

Итак, организация торговли Риги с Цолоцком, Витебском и Смоленском определялась основными торговыми договорами и грамотами XIII—XV вв. В то же время она носила общие черты, характерные для средневековой торговли.

Торговлю вели главным образом купеческие объединения, которые имелись в западноевропейских городах, а также и в русских, хотя и в меньших масштабах.

С целью обеспечения господствующего положения на местных рынках немецкое купечество в Риге, а русские купцы в своих городах, вводили стапельное право. Формы обмена товаров в рижско-русской торговле были различными. Большое место занимала кредитная торговля.

¹⁰² Государственный рижский городской архив, отдел «Moscovitica Ruthenica».

¹⁰³ Государственный рижский городской архив, отдел «Moscovitica Ruthenica».

Lit. redaktors *A. Greitjāne*
G. Ruzjanceva

Лит. редактор *А. Грейтъян*
Г. Румянцева

S A T U R S

	Lpp.
1. S. LEVITANS — Nelegālā komunistiskā prese cīņā par strādnieku šķiras ikdienas prasībām buržuāziskajā Latvijā (1920.—1940.)	3
2. А. ЗИЛЕ — Народное просвещение в Советской Латвии в 1919 г.	43
3. O. NIEDRE — LSD legālā prese pirmā pasaules kara laikā (1914.—1915. g.)	85
4. J. Ripa — IV Valsts domes vēlēšanu kampaņa Latvijā	115
5. I. APINE — Latvijas boļševiku cīņa pret likvidatorismu jauno revolucionāro uzplūdu gados (1910.—1914.)	143
6. З. ДУХАНОВА — Борьба большевиков за марксистскую аграрную программу на IV (объединительном) съезде РСДРП и ее влияние на эволюцию аграрных взглядов СДЛК	173
7. J. RUBERTS — Kurzemes tautskolu stāvoklis XX gs. sākumā	203
8. I. GREITJĀNIS — Par dažām lauku iedzīvotāju cīņas formām pret feodālisma paliekām Latvijā XIX g. s. 80. gados	227
9. М. ДУХАНОВ — К вопросу о политической платформе царизма в балтийских губерниях в 60-х годах XIX века	245
10. E. МУРАВСКАЯ — Организация торговли Риги с Полоцком, Витебском и Смоленском в XIII—XV вв.	299

Отпечатано в типографии № 35 гор. Огре, Управления полиграфической промышленности Министерства культуры Латвийской ССР. Подписано к печати 24 III 1961 г. Формат бумаги 60x92¹/₁₆. 21 печ. л. Заказ № 579 Тираж 520 ЯТ 13308 Цена 1 руб. 50 коп.

427813

LATVIJAS UNIVERSITĀTES BIBLIOTĒKA

0510066560

CENA RBL. 1,50
ЦЕНА РУБ. 1,50

DT-75

40